Helmont
Dageraad
der
geneesk.

Nijhoff
25 guilders
16 Jan. '29

DAGERAED,

OFT

NIEUWE OPKOMST DER GENEESKONST,

in verborgen grondt-regelen der Natuere,

DOOR

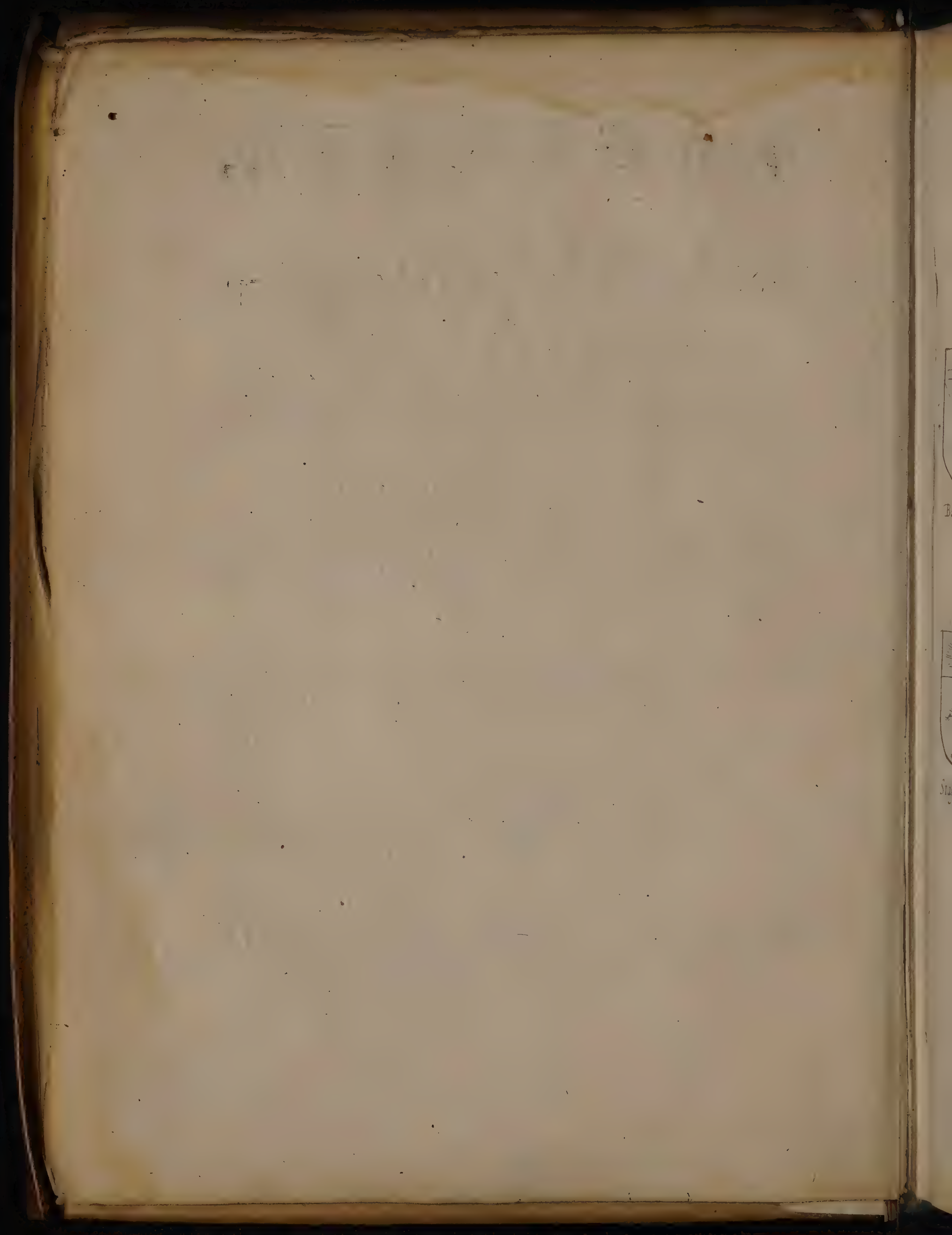
den Edelen, Wijt-vermaerden, en Hoogh-geleerden Genees-heer,

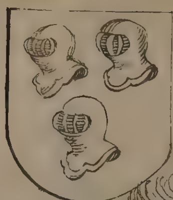
JOAN BAPTISTA van HELMONT,
Heer van Merode, Royenburgh, Oorschot, Pellines, &c.

Nooyt in't licht gesien, en van den Autheur selve in't Nederduyts beschreven.

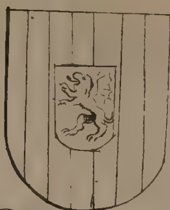

t'AMSTERDAM,
By JAN JACOBSZ. SCHIPPER, op de Keysers-gracht, in 't jaer 1659.
Met Privilegie.

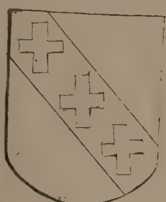

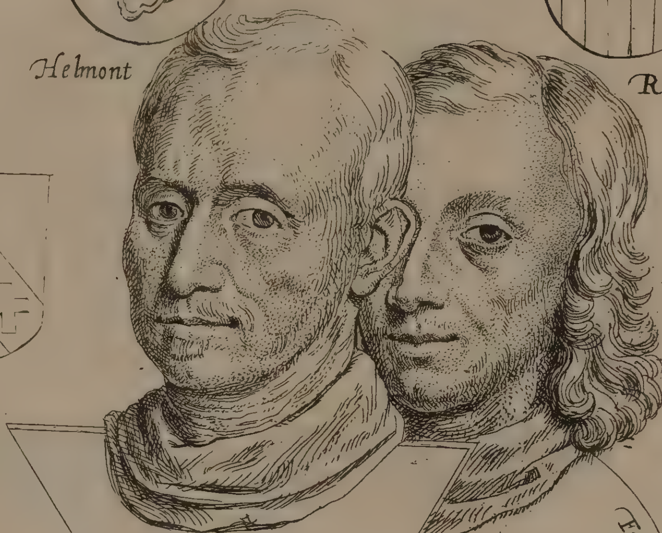
Helmont

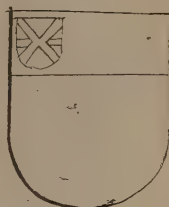

Ranst

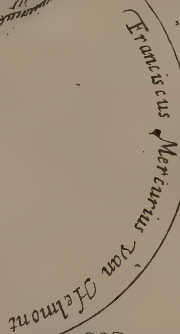
Bauw

Vilain

Joannes Baptista Van Helmont

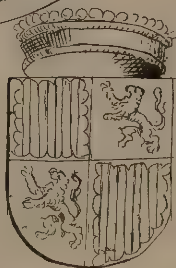
Staßart

Halmale

Renialme

Merode

Den onuytſpreeckelijcken

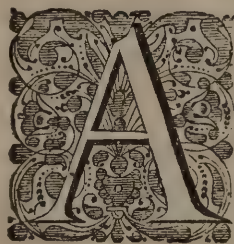
N A E M E

IOD. HE. VAV. HE.

ter eeren

Holocauſtum vernaculum, quo Author ſe, ſuaque litat

VERBO INEFFABILI.

Lmogende, eeuwigh, onbegrijpelijck Weſen! oorſprong alles goedts. Ghy hebt my een pondt geleent, ick breng het ter jaermerckt tot woecker: doch ick ken en belijde mijn nietige onmacht, onwaerde en misbruyckende onnutheyt. Dus geſoncken in mijnen afgrondigen niet, bidde U, ô alvoorſienige goedtheydt, dit boeck in danck t'ontfangen, ghy eeuwigh begin en eynde aller wijsheydt. Doet, ô Heere, uwen ſalighmaeckenden wille, in uwe liefde en genade, met dit dorre hout, voedtſel der wormen, aes des brandts, uwen onnutten knecht, ſone uwer

 ſlavin-

ſlavinne. Want ten zy ghy my hermaeckt, en behoedt, alle uwe gaven blijven in my eeuwigh verloren. Ick belijde dit vrywilligh uyt de kenniſſe mijns merghs, voor U, ô Heere, wien alle dingen bekent is in ſijn waerheydt: en voor de wereldt, voor wie de meeſte en beſte waerheden zijn verborgen. Ick gruwel over de miltheydt en grootheydt uwer weldaeden aen de nietheydt mijnder waerden. Dus neder-gebogen, love ick uwen overheerlijcken Naem, en aenroepe hem over ons, ô getrouwe liefhebber der menſchen, IEHOVAH! ô Heyligen onbegrijpelijcken Naem! die altijdt en alleen moet geheylight worden, en die alleen om niet heyligh maeckt, alle ſijne Heyligen. Siet genaedelijck van de ſtoel uwer Almogentheyt op de ellenden der levende; helpt, Heere, de kinderen der menſchen, mits uwe welluſten zijn met hen te weſen. Gedenckt uw woordt der beloften, niet meer onſer vaderen Godt, gelijck eertijts; maer nu, als verklaert Godt, en onſen Vaeder: niet meer als Godt van Abraham, Godt van Iſaac, en Godt van Iſraël; maer als Godt van Jeſus, Godt van Maria onſe Moeder, en als geworden onſen broeder in uwe genaede en liefde. Alle mijnen wenſch, eynde en opſicht

ſicht is, dat doch uwen onbegrijpelijcken Naem worde geheylight, niet om dat Ghy den beſten en Grootſten zijt genaemt; maer om dat Ghy alleen zijt den Al, wien uyt eygendom toekomt alle heyligh-maeckende liefden-wenſch, overmits Ghy ons niet van noode en hebt, noch dat wy u iet anders konnen opdraegen. Den Propheet ſeyde, a, a, a, Heere, ick en kan niet ſpreecken; ſiet ick ben een kindt. En ick ſegh daer toe, o, o, o, Heere, mijn gepeyns vergaet en ſmelt in den naeckten wenſch der liefden van uws Naems heylighmaeckinge; want ſiet, Heere, ick ben maer eenen niet, en geenſins iet, dan voor ſoo veel het U belieft heeft, dat ick U toebehoor. O Al van alles! en al mijnen wenſch, my dunckt billick te doen mijn verheffing en opdracht mijns weſens, en de eygendommen die ick van u te leen houde, ten behoeve mijns naeſtens, en in mijn moeders ongeleende taele tot lijftocht beſit. Want hoewel d'eerſte zielen begrijp zy buyten woorden, en dus ſonder eygen tale: ſoo voel ick doch dat 'et noch rauw is, en ongeſcheyden, ſoo lang het niet en wordt gevijlt, en tot het gemoet gebracht zijnde, niet verandert in gedachten, woorden, oft ſchrift. Ick voel dat deſe rauwheyt

heyt d'eerste inval mijns begrijps onvast en wankelbaer maeckt, oock haest weder verduystert; en daerom heeft U eeuwige wijsheydt het selve laeten voorder klimmen tot het gemoet. 't Is waer, dat U behagen is, in den geest aengebeden te worden, oock van de menschen, nochtans 't selve niet soodanigh, dat het blijve in des eersten invals onbescheydenheydt. Jae d'Engelen, suyvere enckele geesten, hoewel sy met de gepeynsen U merckelijck aenbidden als geesten; doch met seeckeren, ons onbekenden gesang, soecken sy uwen heylighmaeckenden Naem sonder ophouden te heyligen. Ghy en gebiedt ons daerom oock niet U alleen te minnen uyt geheelder zielen, en uyt den ganschen geest, maer oock uyt ganscher herten, en volkomen krachten: dus dat het geestelijck versocht gebedt en naeckte aenbiddinge, maer buyten en sluyten het mondigh gebedt, 't welck is sonder aendacht des gemoedts. Staet my toe, beminde Heere, dat ick mijnen naesten, uwe knechten, 't selve by gelijckenisse te kennen geve. Den orgelist, hoorende een nieuw gesang, kan het ten eersten stracks met moeyten spelen; sijn ziele begrijpt eensdeels 't geluydt, maer sijn vingers (als maeckers der toonen, gelijck andere

leden

leden zijn maeckers der woorden) en volgen niet ſoo behendigh, noch en mogen ſoo ſnel, en ſoo beſcheydentlijck de volmaecktheydt des geſangs niet volbrengen; dan, wel ſiende een tablature des orgels, ſpeelt hy het ſtracks, als zijnde ſijn verſtandt gewoon, ſoo haeſt de tablature geſien wordt, de ſelve te ſenden naer de vingeren. Doch, ſoo het ſelve geſang is geſtelt in muſijck, en niet in tablature, is des ongewoonder, dies hy oock ſwaerder kan ſpelen, als moetende eerſt van 't muſijck ſijn gewoone tablature in den geeſt maecken, eer hy die ſpeelt. Noch ſwaerder en ſelſaemer is een tablature des luyts ſtracks op de orgel te ſpelen, oft een tablature des orgels te ſpelen op de luyt. Even gelijck heeft het my gedocht het eerſte begrijp der zielen, 't welck noch een ruwen toon is, en 't gemoedt vereyſt, om in woorden oft in ſchrift gebracht te worden. By gebreck van het welcke, menigen menſch blijft met goeden inval, die door onbeſcheyden gemoedt verdwijnt ſonder vrucht. Anderſins ick gevoel, dat d'eerſte begrijp der zielen houdt gewoonlijcken drift naer 't gemoedt, om aldaer zijnde gevijlt in woorden, oft ſchrift, begrepen te worden: maer alſoo den menſch ſijns moeders taele ey-

gentlijck, van den beginne geleert hebbende, ingelijft heeft, oft ingegeestet; en oversulcks gewoon zijnde sijn gepeyns, komende tot bedachtheyt, spraecke, oft schrifte, te draegen in 't gemoedt, en tot sijn moeders taele, soo is 't oneygen en vremt aen de ziele, sijn eerste begrijps inval, in 't gemoedt verbeelt zijnde, tot woorden in sijn moeders taele, wederom over te stellen, buyten sijn ingelijfde gewoonte, in een andere spraeck. Waer in 't verstandt de moeyte doende, verduystert, verswackt, en vermoeyt sich selven in 't oversetten, en vervremt oock des eersten invals suyver en enckel geestelijck begrijp. Dat immers alle inval van 't eerste gepeyns, gaende naer en tot woorden, zy altijdt eerst in de moeders taele, heb ick geleert door een mensch die noyt anders en sprack als Spaensche taele, en men schelde hem voor een Spanjaert: maer gequetst wesende ter doodt, en buyten verstandt, sprack veel, doch maer Italiaens, en verstondt nauwlijcks, als men hem in 't Spaensch aensprack. Ick heb oock een Duytscher gesien, met een sieckte bevangen, sittende oft leggende, soo men hem stelde, even als een gesneden beeldt, die noyt en konde antwoorden, wat men hem vraeghde; noch en verstondt

niet

niet wat ſijn vrouw, oft eenigen ſoon, in andere ſpraeck hem ſeyden, dan alleen in ſijn eygen Hooghduytſche tael, die nochtans ordinaris binnens huys Italiaens en Frans ſprack; jae korts daer nae, van deſen waeckenden ſlaep geneſen zijnde, wilde 't ſelve qualijck gelooven.

Dus, ô Heere, heb ick den opdracht mijns boecks in mijn moeders tael voor uwen hoogen ſtoel gebracht, weſende 't geſang mijns invals, die U belieft heeft in my te daelen,tot gebruyck van mijn ellendigen mede-naeſten. U zy alle eer. Ick gae nu om voor te wenden aen mijnen naeſten, d'ellendige onwetentheydt der Heydenen, waer door uwe ſiecken tot noch toe zijn verleydt by de hooge Scholen, en ſoo jammerlijck ten onderen gebracht, niet tegenſtaende den Propheet in uwen Naem gebiedt: *dit ſeght de Heere; en wilt niet leeren even als de Heydenen.* Wilt dan, ô Heere, mijn ziele laeten behouden t'uwer eeren hare geleende gaven; op dat ick door Uwe goedtheydt mijnen naeſten een deel mijner verplichtinge, in deſen doodtswegh,verbeelde. Zijt,ô Heere,alleen mijn noortſterre, die alleen den wegh, de waerheyt, en het leven zijt; dat 's alle 't gene men alleen moet trachten te beminnen.

Gy mijnen Engel, behoeder en voorspraeck, die aensiet het Almogende goedt, verkrijgt voor my, dat my ontbreeckt, volght nae de stappen van Raphaël, (medecijne Godts) die voor Godt voerde de wercken van de begraevinge der dooden, 's nachts gedaen. Draeght oock voor onsen Heere mijn tegenwoordigh werck in den nacht mijner duysternisse gemaeckt, en besorght naerstigh, dat den mensch voortaen soo niet omgebracht en worde, en niet soo haest ter doodt en kome: Draeght dit werck voor de H. Drievuldigheydt, wien ick het toeeygene: doet soo, ter eeren Godts.

Aen

./.

Aen de Oeffenaers
DER GENEESKONST.

Ick heb voorgenomen te beschrijven de onoverwinlijckste der sieckten, den Steen, en de koninginne der kranckheden, de Pest, mitsgaeders oock een kennisse te geven van veel andere sieckten, ongehoorde dingen, en verborgen waerheden. Een saecke noyt voor desen behoorlijcken gehandelt, noyt genoeghsaem geseydt, noch gekent: mits sy noch heden niet volkomentlijck, soo in 't gemeyn als in 't besonder, gekent noch genesen en worden: ick noem een saecke volkomen, soo als de timmer-konst, het smeden, en bynae alle andere handt-wercken. Want ten zy dat wy dusdaenigh met de sieckten omgaen, en sonder twijffel beloven der sieckten uytgang, en der siecken wensch, soo als de werck-lieden in haeren handel, soo is 't een gewis teecken, dat 'et middel en het eynde het geval bevolen zijn, daer d'onwetentheydt is de leydtsvrouw, de wegh, de baen der onseeckerheyt, en waer langs de duysternis d'onbekende paden bevangt. Ick schrijve dit in mijn vaderlandtsche tael, op dat mijnen naesten in 't gemeyn daer af geniete, verstaende dat de waerheyt nergens naeckter en verschijnt, dan daer sy van alle cieraet ontbloot is. Andersins schrijvende alleen voor de Geleerden, staet te beduchten, dat naedemael de letter opblaest, mijnen arbeydt mocht gedyen als in menige andere, alwaer de strijdt-reden alles verstroyt. Andere der Geleerde niet goet vindende, 't welck by haeren toedoen niet en is ter werelt gekomen, veroorsaecken dat groote verbor-

gentheden, hooge nootſaeckelijckheden, en veel wetentheden vereyſcht, ten welſtandt en welvaert, blijven ten onderen verdruckt. Maer dewijl deſe ſieckten voor den meeſten bandt der gemeynte eygen zijn, ſoo heeft het my goet gedacht te ſchrijven in een ſpraecke, waer in de gemeynte my ten beſten verſtonde. Haer mits deſen verſeeckerende, dat hoewel ontallijcke boecken deſer ſtoffe ter baene zijn gekomen, jae ſulcks dat de menighte, op den naem alleen, de walgh maeckt: nochtans die onaengeſien, ſchrijvende tot noch toe ongehoorde dingen, heb ick hier willen toonen mijnen yver ten gemeynen beſte, mijn ontfangen pont tot woecker leggen, en openbaeren hoe verre my d'ervarentheyt, en geſchoncken genaede nut geweeſt zijn, en den wegh aengewesen te hebben, door de welcke een ander met rijcker gaven, naemaels het gemeyne beſte behulpſaemer mocht weſen. 't Is waer dat'et een groot behulp is alle vorige boecken geleſen te hebben: 't is oock ſoo, dat 'et voordeelig is aen't oordeelige verſtandt, ſijne vonden te voegen aen't gene alreede is gevonden. Doch is het ſeer nuchter en ſwack, in de ſtoffe, waer in ick handele, der Ouden raedt te gebruycken, overmits men tot den huydigen dagh toe met groot beklagh bevindt, dat alle het ſchrijven in deſe ſieckten ſelve ſeer kranck is, met weynigh baet beveſtight, en op wanckelbaere gront geſtelt. Dus heb ick voorgenomen te ſchrijven, niet 't gene, tot walgens toe, de Geleerde ſoo dickwils hebben herſchreven: noch en wil andere lieden gepeynſen niet uytleggen, (ick en ben daer toe niet verkoren,) maer wel die gaven, voor de welcke ick den Almogenden in't ſchult-boeck ſtae, begeer ick mede te deelen. En ſoo die ergens geſchreven ſtonden, ick ſpaerde geerne deſen arbeyt, en

ver-

verwierp desen mijnen yver voor onnut, en als eenen onbedachten waerom. Ick scheyde dit boeck met paelen, en afheyningen betuynt, niet door capittelen, oft hoofden, want dit boeck en heeft maer een hooft, 't welck is het mijne. Veel hoofden hebben twistige sinnen, en in een dier betuygen een mis-gewas. Ick schrijf dan nieuwe dingen, want de konsten groeyen daegelijcks, en alle wetentheyts afgront en is in den anderen niet uytgeput. Indien den Vaeder der lichten belieft heeft t'onsen, en t'onser vaderen dagen 't getal der sieckten te vermeerderen, en hare boosheyt te verargeren, om sijner ongrondelijcke oordeelen voldoeninge; ick geloove dat'et niet onbillick en is te verhopen, dat sijne goetheyt haren schat oock sal geopent hebben, om stracks weder te salven, 't gene hy heeft als Vader geslaegen; mits hy den Geneser t'allen tijden tot eenen versoender tusschen Godt en den mensch heeft gestelt. Ia (eygentlijck sprekende) hy heeft sijn welbehagen in overwonnen te worden door den Geneser, dien hy verkoren, en dien hy seyd sonderlijck geschapen te hebben. Sulcks dat nauwelijks soo haest hy den mensch wil sieckte toesenden oft dooden, hy stracks begeert dat den Geneser hem daer tegen stel; op dat hy den Almogenden (immers in 't rechtveerdigh straffen) overwinne met sijner barmhartigheyts eygen vergunde gaven. Dit is een liefde des Alderhooghsten, schatbaer boven alle sterffelijcke gaven, die hy de verkoren Genesers heeft gegunt; welcke zijn, die haren plicht quyten, ooghmerck nemende niet op 't gewin, dan alleen naecktelijck op den wille des genen, die alleen barmhartigh zijnde, ons gebiedt dat wy sijns gelijck souden wesen. Ick en vereysche niet dat den Leser gelieve dit boecxken recht uyt te leggen, te beschermen tegen sijne vyanden, oft

in danck neme, neen; mijn opsicht en was noyt vleyen, noch menschen te behagen. Ick vreese dat dit in my meer door hoverdye is geweest, dan door wijsheydt; hoewel den 52 Psalm my somtijdts voor oogen is gekomen: Godt heeft verstroyt 't gebeente der gener die de menschen behaegen: sy zijn beschaemt geworden, want Godt heeftse veracht. *Mijn ooghmerck is hier mijn pont niet te begraeven; wel wetende, indien het sijn beliefte is, die het my heeft gegeven, hy sal 't oock bedouwen, en sijnen wasdom geven, en hy sal 't der gemeynte laeten voorspoeden, soo de volheyt des tijdts voorhanden is. Maer indien niet: hy kent mijne meyninge, hy sal my loonen nae sijn genaede; mijnent halven, ick sal voor 't pont voldaen hebben. Ick stel Hem tusschen my en de werelt, wien Hy sal oordeelen; sijnen Naem zy geheylight, en sijnen salighmaeckenden wil alleen geschiede.*

J. B. VAN HELMONT.

Aen

Aen den ſeer ervaren en Hoogh-geleerden

HEER

PIETER SPECHT,

Doctor in de Medicijnen tot Amſterdam,

op de Nieuwe opkomſt der Geneeskonſt,

In 't Nederduyts beſchreven door

den Edelen, Wijt-vermaerden en Hoogh-geleerden Genees-heer

JOAN BABTIST van HELMONT.

ZIet hier, geleerde *Specht*, *van Helmonts* Neêrduyts werk,
Noyt in het licht gezien, en door hem zelf beſchreven,
Tot aller zieckten wraeck, en lengenis van 't leven,
Als ſchortt' hy onz' Natuur, en zett' de doodt een perck.

Hy veld de Ramers neêr, en maekt zijn yvraers ſterk,
Die naer 't verborgene der hooghſte zaken ſtreven,
Haer flaeuwe ſchemerlicht heeft zo uw geeſt gedreven,
Dat gy 'er 't peyl af-ſpeurt, en toont 'er zalig merk,

Aen Derdendaeghſche koorts, Val-euvel, te genezen,
En Kanker die men ongeneeslijk hiel voor dezen,
Als 't ſnyen quam te ſpa.. ô Wonder onzer tijdt!

Gy zult al 't hoogh-geheym van *Helmont* noch ondekken,
Een Phenix in de konſt, door uw geleertheyt, ſtrekken,
Schoon 't duyzent laſteraers tot in 't gedarmte ſpijt.

J. J. SCHIPPER.

BLADT-WYSER
van de Palen deſes Boecks.

Het eerſte Deel.

XXIV.

Het tweede Deel.

XV.

DAGE-

DAGERAET
oft
NIEUWE OPKOMST
der
GENEESKONSTE.

EERSTE PAEL.

Van tijdt, duringe, oft weringe.

Men ſal my noemen eenen opgeblaeſenen wederſtrydenden geeſt, die alle wetentheyt der Voorſaeten miſnoegt, die als een ſwijn in den wijngaert alles omworpt, en verſtoort. Godt lof, my en verargert niet wat die menſchen van my oordeelen, mits mijne ziele hun oordeel niet onderworpen is. Myn oogmerck is, myn beroep te volgen. Ick weet dat ick waerheyt leere, dat mijne leere, hoewel dit boeck onderginge, ſal blijven ſtaen ſoo lange als de werelt, want de waerheydt ſal boven dryven. Indien ick bewijſe d'onwetentheydt, de duyſterheydt, d'onachtſaemheydt, ende onbermhertigheydt des werelts, in de dingen die het hooghſte ſtaen te achten, en daer 't verlies het ſchadelijckſte is, en der ziele het aldergevaerlijckſte, en ſoo verre my 't ſelve met ſpot en ondanck betaelt worde, van nu af verblyde ick my met de hope van ſulcken loon, en ſegge met David, *die goet met quaet vergelden, hebben my gelaſtert; Heere, ghy zijt alleen mijn erfdeel.* 't Is noodigh, daer veel niet geweten en wort, dat 'er veel herſtelt, veel verbetert, en onderweſen worde, en dat een ieder niet eenpaerlijk de leere ontfange. Ten eerſten

dan soo segge ick dat, al en waerder geen lichaem, evenwel den tijdt, en die stede, die nu zijn, moesten wesen. Buyten den uytersten hemel is een onbepaelde stede sonder lichaem, vervult met den geeste, die oneyndelijck in sijne groote is. Insgelijcks soo en is den tijdt aen geen lichaem gehecht. Ick en bedeele den tijdt niet, soo d'andere doen, uyt het beschrijven des eerstroerenden hemels; want gelijck het roeren des hemels geschiet in de stede, als eene mate van de stede, deshalven is het roeren des hemels veel eer eene maete des tijdts, dan dat den tijdt soude wesen de maete des roerens: en alsoo het roeren niet en is de stede, hoewel het geschiet in de stede; soo oock en kan het roeren den tijdt niet wesen, hoewel het in den tijdt geschiet: noch oock en mach den tijdt geboren worden by het roeren, overmits alle dinck sijns gelijcken baert. Jaer, maendt, dagh ende nacht, en zijn geenen tijdt, dan zijn maeten en toevallen der dingen, die in den tijdt geschieden, en zijn vremt, en gansch uytwendigh aen den tijdt; onsen dagh is eens anders nacht: doch is ons en allen anderen volcken den selven tijdt; Somer, Lenten, Herfst, Winter en zijn geenen tijdt, dan eygendommen, en ontstelteniſſen des luchts ter veranderingen der dingen gestelt. Kintheyt, jonckheyt, jeught, stand, en ouderdom en zijn geenen tijd: maer naemen van anderheden onses lijfs en levens. Behoudelijck dat de wysen des werelts gelooft hebben den tijdt te wesen de maete des eerstroerenden hemels, soo willen sy daer en boven dat elck minste deel, oft ondeelbaer stip des tijdts in sich selven hebbe, inder daet oneyndelijcke stippen oft poincten (merckt hier hoe het stelbaer, en dadigh oneyndelijck, item het ondeelbaer, ende onbegrijpelijck, 't welck sy elders mogelijck inder naturen lochenen, in den minsten deel des tijdts toegestaen wort,) en aldus vervullen sy de kennis der naturen met droomen, ende onverstandelijcke viese vaesen. Volgende noodelijcken uyt henlieder voorstel, dat alle deel des tijdts, geenen tijdt en soude wesen, dan maer een ondeel-

baer

baer ſtip ſonder duringe, ſonder en buyten tijde; ſulcks dat den tijdt ſoude beſtaen, oft uyt de ondeelbaere deelen, oft uyt de t'ſaemenvoeginge der oneyndelijcke ondeelbaere ſtippen; niet betrachtende dat het ondeelbaer negatyf of loochenende niet en mach by verſaeminge iet weſentlijck worden, lanck, of kort, groot of kleyn, overmits het eenen niet in ſich ſelven beſluyt. Sy ſaegen langen tijdt en korten tijdt aen, ſy ſtelden den tijdt onder 't *prædicamentum quantitatis* : en des tijdts weſentheydt, en afpaelinge, ſtelden ſy in de ſucceſſie of ondervolginge die met dadelijck oneyndelijcke en ondeelbaere ſtippen des geduers, in het minſte deel eens oogenblicks verſaemt ſtonden. Sy hebben te ſeer de Matheſe gevolght, die in elck *continuum*, of grootte, oneyndelijcke ſtippen ſtelt : en ſy en hebben niet betracht dat de nature duſdaenige voorſtellen niet en kendt. De nature aenſiet de dingen ſulcks, en voor ſoo veel ſy zijn : en niet voor ſoo veel ſy tot bemerck der onbekender maeten worden getogen. Sy deelen wel het bemerck der groote, van den bemercke der getaelen, als verſcheyden geſlachten der quantiteyt. Sy ſeggen oock, dat den tijdt meer den getaelen toequam, dan aen de groote; mits dat in den tijdt ondervolgh was, en aen getaelen anderheyt der voeginge. Sy hebben oock geleert dat de getaelen uytwierpen d'eenigheydt, en dat nochtans de verſaeminge der eenigheden maeckten alle die verſcheyden gedaenten der getaelen. Sy hebben den zero of thiende boeckſtave der Telkonſte voor de eenigheyt aengeſien, en dien niet tegenſtaende wilden ſy dat den tijdt was een van de ſuylen, oft pilaren der nature, en moeſte weſen eene ondeelbaere eenigheyt, en daerom me meer der groote gelijck in ſijn weſen, dan den getalen. 't Is alles een ydel geſwets wat van den tijde tot nu toe is geratelt: mits ſy met ondeelbaere, ende dadelijck oneyndelijcke ſtippen van duringe in een verſamelt, zijn te vreden geweeſt : en mits ſy ſtellen (ſegge ick) een oneyndelijck minſte, 't welck met geproportioneerde oneyndelijckheyt, de ſtippen des tijdts ver-

 volgen-

volgende te gaeder bindt. Dus dat by henlieden het wesen des tijdts soude alleen in 't worden, en niet in 't wesen bestaen, noch worden om te wesen, maer op dat hy vergaen soude eer hy waere, dien volgende en soude den tijdt noch wesen, noch konnen wesen, veele min mochte hy lanck, noch korte, noch mate, noch meetbaer, soo sy nochtans hem begeeren: eylacen ick en hebbe in alle haerlieder natuerlijcke wijsheden niet dan onwetentheydt en onmogelijckheydt bevonden: 't welck my heeft overweldight, om desen arbeydt te doen in een beters aen te wysen in alles. Naementlijck te vergeefs willen sy den tijdt te wesen eene maete aller roeringe, die by haerlieder gesetten niet en mach meten, noch rechter wesen over twee roeringen, die in eenen tijdt geschieden, waer af d'eene snelder, of rasser soude wesen dan d'andere. Door dien naer haerlieder verstandts stellinge den tijdt altoos sich soude vergelijcken met het snelste roeren en 't gene meer rijmen oft passen soude op 't ondeelbaer. Jae soo verre d'ondervolginge des tijdts met hulpe en toeloop der ondeelbaere oneyndelijckheyt geschiede, en dat alle roeringe beschreven wordt met een eynde, en dat 'er geene proportie oft vergelijckinge en kan wesen, noch begrepen worden tusschen 't gene eyndelijck is; en oneyndelijck soude wesen in het selve opsicht: soo moet by gevolge van haer voorstel, den tijdt, oft maete des eerstroerenden hemels eene onmetelijcke maete, eene ydele vergeefsche en onbegrypelijcke maete wesen. Sy stellen species oft gedaenten in de quantiteyten. Daer nochtans groote noch getal en zijn in der daet wesentlijcke dingen der nature: maer wel alleen maeten der dingen, oft om eygentlijcker te spreecken, bemerckinge der dingen, volgens de maeten. De dingen hebben wel haere gedaenten in der daet: doch haere bemerckingen als *entia rationis*, en hebben geene wesentlijcke gedaenten. 't Is oock even benaut dat in allen gevalle, overmits sy kennen dat de gedaenten der getaelen, zijn maeten, waer by sy worden onderscheyden, sy noch-

nochtans niet en hebben verstaen dat d'eenigheyt oock soude een getal wesen : aengesien het eene door de eenigheydt niet min in sijne anderheydt en is onderscheyden, dan het thiental. En daer en is geene reden, waeromme twee eenigheden meer souden een getal wesen, dan eene. Mits in den tweetal noch beyde d'eenigheden bescheyden staen in haerlieder wesen, en niet en sijn ontwesent in een derde, 't welck soude wesen het tweetal. Jae op 't eygentlijckste sprekende, d'eenigheyt is allen getal, en uyt haer vliet alle getal, en is Godts naeste gelijckenisse van wien alle dinck is. Ick worde gewaer dat men de nature alom min heeft verstaen dan de Mathese. Dat des menschen kennisse tot luyigheydt is genegen, en daeromme soeckt alle dingen op malkanderen te passen, en soo wanneer iet by bewijs der Mathese is begrepen, men altijdt heeft gesocht het eene op 't ander te passen. De humeuren op de elementen, de qualiteyten der elementen te dobbelen, en daer op te doen rijmen de qualiteyten der humeuren, jae de selve tot in den gesternten toe te dobbelen en voegen, als oirsaecken van alle invloeying. Desgelijcks hebben sy oock onderstaen het ondeelbaer *continuum* te passen op den tijdt, en op de getaelen, en d'eenigheyt op 't stippe oft poinct en diergelijcke narheden, sonder te bedencken dat elck dinck sijnen eygendom volght, daer door het sijne anderheyt heeft. Sinte Augustyn wiste wel dat 'er eenen tijdt is : maer bekendt, niet verstaen te hebben wat den tijdt eygentlijck is. Ick hebbe den tijdt dus achtervolght. Eerstmael bemerckende dat de hemelen stillestand hadden ten tijde Josuë, en dat nochtans de werelt, en den tijdt was doen als nu. Ick kende dat 'er doen was eene duringe, die ick bekenne voor den tijdt, ick verwondere my dat de scholen noch heden den tijdt hechten aen 't roeren der hemelen, en den selven door dagh en nacht beschrijven, en niet in en sien dat 'er tijdt was in nature, eer oyt dagh oft nacht was, of eenigh gedray der hemelen. Want in den beginne, doen Godt schiep hemel en aerde, was

alreede den tijdt. Ende daer naer heeft hy ten eersten dage het licht geschaepen, en gescheyden van de duysternissen, den hemel, aerde en duysternissen waeren in den tijdt, eer het licht worde, en al eer het al drayende, konde dagh en nacht bescheyden. De Heydensche dwalingen kleven soo diep in den kop, dat men de waerheyt voorby gaet, als S. Hieronymus door de Engelen gegeesselt worde, om te seer Ciceronem te lesen. Ick vreese noch erger den Scholen over komen mochte. Ick weete dat den tijdt soo hy by Godt is, is oprecht, louter, ongevalst, en is niet verscheyden van der eeuwigheyt: dat 'er oock geenen anderen tijdt en is by ons, noch by de Engelen, dan die by der eeuwigheydt is gemeten: 't is eene selve duringe oft lastinge. Ick trock van tijde alle lichamen, alle ondervolginge der beroerten, en ick bevondt dat den tijdt geen opsicht en draeght tot de roeringen. Dat den tijdt is den tijdt, en is 't gene hy is, 't sy veranderingen, bewegingen, en roeringen geschieden, oft niet. De duringe en vonde ick niet gedrachtigh tot de beroerte, noch de roeringe tot de duringe. Wy zijn besloten in 't dal der wisselingen, en veranderingen. Wy meten alle veranderingen, ende beweeghlijckheden met den algemeynen loop des daeghs. Het dient ons tot een behulp, soo wy alle eygene besondere roeringen met eene algemeyne vergelijcken, doch daer is dolinge in te speuren, dat wy den dagh oft beroerten des hemels tijdt, en den tijdt ondervolgigh noemen, en vermeynen. Want genomen het behaeghde den Heere, dat voortaen aller sterren loop ongelijckelijck ongeschickt liepen, sulcks dat men daer op geene seeckere andere roeringe en konde passen, soude den tijdt daerom laeten te zijn 't gene hy nu is: soude den nu geenen nu meer voortaen wesen? wat gaet het den tijdt aen al wat 'er in den tijdt geschiet: overmits den tijdt heeft een wesen sonder opsicht, opvouwen, oft gemerck tot iet anders. Den tijdt en is voorwaer niet gestelt tot maete, noch om te wesen meetbaer, in sich selven. Hy heeft een vry wesen, uyt

den welcken, en in den welcken allen wesen is; by gelijckenisse. Godt is inwendigh in alle schepselen. Het eeuwigh goet, voor soo veel het is alle goet, en niet dit, oft dat goet, is Godt; maer soo veel eenigh goet, is dit oft dat goet in wesen, en niet alle goet, voor soo veel is het der schepselen eygen. Godt dan is een goet in allen, en alle goet is dit een. Dus is Godt in allen alom tegenwoordigh, en aldus is oock Godts tijdt, in allen dingen den tijdt. By gelijckenisse. Het schynsel der Sonnen, voor soo veel het iet wat is, zy ons hier in stede van het schepsel, en de Sonne die in haer selven is een licht, en ontleent niet van buyten, zy ons hier in stede van Godt. Het schynsel dan is iet in sich selven: doch buyten oft behalven der Sonnen is 't niet. Soo oock verstaet dat d'eeuwige duringe, durende in de schepselen, is den tijdt: die buyten en behoudens d'eeuwige duringe, is niet. Doch alsoo d'eeuwige duringe noyt op en houdt, soo en is den tijdt noyt tot niete, soo lange de schepselen sullen wesen. Verstaet nochtans een onderscheydt, dat den nu Gode is een vertreck, oft aftreck ter eeuwigheyt ende ter Godtheyt: daer nochtans den nu der schepselen is het schijnsel vlietende uyt den nu Godts, 't welck daer sonder noch daer buyten en is, noch en kan wesen. *Den Heere heeft tot my geseydt, ghy zijt mijnen sone, ick hebbe u heden geboren.* Door dien d'eeuwigheyt en is maer eenen nu, en eenen heden. Item ick hebbe u uyt den moedernat geboren voor Lucifer: den Heere is uyt den buyck geboren in den tijdt, en want in den tijdt geenen voor noch naer en is: soo is den (*ante*) eene voorsettinge in weerde voor Lucifer. En van den beginne tot den eynde des werelts en is maer eenen tijdt, eenen gestadelijcken nu, en eenen heden, dus is het Lam van den beginne des werelts in der waerheydt, en daer gedoodt en geoffert: want den tijdt blijft eenpaerigh. Des is de doodt des Lams oock salighmaeckende die Engelen, en die gene die in den loop der nature voor de menschwordinge des Heeren zijn gestorven. Den

tijdt

tijdt dan is ſonder deelen, geſtadigh, geduerigh blijvende ſonder gevolge, en der eeuwigheyt in 't naeſte gelijck, ſoo het ſchynſel der Sonne is gelijck, en alleen dependenter emanative geſcheyden: deshalven is den tijdt ſoo qualijck tot noch toe verſtaenbaer geweeſt. Dat den leeuw haer niet en roove, dat de helle haerlieder niet en verſlinde, het zijn gebeden voor de dooden, en eenigen tijdt naer 't overlijden, daer nochtans de zielen korts naer 't overlijden worden gevonniſt. Dus ſouden deſe gebeden te vergeefs en te laet komen, ſoo den tijdt ondervolgigh waere. Maer de kercke Chriſti, geleydt door den H. Geeſt, weet dat alle gebeden, en wercken, die ſullen geſchieden, zijn in den ſelven nu, en tijdt, al oft ſy voor de doodt geſchiet waeren. 't Selve is volgens den Grammatica, die allen lijdende *præteritum* betracht al oft hy tegenwoordigh waere. *Doctus ſum vel fui* &c. als daer by uytſluytende het ondergevolg des tijdts. Miſſchien den booſen voorſeggende iet toekomens (te weten dat een kindt in eender Heydenſcher vrouwen buyck, ſoude Victor genoemt worden, en omworpen het beelt eens Afgodts) en geſchiet niet by der ſterren voorkondinge, oft bereeckeninge (die immers niemanden en doopen, noch en naemen,) maer door de kenniſſe den geeſte van Godt gegunt in te ſien, als toekomende in der dingen ſucceſſive roeringen, doch als tegenwoordige in de beſtendige geſtadigheyt des tijdts. De ſterren ſullen u weſen tot teeckenen, tot tijden, daegen, en jaeren. Hier ſiet men ten eerſten dat daegen en jaeren geen tijden en zijn, maer geſcheyden ſtaen daer tegen. Ten anderen dat tijden beteeckenen beroerten, en veranderingen der tijden, en niet den tijdt ſelve: want ſterren en mogen ons niet weſen voor eenen tijdt. Soo dan de voorheyt, en laeterheyt en vinden geen ſtede in den tijdt dan by gevalle, om d'oneygentheyt van ſpreucke, en ten opſichte der roeringen die met den algemeynen loop der hemelen gemeten worden. Soo dan gelijck alle licht komt van den Vaeder der lichten, alle wetentheyt van de onge-

ongeſchaepen wijsheyt, alle roeringen van den eerſten roerder: inſgelijcks oock den tijdt vloeyt van de eeuwigheyt. Ten is dan niet wonder dat men dit qualijck heeft konnen verſtaen uyt de Heydenſche ſchole, jae oock niet heden daer op ſeer getracht, mits den tijdt is een ſchijnſel des eeuwigheydts, het welcke niet min ons verſtandt en bedwelmt, dan het ſchynſel der Sonnen onſe oogen: en hoewel wy den tijdt aftrecken van alle ſteden en lichaemen; ſoo mogen wy hem qualijck ſcheyden van eer, laeter, en ondervolge, en dat geſchiet door d'ongewoonheydt, en nieuwigheyt, tot de welcke men hem qualijck kan begeven, gelijck eenen die gewent is met de ſlincker handt broot te ſnyden, hem qualijck kan behelpen met de rechte, hoewel hy anderſins veel andere dingen bekomt met de rechter handt. Doch en is den tijdt daerom niet verbonden hem te voegen naer onſers gemercks beliefte oft gewoonte. In der daedt wat gaet het den tijd aen de voorheyt, oft laterheyt der roeringen in de lichaemen? de dueringe en ſeght geenen opſicht aen dingen dan alleen door onſe redene, maeckende eene vergelijckinge tuſſchen die beroerelijcke dingen, voor ſoo veel als ſy zijn beroerelijck, en niet in der daet. De verganckelijcke en beroerelijcke dingen hooren 't onſeeckere loopen der voorheden en naerheden in haer beroerte met de welcke ſy ten eynde oft ter doodt ſpoeden; maer wat gaet dit den tijdt aen? moet hy daerom loopen met elcke roeringe, ſoo moetender ſoo veel tijden zijn, als 'er beroerten zijn: oft indien eenen tijdt loopt met alle loopende beroerten, ſoo moet hy het alderſnelſte loopen, en deshalven eenen langſamigen loop: van 't leven eens herts loopt ongelijcker met den tijdt, dan den dray van een ſpinnende wiel. Hier ſiet ghy dat de dueringe oft tijdt heeft ſijn weſen, en natuere onbeweeght, ongedeelt, onverandert, en ſonder eenigen opſichte. Ick ſtelle dan eygentlijck den tijdt in Godt *eminenter eſſentialiter*, en in ſchepſelen *ſubjective participative ac dependenter*: eygentlijck ſprekende, S. Steven heeft

B den

den loop ſijns levens voleyndt eer S. Pieter den ſijnen, in 't begrijp der vergelijckingen in de loopen en roeringen: maer alſoo in der eeuwigheyt noch voor, noch laeter en is; ſoo oock in 't opſicht des tijdts en is S. Steven niet eer in den Hemel, noch in 't gebruyck der eeuwigheyt dan S. Pieter. Daer is wel de wet *lex fati*, dat de beroerten des levens involgen naer de inhangende beſtelteniſſen der roeringen, gehecht ſtaende op ſeeckere geſchicktheden oft ordeningen. Welcke hechtingen, en ordeningen en zijn niet des tijdts, maer hebben het voor en het naer, het vroegh, en het laet op 't gevolgh der beroerten, en niet des tijdts. Wat kander ongerijmder geſeydt worden, dan dat den tijd ſoude beroert worden, volgen, en ſich ſelven moeten voegen op ſtippen die in der daet oneyndelijck tot ondeelbaer gedeelt in elken oogenblick, en verſaemt zijn! en dat dit ſoude weſen eene ſeeckere maete aller beroerten! en dat den tijdt door deſe ondeelbaere verſaeminge, en ſucceſſie ſelve beroert zijnde, ſoude eene goede ſeeckere maete weſen der roeringen! dus die vroegheyt, en laeterheyt, en eynden, niet ten opſichte des tijdts, maer wel ten opſichte van 't *fatum* in de ordeninge, en de beſtelteniſſe der beroerten: te weten, ten opſichte van eene beroerte tot de andere, 't ſy die ſtaen onderworpen ter veranderinge der lichaemen oft der plaetſen. Want gelijck de plaetſelijcke roeringe niet en treft het weſen, oft natuere der plaetſen: maer het dinck, 't welck geroert wordt ſucceſſive door de ſtede, ſeght alleen een opſicht *per accidens* (dat is by gevalle) tot de geſetheydt der ſtede: en d'opſichten der geſetheden, oft van ſtede ter ſteden, blijven vaſt onbeweeght en raecken in 't minſte de ſtede niet, 't ſy een dinck in haer geroert worde oft niet, en dat d'ondervolgh der ſtedelijcker beroerte van wegen der beroerte, is ganſch vremt aen ſtede: ſoo verſtaet oock diergelijck met den tijde, en des noch te meer, dat den tijdt meer afgetrocken is goddelijcker en naerder de eeuwigheyt, dan wel is de ſtede. Den tijdt dan en hebbende geen ondervolgh, en heeft

heeft oock geen oogmerck ter beroerten, die met den loop der hemelen worden gemeten; want alle vergelijckingen des vroegers en des laeters zijn opsichten der ondervolgende oft successive beroerten, ende niet des tijdts, zijn (segge ick) een ondervolgh der ondervolgende, en eene proportie des haesters, en traegers ter beroerten, en ter successien. Oock om te kennen dat 'et *ævum*, oft den tijdt die sy de Engelen toeschrijven, niet en sy verscheyden van duringe die men noemt tijdt: bepeynst dat onse ziele, noch zijnde in 't lijf, noch jonck en is, noch out, noch dagh, noch nacht en heeft, noch oock en is ondervolgigh: doch sy genieten de selve duringe, die d'aflyvige ziele nu heeft. Sy willen dat met des werelts onderganck den tijdt sal vergaen, en het *ævum* sal opstaen. Voorwaer sy betoonen, dat sy niet en spreecken van tijde, dan alleen van beroeringe der lichaemen. En soo in de H.Schrift staet, dat naer desen geenen tijd meer wesen en sal; 't selve is geseydt naer 't gemeen begrijp voor den loop der daegen en nachten. Want den Engel in sijn bestendigheydt geniet eenen geduerigen tijdt, en die niet en is ondervolgigh, noch en heeft deelen, noch iet sijns en is, groot, noch kleyn, noch maete, noch meetbaer, (sulcks als wy van de tijdt seggen, vertellen die wijsen van het *ævum*) en nochtans de geleerde willen dat de wercken der Engelen gemeten worden met eenen tijdt, die bescheyden, en ondervolgigh soude wesen: waer door sy bekennen dat roeringe opsicht draeght tot de roeringe en successie, en dat dese haerlieder metinge t'onsen opsichte, oft onderlinge onder malkanderen wordt geeyndight, en niet dat by den sterffelijcken kan deelinge wesen eender geduerigen duringe, die ter eenigheyt, ondeelbaerheyt en tot eenen onbeweegelijcken stippe dient. Soo besluyte ick, dat overmits den Engel niet en kan dadelijck wesen in twee verscheyden duringen (te weten d'eene op sijn wesen, en d'andere op sijn wercken) en mits beyde dese dingen en staen maer in eene duringe, verscheyden by gevalle der opsichten, en om der

 swack-

ſwackheydt onſer metinge : dat inder daedt onſen tijdt is een ding en weſen met'et *ævum*, en ſal onverandert blijven van den beginne tot in der eeuwigheydt, en gelijck de roeringe geſchiet op een onbehoorelijck grontſtuck, 't welck is de ſtede; ſoo wordt d'ordeninge, oft de wet *fati* geſtiert op een onberoerelijcke dueringe des tijdts. 't Is dan genoegh beweſen dat den tijdt niet ſchuldigh en blijft ſijne geboorte aen de roeringe des hemels, noch maete en is der roeringen, noch deel en heeft, noch ondervolgh, noch beroerten, noch wiſſelingen van was en ſal weſen. Dan dat'et is, eenen is, en nu, eenen heden, altijdt gelijckelijck beſtaende. d'Aenmerckinge des tijdts voorwaer is ganſch vremt tot'er Phyſicale Schole, en der natuerelijcke wetentheydt: niet mogende het ſchijnſel der eeuwigheydt eygender dienen, dan om door ſijn beſchouwen ſonder te ſchouwen, en te geraecken buyten en boven den dagh, buyten gedenckeniſſe aller verganckelijcke en beweegelijcke dingen, jae boven alle 't gene door de redenen en by den verſtande mach begrepen worden: eyndelijck dient tot aenleydinge om te geraecken tot het oververſtandelijck een, waer in alle ietigheyt is op ſich ſelven weder geboogen, en verſlonden in een oneyndelijck meyr van glorien, het welcke door uytſchijninge en uytvlietinge geeft de weſentlijckheydt van alle weſen der ſchepſelen. Dus niet te vergeefs en hebben veele Heyligen geleert, dat'er niet en is, 't welck den menſch eer tot een goet gepeyns ruckt, dan het bemerck des tijdts. Den welcken, indien hy is als ſnel voorbygaende ſulcks oirſaeckende; ſoo veel te meer ſal ſijne beſchouwinge meer bewegen ſoo ſy is naeder der eeuwigheydt. Maer dit en is ons voornemen hier niet. Soo dan wederkeerende, verſtaet dat den dagh, die tot maete tot noch toe is aengenomen, en kan geene ſeeckere maete weſen, noch oock geven; want hy en heeft geen ſeecker ſtip dan des middaeghs, 't welck in elcker ſtede is noodelijck, noch veranderbaer. En de ſeeckerheydt des voorſeyde middaeghs

ſtip,

ſtip, en is noch niet van wegen der hemelſcher roeringe, noch oock van wegen der dueringe: maer wel alleen van wegen der ſtede daer de Sonne ten middaege komt. Den eenen vriendt kan den anderen noch nauwelijcks overſchrijven eenen ſeeckeren nu, wanneer iet geſchiet, dan by groote ervarentheydt van de ronte des kloots, en de roeringe der Sonnen, ſonderlinge ten opſichte der eclipſen. 't Is waer, men heeft des wereldts bol naergevolght, en hem bedeelt door den middaeghs ſtip, en 't verhef des noorts. Men heeft den dagh bedeelt op eenen bol, ring, en plat velt. Maer wanneermen de Sonne niet altijdt en ſiet, ſoo heeft men raders gemaeckt die 1, 2, 3, 4, 6, 8, 12, oft 24 maelen ſouden 's daeghs omgeroert worden; en alſoo geen rat ſich ſelven en beweeght, ſoo heeftmender wicht aengehangen, 't welck altijdt meerdert, ſoo 't ſeel langer, en wichtiger wordt, en deshalven is der Sonnen loop ongelijck by onſe uurwercken, noch onſeeckerder is de gebuyghde ſtaele veer: want tot noch toe geene ſeeckere vergelijckinge en is bevonden, tuſſchen die kracht van gebuyghde veere, oft haere wederſpannigheydt, en tuſſchen d'afſcheydinge min en meer van middelſtip der uuren. My heeft dickwils verwondert hoe men ſoo naeuw hier op heeft toegeleght, en dat niemandt en heeft betracht om op 't naeſte den loop des daeghs te meten. De fuſa en ſemifuſa der ſang-konſte zijn onſeecker, mits het geheel, wiens gebroken ſy zijn, is langer oft korter naer believe. Ick verwonder my, dat men noyt wel en heeft gemeten de kracht des geſchuts, hoewel Stevin, en andere daer na hebben getracht. Te weten eenen muerbreecker, ſtaende 300 ſtappen van de want, ſchietende vier-en-twintigh pont yſer, met elf pont van ſeecker poeder, hoe lange den bal toeft van het ontſteecken des viers tot het treffen? Item ſtaende vier-hondert ſtappen verre, hoe veel langer hy toeft? item 500 ſtappen, hoe veel traeger? item alſoo den bal ſomtijdts een holheydt heeft, en niet vol en is, wat verſcheydentheydt dit geeft? Item

een ſtuck, ſchietende 12 pont yſers met vijf pont poeders, en ſtaende 600 ſchreden oft 1200 ſtappen, en alles om die kracht des poeders met 'et wicht des bals te vergelijcken, en te weten eygentlijck op 't naeuwſte den ſtandt, en macht des poeders. Item leggende op eenen toren een bert, met eenen yſeren, looden, en houten bal, van eender groote, en keerende 't bort ſtracks om, hoe lange elcken bol onderwegen is, om de ſwaerte met de uytſpreydinge der ſtoffen te vergelijcken, en om diergelijcke maeten der ſnelheyt in 't roeren op 't naeuwſte te hebben, als mede om elck deel des daeghs, ſoo kleyn het zy, gewiſſelijck en trouwelijck te meten. Men ſpreeckt veel van minuten, het ſeſtigſte eender uure, en van ſecunden, terzen &c. tot tienden toe, met onderbedeelinge van 60 tot een; maer wie ſal my een ſeconde (dat is een ſeſtighſte van een minute) veel min een terze, oft quarte, in de beroerte des daeghs konnen afſcheyden oft vertoonen? 't is even als met ons leven. Wy en voelen niet ſoo onſe daegen ontgaen; maer wel te degen als ſy voorleden zijn. Soo oock in veele jaeren, men wordt gewaer dat boven 't ſchrickeljaer noch iet boven de 365 dagen 6 uuren overſchiet, ſoo wanneer het onderſcheyt door ſijne grootheydt is geworden merckbaer, dan bedeeltmen 't ſelve, en men werpt toe op elcken jaere; dus worden de ſecunden en terzen by uytkomſte, en niet by gevoelen bevonden. Ick hebbe een ſlecht middel bedacht, om gewiſſelijck op 't naeuwſte het lange en kort aller beroerten te meten. Hangt aen eenen ſtock een wicht, met een dunne lyne oft zeel van eenen voet; beweeght het dat 'et ſlae over en weder als een klocke: weet dat elcken ſlagh ſal gelijck zijn tot den leſten toe, 't gene den eerſten raſſcher gaet, des gaet hy verder. Item 't ſy het wicht zy een pont oft ſeven, is even eens; weſende het zeel eenpaerigh lang. Maer ſoo het zeelken is van twee voeten, ſoo is 't net noch eens ſoo traegh. Hier mede mooght ghy alle beroerten gelijckelijck meten, en vergelijcken. Voor ſoo veel aengaet d'oordeelende

daegen

daegen in de sieckten, de selve steunen alleen. Dat in veertien daegen de maene altijdt tegen over staet van de stede daer sy was veertien daegen te vooren. Dus heeft sy wederwerckige macht aen de gene die sy in den beginne hadde, ende den sevenden dagh is de helft daer af. 't Selve is gegrondt, voor soo veel onse roeringen volgen der hemelen loop. De sterren zijn ons tot tijden, en veranderinge der tijden, en deshalven sleepen onse hemelsche krachten naer haer voorgang. Doch worden dese vonnis daegen alleen gespeurt in snelle kranckheden, en daer de natuere alleen sonder hulpe werckt. Maer indien sy geholpen wordt, soo voorkomt sy den vonnis dagh, die oock wordt verspaedt, soo sy by onbehoorelijcken middel oft misbruyck wordt verhindert. Soo worden die 17, 19, 20, en 21, in stede van 14 gestelt. Des en zijn de vonnis daegen voor getrouwe Genesers van geenen noode, noch gemercke. De vierdaeghsche erffelijcke koortse duert achtien maenden en meer om ten vonnisse te geraecken, en behoudt eene harde milte, en geswollen knoesselen. De welcke nochtans, indien den Geneeser sijn ampt verstaet, moet in vijf daegen ten hooghsten, sonder eenigh quaedt naer te volgen, volkomentlijck worden genesen. En de snelle kranckheden moeten oock spoedig geholpen zijn, oft den Geneser is ontrouw. Dus vinde ick dat die besorghtheyt der vonnis daegen (op die welcke soo grooten roem der kennisse wordt gespreyt) is een getuygenisse der onwetentheyt, en ontrouw der hulpen. Wat betreft het jaer *paraclymacteric* van 63, getrocken van negen mael seven, is eenen onrijpen vondt, onvast in gronde, en strydende tegen het woort der waerheydt. Seventigh jaeren zijn de daegen des mensch, 't gene daer boven is, is ellende: behoudelijck in de nachten. Dus dient desen vondt maer tot bedrogh, en om den menschen van dien ouder te stellen in een noodeloos gevaer des doodts, die dan niet meer te verwachten staet dan t'allen anderen jaeren. Ick segge alom mijn gevoelen onder hope van verbeteringe der H. Kercke en der Geleerden.

TWEEDEN PAEL.

Van reden, en verstandt.

HEt voornemen der Seholen is dat Godt den mensche geenen kostelijckeren schat en heeft gegeven dan de reden. Ick geloofden 't oock van joncks af: maer soo korts in mijnen wasdom de reden verkreegh haer leven, soo vertoonde sy haer aen mijne ziele (ick belijde gewillighlijck alom, en sonderlinge in dese pael, dat ick eer hebbe willen geleert, en onderwesen worden, dan oft schynen het te wesen, oft te willen andere leeren) en hielt voor dat sy 't roer van den loop des levens was, haere voedster, leydster, en van Godt haer toegeschickt om alle goet te krygen. Mijne ziele sagh haer met een welbehagen aen, doch niet willende lichtveerdigh gelooven, verweerde haer met der redenen eygen rustinge, en wapentuygh, haer seggende: Soo zijt ghy dan ghy redene tot mijnen dienste. Dus en moet ick niet u, maer ghy my volgen. Ghy en bewyst noch en beregelt my niet, ten zy dat ick u 't selve eerst hebbe ingeboren, en by my soo maecke ick u selve: hoe! sal nu een kint wesen boven sijnen vader? eenen leerjongen boven sijnen meester? Daer op de reden betoonde, dat sonder haer bewys geene saligheyt gewracht en worde: mijne ziele seyde haer; deser dingen kennis hebbe ick by genaede boven natuere, door den geloove, en geensins door u. Hondert verscheyden scheuren, spleten, en klievingen zijnder in den geloove door u bedrogh opgeresen: elck een heeft sijne waenrede, en volgers. Vernufte, redenrijcke mannen verleydt ghy, die op u steunen. Eyndelijck, dewijl de waerheyt maer een enckele gedaente en kan wesen, soo begreep mijn ziel dat de reden een schalcke verleydster en een vleyster moeste wesen, die soo veel verscheyde gelooven baerde, en soo menigh man dwalende onderhieldt:

elck een door reden wanende dat ſijn geloof goet en oprecht was. Deshalven dat ſy oock niet alleen tot dienſt en bedrogh, maer oock tot ſlavernye haer begaf, meer wanens dan wetens hadde, plomp, en onbedacht was, en die haer ſelven nu tot den eenen eynde, nu tot den anderen wippelende, lichtelijck begaf. Jae ten meeſtendeel haer ſoo verre beredet, en overredet, dat ſy haer ſelven daer uyt redet, blijvende onbeſcheyden en in onwetentheyt onſeecker. Dus verkreegh mijn ziel van haer eenen aftreck, en des te meer, merckende dat de reden was haer huysgenote, en nochtans wilde haer beſtieren naer haeren beraede en goetduncken : niet tegenſtaende dat de huysgenoten des menſchen vyanden zijn. Mijn ziele dan begon de reden t'aenſchouwen, niet voor een deel haers ſelfs; maer als een vremt gaſt, een ding afgeſcheyden uyt het weſen der ziele, en als een bedriegelijcke dienſtmaeght; en dat, door dien ick wiſte dat een afgelijfde ziel geen reden en gebruyckt, noch haers nootdruftig is : maer heeft alle haere kenniſſen teffens, naeckt, onbeſtreden, effen, ſonder ondervolge, noch en maeckt, noch en hoeft geen bewijs, om d'eene kenniſſe uyt de andere te beſluyten, te trecken, te noodigen, te leeren : 't zy om ſelve te begrijpen, of 't zy om aen andere haere gedachten t'openbaeren. Mijn ziele vatte de reden aen, en ontkleede haer in haere naecktheydt, en bevondt ſtracks dat ſy ons was aengekomen en overgebleven, als het brandt-teecken den miſdadigen gelaeten door den Beul, tot gedenckeniſſe onſes vals, en ellenden. t'Sedert ſcheyden ick my geerne niet tegens, maer van 't gebruyck der redenen: doch ick en kon 't niet bekomen. Door dien ſy mijn ziele altoos naerby volghde, als mijne ſchaduwe. En des te meer worde ſy my eenen overlaſt, een droevigh, en verdrietigh geſelſchap. Sy quelden mijne ziel met veelheden, met ydel behagen, ydel onderſoeck, met beloften der wetentheden, met cieraet, en aengenaem-maeckinge voor de wereldt, die haer aenbadt. Maer eyndelijck ſy liet my altijdt met onſmaeck, onruſte,

donckerheyt, en in onſekerheden wandelen. Eyndelijck, ſoo ick inder natueren deſen moeyelijcken geſelſchappe niet en konde ontſlagen, noch ontheven worden, ick beval my in 't gebedt der ſtilten, en ick ontbloote my ſomtijden ganſch, ſomwijlen een deel van de redenen, en allen haeren aenhanck, en afhanck. Dus gevielt eens, dat komende buyten en boven redenen, en beſijden alles wat met redenen mach bevangen worden, ick quam onder een onſpreeckelijck licht, daer van ick niet voorders en kan beredenen; overmits de reden my ſtracks daer uyt ruckte. Want ſoo haeſt de reden over het ongeplogen licht my dede verwonderen, en beduchten, wie, waer, en hoe ick daer was, ſoo viel ick uyt het licht in al te jammerlijcke en onſmaeckelijcke duyſterniſſen, die onder den dagh zijn. Mijns bedenckens, dit licht en werde in my niet veel langer, dan iemandt mochte vier ſyllaben ſpreecken. Doch my dochte dat ick was een ander menſch dan te vooren. Ick begon nu met ſchroom de reden te vlieden, als van een verraedſter die my noyt aengekomen en was dan met bedrogh, en ſtrijdt: en my noyt en hadde verlaeten dan met onruſten. Salomon noemt des menſchen geeſt den lantaerne Godts, niet dat Godt in duyſterniſſe leve, en des menſchen geeſt lichtinge gebreck hebbe; maer dat alle verborgen weetbaerheydt der dingen door deſen lantaerne mogen bekent worden. Ick ſagh dan dat de reden niet en was den geeſt des menſchen, maer dat hy hadde eenen middel, en een ander licht tot alle natuerelijcke kenniſſen, 't welck in hem als begraven lagh. Ick ſagh dat de ziele geene ſyllogiſmen en maeckte, noch en gebruyckte buyten haeren lijve zijnde, noch dat ſy de reden en wande, noch en dorſte gebruycken. Inſgelijcks ick vernam dat haere eygen kenniſſe is edelder, ſnelder, en hooger dan alle bewijs-redenen zijn: ick ſagh oock dat de ſinnen geen ſyllogiſmen en maecken; ſoo dachte ick dan dat de maeckſter der bewyſingen, de reden, beſit het middeldeel tuſſchen de ſinnen, en het verſtandt, te weten in 't dier-

dierlijck verstandt; 't welck is de verbeeltenis, oft imaginatie. Vraegende waerom het licht, lichtet? waerom het waeter nat en vlietigh zy, &c. Ick bevondt dat hoe eenigh ding klaerder is, hoe de reden daer op plomper valt. Ick sagh waer geenen uytloop van voorwerp, gevolge, en besluyt en is, dat de reden daer oock niet te vinden en was. Doen worde ick gewaer, dat de reden verre buyten den lichte loopt: dat sy maer en is in eender voegen van uytloop, oft discours, meer om haer selven, en de ziele in wercke te stellen, dan om eenige kennisse van nieuws in ons te baeren. Jae dat meer is, de ziele soeckende wetentheydt en kennisse door de reden te bejagen, soo aenvangt sy voor den meestendeel logentalige redenen, en valsche betaelinge voor de waerheyt en arbeydtsloon: en de ziele aensiet de waerheyt voor logenen, en dickwils omhelst sy de logen voor de waerheydt, dwaelende door 't bedrogh der reden. Want reden en baert maer meynen; en door meynen is de werelt t'allen daegen bedrogen: en namentlijck oock hier in desen, dat een ieder meynt en gelooft sonder wederstrydt, dat de reden is den kostelijckften schat der zielen. Laet eens verscheyden vernufte menschen reden geven over eene duystere en onbekende saecke, en elck een in 't besonder: slaet dan gaede hoe verre alle haer redenen van malkanderen loopen, en hoe sterckelijck een ieder bedrogen is door sijne redenen, en hoe vastelijck een iegelijck voor de sijne vechten wil. Alles tot beteeckeninge der onweerden van desen vermeynden kostelijckften schat. Ick sal nu verhaelen hoe mijne ziele de reden van haeren gewaede ontkleede. Ten eersten, alsoomen het ondersoeck der dingen by hun oirsaecken noemt te wesen het ondersoeck, en vondt der reden. Soo vondt ick haer eerste naektheyt, en ick bemerckte dat de reden geensins en is d'oirsaecke, noch eenigh deel der wesentheydt van 't veroirsaeckte ding; want elck ding is in sich selven 't gene het is, sonder opslagh oft opsicht tot eenigen uytloop, discours, vindinge oft redene

des betrachters. Dus ſagh ick dat den opperrock der redenen was een mommerye. Want d'oirſaecke is 't begin en oirſpronck der veroirſaeckte, en de redene en is geenſins ſulcks : voorder, ick ſagh de reden geſtelt tot een licht in de ziele, daer ſy nochtans veel leeger ſtonde dan de ziele, oft het beelt Godts: ſy ſmaeckte te ſeer naer den gronde des lijfs, om in de ziele te mogen herbergen. Voorts in haere ontkleedinge ſagh ick even ydel dat men noemt reden, en reden betaemigh te weſen, 't gene men vermeynt met 'er waerheyt over een te ſtemmen. Aengeſien waerheydt en redenen ſtaen van elkanderen wydt verſcheyden in alle poincten: weſende de waerheyt een weſentlijck en waerlijck ding, daer de reden maer en is een vermeynt gepeyns, een *ens rationis*, een beſluyt des bedunkens en beraets. Ick ſagh oock dat de reden niet eens en was met de over-een-kominge, oft conformiteyt des dings, 't welck by den uytloop wordt voorgehouden, en onſer beſluyts kenniſſe. Want de reden en is eygentlijck niet het oordeel van den uytwendigen menſch, oft van ſijne verbeelteniſſe, die de ſchynlijcke waerheyt vrijſt aen ingebooren gedaenten der wetentheden (ſoo ſy ſpreken) waer uyt de verbeelteniſſe ſmeedt een kenniſſe die op haer paſt: maer de reden, deſen grootgeachten ſchat, en is anders niet, dan de toedracht, oft *habitude* van de voorſeyde over-een-kominge oft conformiteyt door 't diſcours bevonden, met de ingebooren gedaenten der kenniſſen die in de verbeelteniſſe oft phantaſie ſtaen. Welcke toedracht alſoo ſy trouble, onklaer, beroerlijck, en onſtandtvaſtigh is, volgens den aert *ſubjecti inhærentiæ*, ſoo moet oock alle reden uyt haer eygen weſen noodtwendigh konnen bedriegelijck zijn, noch geene ſeeckerheyt beſluyten, noch bedwingen (behoudelijck in de Matheſe om te beſtaen by de maete der meetbaere dingen) des ſiet men meer ketters bekeert by een goet leven, dan door ſtrydt-reden, oft diſputatie. *Aptitudo autem illius habitudinis in ordine ad ſpecies in imaginatione connatas eſt rationabilitas. Ratiocinatio autem ſeu logiſmus*

logiſmus (*undeſyllogiſmus*) *eſt actus, quo appropinquatur ejuſmodi habitudinis conformitas ad rationes congenitas in externo homine.* Ick groete onſe taele dat ſy duſdanige onnuttige vernuftheydt geerne altijdt heeft gederft. Eyndelijcken ontdoende de ſchoenen der redenen, ick bevonde dat ick veele dingen by den verſtande oordeelde noodelijck (als veel ons ontmoet in den geloove, en oock in der natueren) die de reden voorhieldt voor onmogelijck. Dus beſloot ick vaſtelijck, dat die reden niet en is in den verſtande, maer buyten 't verſtandt: des ick beveſtighde dat de reden niet en is ſoo hooghachtbaer, als men hadde vermeynt; dat in de dieren reden ende diſcours is. Dat den Vos niet en eet de Hinnen ſijns nabueren landtmans, het ſelve by reden en diſcours hem toekomt, en niet uyt natuerlijcker beweging en genegentheydt, veel min uyt ſijner ouderen leere, dat eenen ouden Vos looſer is dan eenen jongen, hem uyt ervarentheydt, gedenckeniſſe, en uytloop der redenen bejegent, &c. Ick betrachte t'ſedert altijdt, dat 'et ſmadelijck en laſterlijck is den menſche te noemen een redelijck dier by verleydinge der Heydenen. Naedemael den menſch is een ſchepſel nae den lichte Godts, en tot eenen beelde des woordts des eerſten exemplaers aller oirſaecken geſegelt: den dagh, en ſijn licht, zijn ſonder Son geweeſt, en de Son mach ſonder licht beſtaen; maer de ziele niet ſonder het beeldt Godts. 't Is jammer dat de Heydenſche leere dus lange ſwiert, en noch eeckelen eet, naedemael dat de beſte ſpijſen voor de handt zijn. *Heere, 't licht uws aenſichts is ingedruckt op ons*, ſeght David Pſal. 4. De kenniſſe ſijns ſelfs is een overgroote wijsheydt, want niemandt en kent een beelt, ten zy hy oock kent den genen wiens gelijckenis het beelt vertoont. Dus ſoo wie den menſch tot nu toe qualijck hebben beſchreven, en hebben Godt niet gekent, en qualijck hen ſelven; meer der Heydenen dan Pauli leere gevolght. Ick en kan niet gelooven, dat den menſch eygentlijck een dier zy, oft in allen gevalle de Scholen beſchryven den

mensch nae sijnen verganckelijcken deele, maer niet volgens sijn eynde, de meyninge des Scheppers, en sijne bestellinge; andersins den Schepper waer verdoolt geweest in sijne meyninge: de welcke soo verre sy d'eerste der oirsaecken (soo sy immers leeren) moet wesen, en daer iet eerst betrachtbaer zy in den Schepper; soo staet het schepsel uyt de meyninge gemeten en beschreven te worden. Den mensch is geschaepen tot eenen levenden geest, om te leven nae het beelt Godts: in gevolge van 't welcke spreeckt de Heere; *Ick sal den mensch te niet doen, noch mijnen Geest en sal met hem niet blijven: want hy is vleesch.* Dat is, soo haest den mensch leeft als een dier, soo wijckt den geest Godts van hem. Dus 't gene de Scholen noemen het eygen wesen des menschs, noemt de Heere een verkeertheydt, verargeringe, eenen onaerde sijns schepsels, en verdervinge sijner meyninge in 't scheppen. De reden dan ontkleedt zijnde, ick kreegh een mishaegen in haere naecktheydt, met de wroeginge en onsekerheydt daer sy menighmael mijne ziele in hadde gelaeten: ick bevond dat mijn verstant t'sedert meer toenam met gedaenten, figueren, en voorbeelden, dan met de reden. Doch ick vond de selve noch met ongeval, gebreck, en onseeckerheden omgort: want in haer selven, de beelden waeren met onderscheyt noodelijck vervremt van de waerheydt, en van 't wesen. Ick en kende doen noch geen onderscheyt tusschen de beelden der verbeeltenisse, en de verstandelijcke verbeeldinge, die in 't diepste der zielen verschijnt. Ick danckte den Heere dat hy my een naerder middel ter waerheyt hadde laeten vernemen, dan de reden: geloovende dat onse erf-kranckheydt niet voorder en konde geraecken tot het eens-gesmaeckte licht dan door de beelden: dus hieldt ick my te vreden daer mede, en ick liet te wenschen, gevende mijnen wille over tot eenen niet wille. Ondertusschen mijne ziele overquam weder, dat sy verstonde met eene verstandelijcke verbeeldinge: die een wijle langer duerde dan d'eerste (niet wetende hoe lange) en

soo

ſoo ras ick my verwonderde over 't gene ick verſtondt, ſoo viel ick uyt dat licht: en tot mijner ellende gekeert, ick ſagh dat Ariſtot. daer van iets hadde vernomen, βέλτιον διὰ κείμενον ἢ εἰ ἐτύγχανεν εἰδώς. Die achtende beter geſtelde dan oft ſy wetende waeren; te weten, door de bewijs-reden, ſonder de welcke hy vermeynde dat 'er geene wetentheydt in ons her quam. De Dichters oock door den naem en daet van haren Protheus, bedieden geweten te hebben van den overſette des verſtandts. Dus was ick nu gewaer geworden, dat om ter waerheydts-kenniſſe te komen, ick moeſte oock verlaeten de verbeeltenis, om dat ſy ganſch dierſch is, en niet menſchelijck eygen, dan door den ellenden val: en dat het verſtandt moeſte gebrocht worden tot eene gemackelijcke verſcheppinge ſijns ſelfs in de gedaente des verſtandtbaeren dings: op dat het verſtandt voor een wijle worde als het verſtandtbaer ding ſelve. Ick beſloot dat dit aldus moeſte geſchieden, om dat het verſtandt ganſch enckel en eenigh is: en deshalven moet het oock hebben een eenigh, eenvoudigh, enckel, eengelijckigh daet, oft acte; onverſcheyden van 't verſtant, oft dat anderſins 't verſtandt moeſte ſijne enckele eenvoudigheydt verlieſen by der ouderheyt. Maer ick vondt ſtracks dat het niet en is in de macht van onſe wil, 't verſtandt aldus te gebruycken, en dat 'er meer toehoort dan willen, en wanen: ſoo om dat wy te ſeer zijn gewoon, en verplicht aen de verbeeltenis; als meeſtendeel, om dat onſen wil met de gedenckeniſſe, moeten eerſt beyde vernietigt worden in het verſtant. Want ſoo lange, en ſoo ras als iemant peynſt van ſijne ziele, oft van eenigh ding, als van een derde met anderheyt, geſcheyden buyten onſen verſtande; ſoo lange en is het noch geen gepeyns, noch werck des verſtandts. Maer wanneer de ziele peynſt haer ſelven, oft iets als haer ſelven ſonder anderheyt des peynſers en des gepeynſde, ſonder aenhanck, omkeer uytwaerts, ſonder opdracht tot wijle, ſtede, oft omſtenden, dan eerſt is het een verſtandelijck gepeyns. Dit is een edelder kenniſſe,

nisse, dan die by invallen en kennisse geschiedt, 't zy die door beelden sonder gevolge ons aenkomen, als ingegeten, of 't zy door bewijs, en gevolgh der reden ons aenlocken. Want de ziele begrijpt soo het inwendigh wesen des dings, dat het verstandt sich overset in de gedaenten des dings. Dit gepeyns en is noch met bescheydentheydt der woorden, noch der taelen, noch oock met de sinnen, noch met de redene omgordt. Insgelijcks en geschiet ooek niet met een snelder begrijp des geheelen sins teffens, als eenen inval, noch met eenigen af-hang, gevolgh, noch met omstanden van hier, nu, voor, nae, wit, swart, groot, kleyn, behaegelijck, &c. Jae oock het een en is niet sonder het ander, noch oock met het ander in anderheyt, noch oock sulcks, als het mach by reden besloten, noch met de verbeeltenisse bedacht worden. Dan sinnen, reden, gedencken, en wil staen onder een duysternisse als gestorven oft versmolten in eenen niet. Als dan valt 'er een licht op de ziele; en 't sy dit licht komt alleen overnatuerlijcken, oft dat het verstandt worde selve ontsteecken tot eenen lichte, 't selve wil ick liever ervaren dan oordeelen. Doch 't zy het verstandt wordt verschept, oft dat het verscheppe sich selven in de gedaente des verstandtbaeren dings: immers de ziele, aensiende haer verstandt in de aenveerde gedaente met den voorseyden lichte, spiegelt haer selven in haeren verstande, en begrijpt het kenbaer ding met alle sijn wesen en eygendommen: door dien dit licht der kennisse niet en is uytvloeyende buyten het verstandt: maer blijft in het verstandt, in alle waerheyt en seeckerheyt volmaeckende, d'Adepten oft ervaeren beduchten desen standt seer gevaerlijck te zijn, en soo hy lange en dickwils overquam, hy mochte de doot door eene sieckte (die sy heeten Binsicam) bekomen, 't welck is eene Atrophia, oft droogthe der wercktuygen van de verbeeltenisse: maer mijn gevoelen is verre van daer, door dien dit niet en staet in onsen wille, en het overkomt ons altijdt by eene wijse van genade, die noyt iets onordentelijcks

lijcks en dede. Den vaeder der lichten wil ons voorkomen, en naelichtende door ſijne genaede, ons geleyden tót den roep, in den welcken wy hem het alderbehaeghlijckſte zijn. Soo dan 't licht, 't welck van boven valt op 't verſtant, ſtelt alleen en ſonder hulpe des verſtandts (nae mijn gevoelen) het verſtandt in ſijnen vrydom, 't welck anderſins met de roeringe des lijfs ſeer onklaer beweeght ſtaet. Anderſins 't verſtandt gebruyckt geen tuygh, alem, oft inſtrument buyten ſich ſelven, en daerom en is het niet der ſieckten, veranderingen, beroerten, noch anderheden oyt in ſich ſelven onderworpen, ſoo wel is anderſins alle diergelijcke verbeeltenis, en het belegh der reden. Want in den verſtande, terwijlen het ſtaet in ſijnen lichte voorſeyt, en valt geen bedrogh, noch logen, het en ontfangt geene hulpe door de redene, dan wel het brengt ſijn licht over de redene. Dus en is den geeſt des menſchen niet redelijck: maer alle dingen zijn in ſijnen verſtande in ſulcker voegen, dat ſy zijn ſijn verſtandt ſelve. Dit is het voordeel, 't welck ons verſtandt heeft uyt de weerdigheydt der genaeden, dat 'et is het beelt Godts, en dat het verſtaende, ſich verſchept in de gedaente van 't gene het verſtaet. En dat alſoo de ziele is een enckel licht ſelve, ſoo is 't dat wanneer ſy iet vremts in haeren verſtande begrijpt, ſoo moet ſy noodelijcken of afſtandt doen van het weſen eens alderenckelſten beelde Gods, of ſy moet haer verſcheppen in de gedaente van 't begrepen ding. Sulcks dat het aengegrepen dings weſentheyt, is een naeckte weſentheydt, en doch weſentlijcken in het verſtandt, gelijck als in de kerne van den appel, eenen appelboom is: hierom en mach de verſtandelijcke kenniſſe niet dolen, niet bedrogen weſen, ſoo wel ons de reden verleydt. Door dien in den verſtandelijcken begrijpe ſtaen de weſentheden naeckt, en ontbloot de ziele in haeren verſtande, dan aenſchouwt, als d'oogen, wanneer ſy haer ſelven is ſiende in eenen ſpiegel. Deshalven geen weſen en is gehouden voor waerachtigh, dan voor ſoo veel het is begrepen in het verſtandt.

Dus ſeght oock Ariſt. dat de beginſelen des weſens, en de beginſelen des verſtandts, zijn de ſelve, 3 Metaph. En ick verſtae oock, dat de waerheydt der weſentheden, en de waerheydt der verſtandelijcker kenniſſen zijn een en het ſelve ding; en alſoo als een ding, waer, en weſen, over-een-komen: ſoo moeten inſgelijcks de weſentheden en waerheden in het verſtandt in een verſmilten. Want in 't verſtaen des verſtandts en is geene anderheydt des begrijpende verſtandts, en des begrepen dings: weſende voor het verſtaen eerſt te niet gedaen alle toedracht en wederſlaen tot malkanderen. Door dien de verſtandelijckheyt en is maer een toekomſte oft vernaederinge der eenigheyt. Deshalven, om 't ſelve uyterlijcker te ſeggen, en is 't verſtaende verſtandt niet verſcheyden van 't gene verſtaen is, dan gelijck een rechte ſtraele des lichts van ſich ſelven zijnde wederſlagen. Dus dan het begrepen dings weſen in het licht des verſtandts, wordt een geeſtelijck en weſentlijck licht. Jae oock het wort door verhuyſinge der eenigheydt het verſtandelijck licht ſelve: het welck der verganckelijcke dieren zielen niet toe en komt: hierom onſe ziele verſtaende haer ſelven, verſtaet oock eenighſins alle andere dingen; overmits alle andere dingen zijn verſtandelijcker wijſe in de ziele. Dus is deſe verſtandeniſſe de ſwaerſte, de leſte, beſte, en nutſte onder alle anderen. Want de ziele niet hebbende in haer ſelven eenige gedaente haers ſelfs, en van haer ſelven verſcheyden, dus en vermach ſy haer ſelven niet verſtaen by eenige gedaente. En overmits de ziele is enckel, en eenvoudigh, en dat ſy haer ſelven verſtaet ſonder gedaente, ſoo en is 't niet billick dat ſy verſcheyden middelen, en voegen van verſtandeniſſe hebbe oft gebruycke ten opſicht haers ſelfs, en andere dingen. Dus moet nootſaeckelijcken de ziele alle andere dingen verſtaen ſonder gedaente verſcheyden van dingen, maer 't verſtandt grijpt der dingen gedaente ſelfs aen. En aengeſien de ziele ontbreeckt haer eygen gedaente des goddelijcken beelts, om haer ſelven

over

over te ſetten in haer ſelven : daerom ſoo en vermach eygentlijck de ziele haer ſelven niet verſtaen, dan onverſtandelijcker wijſe, by de getuygeniſſen des genen, wiens beelt ſy is. En voor ſoo veel oft luttel als ſy verſtandelijck oft onverſtandelijck begrijpt, ſoo is het de nuttelijckſte verſtandeniſſe, die ſy in de natuere mach ſcheppen; want als dan in het licht haers lichts, op ſeecker voegen ſy dan begrijpt aller dingen weſentheden. Waer door de kenniſſe ſijns ſelfs, ſoo noch is geſeydt, is een volkomenheyt der wijsheydt. Daer dan deſe kenniſſe des verſtandts eens gekomen is, daer verſwacken ſtracks alle uytloopen der reden: gelijck oock 't verſtandt blijft ten onderen daer de reden de heerſchinge heeft. Inſgelijcks oock weſende den opwerp des verſtandts de weſentheyt der dingen ſelve, en niet haer toevallen, daerom de toevallen, oft afgeſneden van de beſtaende dingen, worden by gedaenten oft ſpecies begrepen door de verbeelteniſſe, en niet door het verſtandt, waer in alle toevallen ſtaen verſaemt in de weſentheydt der begrepen dingen; want de toevallen en zijn eygentlijck geen *entia*, maer *entium;* dat is, niet de dingen, maer der dingen waer in ſy beſtaen; deshalven en hebben de toevallen geen weſentheyt, die ter eenigheyt van het verſtandt mach verhuyſen, oft in de welcke 't verſtandt ſich mochte overſetten. Ariſtoteles (die oock het gevolg der Scholen noch heeft) ſpleet het verſtant in tween; waer af hy het eene het doende,en het ander het lijdende verſtandt noemt. Het doende wil hy dat het beſich zy in 't vinden van de voorſtellen der bewijs-reden, en daer nae dat het druckt haere ontfangen zegelen in het lijdende verſtandt, als in een onderworpen ſtoffe. Het doende verſtant noemt hy edel, mannelijck en vullende de ſtadt van de gedaente, daer hy het lijdende verſtant vergelijckt den wijne, de ſtoffe, en modele, willende dat de natuere alleſins werckt ter volmaecktheyt, en dat dusdaenigh werck veel edelder zy, dan het lijden. Hoewel deſe leer by de Scholen beſongen wordt met eenen geduerigen Amen, doch mishaegen my

daer in veel ydele droomen, die my ander gevoelen geven. Want ten eersten hebben wy alreede te vooren genoeg betoont dat de bewijs-reden noyt kindt en was des verstandts; ten anderen, ick sagh een Moor een riet snel drayen in een putteken van een bordt, daer in een linnen doecksken lagh, en 't riet ontstack; maer daer nae, ick stack 't riet in een groot vier, en het ontstack veel haestiger, volmaeckter, en klaerder, soo wanneer het riet niet en dede tot het ontsteecken. In allen gevalle, het doende begin mochte edelder zijn dan het lijdende, wanneer het werck oft uytkomste was tot meerder volmaecktheydt. Maer wanneer een peerel in een misthoop verrot wort, en dat iets tot onedelder wesen wordt gebrocht, soo is het doende begin onedelder dan het lijdende. Soo dan, indien den regel des adels in der natuere niet vast en staet, veel min kan hy passen op het verstandt, 't welck gansch boven de natuer is, soo in wesen, als in 't wercken. Dit mochtmen Aristoteles vergeven, maer niet de Scholen, die dusdaenige rasernyen den jongeren tot een ontbijten der wetentheyt voorleggen. 't Is onbetaemelijck dat wy de Christelijcke waerheyt wederleggen, en volgen de Heydensche vernuftheydt. Wy Christenen zijn gehouden te weten, en leeren, dat ons verstandt niet min dan onse ziel boven natuere is, noch en past op haere regulen, noch en wordt by de Mathese, noch by de reden vervangen. Dat ons verstandt af-hangende, ganschelijck van sijnen eeuwigen oorsprong in sijne hooghste volmaecktheyt niet en verstaet dan ontfangende: en 't gene ontfangt, lijdt, en doet niet. Dat insgelijcks een lijdende wille veel edelder is, dan een willende wil. Dat ons verstant is een onsterffelijck beelt des eeuwigen eenen geest, en een licht. Dat ons verstant, verstaende, wordt verlicht, en lijdt, en dat ons dierlijcke verbeeltenisse verstaet al werckende. Dat 'et slavelijcker en moeyelijcker is te wercken en doen in 't verstaen, dan het is lijdende t'ontfangen een edelder licht, dat om niet geschoncken wort. Door dien 't verstant wordende verlicht,

verlicht, en ontsteken in een ongemeten licht (soo als het voorseyde riet in een gloeyende groot vier) wordt overgestelt in de gedaente des verstandtbaeren dings, sonder moeyte te doen om oft in het te verstaen: en als dan 't inwendig waerlijck wesen der dingen schijnt met een selve licht in ons verstandt: sulcks dat der dingen wesentheydt, met alle haer eygendommen, ons dan inwendigh aenspreecken. Daer andersins een werckende diergelijcke verstandt maer en ondersoeckt de dingen van buyten, en met alle sijnen arbeydt en loopt maer rondom: siet aen maer de sloester, oft houwe, en geensins de keerne: ten hoogsten vergenoeght sich selven met een uytwendigh *signatum* oft teecken, en kent den zegelaer niet. Wat ydele dwaesheydt is het te kennen in onse ziele een beeldt Godts, en te splijten ons verstant in twee verscheyde wesens: als of 'er in Godt iet tweescheydigh waer in substantie, kracht, en wesen. De Christenen behooren te weten, dat 'er niets ter waerheydts ondersoeck en treft dan 't verstant alleen. Dat alle waerheyt oorspronckelijcken komt uyt een waerheyt, allen verstandt uyt een verstandt, alle licht uyt een licht. Dat ons verstandt in sich selven seer naeckt, ydel, arm, duyster, en bedrogen is: sulcks dat alle klaerheyt, volheyt, adel, licht, en waerheydt hem toekomen ontfangende, en lijdende. 't Verstandt dan hangende onmiddelijcken van den Al, die boven natuere, en wesen is, wordt des te meer veradelt, hoe het meer ontfangt, en lijdt van dien Al. Deshalven is de betrachtinge des verstandts allesins verre afgeweken van 't gene de Scholen met hare Philosophen voorwenden: Des den Apostel gebiedt dusdaenige Philosophie te schouwen; en nochtans de Scholen blijven al hoorende doof.

DERDE PAEL.

Van de ziele, en beeldt Godts.

GEen kenniſſe en is 'er ſwaerder, noch duyſterder, dan ſoo wanneer de ziele tracht haer ſelven te begrijpen: doch geen kenniſſe en is noodiger, aengeſien ons ganſch geloof is gegrondt op de onſterffelijckheydt der zielen. Ick ſie veele bewijs-reden by S. Auguſtyn over deeſe ſaeck, de welcke Leſſius herſchreven heeft, en onder ſijnen naem uytgegeven. Doch geen van alle dien en bevinde ick vaſt-ſluytende, ten opſicht van de genen die loochenen eenen eeuwigen almogenden rechtveerdigen Godt, Heere aller dingen. En naedemael een grooten hoop onder de gedoopten van dit getal zijn, en gelooven dat het geloove maer en is eenen vernuften vondt, om 't volck ('t welck ſy noemen ſwarte geeſten) in plicht en vreeſe te houden, en dat 'er nae dit leven geen ander meer en is; ſoo waer mijnen wenſch dat ſy maer eens en verſtonden in het verſtandt, en ick betrouwe vaſtelijck dat ſy ſtracks ſouden taſten en voelen d'onſterffelijckheydt haerder zielen. Maer 't ſelve en is my niet gegunt, dat ick by ſchrifte eenige regelen, oft middelen hen 't verſtandt mochte verlichten: des blijve ick ſeer bedroeft dat de ketterye ons deeſe goddeloosheyt heeft gebaert, en gelaeten aen de Geleerden, die deshalven haer noemen ſtercke geeſten. Ick weet wel ſoo veel, dat de ziele door het dierlijcke verſtandt, oft verbeelteniſſe niet en verſtaet, dan oft by uytloop der reden, oft door beelden, en gedaenten, en dat ſoo wanneer de ziele haer ſelven wil verſtaen, haer ontbreeckt reden, en alle beelden, overmits ſy geen beelt en heeft haers ſelfs, om haer ſelven aen haer ſelven te vertoonen: ſulcks dat noodtwendigh ſoo veel oft weynigh als de ziele van haer ſelven verſtaet, 't ſelve geſchiet ſonder reden en gedaenten, en deshalven op

op een ander voege, dan ſy verſtaet alle verganckelijcke dingen. Maer want de waerheydt der weſentheden en de waerheydt des verſtandts, zijn het ſelve ding, ſoo moet oock volgen dat het verſtandt ſelve is een onverganckelijck ding. Om 't ſelve duydelijcker te begrijpen, ſoo dient voorgehouden, in wat voegen de ziele zy geſchaepen tot een beeldt Godts. De lichaemen hebben veel gebreecken, anderheden, en verſcheyden ongevallen: dus ſchijnt het, dat het beeldt Godts niet en ſtaet in den lijve des menſchen. Maer ick belijde mijn gebreck, en weynigheyt, dat ick dien niet tegenſtaende oyt eenigh geſchaepen ding, 't zy het een geeſt zy oft lijf, en heb mogen begrijpen ſonder dat het heeft een maeckſel, gedaente, ſchijn, oft ſcheme: deshalven oock, ick hebbe altijdt 's menſchen ziele begrepen, als een onſterffelijcken geeſt, van maeckſel eens menſchelijcken lijfs: want anderſins lijf als lijf en kan ſich ſelven menſchelijcke gedaente maecken, noch geven, ſonder een beelt-ſnijder, die in de ſtoffe woont en haer aldus ſtelt. Nu, deſen beelt-ſnijder, een natuerelijcken geeſt des levens in den ſade, voor ſoo veel hy oock een ſtoffe is, en heeft 's menſchen lijfs beeldt niet uyt den deege der ſtoffen: daer is iet voorigs, en onſtoffelijcks, 't welck den ſtoffelijcken natuerelijcken geeſt, deſen indruck des zegels, des beeldts, oft menſchelijcken maeckſels geve. Ick vermeyne dan dat de ziele des vaders, wanneer ſy in den lijve des ſaets nederdaelt, ſy druckt den zegel haerder gelijckeniſſe, en maeckſel, nae het welcke de gedaente des lichaems in den kinde wort gemaelt. Dus in ſoo verre de ziele het ſaedt eenige gedaente geeft, ſy en ſal geene van vremden maeckſel indrucken, maer wel nae haerder gedaente eygen gelijckeniſſe. En hoewel haeren oorſprong boven en buyten natuere zy, nochtans ſoo haeſt ſy in de natuer is ingelijft, ſoo treckt ſy aen der natueren voorwaerde. En dien volgende, onſe ziele maeckt haers gelijcken maeckſel in ſtoffe, in dier voegen als alle andere natuerlijcke geboorten: op dat de ſtoffe tot volkomen rijpheydt,

en schoonheyt gebrocht zijnde, mocht den Schepper bewegen om daer in te scheppen een nieuwe en onsterffelijcke ziele. De ziele dan, hoewel sy een menschelijck maecksel in haeren onlijvelijcken standt heeft; nochtans en wordt sy niet vermeynt dat sy in dese gedaente alleen vertoont het goddelijcke wesens nae-beelt: des te veele min oock het lichaems maecksel, het selve goddelijck beeldt genoeghsaem mochte vertoonen. Als wesende maer 't was, daer den zegel, die het beelt draeght, is ingedruckt, en somtijts noch seer gebreeckelijcken. Daerom andere gelooven dat de ziele vertoont door de redelijckheydt het waerlijck goddelijck beelt, 't welck ick by den voorgaende pael betrouwe genoeghsaemlijck wederleydt te hebben. Den meerderendeel seght, dat de ziele heeft drie machten, verstandt, wille, en gedenckenis, en dat de ziele daer door vertoont de gelijckenis der hooghste Drievuldigheyt: doch my dunckt dit te wesen eene nuchtere gelijckenisse, om eygentlijck te zijn en te draegen met voordeel het goddelijck beeldt, door dien onse ziele mochte wel door dese nae-beelden een getal van drien, maer geensins de personaliteyten der hooghgeloofde Drievuldigheyt. Mits daer geene van de goddelijcke persoonen voor en houdt de gedenckenis, noch iemandt die den wille, oft die het verstandt met af-scheyden, en besondere eygenschap vertoont. In allen gevalle dese drie machten der zielen, als machten, wesende maer haere toevallen, en mogen niet voorder de overwesentlijcke H. Drievuldigheyt, noch het goddelijck beelt vertoonen, dan alleenlijck by den getalle van drie machten, in een geestelijcke substantie besloten. Mits alle 't welck soude de ziele hierom veel min 't beelt Godts wesen, dan een stuck houts, 't welck in sich selven niet en is dan sant, swavel, en balsem, wesende niet als drie toevallen, maer drie substantiale stoffen verscheyden, die by versaminge maer een wesen des houts en zijn, noch en vertoonen. Tauler deelt 's menschen ziele dadelijck en substantialijck bestaende in twee verscheyde deelen. Het nederste,

derſte, oft ſlechſte, noemt hy ziele: het opperſte, weerdighſte, en die 't beelt Godts draeght, noemt hy den geeſt, den grondt, en mergh der zielen: in het welcke het rijcke Godts is woonachtigh, en tot den welcken den booſen geenen toegang en heeft. Maer mijn gevoelen wijckt verre van ſoo verlichten man. Want 't zy hy ſchickt de ziele uyt twee geeſten, in een verſaemt, oft als een geeſt, hebbende twee dadelijcke verſcheyde deelen; ſoo is 't evenwel, en evengelijck onmogelijck, dat onſe ziele verdraege eenige tweedigheydt, oft anderheydt tijde, indien ſy in haer weſentheydt is een oprecht nae-beeldt Godts. Sy moet ganſch enckel, eenvoudigh, en ſonder voeginge van verſcheydentheyt, en anderheyt ſtaen, ſoude ſy Godts gelijckenis draegen. Om dan mijnen ſin t'ontdecken, hoe dit glorieus beeldt in onſe ziele, jae onſe ziele ſelve zy, ſoo betrachte ick eerſt de ziele als onſterffelijck, en ondeelbaer in haer ſelven, eenvoudigh, en enckel, en daer-en-boven dat de doodt haer niet en mach aen oft af doen 't gene haer eygen is, dan blijft 't ſelve voortaen in der eeuwigheyt onſcheydbaer. Ten anderen betrachte ick de ziele, eerſt als ſaligh, door dien ſy eygentlijck ter ſaeligheyt is geſchaepen, en haer verdoemenis is haer oneygen by toeval en gebreck. Dus dan een afgeſtorven ſalige ziele en heeft, noch en gebruyckt meer eenige gedenckeniſſe, noch herdenckeniſſe ('t welck is *reminiſcentia*) weſende ter ſtede, en in tijde, daer niet en is eenigen was, oft ſal; dan alleen eenen geduerigen is. Dus ſoude de gedenckeniſſe daer noodeloos weſen, en inſgelijcks de herdenckeniſſe, die door den uytloop der reden wordt bejaegt, de welcke geenen loop hier naemaels meer en heeft, daer de waerheydt van alles wordt aenſchouwt ſonder afſtandt, ondergang, gebreck, oft vermoeyinge. Dus ſtaende de ziele ſonder gedenckenis, oft haren behoeve, ſy en ſoude maer twee machten meer hebben, en daerom oock geen drievuldigh beeldt. Zijnde eygentlijck de gedenckeniſſe geen beſondere macht in de ziele, dan alleen een voege, oft

modus des bedenckens. Dus ſiet men de lieden die gebreckigh zijn der gedenckeniſſe, by middel der enckelder verbeeltenis (die het verſtants ſtandthoudſter is) haer ſelven maecken een konſtrijcke nieuwe gedenckenis, veel ſtercker dan haere voorige gedenckenis was. Des te meer dat de wille oock met het leven afſterft: weſende de wil, en de gedenckenis der zielen, als toevalligh aengekomen in 't ſaemenvoegen met den lichame: hebbende Godt den menſche geſtelt in den vrydom des wils, niet dat den vryen wil zy de ziele eygen; maer als een pondt haer verleent in 't leven, om daer door den wegh te volgen die ſy wil kieſen. Want in der daet, daer en is 'er geen booſer ding, dan eygen wil, die tuſſchen ons en Godt alle geſchil maeckt, en daerom geen woonſtede by Godt en heeft. En alſoo men leeſt dat den wille des ſchepſels in den hemel is vaſt geſterckt, ſulcks dat de ſaligen niet en vermogen te willen, dan het gene het eeuwigh goet wil: 't ſelve en bediet niet anders, dan dat de ſaligen geen wille meer en hebben. Want eenen wil, de des willens vrydom, en des wenſchens eygendom berooft is, de ſelve en is geenen wille meer, noch hen meer in der eeuwigheyt nut, oft dienſtelijck, dan onnoodigh, en te vergeefs. 't Is dan deſer macht genoegh daer mede gewoeckert te hebben in de daegen des levens: dien volgende ſoude den ſterffelijcken menſch meer het beelt Godts draegen in ſijne ziele, hebbende noch de drie machten, dan wanneer ſijn ziele is in de geluckſaligheydt: 't welck ſoude weſen een ongerijmde gelijckenis des goddelijcken beelts. Ick achte dan dat het beeldt Godts, is de ziele ſelve. Naementlijck, gelijck Godt is een eeuwigh, ongeſchaepen, overſubſtantiael licht, dat de ziele is geſchaepen afhangigh ſubſtantiael licht. Dat gelijcker in Gode geen toevallen en zijn, maer alle ſijne toe-eygeninge zijn een ſelve enckele ſubſtantie. Dat inſgelijcks de ziele geen toeval en heeft, maer dat haere ſubſtantie is een licht, en 't verſtant ſelve. Dat even als eenen roock, ontſteecken zijnde door de vlamme, is

in

in ſtoffe en gedaente een vlamme: de ziele in geeſtelijcker ſtoffen, en gedaente is een naeckt verſtandt, een licht, ſpiegel, en nae-beeldt van het ongeſchaepen licht. Dat gelijck 't oogh niet eygentlijcker en ſiet dan de Son, en alle andere dingen om der Sonnen lichts wille; ſoo oock een ſalige ziele en ſiet, dat is en verſtaet niet eygentlijcker dan het ongeſchaepen licht, daer van ſy af-hangigh is, het welck weſende alom, en altoos, ſoo en mach het niet weſen, oft de ziele en aenſchouwt en verſtaet gedueriglijcken Godt. Welcke aenſchouwinge, geſchiedende door het licht des verſtandts, dat is ſubſtantialijcken door de ziele ſelf, en dat het verſtandt verſtaende, kryght altijdt de gedaente van 't gene het verſtaet, ſoo volght oock noodelijcken dat de ziele is geduerighlijck in der eeuwigheydt eenen ſpiegel en beeldt Godts. En gelijck ſommige oogen ſien recht in de Sonne, daer andere maer en mogen lijden haer gebroken licht, ſoo oock 't verſtandt der ſterck-minnende ziele, begrijpt meer des ongeſchapen lichts. Maer dewijl d'Engelen oock aenſchouwen, verſtaen, en genieten het ſelve ongeſchaepen licht, de welcke nochtans niet en worden geleſen te zijn het nae-beeldt Godts; ſoo is 't noodigh, om te kennen waer in eygentlijck dit beeldt gelegen is, te mercken dat het verſtandt van den oogenblick ſijns weſens, aenſiende ſijne ſchoonheydt, noodelijck baert eenen wil, wenſch oft begeerte, die niet en is een macht, toeval, oft qualiteyt; maer een geeſtelijck weſen, vereenight in ſubſtantie met het licht des verſtandts, en alleen geſcheyden van het verſtandt door ſuppoſitionaliteyt des weſens: en op den ſelven nu, ſoo komt 'er noch een derde weſen voort uyt het verſtandt, en dusdaenigen wil, niet by geboorten, dan door voortkominge, 't welck is liefde. De welcke oock is evengelijck uyt de ſelve enckele onverſcheyden ſubſtantie, daer d'ander twee van zijn. Nu ſoo en is den voorſeyden wil, noch oock de liefde geene machten, noch iet gemeyns hebbende met den wille des menſchen, die S. Jan noemt den wille des vleeſch, en den wille

 des

des mans : dan by gebreck des naems worden aldus genoemt de tijtelen onſer zielen, waer door ſy is het eenigh oprecht beelt Godts. 't Verſtandt dan eender ſaliger ziele, verſtaet Godt, wilt, oft wenſcht Godt, en met alle krachten, eenſaementlijck bemint Godt, en in ſulcker voegen dat in het vleeſch 't ſelve niet ſoo volkomentlijck en kan geſchieden, verhindert ſtaende door den ſterffelijcken wille des menſchen. De Heyligen ſeggen, dat het onmogelijck zy Godt te kennen, en niet te minnen: mits ſijne liefde ſtaet in het verſtandt, 't welck in ſubſtantie een is met de wil, en liefde, oock in 't ſterffelijck leven memorie, wil, en niet willen, ſtaen vernietigt in het verſtandt, en lijdende geniet der Godt beſchouwende. Niet te vergeefs dan en ſeght men dat onſen geeſt is den lichter, en ſpiegel, waer in het beelt Godts licht, eene onſterffelijcke ſubſtantie, daer het rijck Godts in woont, 't welck verlicht alle menſchen, komende in deſe wereldt. Doch is onſe ziele door den val ſoo verhindert, en ſteeckblindt, dat ſy dit ongeſchaepen licht, 't welck haer ſoo inwendigh is, het minſte niet en ſiet, noch en kendt. Maer alſoo de ziele uyt het ſchepſel, is het beelt Godts, 't zy ſy ſaligh is, oft niet; ſoo dunckt my dat de verdoemde ziele in weſen is een beelt Godts, en hangt van het ongeſchaepen licht wel in haer weſen, maer niet in haer wercken: dus hebbende haer ſelven afgeſcheyden in der daet van het ongeſchaepen licht, wordt insgelijcks haer licht verduyſtert, haer verſtant, wille, en liefde, en yvert niet ten oorſpronckelijcken licht, dan met grooten eygendom alleen tot haer ſelven. Sy verſtaet, wilt, begeert, wenſcht, en mint anders niet dan haer ſelven, en om haer ſelven, en gevallen zijnde van het eeuwige licht, alle dierlijck verſtandt, wille, en bedenckenis zijn haer met de doodt afgeſtorven, door welck een vrouwe anders peynſt en wil dan eenen man, anders een kindt dan eenen man, anders eenen moor dan eenen witten, &c. Haer verſtandt is nu klaer, ongetwijffelt, en helder: nochtans weſende buyten het ongeſchaepen licht, wordt haer ver-

verſtandt, wille, en liefde ganſch verdraeyt, blint, en alleen tot haer ſelven ingekeert, en toegekeert, ſulcks dat ſy haere verdoemeniſſe aenſiet, als een onrechtveerdigheyt, haer ſonden als onwetentheyt, en onnooſelheyt; en vindende haer ſelven verſtooten in de uyterſte ellenden, aenvangt Godt te haeten, en al wat haer tegen is te laſteren met onlijdelijcke onruſte, overdenckende d'eeuwigheydt, en d'onmogelijckheyt van uyt dien kercker te geraecken. Dus dat haer verſtandt wordt geduerighlijck verſchept, en overgeſet in wanhope, haet, verlies, ongeluck, ſmerten, angſten, droefheyt, met het verſtaen [illegible] oneyndelijcke eeuwigheyt. Daer-en-boven 't verſtant verſtaet ſijne grootheydt, wenſcht en bemint alleen ſich ſelven, en het kent den eeuwigen mis-trooſt, en pijnen, van 't gene het eenighlijck bemint, dus wordt het uyttermaeten miſmoedigh gequelt. De Heere door ſijne genade houde ons ſtaende, op dat wy entgaen de ſtricken die voor ons in den wegh geſpreyt leggen. Dit is 't gene ick van de ſtandt der zielen heb mogen uytleggen. Mijnen uyterſten wenſch waer nu, dat Godt my deſe twee geſtelde paelen liet beter verſtaen, door ſulck een middel die hem het behaegelijckſte mochte weſen.

VIERDE PAEL.

D'oorſaecken der naturelijcke dingen.

ICk kome als in een onbewoont huys, ick vinde alom misbruyck, en vuyligheydt, die de voorgaende inwoonders nae hebben gelaeten. Soo dan al eer ick mijn voornemen, en mijn ampt handele, ſoo moet ick veel omroeren, onderſoecken, wat vuyl is uytkeeren, en wegh veegen. Dit zy genoegh geſegt om mijnen uytloop t'ontſchuldigen.

De kennis der natueren wordt alleen genomen uyt 't gene dat in der daet is, en niet uyt verdichte beſchouwingen. Oock

mede alle natuere, die onder den hemel is, is in der daet in eenigh lichaem gehecht: oock alle lichaem, hoe eenvoudigh het zy, vereyſcht lichamelijcke beginſelen, die ter veranderinge der daegen onderworpen ſtaen. Daer-en-boven alle ding is ledigh, en ydel, doot, en onaerdigh, ſoo verre het geen beginſel der beroerten binnen hem en heeft. Een leven ſegge ick, oft iet dat des levens ſtadthouder zy, 't welck alle beweginge doet. Jae deſe wetten der natuere vielen te hoop, ten waere een order; ſulcks dat het eygen om des welſtandts wille onder 't gemeyn hem buyge, te weten, de lichaemen by de levende krachten, en het benedenſte by het overſte ordentelijck verheert, en beſtiert worden. Ariſtoteles, die hedensdaeghs noch het meeſte gevolgh heeft, ſtelt vier algemeyne oorſaecken aller naturelijcke dingen: 't Eerſte de lichamelijcke ſtoffe; d'andere 't inwendigh weſen, oft gedaente, die hy *formam* noemt, waer door elck ding is 't gene dat het is, en de leſte volmaecktheydt in de geboorte der dingen wordt gegeven. De derde noemt hy de uytwerckende oorſaecke. En de vierde is het eynde waer toe alle ding gemeynt wordt, ſtaende naecktelijck in 't gedachte des geboorders. 't Is my leet dat ick ben gedwongen van deſe ſijne leere te ſcheyden; mits bevonden hebbende dat de drie laetſte oorſaecken niet alleen onwaerachtigh en zijn, maer oock al te ſeer ſchadelijck in de natuere. Want voor ſoo veel de gedaente raeckt: overmits alle oorſaecke in tijde, en nature eer is, voor haer werck, effect, oft uytkomen, en dat de gedaente is de laetſte volmaecktheyt, en het weſen des genen die gebooren wordt; ſoo en konnen wy de gedaente niet aennemen tot oorſaecke des geſtelden. De derde, en oock werckende oorſaecke, noemt hy uytwendigh, evengelijck als eenen ſmit is buyten het geſmeet yſer. My rouwt (ſegge ick wederom) dat ick verre afwijck van den meeſten en wijſten hoop, die deſe meyninge heden volght. Want ick begrijp hier by dat Ariſtoteles noyt gekent en heeft de wercken der natuere, mits alle ſijn aenſchouwen

wen past eenighlijck op die wercken der konsten, waer in alleen de werckende oft *efficiens causa* uytwendigh is : wesende anderssins in der natueren de uytwerckende oorsaecke gansch inwendigh. Dus en bekennen wy in der natueren niet anders, dan twee oorsaecken, sonder meer. Doch de selve genoeghsaem ter geboorten aller dingen; te weten, de stoffe, en d'uytwerckende inwendige kracht, inhoudende d'eygen beginselen der bewegingen. Item de kennissen, regelen, en wetentheden van alle 't gene dat 'er tot de geboorte behoeft, wat het moet uytrichten, waer toe het gestiert, bestelt, en geschaepen is; item wat het vereyst maecksel is, den bestemden stondt, alle sijn opsichten, vriendtschappen, vremtheden, genegentheden, bequaemigheden, gebreecken met alle aenhangende ingebooren gaven, die in 't gevolgh der daegen openbaer worden, soo in 't vervolgh der geboorte, als in 't onderhoudt van 't gene dat gebooren is, volkomentlijcken in sich selven besluytende. Nopende de vierde oorsaecke, de selve wesende maer een gepeyns, uytwendigh staende de gebooren dingen, en kan in der daet geen natuerelijck beginsel geven, overmits de werckende natuerelijcke oorsaeck alle haere voorwetentheden en eynden haer heeft eygen ingestort door den Heere. Ick heb dese onbedachtheden Aristoteles voorder gesleept, en ick bevondt dat eylacen soo haest hy eenigh ding in de schorssen hadde aengemerckt, hy sijne uytkomste aen onbekende en onbehoorelijcke oorsaecken toeschrijvende, maeckt stracks regulen daer op, de welcke de luyigheydt van de volgende eeuwen geerne altijdt heeft ontfangen, en met eerwaerdigheyt bewaert : somtijdts oock, soo wanneer hy geen reden en bevondt, heeft daer op gepast ettelijcke voorstellen uyt der Mathese, betaelende met versieringe, gestelt op de maeten, de schult der natuere. By voorspel op d'een en d'ander gesien hebbende dat het vier veel eer ontsteeckt een droogh hout, dan een nat; heeft stracks eenen gemeynen regel gedicht, dat het doen der doender dingen is altijdt in nature

in een bereyde ſtoffe : waer in veel dolingen t'ſaemen loopen. Ten eerſten, alſoo hy 't vier ſagh een uytwendigh wercker, komende tot de ſtoffen, heeft vermeynt dat alle ander wercker in nature wrocht, niet alleen als het vier, maer oock ſelve dat het een vier, en uytwendigh maecker moeſte weſen. 't Welck hier nae ſal betoont worden ſeer valſch te weſen, en naementlijck dat het vier is eenen wercker geheel beſonder, en uytgeſteecken, zijnde bynae als een doodt in de handen des menſchen van Godt geſtelt, tot veele ſijner noodtdruften; en deshalven oock een uytgeſondert werck heeft, en eenen beſonderen wercker is, buyten alle andere ſadelijcke werckers. Ten tweeden is ſijne dwaelinge, dat hy vermeynt dat den wercker in natuere altijdt uytwendigh is der ſtoffen, 't welck oock ſal volkomentlijck wederleyt worden. Ten derden, dat den wercker niet en werckt dan in een geſtelde bereyde ſtoffe. Daer ten wederdeele het ongetwijffelt is, dat allen natuerelijcken wercker ſtelt en bereyt ſijn eygen ſtoffe; en weſende alle ſadelijcken wercker tot anders geenen anderen eynde in de ſtoffe voor de geboorte, dan om ſijne onderworpen ſtoffe tot ſijnder meyningen eynde te beſchicken. Men ſal hier nae bewijſen, dat menſchen, vogelen, viſſchen, broot, yſer, &c. door eenen ſelven wercker eenpaerigh tot ſteen zijn verwandelt. Soo Ariſtoteles dit geſien hadde, ſijne ongeſchicktheydt ſoude ſtracks van monſters en vremtheden gevalle in een ſwijgen gevallen zijn, en de ſchouderen getrocken hebben. Dus ſietmen uyt het voorgaende bewijs dat 'er niet en is een geſtelde noch bereyde ſtoffe, en dat ſijnen regel is gedicht door onwetentheyt, en hebbende een verſtant, 't welck lichtelijck tot regelen vervalt om de wetentheydt te brengen in een kort en gemackelijck begrijp, verhopende uyt ſijne ſulcke regulen naemaels bewijs-reden te mogen maecken, door de welcke hy beloofde aller dingen wetentheden. Als mede ſiet men dat ſijnen voorſeyden regel omvalt; maer oock klaerlijck, dat den inwendigen wercker bereydt de ſtoffen, en

deshal-

deshalven dat ſijne meeſte wercken eyndigen op 't bereyden der ſtoffen ter geboorten ; en voor ſoo veel raeckt ſijne gedichte regulen , waer mede hy de natuere wil gehoorſaem maecken aen de Matheſe (die te ſijnen tijden , en voor de geboorte der elementen Euclydis noch rauw ſtondt) ſoo merckt een exempel. Hy geſien hebbende , dat het rondeel is het grootſte der gedaenten , ſeght dat de ronde wonden , en open ſeeren lichter , en met minder ſwaerigheyt geneſen worden , dan de langwerpige. Om wiens ydelheyt te bewijſen , ick laet voorby gaen dat een wonde,met eenen platten dolk in 't hol des lijfs geboort, veel ſorghlijcker , en langſaemer te geneſen is , dan ſoo waer eenen lap vleeſch afgehouwen is : maer ick wil 't ſelve bewijſen in de open ſeeren. Weet dan dat hy heeft vermeynt dat alle de geneſinge als by een uyterlijcke maeckende oorſaecke moeſte uytwendelijck geſchieden , niet alleen dat deſe uytwendigh moeſte weſen, ten opſichte onſes lijfs, maer oock ten opſlag des uyterſten boort der wonden en ſeeren ; ten is niet wonder dat hy ſulcks heeft vermeynt , overmits noch heden den meeſten hoop derMeeſters ſulks ook noch houden:ſo dat alle hare hulpe ſlechtelijck en langſaem toegaet. Ick ſal u deshalven eene geſchiedenis verhaelen : Eenen knaep , voerman des geſchuts , brochte ſijn wijf de pocken , die aten groote opene ſeeren door het ganſche lijf , ſulcks dat 'er weynigh van de huyt ongeſchaet bleef , ick ſagh 'er onder andere een die van de hals over de ſchouder, het ſchouder-been tot naeby den elleboog quam , en van de ſchouder tot bynaeſt den riem , alle de ribben bynae naeckt vertoonden , op eene ſijde komende van de kele over de borſt ; ſulcks dat eene helft van de borſt met een ſchaede afgeknaeght was ; ſy hadde de dyen , item van de maegh tot beneden den buyck een niet veel mindere , ſoo ſy ſeyde. Dit menſch wierde gebrocht in het Gaſt-huys. De Nonnen by bedwang ontfingenſe , om dat de wapenen daer d'overhandt hadden, den veltſcheerder beſaghſe eens, en ſtortende een weynigh

 ſlap

ſlap ſterckwaeters op hennip, leydende dat in de ſchaede met ongelooffelijcke ſmerten: en gevraeght waerom hy dit dede? ſeyde te zijn, op dat de ſmerte haer te eer 't hert mochte doen berſten; want ſy hadde den overgeheelen kreeft: een Nonne dit hoorende, ſeyde ſtracks dat haer regel haer niet en verbondt om den kreeft, noch pocken, noch melaetsheyt te geneſen, of te herbergen: nae de middagh worde dit menſch gedraegen buyten de ſtadt in de voor-ſtadt, en nedergeſet op eenen miſt-hoop; eenen Boer haer ſiende, en niet konnende maecken een hutte van luttel tacken, gaf haer een quaede deecken, om haer een weynigh te decken: hy vertrock my die ſaecke; ick genas deſe vrouwe in acht-en-twintigh daegen, haer achtmael ingevende den *Corallaet Parac.* gemaeckt door eyerklaer, en by gebreck van vodden, ſoo gaf den boer haer kool-bladeren, om de ſchaden tegens de lucht te decken: men ſagh de ſchaeden die diep waeren (mits een vrouwen-huyt dick en vet is) van den grondt eenpaerlijck uytgroeyen, en vervellen, ſoo wel van in 't midden als van 't overige der ſelve, jae waeren geheelt als kleyne ſchaden in ſekere andere plaetſen noch niet ganſch en waeren. Dit wijf geſont zijnde, verkreegh eene verſterffenis van een hof-ſtede met eenen acker, haeren man ſtierf achter de haege in 't leger, en ſy kreegh eenen rijcken man, ſulcks dat ſy is een pachtereſſe met paerden, koeyen, ſchaepen, en landt. Ick verhaele deſe geſchiedeniſſe tot geen ander eynde, dan op dat de werelt met my kenne in dien man, en den veltſcheerder de Moordenaer, in de Nonnen de voor-by gaende Leviten, in de Boer den Samaritaen, en in het wijf den oprechten Job. En dat den Godt van Job noch den tegenwoordigen Godt is; en dat hoewel die menſchen hem hebben geſtolen, de naemen van Heyligheyt, Majeſteyt, Hoogheyt, Excellencie, Genaede, &c. niet te min hy eenen vry behoudt, namelijck den Eeuwigen. De Scholen oock mogen hier by mercken, dat de regulen die ſchijnen het ſekerſte te gaen, omvallen tot gruys, wat en ſullen

alle

alle d'andere niet doen, die op dusdaenige onnoſele onwetentheden zijn gegrondt? want in der waerheydt eenen onwetenden en kan niemandt den wegh onderrechten, noch eenen blinden de verwen, die hy noyt en kende. 't Is ongelegen daer over breeder ſtrijdt-reden te hebben, ons genoegh zijnde, dat aengeſien niet ten beſten en zijn bekendt d'inwendige beroerende oorſaecken, ick deshalven my niet en kan behelpen met de leere, middelen, tegen-middelen, oft onderwijs der anderen. Ick bidde dan Godt te willen verlichten die my volgen ſullen, om tot deſen aen oft af te doen, nae ſijn welbehaegen, endat het menſchelijcke geſlacht daer door krijght ſijne gewenſchte genaede, Amen.

V Y F D E P A E L.

Van den inwendigen werck-meeſter der ſaden.

LAet ons dan alleen gedencken, dat ſoo daer iet ter werelt komt by de natuere, dat het moet ſijnen inwendigen dryver hebben iet levens gelijck. Soo dat alle ding heeft een lucht in ſich ſelven, die in het ſaedt voor de baringe was, de geboorte beſtierde, en het gebooren, ten eynde ſijns veranderens, gaede ſlaet, beroert en beweeght. Deſe lucht ſchijnt opentlijcker uyt het eene, dan uyt het andere. Doch hebben allegaeder iet wat, waer mede ſy deſe haer gaeven betuygen, elck een nae ſijn vermogen en verdragh. Deſe levende lucht, ſetel van alle vermogen, noemen wy *archeum*, d'uytwerckende oorſaecke, den ſmit, en het naeſte lijf des ſaets, hy draeght in hem het beelt ſijns voorſaets, nae wiens ſtieringe ſich ſelven voegende, hy volbrengt de geſchiedeniſſen der predeſtinatie, oft beelteniſſe ſijnder geboorten. Dit beelt in de levende lucht *archei*, is het waere ſaet; ſulcks dat den *archeus* beſtaet uyt de verſaeminge van een levende lucht, als ſtoffe, en van het voorſchreven beelt als

geeſtelijck ſaet : alle ſienelijcke ſaeden en zijn maer de houwe, oft ſloeſter van het oprecht, levende, en inwendigh ſaet. Weſende dan het inwendigh beeldt *Archei* nae het voorbeeldt der ouderen, ſoo en is het niet een naeckt, oft doode beeldt, maer verçiert met volle wetentheden en machten, noodigh in alle doenelijcke dingen ſijnder beſchickinge. Dieshalven niet alleen gevoelende, maer ſelf zijnde des gevoelens eerſte werck-tuygh, ſoo voelt, kent, en ontfangt hy de *Archeos* ſijnder vrienden, en vliet, oft haet die ſijnder vyanden. Doch het eene ſoo wel als het ander, uyt eygene liefde ſijns ſelfs. Dus ſoeckt hy te verwandelen ſijne lieve *Archeos* in ſijn eygen weſen, hen te berooven van haer gebeelte, het ſijne in dier ſteden daer over te brengen, ſich ſelven te vergrooten, verrijcken, en verſtercken. Waer in beſtaet de ganſche huys-houdinge der verwandelingen, en des voetſels in alle dingen. Infgelijcks oock vliedt hy de vyantlijcke *Archeos* ſijnder wederſpannigen, verweckende ſijne machten tot haet en ſtrijdt, met vreeſe, nochtans, en angſt van te verlieſen. In alle ſaeden dan woont eenen algemeynen beſtierder, die den toom houdt, ſoo lange het beſtier des levens weyrt in 't gene gebooren wordt : maer want alle lijvelijcke daet eyndt ten lijve, ſoo is 't dat den *Archeus*, moetende 't lijf beſtieren, ſich ſelven bekleedt, en treckt een lijvelijck weſen aen ; naementlijck den *Archeus* in den menſche doorwandelt ſijn lijf des ſaets, en aenvangt daer uyt eens menſchen lijf te maecken. Hy verwandelt de ſtoffe, daer hy in is nae ſijns beeldts inhoudt. Hier maeckt hy, en ſtelt het herte, daer de herſenen, &c. en in elcken lede ſtelt hy eenen vaſten onbeweegelijcken inwoonder, geeſt uyt ſijne algemeyne Monarchie, die in elcken oort daer wordt beſonder, en als ſulcks daer blijft, beſorgende en beſtierende alle eynden der beſchickinge tot in der doodt. Den algemeynen *Archeus* ondertuſſchen, heeft geſagh over alle deſe ſijne beſondere ſtiermannen der leden, en is als een ſchaduwe oft ſcheme des menſchen met voller wetentheydt van alles, des van

noode

noode is onder 't bedrijf sijns bestiers. En dewijl alle nedrige ondermaensche dingen draegen een nae-beeldt der oversten schepselen, en dat hoe sy levender zijn, hoe sy des te naerder oock den oversten nae gemaelt zijn. Soo dan den algemeynen onsen *Archeus* stelt den geest der Sonnen in 't herte, den geest der Maene in de hersenen, insgelijcks den geest van Jupiter in de lever, den geest van Mars in de galle, den geest van Saturnus in de milte, den geest van Venus in de nieren, en de aenhangende ondersaeten, en in den mondt der maege den geest Mercurii, als middelaer der planeten met alle dierlijcke vernuftheyt, soo naermaels breeder sal bericht worden. Blijft oock den achtsten gesterrenden hemel naegebeeldt in den algemeynen *Archeus*, die het waere hechtsel, en firmament des levens in ons is. Den eerst-werenden hemel en is in den mannen niet, dan alleen in den geest des moedervats. Wesende daerom de vrouwe ten laetsten, als tot eenen lesten maecksel aller volmaecktheydt begrijp sluytende, geschaepen. Oock is daerom het wijfs beeldt veel machtiger in haer eerste beroerte dan den man, als oock naementlijck, wanneer het moeder-vat in sijnen opklimmenden bestiere vaert. Verstaet oock insgelijcks den *Archeum* der dieren, en des gewas, in het welcke iet nae-by diergelijcken is. Waerom oock in alle dieren die uyt verrottinge spruyten niet eygender en is, noch meer gemeynt van de natuere, dan het scheyden van 't mannelijck wesen uyt den vrouwelijcken, als mede in 't gewas, om der besondere Monarchie der hemelen opsicht; 't welck by de kruyt-boecken in 't minste niet en is betracht, doch het meeste oogmerck heeft in alle daden. Den firmamentischen *Archeo* dan blijft bekent de behoefte van elcken lede, waer in hy heeft den geest der afwijkende en dwalende sterren gehuyst, soo geseydt is. Hier bestaet onse natuerelijcke Astrologie, die uyt de kracht des saets wordt bestiert, en voeght haer nae de hemelsche beroerten, soo verre het mogelijck is: niet dat de hemelen ons eerstelijck bestieren, oft beroeren.

 Want

Want gelijck alle gewas was, groeyde,en beſtondt voor 't ſcheppen der ſterren, en dat den menſch geen mindere behendigheydt en heeft in ſijn weſen, dan de kruyden; ſoo volght oock dat den menſch uyt ſijn ingebooren ſaedelijck weſen ſijn beſtaen en beroeren moet hebben. Den *Archeus* dan, behalven de kenniſſen der behoeften elcker leden, weet te verkieſen het beſte in de dingen die by gevalle inrijſen: want den menſch meer voetſel hebbende dan de behoefte, verkeert hy 't ſelve in ſmout, en weet het te ſtellen ter plaetſen, daer het op 't minſte moeyelijck zy; te weten het wijf, moetende 't kindt tot ſijne groote binnen haer voeden, en weder nae de geboorte ſuygen, moeſte uyt de ſelve ſpijſe, en verduwinge meer bloets maecken, dan de man. Des ſoo wanneer 't kint niet genoegh en verteert, ſoo brengt den *Archeus* het overigh voetſel tot vet, onder de huyt, des de huyt der vrouwen ſeer dick is, en belaeden met ſmout. Het vercken, weſende den menſch ſeer gelijck, heeft oock ſijnen ſwaerde ſeer met ſpeck belaſt. Het ander vee, want het niet en betaemde de huyt (die ons tot leder is geſchaepen) met ſmout doorregen te hebben, heeft het ſelve aen de darmen, en tuſſchen den vleeſche met laegen geleydt. Den walviſch voedt ſijnen meeſten traen aen de tonge, overmits hy niet en knauwt, noch de tonge en roert. In het gewas, is den herſt in 't hout, en een loopende olie in de kerne. En gelijck uyt een ſelve ſap der aerden, verſcheyden gewas groeyt, en in elck gewas verſcheyde leden door den *Archeum* geſtelt worden, ſoo merckt hier dat het geenen tarter en zy, die in de miſpelen, peeren, kriecken, &c. tot ſteenen verhert wordt, dan een lit des gewas, door den *Archeum* gemaeckt, en geſchickt ten eynde den Schepper bekent. d'Olie in de kerne wordt gemaeckt, en niet in de kriecken, niet by ſcheydinge der vetheden uyt het ſap der aerden, maer by overſettinge der gedaente, en weſentlijcke veranderinge eens waterigen ſaps tot olie: ſoo oock de ſteenen in de vruchten voorſeydt, zijn uyt het ſelve ſap, niet

by ſcheydinge des tarters, dan by bedachte en vermeynde geboorte, die in den ſaede en *Archeo* vermaelt ſtaen van den beginne. Want alſoo den hof der welluſten noch ſonde, noch doodt, noch ſieckte en hadde, ſoo en hielt hy geener ſieckten tegen-middel, de vruchten waeren daer ſonder ſteenen, de kruyden ſonder uytworp oft onklat. Maer het dal der traenen was geſchaepen door de eeuwige voorſichtigheydt met aller ſieckten tegen-middelen, die in den loop der dagen ſouden geopenbaert worden. d'Olie komt in 't buytenſte der Olyven, den Amandel-boom daer neffens groeyende, ſtelt d'olie niet in ſijne uyterſte ſchorſſe der vruchten, maer in de kerne, door beſchickinge *Archei*, uyt het ſelve ſap, daer de ſteenen en de ſchelpen uyt worden; ſoo naemaels ſal beweſen worden, dat uyt het enckele regen-waeter alle herſt, hout, en gewas, ſijn lijvelijck weſen krijght. Sy verwonderen hun des ſonder aenmercken, dat 'er uyt der aerden komt een waeter met krachten, en niet met ſtoffe der aerden, 't welck een peere-boom doet verſticken door de veelheydt des peers, mits d'aerde een weynigh rontom geberght wordende. In de gezielde dingen, den *Archeus* eens lidts komt ſomtijdts aen te vatten den eygendom van een ander lidt, 't zy in duwinge, heve, oft veranderinge. Ick hebbe geſien een Nonne, item een dienſt-maeght, oock een moeder van veele kinderen, lange nae den eten uytſpouwen (mits ſy dan eens droncken, en niet drinckende, en ſpouwden oock niet) een vet, 't welck ſtolde en brande als keersroet, hoewel ſy geenderhande vet en aeten: item ick hebbe geſien een eedele vrouwe, item een waegenaers wijf, oock eenen ſnyer van 36 jaeren, die braekten oock vet, als de voorgaende, doch niet ſoo veel, noch geduerighlijck. Sy queelden allegader lange, zijn beſworen, en beleſen, doch ſonder baet, meynende dat ſy betoovert waeren. Ick genas hen in mijne jonckheyt; mits nemende eenen braeck-dranck van wit koperroot nae den regel: braecken beneemt het braecken. Ick ſagh dat den heve van de huyt,

die

die 't vet aldaer in ons maeckt, was in hare maegh, by misgang *Archei*, verkeert. Aen de drie eerste hebbe ick gegeven saffraen des ysers door enckelen brandt, en sonder toeset gemaeckt, en den heve harer maegh is weder herstelt. De drie laetste gaven over elck een stuck vets, in gedaente eender keerse sonder lemet, dick drie duymen, lang ses en seven duymen, en was gebroocken in de kele, om der lengte wille. Nae dit braecken, mits nemende een weynigh geests des koperroot met den dranck onder de maeltijdt, en 's morgens een weynigh geest van wijn daer in den oogsten was ontdaen, waeren in drie daegen volkomen genesen, en de verdoolde heven in hare plaetsen herstelt.

SESTE PAEL.

Van verscheyde teeringen des lijfs.

TEn is niet genoegh gesproocken van den inwendigen werck-meester, en oorsaecke: maer dewijl wy voor de gemeynte spreecken, soo moeten wy oock bewijsen verscheyde teeringen, verduwingen, oft digestien onses lijfs, souden wy onse nieuwe leere op vasten grondt stichten. Soo dan leeren ons de Schoolen, dat de spijs en dranck in onse maegh wordt verandert van wesen tot een sap, het welck d'aderen aenhecht langs den wegh der maegen, en darmen allengskens insuygen, laetende het grof in de darmen. Dese noemen sy d'eerste verduwinge, kokinge, teeringe, als oock het eerste rijck des lijfs, beginnende van den mondt, eyndende aen het eynde der darmen over d'eene sijde, en aen het holle der lever ter ander sijde, waer in het wonderwerck Godts sich vertoont, dat het meestendeel der spijsen hier in korte stonden wordt verandert in een sap. Als wederom, dat eyndende d'aderen op de darmen, sy daer door suygen soo veel en soo snellijcken den ganschen dranck, en ontdaene

ontdaene ſpijſen, en dat men nochtans niet en bevindt dat de darmen ſouden doorgatet weſen, mits ſoo in 't leven, als daer nae ſy opgeblaeſen worden, ſonder dat de wint die voorſchreven gaetjens vindt: ſoo dan alle dit ſap treckt door de aderen nae de lever, alwaer het korts weder wordt geſcheyden, het waterigh tot piſſe, en het dicker tot bloedt. Dit is het tweede rijck des lijfs, en d'andere verduwinge, en even wonderlijck. Overmits de lever hier inblaeſende haer leven in het voorſchreven ſap, het wordt ſtracks oogſienelijck root, en weder verwandelt. Dit bloedt treckt van daer door het ganſche lijf, wordende voor de derde reys, ſoo wel in de lever, en aderen ſelfs, als alom elders, verkeert tot een levendt ſlijm, douwe, en geeſt, om de leden te doen groeyen tot ſeeckeren bekenden ſtandt, wiens opſicht is den waſdom: welcken geeyndight zijnde, dient het alleen tot voedtſel, wiens eynde is de droogthe te verhoeden. Dit is het derde rijck, en verduwinge des lijfs, aldus eenſtemmigh geleert. Waer toe wy naemaels noch iet ſonderlings moeten byvoegen, mits het ons niet al ten beſten en behaeght. Andere voor-reden,

Liefde doet bidden,
Begeerte doet ſoecken,
En den noodt uyt barmhertigheyt klopt.
By deſe drie middelen 't verſtandt wordt geſont.

Ick ſchaemde my van jongs af dat eenen handtwercker geroepen tot een werck, 't ſelfde beloofde, en voldede ſijne belofte; en dat ick geroepen tot eenen ſiecken, terwijl hy noch ſterck is, den ſelven ſoude laeten ſterven; ick bedocht wel dat het niet genoegh en is te ſeggen, ick hebbe mijn beſt gedaen, waer 't dat mijn beſte min dan goet was, en mijn weten gebreckelijck: mits d'onwetentheyt hier bynae hooftſchuldigh is, en by Godt niet ongeſtraft en blijft. Ick ſtelde de wetentheydt van mijne kintſche beenen af boven alle rijckdommen: de vermaertſte der Doctoren verwondert zijnde, vraeghden my waerom ick niet

en genas volgens Galenum, ſeggende dat ick meer gewin ſoude doen, als ſy. Ick wenſchte vaſt te gaen, ick woude liever weten, dan winnen; doch niet ſuyverlijck om Gode, maer als eenen Heyden, enckelijck om de geneughte des wetens. Ick ſagh de Peſt aen voor de ellendighſte der ſieckten, dat een ieder verliet den ſiecken, dat de Geleerden, hen mis-trouwende op de konſt, meerder vloden dan ſlechte Celle-broeders, Nonnen, oft ongeleerde Peſt-meeſters. Het verdroot my des arbeydts, en verdriet in 't leeren geleden: in de menighte der boecken vondt ick geen trooſt, noch vaſte grondt; dus hield ick een lange wijl de Geneeskonſt voor een konſtigh bedrogh der Geleerden; ter tijdt toe dat de Schriftuer my beter onderwees: ick nam aen drie jaeren te beſoecken d'arme peſt-ſiecken; ick en wiſte anders niet, dan my te verhoeden met de gemeyne middelen, en Godt bewaerde mijne onnoſelheyt voor ſoo fellen vyandt. Ick ging meer om te ſien, en leeren, dan om te trooſten, en helpen: gebreck mijnder onwetentheyt; ick hoopte altijdt dat Godt my eens ſoude wetentheydt geven. Ick verliet alle boecken, alle ſtrijdt-reden, en liet my vaſtelijck voorſtaen, dat alle goede gaven moeſten van boven komen, 't zy ſonder middel, oft by eenige menſchen: ick beſocht vremde volcken, landen, en boecken, alom beſpiedende nae eenen vaſteren grondt, ick bekende doen gewiſſelijck dat de Geneeskonſt verre te boven gaet alle andere wetentheden deſer wereldt. In het jaer 1609 vertrock ick my mismoedigh nae Vilvoorden voor ſeven jaeren, yverende om wetentheydt, op dat ick onbekommert mochte alle gewas en bergh-werck in 't diepſte ſcheyden, openen, onderſoecken, en onderkennen; waer door geleert hebbende, dat de lichaemelijcke krachten verborgen en verbonden, in de lichaemen niet en mogen te recht gekent worden, ſonder het onſluyten der ſelve, ſoo dancke ick Godt, dat mijnen tijdt, arbeydt, onkoſten, en verſuymde winſten my niet en rouwen; den Heere gunne my de vruchten mijnder meyningen. Ondertuſſchen

my

my is leedt dat ick niet en mach met vrydom mijn gevoelen openbaeren, ſonder der oude Schrijvers goeden naem ſchijnen te verkorten. 't Is immers Galeno toegelaeten geweeſt, dat hy Aſclepiaden, Protagoram, Eraſiſtratum, Herophilum, ſijne meeſters, dickwils beriſpt, en ſijnen meeſter Quintium in het meeſtendeel heeft gevolght, den welcken hy ſelf bekendt eenen Quackſalver, oft *Empiricum* geweeſt te zijn. Maer wat ſal het hen ſchaeden, die ons hebben den gebaenden wegh aengeweſen, niet wetende het naeſte voetpadt? wie heeft 'er iet goedts uyt ſich ſelven, dat hy niet ontfangen en heeft? oft daer over hy ſich mach verheffen. Ten is haer onverſtandts ſchult niet; maer de gaven volgen den wille des gevers ter beſtelder rijpheydt der daegen. Siet Hippocrates konde den overgang der Peſt volkomentlijck en gewiſſelijck geneſen, maer t'ſedert is die wetenſchap met hem ontſlaepen, ſulcks is den wille des Alderhooghſten. Eyndelijck, *'t en is den willende, noch des loopende niet, dan alleen des erbarmenden Godts.*

SEVENDE PAEL.

Wat tarter zy by Paracelſo.

PAracelſus, een man in alle wetentheden hoogelijck verlicht, heeft ons den tarter eerſt ter baene gebrocht, en beticht te weſen een oorſaecke van menigerhande ſieckten. Dus ſal ick noodelijck hier verhaelen den inhoudt veeler ſijnder boecken over den tarter beſchreven. De natuere is ſchoon als een maeght geſchaepen; maer door de ſonde is ſy bevleckt geworden, niet door eenige ſonde door haer bedreven, noch oock tot haerder ſtraffen: dan alſoo ſy ganſch ten dienſte des menſchen beſtelt was, ſoo is ſy bedorven door de onwaerde haers huyshuerlincks. Sulcks dat Godt niet alleen en rouwde den menſch geſchaepen te hebben; maer oock dat de natuer den onge-

hoorſaemen gehoorſaem was gemaeckt. Dus heeft het hem belieft, dat d'aerde diſtelen en doornen ſoude voortbrengen; niet dat diſtelen en doornen in haer geſlachte ſchepſelen des vloecks zijn! neen, ſy hebben haere deughden, opſicht, en ſchickingen gehadt van den beginne; ſy zijn der landt-lieden hoogſten wenſch, en daer ſy groeyen, geven een teecken des ſegens. Dus dat in de voorſchreven vloeck alleen wordt bezegelt, dat de ſtoffe die ons ſteecken en quellen ſoude, ons ſoude voortkomen door de aerde, en by 't gebruyck der ſchepſelen ingelijft worden: waer in deſe diſtelen en doornen beſloten waſſen, en in ons verradelijck komen met het ſuyverſte der ſpijſen tot het diepſte onſes lijfs; en hoewel ſy dus verborgen ſtaen, doch ten laetſten ſcheyden ſich van 't ſuyverſte des voetſels, worden ſtijf, runnen tot ſlijm, tot ſlijck, tot ſant, tot ſteen: ganſch niet alleen onbequaem om het ingeeſten des levenden *Archei* t'ontfangen; maer oock houdende haren wilden ſteeckenden aert, zijn in ons geworden de ſtoffe van het meeſtendeel der ſieckten. Want ſoo haeſt 't goet bloedt is verteert, ſoo blijft deſe geronne ſtoffe noch over, onbequaem tot voedtſel, onbequaem ter verteeringe. Dus verhart ſy haer ſelven hoe langer hoe meer, en erger nae der eygenſchappen aert, dien ſy heeft uyt der aerden mede gebracht. Dit zijn de diſtelen en doornen des vloecks, die t'ſedert in de natuer haere beſtendigheyt heeft gevonden. Geluckigh is den menſch wiens maegh deſe ſtoffe ſcheydt in de eerſte oft tweede verduwinge, en met de vuyligheyt uytwerpt. Alſoo deſen onſen gemeynen vyandt by den helſchen ons is veroorſaeckt, noemen wy hem tarter; by gelijckenis wordt oock den wijnſteen daerom tarter genoemt: want den wijn kleeft binnen in 't vat ſoo verre hy ſtaet een ſteenige ſchorſſe, verſcheyden van de gift der wijnen; mits deſen blijft ſonder verharden, en valt ten bodem: daer den tarter boven, en ter ſijden des vats gelijckelijck aenkleeft. Ter ſaecken dan dat den tarter ons van buyten met de ſpijſen en drancken aenkomt, wordt hy genoemt

noemt *Tartarus peregrinus*, oft vreemden Tarter. Den welcken wy ſouden te gemackelijcker verdragen, ſoo hy geenen geſelle in ons en vonde, oft maeckte; maer neen, ons eygen bloedt is ons licht geworden eene quellinge: want ſooſe een inval doet in den bloede, ſoo verlieſt het niet alleen den aert van het levende ſap, maer oock wordt het eenen grouwelijcken vyandt. Dit noemt hy daerom *Tartarum cruoris*, ofte Bloedt-tarter; den welcken vlietende in de aderen, wordt aldaer aengehecht, als mede al het vleeſch, ingewandt en gebeente, waer uyt ontſtaen vreemde geſwellen, opene zeeren, en verſtoptheden, naer ſijne wederſpannigheyts luſt en welgevallen.

ACHTSTE PAEL.

Hoe alle zaet, by middel van eenigen heve, uytwerckt alle 't gene 't beeldt, door de verbeelteniſſe gevat, in de ſtoffe bewijſt te moeten afgemaelt weſen.

HEt alderſterckſte bier behoeft ſoo veel graens, als de groote des vats is: ſulcks dat alle 't graen (behalven de zemelen) wordt tot bier in 't koocken. Dit bier gaet op door den heve, allengskens wort het klaer, daer nae ſinckt de giſt ten bodem; korts daer nae wordt het bier ſcherp, en daer nae verteert het ſijn ingelijſt graen, en geſoncken giſt. Hier nae verſlapt ſijne ſcherpigheyt dagelijcks, en het wordt ſonder kracht, lichaem, en ſmaeck des graens; eyndelijck het wort weder water, gelijck het te vooren was. Dit bier noch verſch zijnde gediſtilleert, laet veel ſlijms ten gronde des glas, de welcke tot een koole wordt verbrandt; maer wanneer het bier tot water verkeert, en wordt dan gediſtilleert, ſoo en laet het geen lichaem in den gront, of immers niet meer vuyligheyts als 't water by hem had, waer uyt het was geſoden, door dien het overblijfſel des waters den heve der granen niet onderdaen en is;

als niet wesende den opworp des deeslems der graenen. Het graen dan in een toegestopt vat, vergaet wederom tot sijn eerste wesen des waters, (waer uyt alle 't gewas voortkomt) by middel van den heve, die alle dinck tot sijner eerste stoffen weder brengt. Noch 't selve by een kenlijcker by-spel. Een ieder mensch maeckt dagelijcks seven oft acht min oft meer oncen bloets, immers in de stand-jaren is 't nodig,datter dagelijcks soo veel bloedts vergae, oft verteert werde, alsser van nieuws gebooren wordt : oft andersins soude een mensch in korten tijdt ongemeen swaer en dick worden. Het bloedt om verteert te worden, verandert allengskens tot eenen vasten levenden slijm, en voetsel aller leden. Korts daer nae wordt dit slijm verandert tot eenen levenden dauw, die alle leden ververscht, en behoet voor de drooghte des ouderdoms eenigen noot. Ten lesten desen dauw roockt allengskens wegh, ongevoelijcker wijse door des huyts sweet-gaten: en dat sonder eenigh vast lichaem naer hem te laten. Indien men het bloedt distilleert, men vindt ten laetsten onder in het glas eenen grooten kole, de welcke verbrandt zijnde in een open gloeyend vuer, laet seer veel soute assche naer hem. Dit geschiedt als in het bier is geseydt ; want den bloede, in alle maeghskens aller besondere leden (elck lidt, kokende voor sich selven, heeft sijn eygen maegh) wordt eenen besonderen heve ingelijft, mits sonder heve noyt geene verwandelinge noch verstooringe der lichamen en geschiedt. My wondert dat Paracelsus schrijft het bloedt te wesen den quick ofte Mercurius der spijse, en onses lijfs; des niettemin dat ons sweet is een ontweyckt swavel, naerdemael alle het bloedt is het gene uytroockt en uytsweet, ende en wordt niet verandert door het sweeten van quick in swavel. 't Is soo, het bloedt heeft de dry eersten, als alle lichaem, te weten, sout, quick, en swavel; en dat het voor den meestendeel is quick ; en daerom oock het sweet voor den meestendeel is eenen uytworp des verwandelbaeren Mercurii. Doch heeft een weynigh vetheydts in, welcke onse

hembden

hembden en lijnwaet besmet ; maer daerom en is het sweedt niet olie, oft swavel. Ja dat meer is, eenen grooten deel van de vetheyt des bloedts, wordt by den heve der leden verandert tot waterachtige vochtigheyt, soo hier voren by den heve is bewesen. Dit werckt den deessem, en is voorwaer geen werck der hitte, soo men nochtans tot heden toe gemeent heeft: want der hitten eygendom en is niet te koken tot verwandelinge; maer wel te scheyden de lichte en waterachtige deelen van den anderen, en die selve doen wech te roocken, naer het welcke blijft een vast dor lichaem, het welcke niet en is koocken. Dit is tot noch toe niet wel verstaen, noch ontpluckt, daerom dient het naerder uytgeleyt te worden. Te weten de verduwinge, of verteeringe, hoewel sy in ons geschiedt, vergeselschapt met hitte: nochtans eygentlijck en geschiedt het niet by, oft door 't werck der hitte. Ten eersten, door dien in de visschen geen kenbare noch gevoelijcke hitte en is, die nochtans niet trager, noch ongeluckiger en verduwen, dan andre bloedige gedierten. Het ware oock een onnutte uytvlucht, wanneer men der visschen verduwinge wilde beschilderen met virtuele hitte; want in allen gevalle, in de dadelijcke en tastelijcke krachten, moet den tast de proeve nemen, en den rechter blijven. Andersins valtmen van hitte als hitte tot een andere virtuele qualiteyt, de welke wy hier den deessem noemen, om elck een te geven sijn eygen naem, en eygen maecksel. Immers blijft daer uyt besloten, dat overmits virtuele hitte afgesondert is van dadelijcke hitte, dat onse verduwinge niet en geschiet by middel van dadelijcke hitte. Ten anderen, onse mage verteert veel dingen in weynigh tijdts tot haere eerste sap, gelijck als het hert en raeuw vleesch; 't welck geenen trap des vuers en vermach, buyten onsen heve. Soo dat het werck van dusdanige verduwinge uyt anderen wercker hangt, dan uyt de macht der hitten. Ja ettelijke vogels verteeren yser, en keyen, die het vier niet en verandert; welcken heve in veel vogelen soo suer en geweldigh is, dat sy

sieck

ſieck worden, ten ware ſy ſomtijts kareel, backſteen, ofte keyen aten, om de ſelve ſurigheydt daer in te verminderen. Ten derden, ſoo eenen geſonden braeckt, hy wort gewaer dat ſijne ſpijſe gantſch verſuert is, en de omſtanders getuygent by den reuk. Ten vierden, wanneer door de koorts de maegh niet en teert, en dat men onverandert uytbraeckt, 't gene voor eenige dagen gegeten was ; 't ſelve en mach immers niet toegeleydt worden het gebreck der hitte : Sy braecken bittere, geele, rotte dingen, als verdorven eyeren; welken ſmaeck en reuck Hippocrates noemt *nidoroſum*, 't welck is rot, verduſtigh ; en ſeght, wanneer de rupſen ſuer uyt de maegh op komen (of ſuere brakingen) naer het rot rupſen, ſoo is de hope van geſontheyt voor handen, te weten van 't hernemen des deeſſems der magen. Deſe herkominge der heve, doet een kleyn deel runnen in de waterachtige wye ſijner verduwinge (welcke wye is de pis,) en wordt geſien te vlotten in de piſſe, als een wolcxken: het welck geſien zijnde, gelooven de Geneſers ſtracks, dat het ſiecklijck ſap is gekort ; 't welck niet te min by onwetentheyt des voorſchreven deeſſems, en ſijnder eygenſchappen, een plat misverſtandt is in de genees-konſt ; want 't voorſchreven wolcxken en beduyt niet de ſtoffe van de koortſe, dan alleen de wederkomſt van den heve der mage, die verſlaeuwt, verſwackt, ofte geweken was. 't Selve leert ons de vierdendaeghſe koorts, daer 't voorſchreven wit wolcxken dickwils wort geſien, en dickwils weder ontbreeckt, naer mate des deeſſems der magen, en alwaer evenwel de ſtoffe der koortſe blijft ongekort, die verre van der maegh light. 't Is oock een oneygen ſpreuck, dat de nature koken ſoude de ſtoffe der ſieckten, die noyt en mach gekoockt worden, noch hare teeringe door de nature en wort vermeynt ; mits kokinge in een evengelijcke werckinge, wiens beſtieringe is alleen tot eene bereydinge des voetſels ; de welcke by der nature noyt en wordt vermengt uyt de ſtoffe der ſieckten. Om des deeſſems wille zijn byna alle ſuerten der mage aengenaem, en

en maken eet-luſt, als ſijn edick, moſtaert, citroen, oranje, verjuis, wijnſteen, rinſchen wijn, ſap uyt de ſwavel, uyt den koperroſe, en zee-zout, het welck oock aengenaem is om de ſurigheyts wil, die het beſluyt. Hierom wordt oock het broodt met den heve verſuert, om dat het den heve der mage des te aengenamer en onderdaniger ſoude weſen. Dragende ſwavels ſurigheyt in een flesken, mijne handt-ſchoenen werden daer nat af, en korts daer nae ſagh ick het leder ſmelten tot water, doen wierdt ick gewaer, wat kracht de ſurigheden tot verwandelinge hebben. Nu ſoo en heeft de mage haren deeſſem niet eygen, waer door ſy koockt voor den gantſche lijve, maer wel dien alleen, door den welcken ſy koockt voor haer ſelven, ſoo als alle andere leden. Maer den gemeynen heve wordt der mage uytgedeelt uyt de levende kracht des herten, lijvelijck bereyt tot eenen heve in de milte, die ten dien opſicht heeft veel meer pols-aderen, dan eenigh ander lidt, en is daerom gelegen over de mage, over de plaets, daer haer keuken en weyde is, en waer den meeſten hoop der ſpijſe light; en de mage der vogelen is omwonden, en onverſcheyden van eenen vleeſche, ſtadt-houder der milt. Niet (ſoo men nochtans in de ſcholen leert) op dat de milt 't grof uyt den bloede tot haer ſoude trecken, tot haren voedtſel, op dat aldus het goedt bloedt daer van ſoude ontladen zijn. Want in den eerſten, 't ſelve ſtrijdt tegen haere leere: ſeggende, datter in de maege geen bloedt en wordt gemaeckt, waer uyt de Melancolie ſcheydbaer ware? En waer ſoude de mildt blijven met ſulcken groven overtolligen booſen ſap. 't Is onbetamelijck een edel lidt, een viſcus des levens, te achten eenen poel, en ontfanger der vuyligheydt, en dat het by den dreck alleen ſoude moeten gevoedt weſen. Sy ſeggen dat het geſien is, dat men ſomtijdts heeft gebraeckt een ſwart dick ſap, het welck vallende in de aerde, die dede opſwellen, als verdeeſſemt met den ſuerdeegh, ſmaeckende geweldighlijck ſuer, en ſeggen daerom, voorwaer dit moet uyt de mildt komen, en

wesen d'oprechte Melancolie der anderen, wiens ontfanger de mildt is. Ten eersten soo is het aderken, door 't welck de mildt in de maegh soo veel en dick sap soude storten, seer duyster. Het ware een onbescheydenheydt der nature, dat den mondt van de mage, (die soo edel en gevoelijck is, als zijnde daerom 't hert genoemt) koockende tot gemeene beste, moeste wesen een dagelijcksen uytganck des alderboosten saps: en dat dit boos sap nu dreck geworden zijnde, en als overtolligh uyt de mildt verjaeght, moeste het voedtsel en onderhout der mage wesen, en haer den eet-lust geven. Het waer eenen misraet, soo de nature de mildt aen het edelste, en niet aen den uytganck der mage hadde geleght. En is even ongerijmt te leeren, dat de Melancolie haer in lever naer de bloedtmakinge soude afscheyden naer de milte, wesende den wech verre en naeuw voor soo dicken sap, het welcke in den gang al het ander bloedt soude versueren in de eerste aderen der fraesen, oft mesenterii, om ten lesten, gebrocht zijnde ten uytersten trap zijnder boosheyt, in de mildt gesonden te worden tot de edele maege. Groote beusselen der verdichter Melancolie, kosten groote benaeutheydt om te wederhouden. 't Is even slecht, dat een vuyligheyt, ofte dreck, die in de maege tegen behoorte gelegen hebbende, en oversuert door zijnder stoffen boosheydt, souden doen versieren de melancolie, en dat desen dreck soude wesen een van de vier sappen onser gestaltenisse. Dese Physiologie wentelt te seer in den dreck, om hoogh verheven te worden: hadden sy sterck water, oft andere zout-suere geesten in de aerde gegoten, sy hadden gesien d'aerde opheffen, en met bobbelen opwaerts rijsen, en verbaest staen, hoe de melancolie in 't sterck water komt, en na gedacht te hebben dat des sterckwaters suerte in ons komt geboören te worden in den dreck, die te lange in de mage oversuert is. Dus en gelooven wy met Paracelso niet, dat een mensch sonder mildt en nieren soude konnen leven; en dat ons den Schepper met een noodeloos pack soude belaeden

heb-

hebben: maer ick geloove datter niet te vergeefs in ons en is. Dat soo in den tijdt, als in der eeuwigheydt, geen volkomen mensch sonder die lidtmaeten en sal wesen: en geensins dat hy soude sonder de selve onbekommert konnen leven. Ten minsten, sy behoorden te weten dat den heve der granen niet en verdeessemt 't vleesch, noch het berghwerck, dat elck ding moet hebben 't velt-teecken sijns Konings. Dat den vleesche verhevet alleen 't vleesch, den heve des gewas alleen het gewas, en des berghwercks heve alleen 't berghwerck. En waer 't dat de aerde konde verhevet worden door hare melancolie, men en mochte de lijven niet begraeven, sonder te besmetten het gantsch aerdtrijck met doodelijck gift. Sy hier dan genoegh dat den drift des zaets alleen verweckt den heve ter verwandelinge; dat een vast lichaem des bloedts de graven eet: by den deessem wort tot water, en wederom uyt water, wordt een vast lichaem, als visch, steen, hout, &c. Noyt visscher en vondt in de mage van den Salm, dan enckel water; den Steur en heeft maer een kleyn gaetken, daer door hy alleen water suyght. Sulcks dat haeren graet, visch, vet, &c. alles uyt waeter wordt. Alle visch is bynae soet, en wort uyt sout water; de mosselen en d'oesters van sout water, maecken soet bree-water. Het sout, 't welck in 't gloeyende vier sout is en blijft, wort in den visch tot soet water. Soet water onder de Linie wort rot, slijmerigh, en spint als gom-water, stinckende; wordt weder daer na van selfs klaer, en goet. Wel tot een teecken dat in alle water is een onsmaecklijck sout, daerom oock het alderklaerste water, krijgende eenen heve, oft steen-reuck, al loopende wort verkeert in eenen steen. Regen water, ofte gedistilleert water, staende in een verduft steenen vat, wort dick, spint, slijmerigh, krijght wormen, en een vel. Alle stilstaende wateren worden verduft uyt den gronde, krijgen vorschen, verscheyde slecken, eckelen, wormen, en kruyden; ja oock die drijven, sonder wortel aen de aerde te hechten, setten onder en ter zijden groen mosch

aen; want d'aerde die alle gewas baert uyt haer eygen kracht, (ſoo S. Greg. 3 Hexameron ons leert) verduft alle kruyt, water, gewas, &c. waer door het vergaet tot een ſap der aerden. Wederom uyt den verduften ſap waſt eenen roock als een campernoüillie, ſchietende ter lucht, als inhoudende een lijvelijcken Salpeter der aerden, krijght een vel op, komt ten dage, houdende vaſt aen 't ſap daer uyt het ſpruyt, en door ſijn leven werpt 'er eenen roock in die tot wortel verkeert; weſende dit verduft ſap eenen oorſprong ofte ſaet aller groeyende dingen, die anderſins geen ſienelijck ſaet en hebben. Zijn oock der verduftheden ſoo menige verſcheydentheden, alſſer ſmaecken zijn in het ſap der aerden, oft der wortelen. Deſen roock ten dage ſpruytende, bleeck zijnde, wort groen, en wort dit verduft ſap by de Adepten *Teſſas* genoemt. Sulcks dat der aerden eygen is, deſen verduften heve ofte reuck, te geeſten in haer ſap tot verwandelinge ſijns weſens. 't Is by proeve geſien, dat eenen wilgen-ſtock, wegende drie pont, geplant in eenen pot met ſeven-en-dertigh pont drooge aerde, niet begooten dan met regenwater, alſoo 't uyt den hemel valt, en by gebreecke des regens met gediſtilleerde regen-water, en den pot met een blick rontom gedeckt met weynigh gaetkens, op datter geen vreemt geſlib in en quaeme, dat ten eynde van vijf jaren, den willigen-ſtock met wortel en bladeren, woegh negen-en-veertigh pont, ſes oncen: en d'aerde weder gedrooght, woegh als voren ſeven-en-dertigh pont effen. Sulcks dat uyt het gediſtilleerde water is een hout gewaſſen, van gewicht vijf-en-veertigh pont, ſes oncen. En by gevolge dat alle het hout water is geweeſt, uyt het onſmaeckelijck ſout dat in alle waeter is gebooren. Is dan hout uyt het water, ſoo is oock aſſche en glas uyt het water. Het regen-water dan geworden *Teſſas* der aerden, is in de wortel getrocken, als in eene mage, aldaer gekregen een eygen verduftheyt der wortel, en gekoockt zijnde, is tot de ſchorſe als tot de lever getogen, aldaer een hout-ſap geworden,

worden, en, in het hout, tot hout verwandelt. Daerom alle schorsse, die in de aerde verduft, eer den steel verdort, die splijt op door den heve, en geestet eenen tessas-roock uyt, die stracks als campernouillie, een wortel wordt. My is oock bekent een middel om alle hout weder tot sap te brengen, 't welck noch koole, noch vast lichaem by distillatie nae hem en laet. Hier hebt ghy een bereydtsel der kennisse, hoe alle lichaemen, als steen, hout, kruyt, vleesch, visch, &c. voortkomende by den sade uyt onsienelijcke beginselen, door middel van den heve: en wederom, hoe alle ding, by gelijcken wege, gaet van waer het gekomen is, te weten tot den Onsienelijcken; die de steenbergen tot poelen der waeteren verkeert; gebenedydt zy sijnen Naem.

NEGENDE PAEL.

Van de Elementen.

ICk hebbe door de handtdadelijcke mechanijcke bewesen, dat alle houdt, kruyt, steen, berghwerck, vleesch, visch, &c. uyt het water herkomen: maer dewijl dit een nieuw geset is, en dat het ongehoort is aen alle Scholen, soo is 'et seer hart ten eersten sich selven van een oude ingesogen leere te ontkleeden: te meer, aengesien men gelooft dat alle naturelijcke wetentheyt in Galeno is uytgestort; en aengesien dat sijne gansche leere, en aller medecynsche wetentheydt is gegrondt op de vier elementen, en gerijmt op de vier eygendommen der selve, te weten, op hitte, koude, natheyt, en drooghte; soo en is 't niet onbilligh hier eenen pael te stellen, hoe verre 't selve heeft tot misbruyck, bedrogh, en onverstandt gedient, ontdeckende wat van dese soo hoogh-geschrevene saecke mach wesen. Want door dien een ieder in den kop ongetwijffelt als gegriffit is, dat alle tastbaer lichaem is gevoeght uyt de vier lichamen der elementen;

dus is 't te hard te begrijpen 't gene ick van 't water heb beschreven. De Schoolen houden voor, dat in de geboorte der vermengde lichaemen geschiedt een versaeminge der aerden, des waeters, des luchts, en des viers, in ongelijcker deelen vergelijckinge, dat daer uythangt (en niet saedelijcken eygendoms macht) alle verscheydentheydt, anderheyt, en gelijckheydt der lichaemen. Doch en hebben noch niet gevonnist, 't zy dese elementen daer blijven onverwesen, oft dat sy haer laeten van haere wesentlijcke gedaenten berooven in elcke geboorte, en 't selve weder aennemen door de scheydinge, stellen de wederkomste tot de eerste gedaente der elementen, nae de beroovinge, mits blijvende alleen nae de beroovinge, d'eygen vier qualiteyten in de vermengde lichaemen, die altijdt strijdende, d'oorsaecke soude worden aller kranckheden. Eylacen wat droever droomen hebben de wereldt tot noch toe in slaep gewieght! wat grooter ydelheydt is voor wetentheydt der natuere ter jaermarckten gebracht! wat een schadelijck bedrogh heeft bestiert alle de Geneeskonst, die ten opsicht der voorseyde leere hebben alle geboorte, alle sieckten, en alle tegen-middelen op een getast, en gepast. Ten is niet buyten reden dat den hooghvliegenden Arent Joannes seght, *dat de geheele wereldt is gestelt in boosheydt, en dat het getal der sotten is ontelbaer, oft oneyndigh.* Ick stiere my nae de H. Schrift, en het handt-bewijs mijnder ervarentheyt, om de waerheyt te ontvouwen. Want voor beyde dese lichten moeten alle nacht-vogels ruymen. Wy bevinden dat den Almachtigen heeft eerst hemel en aerde geschaepen, eer den eersten dagh was; dat hy den eersten dagh heeft het licht geschaepen, en gedeelt den dagh van den nacht. Ten tweeden daege gemaeckt het hechtsel, oft firmament, 't welck soude scheyden de wateren, die boven hem waeren, van de waeteren die onder het firmament waeren. En den Heere Schepper noemde het firmament den Hemel. Men siet oock, dat voor het scheppen des lichts, en voor het worden des eersten daeghs de

de waeteren alreede waeren van den beginne gemaeckt van hemelſche inborſten, en maegſchap met onſe leeghſte wateren. De duyſterniſſen waeren op het aenſicht des afgronts, den afgront, oft ſonder grondt is genaemt het water : want alle der hemelen wateren waeren doen vermengt met de onſe, en ſtaende t'ſamen, waeren een onbegrijpelijcke diepte, waer op den geeſt van de Heere (wiens naem is den Eeuwigen) vlottende tot haer zegen en geluck. Men bevindt hier dat de ſcheppinge des hemels, der aerden, en des waeters, was voor den dagh, en niet en is gereeckent onder de ſcheppinge der ſeſter daegen : waer over nochtans Godt heeft behaeght te ruſten den ſevenden, die ten opſicht van de ſcheppinge des hemels en der aerden ſchijnt by ons, en ſtaet om bereeckent te weſen voor den achtſten dagh. Maer wy moeten ons verſtandt bevangen tot onderdaenigheyt des geloofs. Men ſiet oock dat het firmament, oft hemel niet en is den achtſten, die wy noemen den geſterrenden hemel ; maer den hemel, die wy op onſe ſtoutigheydt, en tegen den inhout der H. Schrift, deelen in ſeven verſcheyde hemelen der ſeven afwijckende ſterren : daer nochtans den Leeraer der Heydenen deſe ſeven maer tot een en bereeckent, en den hemel der waeteren boven het firmament voor de andere, en den hemel des onbegrijpelijcken lichts voor den derden. Dat het firmament oft hemel reyckt tot den geſterrenden hemel, blijckt daer by, overmits de groote lichten, die den dagh van de nacht ſcheyden, wierden in 't firmament ten vierden daege geſchaepen. Soo dan, door hemel en aerde, die in den beginne, en buyten reeckeninge der ſesdaeghſche ſcheppinge waeren geſchaepen, worden verſtaen de wateren, en alle lichaemelijck ſtuck, oft ſtoffe aller dingen, die naemaels ſoo in de ſcheppinge, als geboorten, ſouden mogen weſen. Ten eerſten daege licht en duyſterniſſe, maeckten dagh en nacht, eer Son, Maen, en Sterren waeren. Het dunckt ons vremt, dat 'er dagh en licht was ſonder Son en Sterren, die ten vierden daege eerſt wierden

geſchae-

geschaepen. Maer alle vremtheyt moet te niet worden gedaen by het aenschouwen van den genen, die den Schepper is, jae oock in 't bemercken van het minste en snootste sijner schepselen. De stoffe des hemels, die in den beginne met de aerde, en voor het firmament, oft hemel was geschaepen, houdt water in, en niet aerde. Dus en is 't niet wonder, dat 'et water veel edelder, en voordeeliger zy dan d'aerde: dat het water suyverder, enckelder, onvermengder, onscheydbaerder, en hemelscher bestendigheydts deelachtiger, en den beginne naeder zy, dan het aertrijck. Godt schiep hemel en aerde; den hemel hadde water in, doch iet meer dan water (door dien het eenen hemel was) 't welck was een levende lucht. Dus het woordt (hemel) begrijpt levende lucht, en water, wesende dese beyde elementen hemelsche, *primitive*, eerstegeboorne, in 't opsien der aerde. Men en spreeckt niet van de scheppinge des vierigen elements. Ten is niet geoorloft anders te gelooven, dan de Schriftuer ons leert, noch oock meer te volgen der Heydenen droomen, dan de waerheyt der Schrifture. Dus ick en geloove niet dat Godt een element des viers heeft geschaepen, veel min dat 'et soude invermengt worden in alle geboorte, en gesteltenisse der lichaemen; te meer, dat ick by Mathese, en Mechanijcke hebbe bewesen, dat geen vier en kan substantie wesen, des niet te min een element. Dus valt hier om leegh het getal der vier elementen, der elementischer humeuren, en qualiteyten, met alle den Galenischen grondt. Voorts bewijst oock onse ervarentheyt dat alle vast lichaem, als hout, gewas, visch, vleesch, alle sout, swavel, keye, marchasite, aerde, sandt, steen, metael, en berghwerck, wordt by konst verkeert tot een daedelijck sout, bestaende in het selve sijn voorigh gewichte, en dat dit sout, wordende daer nae dickwils geprobeert met het *specificum corrosivum* van Paracelsus, verandert gansch en geheel in een vluchtigh waeter, 't welck ten lesten soet wordt als regen-waeter, mits dat het voorseyde corrosijf daer van wordt gescheyden,

sonder

ſonder verlies van het gewichte, ſoo des vorigen ſandts, als des voorſeyden corroſiſs. Inſgelijcks men bevindt oock, dat het water wordt verkeert in alle ſijſen, dan berghwerck en alderhartſte geſteente door de natuere, maer noyt tot ſandt. Dat het quellem-ſandt ſwaerlijcker hem begeeft om in ſant te veranderen, oft verbrandt te worden, dan de hartſte ſteenen ter werelt. Waer uyt ick beſluyte, dat Godt in den tijdt, en voor 't ſcheppen des daeghs, ſchiep lucht en waeter. En in den ſelven nu uyt het water maeckte hy d'aerde, dat is het ſandt; want het ſandt, noodigh zijnde tot eenen grondt en bodem aen den Prince der ſchepſelen, moeſte ten eerſten worden. Waerom eyndelijck ick maer en bevinde twee oprechte eerſtelijcke elementen, te weten lucht en water. Maer twee oorſpronckelijcke groote lichten, Son en Maen, op dat 'et een lichte en heerſche op de lucht, en 't ander over het water. Welcke twee elementen oock daerom, als eerſt-ſtandigh, noyt en worden in malkanderen verweſent. Wel is waer dat uyt hare ſtoffe kinderen geboren worden, als zijn alle vruchten der elementen, doch noyt water en was tot lucht, noch lucht tot waeter gekeert. Uyt den man is de vrouwe geſchaepen, en uyt het water is d'aerde als een moedervat geſchaepen: waer in het ſant des waters, wordende verduft, grijpt aen eenen heve, en wordt nu eenen teſſas tot alle gewas, en eenen bur tot alle berghwerck volgens het ſaedt, dat het moeder-vat der aerden eerſt ydel, en daer nae vervult door den zegen des Heeren, heeft ontfangen. Ick moet belijden dat ick geleert heb by mijne ervarentheyt, dat uyt het water komen alle taſtbaere vaſte lichaemen, en dat de drie eerſte des waeters, ſoo lange het water blijft, altijdt ongeſcheyden blijven, 't zy ſijn ſant opvliegende door de warmte, draeght ſijnen Mercurius in ſijſe van eenen damp op, 't zy dat oock 't ſelve ſandt door den ſelven ſijnen Mercurius wederom ontweyckt weſende, tot eenen ſichtigen waeter om leege valle. Want ick heb geſien dat het water wordende damp, is een wolcke van ondeelbaere deelen

des waters, en dat en is geene ſcheydinge der drie eerſte, veel min een verweſende veranderinge, dan wel maer alleen een enckelen omkeer van ſijn binnenſte uytwaerts; en wanneer den damp weder vergadert tot waeter, en valt om leegh, en is maer eenen inkeer van de uyterlijcke inwaerts ſonder eenige ſcheydinge; de welcke in water en locht zijn onmogelijck by nature ſoo wel als by konſt. Maer 't ſelve aldus niet weſende in de oorſpronckelijcke aerde, oft ſande, en noch veel min in de vruchten der aerden, ſoo is 't dat ick worde genoodight te gelooven, dat d'aerde is een tweedelijck lichaem, en niet een oprecht element; overmits alle aerde en ſandt worden verandert, en worden gebrocht tot een ſimpelder, enckelder, en deshalven oock voriger lichaem; waer uyt moet volgen dat alle vaſt lichaem wordt ſtoffelijck uyt het water, leventlijck uyt de lucht, en moederlijck uyt der aerde, als eenen moeder-vate: in het welcke het water by krachte des ingeſloten lochts bekomt den heve des verduftheyts, dat is te ſeggen een ſaet. Dit is mijn begrijp der elementen, en der elementiſcher vruchten, oft geboorten; het welcke ick by de konſt gevat heb, en in deſen boeck verſcheydentlijck beweſen, en ben bereydt 't ſelve te wiſſelen voor een beter, ſoo haeſt my 't ſelve ſal betoont worden. Ick vinde dan ondertuſſchen de Schoolen ſitten op 't droogh, niet konnende voortvaeren met de vier elementen, noch met haer vermengelinge, haer qualiteyten, trappen, humeuren, ſieckten, oorſaecken, aenhangende omſtanden, oordeelen, en uytkomen; overmits daedelijck de natuer geen andere elementen, noch vermengelinge der lichamen en kent, noch toe en ſtaet dan de voorſchreven. Noch men en bevindt in eenigh naturelijck vermengt lichaem eenige ſubſtantie des viers (mits het vier geen ſubſtantie ſelve en heeft) noch oock en vindtmen daer in oyt eenige elementiſche aerde, 't zy by ſcheydinge der nature, oft der konſt: wy noemen d'oorſpronckelijcke, en maeghdelijcke aerde, een beſtendigh lichaem des ſants, en alle andere

ſijſe

ſijſe der aerden is een vrucht van den aert des berghwercks: 't welck by de vier konſten mach beweſen worden; en dat het element der aerden zy het ſant, bewijſt ons de ſchup: want onderſoeckende de aerde al gravende, bevindtmen aen den dagh veel en verſcheyde ſtoffen, die men aerde noemt. Hier geel, daer ſwart, ſandigh, ſlyckigh, vet, mager, graeuw, root, wit, &c. en komende dieper, vindt men een ſandt, 't welck oock veel lagen, oft bodems heeft, ſoo in verſcheyde plaetſen, als in eenen ſelven, onder malkanderen, met veele onderſcheyden veranderingen der verwen. Onder allen welcken men komt op een wit ſuyver ſandt, 't welck men den keybergh noemt. Hier uyt komen alle ſteenrotſen, klippen, en de rijckdommen des berghwercks. En ten laetſten onder alle gronden des ſants, ſoo komt men op den quellem-ſande, levenden gronde, oft koockenden ſande; door 't welcke noyt de ſchop en heeft gegraven: want ſoo veel ſandt oft waeter men daer uyt haelt, ſoo komt 'er geſtadigh ander in de plaetſe ten voorſchijn. Dit ſandt is als eenen teemſt der wateren, en waer in die wateren zijn vermengt van den beginne der ſcheppinge, en zijn t'ſamen verbreydt tot den afgrondt, oft middel-ſtip des wereldts; en deshalven heeft dit ſant in hem bynae duyſentmael meer waters, dan de zee met alle vloeden, die op het aenſchijn der aerden vlotten; 't welck men gemackelijck kan bewijſen. Want ſoo de wateren een halve mijle diep alle het aerdtrijck bedeckten, ſoo volgens den Diameter der aerden, is 'er wel duyſentmael meer waters onder der aerden in het voorſeyde ſandt vermengt, dan op der aerden. Overmits het ſandt neemt een vierendeel waters in, op de vergelijckinge ſijnder verſpreydinge; doch is gaede te ſlaen, dat hoewel ick veel gronden, en laegen der aerden ſtelle, dat ſy nochtans in alle plaetſen niet allegaeder ſich en vertoonen. Men vindt het quellem-ſandt ſomtijdts duyſent vademen diep, en by wijlen vaſt aen den dagh, en niet ſelden is hy geklommen tot den top der hooghſter bergen. Is oock te mercken, dat

de Schoolen 't selve niet hebben betracht, vermeynen dat de bronnen oft fonteynen komen uyt de stoffe eens geronnen lochts, het welck niet konnende ongequetst bewaeren, immers in de bronnen die op den top der hooghster bergen, en alwaer geenen hoogeren in veele mijlen ontrent en is te vinden, komende, soo bestaen sy te swygen, en met verwondering haer onbedachtheden in 't vinden der natuerelijcke oorsaecken der bronnen haer misraet te kennen. Neen voorwaer, soo lang de wateren zijn in den levenden bodem der aerden, in het levende koockende sandt, oft quellem, soo lang en zijn sy niet onderworpen de wetten van hooge en leege. Gelijck het bloedt, soo lang het in de aderen leven gebruyckt heeft, is soo seer om hoogh in 't hooft, als om leegh in de voeten; maer soo haest het uyt de aderen valt, oft het water uyt den quellem, soo en houdt het niet op (ten zy het gestut worde, en belet) oft het loopt naer de zee door alle leeghte: welcke zee in hare gronden het quellem-sandt weder vervult, en dus is 'er eenen selven draet, eenen geduerigen loop van het quellem-sandt door de bronnen en vloeden, om d'aerde te bevochtigen, en met bergh-wercken te verrijcken, loopende ter zeewaert in, van waer den quellem weder grijpt d'overtollige waeteren, die in den quellem-gront, oft afgrondt, ontfangen het zaet en zegeninge die den geest des Heeren daer heeft gelaeten. Dus wordt de wereldt bestiert, en dus is de geboorte der vruchten des waters in een geduerigh wesen. d'Oorspronckelijcke aerde dan, oft sant, en wordt in geene geboorte gemengt, noch bevonden. Des ick niet en geloof dat de stoffe des elements der aerde oock zy in de vruchten der elementen. d'Aerde is het moeder-vat, 't welck niet en vergaet, noch en wort aengenomen ter vruchten stoffe. Soo de aerde in haere vruchten waer, oft sy soude daer als aerde wesen, en levende worden by scheydinge ('t welck neen is bewesen) oft verwesent. En dus souden by de doot der vruchten weder daer uyt aerde worden, en deshalven soude men moeten toestaen een weder-

wederkomſte van de berovinge tot den ſelven voorigen weſen. Oft wel d'aerde ſoude verweſent worden in een ander element, en dat ſoude weſen het element, waer in d'aerde ſoude leggen, en omvademt weſen. Nu en is d'eygenſchap des lochts, noch des waeters niet een ander element in het ſijne te verwandelen, anderſins ſoude d'aerde onbeſtendigh zijn, en allengskens van de locht opgegeten worden. Daer en is geenen twiſt onder de elementen, noch Godt en bemindt niet te ſcheppen den twiſt, elck element volbrengt ſijne beſtellinge, en brengt ſijne vruchten voort : de beſchickinge ſijns ſchepſels en is niet ſich ſelven te verrijcken, en vermeerderen; dus blijckt dan dat noyt d'aerde en wordt aengenomen, om ſtoffelijck vermengt wordende, eenige vrucht te baeren. Des te min datter geene goede vermenginge in de nature en geſchiet, dan onder ſappen en geeſten, en de vermenginge die onder het geſtelde geſchiet, en is niet ter geboorten, dan en is maer eene byſettinge der deelen. Den menſch is aſſche, is ſlijck, is ſtof der aerden, doch geen zandt, geen aerde; mits het ſlijck, aſſche en ſtof der aerde ſijn geboorten des waters, en mogen weder tot water verkeeren. Indien uyt een glas by ſcheydinge ſant wordt getogen, het ſelve en verſwackt niet 't geſeyde, maer eer verſterckt het. Want indien het glas uyt het loogh-ſandt, en ſandt is gemaeckt by de konſt, en dat daer uyt weder het ſelve ſant in wichte wort bevonden, by de konſt getroecken; ſoo blijckt immers daer by, dat het ſant onverweſent blijft in alle mengelingen der konſt, hoewel het by den gloeyenden vloet, of loop der ſmeltinge door het loog-ſant wierdt verborgen. Dus beſtaet hier door, 't gene voren is geſeght, dat het ſant, oft oorſpronckelijcke aerde tot geen geboorte en wort ontfangen, overmits het by de nature noch konſt en kan verweſent worden, dan alleen by een over-elementiſch vuer: dit betuyght onſe leere, te weten dat het ſandt van de eerſte beſtellingen ſijns ſchepſels, en voor den beginne des eerſten daeghs, is tot een beſtendigen en onbe-

onbeweeghlijcken lichame, moeder naeckte, en onveranderlijcken gronde der nature; alle andere aerde en berghwerck en heeft de minste bestandigheyt des sants niet: deshalven ick bekenne het sandt dat verre van den dagh licht, en is sonder berg-werck voor de oprechte, suyvere, onvermengde,en eerstgeschapene aerde, en tweedelijcken elemente. En soo den onervaren vuer-konstenaer schrijft, dat het glas is het uyterste werck der konst, ende en kan by de konst, noch by den vuer ontdaen worden, hy mach sijnen misgang kennen. Soo hy het glas wel door-smelt met sijnen wichte Soda, pot-assche, ofte diergelijcke; dan sal den geheelen kluyt ofte masse haer ontwijcken tot klaer water, en soomen dat water verroockt by het vuer, en op het leste daer toegiet soo veel sterck water, dat de loogh verkoockt zy, soo valt 'er een edel sant ten gronde, en soo veel inwichte, als tot het glas maecken was aengenomen. Is dan het sandt, d'eerste aerde, onveranderlijck, onverwesentbaer, en onmengbaer in de wortelen der elementischer vruchten geboorte: (overmits het niet en wort tot sap, en geene wortelijcke vermenginge en geschiedt, ten sy onder de sappen) soo mach het verstaen worden in de Schrifture, die van de onbeweeghlijckheyt en stantvastigheyt der aerden spreeckt, en niet van de stedelijcke roeringe, vermogende t'samen staen dat d'aerde in haer stede worde geroert, en dat hare stoffe onbewegelijck stantvastigh blijve. Want in der waerheyt bevint men dat het centrum oft midden-stip der aerden by wijlen is verandert. Men vindt Pijn-boomen in de Peele ruggelings onder de aerde, die nu in 't water liggen, daer gegroeyt zijn, en niet en wassen dan op het geberghte. Te Hingene in Vlaenderen is in een diepte van een gracht gevonden onder d'aerde, in eenen natten broeck landts, acht voeten onder den slijck, eenen Elft tandt met sijn kinnebacken, de lengte van vijf voeten en ses duymen, waer van sy een derde bewaren: men brengt geen kinnebacken mede uyt Africa, oft Indien; men weet oock niet dat over tach-

tentigh

tentigh jaren herwaerts Brabandt oyt te vooren eenen Elft, oft Oliphant gesien heeft. Ontrent Rehem by Maestricht in eenen sant-bergh is een Zee-schip al gravende gevonden; ten is niet wonder, in soo verre een landt dat te vooren droogh lagh, en met de zee wort bedeckt, en beswaert met soo grooten nieuwen wicht, dat den kloot des Werelts oock (staende in *æquilibrio*) sijnen midden-stip verandere: want soo grooten wicht des waters, vervullende de holheyt des aertrijcks, is oorsaeck dat de aerde, te dier stede meer wegende, het centrum onderdrucke. Immers America met het gantsche Peru, en de groote onbekende werelt ten zuyden moeten door het veranderen des midden-stips, en roeringe des aertrijcks, ten dage geresen zijn met den Sondtvloet, ofte ten kan niet beweert worden, dat de vier vloeden waren in den Paradijse, om te bevochtigen het gantsche aertrijck, overmits die voorseyde deelen meer dan de helft der aerden zijn, en nochtans berooft der voorseyde vier vloeden. Dus is het wel te bemercken, dat de aerde niet alleen beroerlijck en beweeghlijck zy, maer oock geroert is geweest; jae oock eenige dollen oft mollen doorgravende eenen dijck, mogen oorsaeck wesen van een groote overgietinge eens landts, en dien volgende soo kleynen versmadelijcken dier magh den bol der aerde roeren, en uyt sijn stede doen vergaen. 't Boeck der scheppinge seght, dat in den beginne, naedemael dat hemel en aerde waeren geschapen, het almogende Woort het firmament des hemels maeckte, waer in de sonne, maen en sterren gestelt wierden, dienende desen hemel om de wateren van de wateren te scheyden: doch al eer sy gescheyden wierden, waren alle die wateren t'samen, 't welck te rechte oock den afgrondt wort genoemt; wesende als doen onbegrijpelijck de menighte der wateren, die t'samen op den aerdtkloot waeren. Daer nae gescheyden zijnde de wateren die boven 't firmament zijn, van die gene die onder de maen nu noch zijn: soo heeft de Heere dese onderste wateren t'samen doen loopen, en hare vergaderinge genoemt

zee; en op de andere zijde tegen over ſtelde hy de drooghte, oft drooge, die hy noemde de aerde, en was oock in een klont vergadert, den welcken in ſijn hoogſte midden hadde een opéninge, waer uyt hem verhief eenen quel, bron ofte fonteyne, daer geſtelt tot bevochtinge van het gantſche aenſicht der aerden. Waer uyt volght dat de aerde doen geheel, ongeſpleten, ongeſcheurt, en ongedeelt was ſonder eylanden, en niet door de zee van malkanderen geſcheyden: weſende den bol over ſijn eene zijde zee, en over d'andere aerde. Dit was den ſtandt des werelts tot de dagen des Sontvloedts toe, wanneer d'aerde is geſcheurt in verſcheyde deelen, en uyt den afgrondt der ſcheuren zijn de watergolven geſprongen, en van boven zijn ſluyſen des hemels ontſlooten, om den bol der aerden t'overdecken. Grooten Godt! ghy wilt uwen wijngaert ſnoeyen van de overtollige rancken, ghy wilt de werelt ſtraffen naer behooren, en ghy kont u noch niet ontkleeden van u vaderlijck herte! in 't midden uwer rechtveerdigheyt en gramſchap, ſcheurt ghy d'aerde tot meerder nut, behoef, gerief, en gemack der menſchen; de zee, die maer over een zijde ſtondt, ſont ghy alom over alle ſpleten der aerde, en ghy kont niet af houden van nieuwen ſegen te ſtorten over het maeckſel uwer handen: ghy ſtort overvloedelijck over d'aerde, die u vergramt hadde, de krachten en vruchtbaerheden van uwe over-hemelſche wateren, die verre alle dauw te boven gaen, de welcke ghy weder in hare ſteden hebt geroepen, wanneer d'aerde die genoeghſaem tot vruchtbaerheyt gedroncken hebbende, beſaeyt was. Den eenigen water-bron, die ghy op 't hooghſte en in 't midden der aerden hadde geſtelt, hebt ghy tot meerderen nut, gerief, noot, gemack, bequaemheyt, en behaeghlijckheyt geſpleten in menigh duyſent aderen, die nu t'allen kanten des werelts bol doorbooren en bevochtigen: ghy hebt de kinderen der menſchen bynae alom de zee tot gerief en ſpijſe uytgedeelt. Saligh is uwe roede, en geluckigh uwe ſtraffinge; wat ſullen dan weſen uwe

ſege-

ſegeningen? Heere! om uwer goetheyts ongemetentheyt, behoedt ons onder 't getal dat uwe groote daden eeuwighlijck ſal loven; en laet ons doch niet begraven worden in den kuyl, daer uwen Name altijt wort gelaſtert, Amen. Nu hoewel t'ſedert den voorſeyden eenigen water-bron ontbreeckt, niet mogende een genoeghſaem weſen, om voortaen de gedeelde aerde te bevochtigen, ſoo is nochtans gebleven den voorigen inganck der wateren, die van den beginne was den oorſprong van den voorſeyden algemeynen bron. Te weten in de zee tuſſchen d'eylanden Roſt en Loeffoet, volgens de kaert van Gotlandt, gemaeckt door Olaum de Groote, is een draeyende wiel, een afgrondige diepte, waer in de ſnelſt-varende ſchepen, hoe groot die mogen weſen, ſtracks ingeſlockt worden, en verſincken, weſende een mont, waer in de wateren dier zee ſonder ophouden vallen, en wierden van daer verſonden en gedragen door ſteengangen na de plaets, daer den voorſeyden bron in 't midden der aerde voor den Sontvloet uytſprong; en daerna, weſende nu den voorſeyden mont, en ſijnen ſteen-gang in ſtede van de holle bloet-ader des menſchen verdeelt geworden door de gehele werelt in duyſenden aderen, veroorſakende alle de bronnen, die de gantſche werelt door uyt den quel-ſande ſpringen. Gevraegt of 'er oock ſulcken diepte ſy onder andere hoecken des werelts, namentlijck in 't zuyden, om gelijckheyt der redenen: Plato ſeght, dat Socrates ſtervende, korts voor ſijn aflijden, als onderweſen zijnde door ſijnen wet-geeſt, verhaelt van vier vergaderingen, oft poelen der wateren onder d'aerde, waer af hy breet vermaen doet: maer mijn vermoeden is, dat alſoo eenen bron in 't beginſel genoeghſaem was, om het gantſche aerdtrijck te verwateren, een holle ader voor den geheelen menſche, en eenen duſdaenigen afgront doen oock genoeg was, hy oock heden genoegh moet weſen, en aen den ſelven nootdruft nu voldoen, gelijck hy voor den Sontvloet voldede. Te meer, dat by het ſplijten des aertrijcks, de zee alom nu is verandert aen het

midden onſer woonſtede, en den quellem naeder bevochtight geworden zijnde, heeft nu noch minder noot des voorſeyden brons bevochtinge,dan in den beginne. Dus dat ick my te vreden houde met de diepte in 't Noorden, door den welcken de wateren der zee ſoo gevaerlijck als grouwelijck ingeſlockt worden, dat ſy mogen volkomentlijck aller vloeden oorſprong weſen. De zee dan, wordende hier ingeſlockt, en langs ſteengangen als aderen verſpreyt door den gantſchen bodem des aertrijcks, wort allengskens verdeelt in kleynder en kleynder graven, doch en gaen deſe gangen niet dieper, dan de laege van den keybergh leght. En dat om te voldoen den eyſch van van haer beſtellinge. Het ſout water der zee dan wort gedraegen door d'aderen oft ſteen-gangen voorſeyt, en wort allengskens verweſent door den inwendigen en levenden Archeus der aerden, aennemende verſcheyden aert en natuere der ſanden; als ſijn vitriolen, die ten leſten worden den Bar, oft eerſte ſtoffe der metalen, marcaſiten, en andere bergh-wercken, de welcke eyndelijck by haer wasdom oock verſtoppen de naturelijcke voorſeyde ſteen-gangen en aderen des waeters, en verkrijgen ten leſten de volmaeckte verwandelinge, wordende oprechte vruchten des bergh-wercks, volgens den aert en geleyde des Archei inwoonders elcker ſtede, hier door is 't geſchiedt dat alſoo de diepte van Roſt oock viſſchen mede inſlockt, dat men, naer 't ſeggen Agricolæ, viſſchen en andere ſeltſame dieren onder de ſteen-bergen heeft uytgegraven, na dat alle berg-werck daer uytgehaelt was: de welcke hy vermeent t'onrecht buyten haer ſaet, aert, en ſtede geboren te zijn: die nochtans daer lijvelijck zijn gebracht door de voorſeyde ſteen-gangen, en door 't berg-ſant aldaer onverdorven bewaert. En alſoo in den menſche zijn de aderen pijpen, en waer ſy eyndigen, ſy ſpruyten het bloet in den vleeſche; ſoo oock daer deſe ſteen-graven ten eynde loopen, voeren ſy het waeter in het quel-ſandt. Wy noemen de wateren doodt,ſoo haeſt ſy uyt den quellem vallen;maer

ſoo lange ſy in den quellem leven, en kennenſe noch hooghte noch leeghte, min ofte meer gelijck 't bloedt in den menſche, (ſoo vooren is geſeght) terwijl het in de aderen ſwayt, ſtijght het ſoo wel ten hoofde, als het valt in de enckelen, ſonder opſicht of gehoorſaemheyt aen 't hooge, of leege; maer ſoo haeſt het bloet uyt de adere, of het water uyt den quellem is gereſen, ſoo moet het onderdanen aen de verſcheydentheden der ſtéden, en valt om leegh, noch en hout niet op van geſtadigh nederwaerts te vloeden nae ſijn oorſpronckliick meyr. Het meyr dan ſinckende in deſen kolck, valt nederwaerts, (om de hooghte des gronts der aerden in 't Noorden) en allengskens loopende door ſijn gangen onder d'aerde, begint leven te ſcheppen, en te verlieſen d'opſichten van hooghte en leeghte, ſoo haeſt het verkrijght de levende krachten der aderen. Want eveneens gelijck het bloet niet en ſtolt in een doodt lichaem, ſoo lange het in d'ader gehouden wort; door dien d'ader is begaeft met eenen aert des balſems over ſijnen bloede: ſoo oock de ſteengangen, oft aderen der wateren, begiften haer ingeſloten water allengskens met een levende kracht, de welcke oock verſterckt wort door den *Archeum* der plaetſen, in dier voegen dat 't water aldaer wordt verweckt tot baringe der dingen, die den *Archeus* der plaetſen ſadelijck is verweckende; maer het overigh water aldus in de aderen verquickt zijnde, vaert voort uyt de aderen in het ſandt des keybergħs, en van daer ten leſten valt in het quel-ſant, levenden ſande, oft ſuyver element der aerden; alwaer het verkrijght door de vereeninge, ſoo met den *Archei* der aerden, als der waeteren, die tot het midden-ſtip der aerden toe hen verbreyden, een nieuw leven; ſulcks dat het tot op de toppen der hooghſte bergen opſtijght met den quellem ſonder moeyte of kenniſſe van hooghte, en aldaer voortſpringt tot eenen levenden bron, om van daer weder af te vloeden nae het meyr, ſijnen oorſprong. Dit is tot noch toe onbetracht gebleven, en deshalven niet wel verſtaen de ſtede der H. Schrift, daer

den wijsen man Coleth seght : *Alle vloeden gaen ter zee in, de welcke nochtans daerom niet over en vloeyt ; want de vloeden keeren weder ter stede, waer sy uyt komen, op dat sy weder vloeden mogen.* Voor desen is de voorseyde stede volgens de letter onwaerschijnlijck geacht geweest, hebbende met hare onwetenheydt willen meten de waerheden der ongemeten wijsheydt. Doch is nu openbaer geworden, en eensaemelijck gebleecken den oorsprong en herkomen aller bronnen, by de Heydenen en Christenen onbekent tot heden toe ; blijckende dat de zee is den oorsprong aller bronnen, en by gevolgh oock aller vloeden. Maer dewijl dese selve wet, en loop der wateren is en blijft van den beginne der dingen, en was oock ten daege dat den hemel drie jaeren en ses maenden gesloten was, en niet en regende op der aerden, als mede oock ten daege, wanneer het regent en sneeuwt sonder ophouden ten meestendeel des jaers, en soo het in de noordsche landen pleegt, en wanneer soo groote menighte der waeteren van het landt ter zeewaert loopen, beneffens oock die ter wijlen op de vlacke zee vallen;soo is 't oock merckweerdigh te weten waer de selve blijven, sonder dat daerom het meyr d'aerde overloopt: merckt dan hier weder een wonder, dat men tot nu toe heeft gemeent dat den bol (die van aerde en zee bestaet) ront sy, die nochtans ey-wijs, en langwerpigh ront is ; en gelijck het ey ront is in 't midden, soo is oock de werelt van het Oosten door het Westen tot het Oosten gantsch ront, behoudelijck de bergen en heuvelen : maer niet van het Noorden door het Zuyden ten Noorden toe, overmits de werelt aldaer veel langer is, 't welck eenighsins de zeevaert tot nu toe heeft verstelt gehouden. Wy sien dat de waeteren ongelijck meer vallen ten voorseyden eynde, die oock daerom scherper en geheuvelder zijn dan in 't midden : deshalven vloeden alle wateren nae 't midden ; 't welck bestaet in 't bewijs aller groote vloeden der werelt. Ten eersten den Donau, en wat groote vloeden vallen in de Swarte zee, die loopen altijt af ten zuyden

in

in de Middelandtſche zee, ſonder dat 'er een druppel daer van door Gibraltar ten hoogen zee aen wederkomt, wordende aldaer verteert onder der Sonnen gang. Als mede ſien wy den Nyl nedervallen van de bergen der Maene door ganſch Afrijcken in de Middelandtſche zee. Oock onder Engelant ſiet men dat de Noordt-zee, om de hooghte der plaets, en de menighte der vallende wateren, eenen halven ſtondt eer vloedt, dan die uyt de Hooge zee aen van den weſten door de Straet begint: ſoo dan is d'aerde verheven gebleven van haeren beginne ten noorden en zuyden, en de voorſeyde diepte is geſtelt in de hooghte die d'aerde daer heeft; oock onder de zee ten opſicht des middenſtips, op dat de wateren van daer te meer en gerieffelijcker mochten door het aerdtrijck bedeelt weſen. Is nu d'aerde beweſen een langwerpigh ronde, den hemel zijnde eenen koocker, paſſende over deſen bol, ſal oock ten noorden en zuyden onmetelijck veel dieper zijn, dan in den gang der ſonnen: doch om 't ſelve te bewijſen gebreecken ons alle maet-tuygen, dan alleen ſeght de waerheydt, dat Lucifer ſijnen ſtoel heeft gepooght te ſetten op het noorden; daer by willende verhoogen ſijne hoverdye: tot een ſterck teecken, dat waer 't ſaecke dat den hemel niet hooger en waer ten noorden, dan hy is onder de middelſtreep, het en ſoude Lucifer niet tot hovaert en overmoet gereeckent weſen ſijnen ſtoel op den noorden verheven te hebben; des te min, dat ter ſtede daer de Schrifture eerſt worde geſchreven, de noordtſterre niet en ſtaet verheven, maer light ſeer nae by den dagh-ſcheyder. Ten is dan niet buyten reden, dat d'aerde niet ganſch rondt en zy, ſoo verre den hemel ſelve deſe gedaente is houdende; en ſal hier ſeggen, dat indien d'aerde langwerpigh rondt is, ſoo en ſullender geene wateren ten noorden blijven, noch van de zee derwaerts opvloeden, overmits het ſoude bergh-wijs opklimmen. Waer toe laet ons verbeelden den bol der werelt, over de zee van den ooſten tot den ooſten te hebben geſtaen, en geëffent geweeſt op een dray-

 banck,

banck, soo segge ick daer uyt, dat het een volmaeckt rondt is sonder merckelijcke bulten, en hoewel den bol, als bol oogsienelijck, van drie mijlen tot drie mijlen sich verheft, doch alsoo het de rondtheyt des bols is, waer af de leege wedersijden zijn sonder val, soo is 'et een effen rondt: maer soo des werelts-kloot over het aertrijck op de dray-banck gestaen hadde, en men liet d'aerde maer tien voeten alom hooger dan de zee, en niet tegenstaende eenigh geberghte, soo mocht 't selve oock geheeten worden een uytsteeckende ronte, en dus en mochten alle vloeden maer val hebben van tien voeten. Maer overmits de vloeden rollen af van duysent mijlen min en meer, en dat sommige daer van te veel plaetsen menigwerven van hooge vallen (als alle vloeden die in de bergh-landen loopen, en daerom qualijck vaerbaer zijn,) andere loopen seer snel sonder diergelijcke schockvallen (als den Tygris in Mesopotamien, de Rhône uyt de Fourche naer Provencien, en onse Ysel,) en de derde loopen in effen grondt, allengskens vlottende nederwaerts, de welcke nochtans vereyschen eenen merckelijcken val om te mogen loopen. My gedenckt, doen men de vaert van Gendt op Brugge wilde maecken, men eerst de hooghte des grondts dede meten, en elck een van de meesters was verscheyden in sijne mate, Michiel Coignel nam de beste maete des nachts op 't licht van een keersse, en bevont dat in acht mijlen daer was achtien voeten vals, 't welck is in elcke mijl twee voeten en een vierde part, soo is 't dan te bemercken, dat in soo verre een slap-loopende watervloedt soo tamelijck, en hoeft soo veel vals, dat daerom den Nyl vloedende van ontrent 900 mijlen, en ondertusschen met veel schockvallen, het landtschap daer hy eerst loopt, sal ten minsten meer dan 3000 voeten hooger leggen dan Alcairo oft Damieta. En dit is niet eenen heuvel alleen, oft berge, als bult opsteeckende uyt den bodem der aerden, maer het gansche landtschap van 900 mijlen, oft kloot der aerden; en dit en bestaet niet met de volmaeckte ronde. Dit light soo veel ten zuyden

den treckende tot op 't Middelants meir, dus ten minsten op de selfde hooghte, ten noorden moet het aerdtrijck evengelijck oock verheven staen. Nu het bewesen is, dat 'et soo is, staet noch open 't bewijs hoe het kan wesen met de nature. Dus verbeelt u selven, dat 'er noch aerde, noch water en waere in de werelt, en dat men liet vallen uyt den hemel eenen key, rondt vijf duymen in de dickte, en in de lengte tien duymen, hy soude vallen tot het midden-stip, maer ick meyne dat de poincten souden stracks buygen ten noorden en zuyden. Item verbeelt eenen ronden steen te zijn ontrent een mijle buyten den uytersten hemel, hy soude daer oock swaer wesen, als hy hier is, doch waer heen soude hy vallen? niet op den hemel, want dat is tegens sijnen aert, niet ter ander oft wedersijden, overmits daer geen opsicht van hooge noch leege is, dus soude hy rusten ter stede, daer hy waere geleght. Soo is dan hier in de wereldt iet 't gene de steen doet nedervallen, besijden sijne swaerheydt; 't welck is het opsicht van hooge en leege. Dit hooge en leege, soo het niet buyten den hemel en is, dan alleen beneden, ten opsichte der swaere lichaemen, soo zijn hooge en leege in 't scheppen vermeynt geweest van den Heere Schepper, dus dat sijne meyninge hier in is den eenigen oorsprong des roerens en rustens. 't Is dan genoegh, dat sijne meyninge is geweest des werelts-kloot, als een ey langwerpigh te maecken, en alle andere dingen tot dienste, eysch, en behoeve sijns schepsels; en gelijck hy heeft mogen maecken alle swaere lichaemen met genegentheyt tot den midden-stip, soo heeft hy oock de wateren mogen bestel geven, dat sy hen sullen soo wel voegen ey-wijs, en volgen den kloot, als rondt bol-wijs; overmits hy inder daet geenen ronden bol en is, soo nu noodtwendigh betoont is. Item soo de bronnen tot in den top der hooghste klippen stijgen, sonder opsicht van hooghte oft leeghte, soo mach 't selve des te minder geschieden, ten opdracht van de ey-kloot des werelts. Voor soo veel de lucht aengaet, die heeft Aristoteles

met

met ydele droomen vervult; hy ſeght dan dat de lucht in 't hooghſte, en boven alle elementen nat is, oft vochtigh, en middelmatigh warm; dat de vochtigheyt des luchts op acht graden reyckt, daer nochtans de vochtigheydt des waters maer tot den vierden graet en komt; dat daerom de lucht gemackelijck verſaemt, oft dicht, en tot water verweſent wordt, en dat daer uyt hangt aller bronnen geduerigen oorſprong. Wy hebben met der waerheydt beveſtight, dat de lucht geen vochtigheydt in en heeft, die des luchts ſtoffe zy, oft eenighſins eygen; maer dat het eenen damp des waters zy, het welck noch evenwel water is, en onverandert in geſlachte, hoewel een weynigh verandert in geſtelteniſſe. Ariſtoteles om te betoonen de natuerelijcke warmte des luchts ſtelt de reden van de Antiperiſtaſis: te weten dat de lucht in ſijn opperſte deel warm zy, door de nabuerſchap van 't elementiſch vier (ſoo dan blijckt hier door dat de hitte des luchts noch ſoude weſen een ontleende en vremde warmte) en dat ſy warm zy ontrent der aerden, geſchiet uyt den wederſlagh der ſonne-ſtraelen, (ſoo dan is deſe warmte des luchts by geval, en niet uyt den eygendom des luchts;) maer dat ſy is geweldighlijck kout in 't midden, is door dien de lucht ter wederſijden warm zijnde (ſoo voorſeyt is) grijpt daerom een koude aen, ſoo hy ſeght te blijcken in de diepe putten die by ſomertijden, wanneer de uytwendige lucht heet is, kout zijn, die in den winter om weder-ſtrijdige reden oock des te warmer wordt bevonden. Doch om deſe droomen meer te verklaren, ten eerſten ſlaet gaede dat hy noemt het opperſte des luchts warm door het vier; 't welck daer niet en is, dan by droom en raetſel. Ten tweeden, hy noemt het middenſte deel des luchts, 't welck is ontrent een mijle twee oft drie van de aerde, qualijck indachtigh ſijner droomen, daer hy ſeght den kloot der waeteren tienmael grooter te weſen, dan der aerden, en den kloot des luchts oock tienmael grooter dan die van het waeter. Nu gekent weſende den inhoudt van aerde en water, en genomen dat dien van de

lucht tienmael grooter waer,soo soude den Diameter des luchts volgens sijne leere meer dan 25000 mijlen diep moeten wesen, en dieshalven een mijl drie oft vier ontrent der aerden, en mochte geensins het midden des luchts wesen, overmits men met ervarentheyt bevint, dat komende ontrent achtien mijlen hooger dan alle wolcken, men daer een lucht vindt, die niet meer kout en is, noch eenige beroerten onderworpen. Ten derden, soo de lucht van sijn eygen wesen warm waer, hoe soude sy kout worden, om dat sy van wedersijden naebueren vindt (te weten luchten die oock warm zijn) die oock warm zijn? hoe soude sy haeren eygendom af-leggen, om te vinden wedersijden een lucht warm zijnde? hoe soude een kout water daerom sijnen aert veranderen, en warm worden, om dat 'er van wedersijden kout water toe wordt gestelt, oft gegoten. 't Is wonder, dat noch heden de Scholen den Antiperistasin des luchts gelooven; want al mocht hy bestaen in voegen soo hy is gestelt, het en konde maer wesen, wanneer de onderste lucht warm is, en geensins als het vriest. Maer dan moest de middellocht sijne ingebooren warmte hebben. En 't is een wonder dat niemandt op de bergen dese valscheydt en heeft betracht. Antiperistasis is eenen naem, een ydel geswets, en eenen droom sonder waerheyt; door dien men bevindt met 'er daet, en 't wordt met het instrument gemeten, dat alle kelders en putten 's winters en des somers even warm en kout zijn, en indien het ons anders dunckt, het en zijn maer ydel duncken, niet met der waerheydt bevestight. 't Is waer dat het deel des luchts, 't welck een mijl oft twee van de aerde is, geduerighlijck kout is, niet door eenige naturelijcke reden *à priori*, dan alleen aldus geschaepen en bestelt, op dat sy soude wesen het vat en moeder, waer in alle wolcken en *meteora* worden gehouden en besloten. Hier siet men klaerlijck dat Godt den Heere Schepper alles tot sijn meyninge geordineert en gestelt heeft, en dat die gesteltenisse is nature geworden, noch heeft geen voriger reden dan den wille

des Scheppers, die het aldus heeft gewilt, om te voldoen aen de noodelijckheden der ſchepſelen. Dus heeft hy in alle onlichaemelijcke plaetſen geſet redenen, wortelen, ſaden, en rijckdommen, dienende ten eynde ſijner meyninge. Ick ſegge in der elementen onlijvelijcke ſtede heeft hy door de kracht ſijns woorts geſtelt ſijnen zegen, die daer tot den eynde des wereldts ſal ſijne vruchten voortbrengen, nae den aert, gebiedt, geſteltenisſe, en eyſch van elcker ſtede, niet dat de wortelen der ſaeden des elements in den lijve des elements hangen, maer zijn daer onberoerelijck in de ſtede, 't zy het element vloedt, oft ſtil blijft. De lucht dan is droogh, en kout uyt ſich ſelven, en is geenſins nat, noch en houdt eenige vochtigheyt in ſijn eygen weſens bevang; anderſins waer de lucht nat, oft warm uyt ſijnder naturen eygendom, ſy ſoude laeten lucht te zijn, ſoo haeſt ſy droogh en kout waer, als ſy is in den winter, onder ſijne grootſte ſuyverheyt, en in den meeſten vorſt. Gelijck 't vier noyt kout en nat zijn en mach, (overmits ſy het vier onder 't getal der elementen kennen) onverweſent blijvende, dus en mocht oock noch lucht, noch waeter ſijn eygenſchappen uyt doen, waer 't dat ſy die eygenſchappen uyt de natuere beſaten. Hy begeert dat het waeter tweemael kouder zy, dan het vochtigh is, nochtans leert ons d'ervarentheyt, dat de ſneeuw de gezaeyde terwe bewaert van door de koude des wints opgegeten te worden. Dat iemant gevroſen door de lucht, wordt in het waeter, en ſneeuw ontvroſen. Eyndelijck dat het water niet ſoo kout en is als de lucht: en indien de lucht ſoo dick ware, als het water, een koude lucht ſoude hondertmael kouder weſen, dan ſy nu is. Siet hier in 't kort hoe de Schoolen Ariſtoteles volgen, hoe alle complexien der menſchen, der kruyden, der ſieckten, en aller dingen van de geneſers zijn elementiſcher wijſe betracht, die tot noch toe d'elementen noyt te recht en hebben gekent, noch in getalle, noch in weſen, noch in eygendom, en hoe ſlavelijck nae haeren luſt ſy de qualiteyten hebben gepaert, begroot, gemindert,

mindert, gedeelt, en bestelt, daer uyt alle oorsaecken der natuerlijcke dingen, en der sieckten hebben ontleent, en bedreven; alles sonder grondt, tot eenen gront geset. Gevraeght eyndelijck nae de qualiteyten der elementen, waer van soo grooten geschrey is tot heden toe geweest, soo weet dat lucht en water als eerstelijcke elementen, en d'aerde als tweedelijck waeren geschaepen voor den eersten dagh, al eer het licht worde geschaepen, staende de drie elementen in haer wesen volkomen sonder licht, sonder vier, sonder leven. Dus in hen selven zijn sy alle drie nootsaeckelijck kout, en alle warmte is haer van des levens wegen, als eenen toevalligen beweeger, het water is nat, aerde sonder water is droogh, lucht is droogh. De lucht heeft ydelheden in (soo elders is bewesen) waer in sy geerne dampen herberght, om sijne ydelheden te vullen, dus is de lucht toevalligh vochtigh. Doch dat en raeckt d'inwendige wortel des luchts niet. Dit is den standt der elementen. Wesende een schandelijcke blindtheyt, dat men soo veel schreeuwt van dese elementische qualiteyten, aller naturen eygenschappen daer af ontleent, en de selve dwingen wil te versaemen, en te gehoorsaemen in de elementen nae de lusten onser bedeelingen, die doch noch de Geneeskonst niet en treffen, noch eenighsins waerdigh en zijn om betracht te worden, aengesien sy maer en zijn getuygen des standts, doen d'elementen noch ydel en doodt waeren, sonder macht, sonder leven, sonder licht, sonder gaven, en beweginge: dus dat men siet, dat tot noch toe meer de doode, dan de levende wetentheyt is geleert, betracht, en in 't spel gekomen.

TIENDE PAEL.

Der Elementen en Meteoren rechte kennisse.

AEngesien der tegenstrijdigen, is tegenstrijdinge werckinge, en dat ick hier vooren bewesen heb, dat by de hitte oft

warmte het water verandert in eenen damp, die evenwel blijft onverwesent water: soo mocht men vermoeden dat in allen gevalle, immers de koelte des luchts, het water soude veranderen in wesen, en tot lucht oversetten: dus dat het waeter blijvende onberooft van sijne stoffelijcke ingelijfde vochtigheydt, de selve aen de lucht soude oversetten, en van waer alle de lucht noodelijck seer nat moeste wesen. Waer toe dient oock dat men leest, dat den Eeuwigen heeft gesonden de winden, om nae de Sondvloet het aensicht der aerden te droogen van de overtollige wateren, 't welck hy niet en begeerde meer waeter soude blijven: maer schijnt 't selve toegestiert te hebben, om door de winden in de lucht verandert te worden. Dien volgens, men siet dat de vriesende lucht, wanneer hy het suyverste, en onbekommerste is, stracks het waeter op leckt, en veel minder, dan de Son door haere hitte. Item soo eenen bron valt in eenen back, die niet bevriesen en kan, om de gedurige beroerten, men siet eenen gestaedigen damp uyt den back op-trecken, de welcke korts de koelte op-neemt, en wordt onsienelijck in de lucht aengenomen. Ick antwoorde hier op, eerst by toelatinge, en stellinge, oft alle 't selve sulcks dadelijck geschiede, soo en konde immers, soo sy nochtans leeren, de lucht hier uyt niet vochtiger wesen, dan het water, noch de Scholen en mochten voor haer en den Aristoteles eenigh voordeel trecken: want soo soude alle de lucht eerst waeter geweest moeten zijn, oft den eenen waer nat, en den anderen droogh; oft soo eenige geschaepen lucht waer, die en soude immers de vochtigheyt des waters niet deelachtigh wesen: oock het water, lucht wordende, soude noodelijcken verwesent worden, en 't gene verwesent wordt, verliest sijne vorige toevallen, die eertijts onder de verwandelde gedaente waeren vereyst tot haer wesen. Men siet, soo wanneer waeter, christal, oft steen wordt, het verliest sijne natheydt. 't Selfde soude oock het water overkomen, wanneer het lucht wierde, het moest des luchts toevallen en eygendommen hebben,

ben, en niet meer deelachtigh wesen de natheden des waeters. Dat de locht in sijnen suyversten stant heel droogh zy, blijckt immers by den opworp self. Overmits soo de locht vochtigh ware in sijne wortelen, so en waer sy van Godt niet beschickt geweest, om het aertrijck te droogen; en soo de wateren des Sontvloedts tot locht waeren geworden, soo souder t'sedert ongelijck veel meer lochts wesen, dan te voren. Item te voren moester iet ydels geweest zijn, en onvervult, oft men soude nu ter tijdt door de gepackte dichtheyt des lochts moeten versticken; en insgelijcks soo de wateren des Sontvloets te voren locht hadden geweest, soo soude ten tijde des Sontvloets de locht ydel zijn geweest, en ontlichaemt, wesende soo grooten deel des lochts verdicht tot soo grooten overloop der wateren, die ten minsten tienmael dicker zijn dan de locht. Nu om te beantwoorden den opworp met de warelijcke daet, en dat geen koelte het water en verwesent tot locht, dan tot eenen damp, en even soo als de wermte het water verandert, soo herneme ick hier ten eersten het selve bewijs des opworps: dat uyt den back des vallenden brons gaet eenen damp, die niet en is dan een wolck, oft opstijgenden nevel der kleynste stippen des waters; 't welck onsen adem ten selven stonde ons bewijst, den welcken uytgeblasen zijnde op eenen spiegel, oft yser, is een sichtelijcke damp, en wort een waerlijck ys en water; en hoewel hy een weynigh voorder in de lucht treckende, onsichtigh wordt, het selve en breeckt nochtans onse voorgehouden waerheyt niet; door dien eens eenparigen werckers en is maer een eenparigh werck. Dus also de koelte des lochts uyt het water maeckt eerst een natten damp, en verdunt het water tot dien damp, soo de koelte op dien selven damp en heeft anders geen vermogen, dan den selven weder en meer te verdunnen en verspreyden, doch sonder eenighsins hen te verwesenen van sijnen aert des waters; sulcks dat in soo verre het waeter, eens verdunt door de locht, wort eenen natten damp, die noch als voren warelijck

 water

water is, ſoo en vermach de locht by de twee, drie, oft tien verdunninge des voorſeyden damps, hem daerom noyt meer verweſende, tot locht veranderen, dan ten eerſte mael. Tot een byſpel: ſlaet het gout tot dunne blaederen, 't is gout als voren; ſlaet het tot de alderdunſte blaederen, 't is gout als voren; vrijft het op den ſteen met kandy-ſuycker, tot ontaſtelijck ſtof, 't is als voren; vrijft het weder met Cinaber en ſout noch fijnder, en ſcheyt het byſetſel met het vuer en waeter, 't is gout als voren; ontdoet dit ſtof in konincks-waeter, en ſcheydt het weder daer af, 't is gout als voren; item voeght by dit alderkleynſte ſtof quick ſublimaet, en ſpiesglas; drijft het door den monſel oft retorte, en in ſeven malen vlieght het gout in de voor-legger, in gedaente eener rode olie. Doch deſe olie is weder gout, en in ſijn ſelve wicht als vooren. Dus in ſoo verre by dunmaeckinge oft fijnmaeckinge het gout niet verweſent en wort, 't welck een compoſitum is, en heeft daerom een ſcheydbaer lichaem: veel min dan ſal het waeter door dunmaeckinge oyt verweſent worden, door dien het is een enckel lichaem, beſtelt van den Heere tot eenen beſtendigh element. En hoewel het water heeft ſijn drie eerſte, ſout, quick, en ſwavel, als ſijne lichamelijcke beginſelen, in ſich ſelven vermengt, nochtans is het alſoo een eerſtelijck element, om ſijne groote en uytnemende enckelheydt, en dult het geene ſcheydinge der drie eerſten: dan wordt wel oft t'ſamen verweſent ſonder ſcheydinge in alle vruchten, die uyt het water ontſtaen, of het water blijft gantſch onverweſent. Men wordt wel gewaer by onderſoeck, dat de drie eerſten in het water, water-ys zijn, doch en laten hen door geene konſt van den ander ſcheyden, weſende daer in ſeer vaſt, gelijck de drie eerſten, die in den inwendigen metalliſchen quickſilver zijn; ſtaende ſonder onſuyverheyt met den aldervaſten bant gebonden, ſulks dat het een deel van het ander niet en magh ſcheydinge in de wortel gedoogen, of het vlieght gantſch gelijckelijck wegh,

oft wel beſtaet in het vier alles gelijckelijck by verweſentheydt. Ick belijde dat my niet en heeft het water beter leeren kennen, dan mijne een-en-twintig-jarige onderſoeckinge op den quickſilver, die ick in alles vinde vergeleecken in alle wegen en deelen met het element des waeters. Dus en ſal 't hier niet onbillick weſen, van den bergh-werckſen quick een luttel te verhalen. De wijſen meenen, dat hy aldus beſtandelijck onſcheydbaer zy, door dien ſijne waterachtige deelen, ſoo even gelijckelijck *homogeniali & anatica proportione* in wichte ſtaen, met ſijne aertſe deelen vervangen, dat d'eene daerom de andere niet verlaten en mach; 't welck my ongerijmt heeft geſcheenen. Door dien het water by mengelinge met aerde, in wat voegen dat het oock zy, en krijght daerom noyt eenige beſtendigheyt ten vuere, noch en bemint meer een gelijck gewichte der vermengde aerde, dan een ongelijck, daerom en draeght oock het waeter geen waege noch opſicht om dit-wicht te wegen of meten, op dat het daerom en daer nae het meer ofte min mochte lieven. Den quick, veel min dan oock alle bergh-werck, en heeft geen aerde altoos in ſijn bevang, noch en is ſone noch vrucht der aerden, dan alleen des waters. Iae oock in der daedt aerde en waeter en vermogen tot geenen dage oyt vermengt worden in de wortel tot een compoſitum: dan mogen alleen by een gevoegt worden, en onverweſent blijven; en ſoo ſy t'ſaemen moeſten beklijven, ſo moeten ſy malkanderen vervatten in een geeſtelijck weſen, en deshalven moeſt d'aerde eerſt verlieſen het weſen hares elements, en verandert ſtaen in eenen aerdachtigen roock (die als nu eensdeels locht en water ſoude weſen, en ſoude moeten weſen locht en water der aerden, dat is twee eerſte elementen geſcheyden uyt een,) en in dier voegen met een water vermengt worden, het welcke oock alsdan noch niet tot een compoſitum ſoude beklijven, ten ware het waeter een ſaet hadde ontfangen, door 't welke het ſoude tot eens waters vrucht alreede beſchickt ſtaen; en alsdan vervattende den voorſeyden aerdſchen

aerdſchen roock, ſoude het worden overgeſet in een vrucht des begrepen ſaets; 't welck nochtans door de onvereyſte vermenginge des voorſeyden roocks ſoude vervremt werden van ſijn opſtel. Maer ſoo water geen ſaet en heeft gegrepen, ſoo geſeyt is, en nochtans met den aerdachtigen roock verſelſchapt wort, ſoo en wort 'er geen lichaem van dier verſaminge, 't welck oyt mochte beſtendig worden ten vuere; door dien dat alle lijfs beſtendigheyt wort alleen in de berghwercken, en in 't beſonder onder de metalen, en het meeſte onder den volmaeckſten gevonden, en dat om datter geen vochtigheydt geſchapen en is, die by de vochtigheyt des quicks in deſen mach vergeleken weſen, te weten dat ſy aen de uytterſte perſſe des vuers geduldigh beſtaen mach. Maer dewijl deſe vochtigheyt alleen in bergh-wercken is, en dat alle bergh-wercken uyt het water alleen herkomen, ſoo is 't alles een ydelen droom, wat men van de vergelijckinge des wichts der aerde, en des waeters, in het quickſilver heeft, raetelt. Ick hebbe geſien dat den quick heeft uytwendigh een ſwavel, en is ſijn vuyligheyt oft erffelijcke ſmette, die van hem met groote moeyte en konſt wort afgeſondert: inſgelijcks het element des waters is ſijns gelijck, daerom heeft het oock een vuyligheyt, die met de eerſte diſtillatie daer uyt ſcheyt. Deſen ſwavel des quicks noemen de wijſen ſijn overtollige aerde, en ſijn verderffelijcke vochtigheyt: ſoo drae den quick van dit ſterffelijck pack is ontledight en ontheven, ſoo en vermach hy voortaen by geen vuer meer tot een aerde gepreci-piteert worden, hy is nochtans ſuyverder, beſtendiger, en eenvoudiger dan te voren: nochtans heeft hy deſen ſwavel verloren, die veel aertachtiger is, dan ſijn blijvende lijf des quicks. Dus en konde in ſijnen vorigen ſtant, ſijnder aerde en waters wichts vergelijckinge, d'oorſaeck niet zijn over ſijne beſtendigheyt, en onſcheydbaerheyt. Maer in tegendeel, wy bevinden dat den quick dus geſuyvert weſende, heeft dan eerſt ſijnen quick, ſijn ſout, en ſijn ſwavel vergelijckt in wicht, noch en

mogen

mogen daerom door geen middel van den anderen gescheyden worden. Men merckt 'er wel den quick in,als de waterige stoffe, het sout als de runnende stoffe; doch en mogen geensins van malkanderen gescheyden worden, tot geenen dage oft konste, en dat om de vergelijckinge sijns swavels wille; want het swavel is het leven en de doodt aller dingen. In 't swaevel beginnen alle deeslems, alle verduffingen, reucken en smaken aller saden, tot alle verwandelingen der dingen. Soo haest het swavel iet van dese aenvatten magh, soo wort het verwesent, en moeten hem volgen sijn sout en sijn water als wijvelijcke standen den indruck des swavels. Alle stercke wateren en wercken noch op de metalen, noch op den quick, dan alleen op haer swavel, het welck wort met den vuere verandert, en opgegeten by de voegselen: doch het binnenste quick des quicks blijft onaengetast van het vuer, en van de stercke byvoegselen; en soo men met het water mochte door den quick des quicks komen, men soude stracks ten eynde, soo der verwandelingen, als verdervingen geraecken. Maer alsoo den swaevel is de wortel en verwesentheyt der metalen, en dat hy soo seer en soo diep vermengt is met het sout en water, dat sijn kleynste deel wort overdeckt met het dobbel van de andere beyde, soo blijft het swavel des quicks ongeraeckt van alle scheydinge en verdervinge des lochts, des vuers, en der bytende geesten van ander sout en swavel. Dit zy geseght ter kennisse des waeters, in het welcke by ondersoeck men wel sijn sout bevint, en sijnen quick oft water, doch en mach het een van het ander geensins door konst, natuer, oft door den loop der dagen, gescheyden worden; ter oorsaecke, datter eenen evengelijcke swavel schuylt in sijne enckelheyt des elements; 't welck noch by het vuer, noch by de locht en mach gescheyden worden, sonder dat d'andere beyde, te weten quick en sout, mede volgen op en neder in den kloot des werelts. Dan alleenelijck mach het swavel des waters een saet ontfangen uyt de locht,als mannelijck element;'t zy in de locht,

(wanneer eenen donder-steen, oft andere vruchten daer van komen) ofte in 't moeder-vat der aerden: alwaer het water gantsch wort overgestelt, verwesent, en ongescheyden gebracht in de gedaente des schepsels, daer toe het van den sade door den *Archeum* desselfs geleyt en gebracht wort. Het swavel des waters dan, ontfangende de heve, of sadelijcken indruck, wort in der aerde verwesent, en door sijne overgroote enckelheyt, grijpt aen aller saden t'samenkomst te volgen in grooter onderdanigheyt na 't bevel des Heeren. Hier door geschiet het, dat uyt het water soo verscheyde rijcken des gewas, des vees, en des berghwercks worden stoffelijck vervult. Dus uyt het water alleen stoflijck, en by hulpe van de ingeestinge der andere twee elementen, komt stoffelijck alle andere vast lichaem voort. In voorspel; uyt 'et sap der aerden, wesende een enckel water, bereyt tot teffas door de ingeestinge der verduffinge der aerde, wort al het hout, soo elders noch breeder sal verklaert worden; genomen dan het water is olie geworden, herst ofte traen, en de vettigheydt brant gantsch wech; als dan wort 'er door het vuer een water gescheyden, en door de vlam wort den vetten roock tot eenen lijve, de locht gelijck: niet dat het water, 't welck herst was geworden door de vlam, tot een locht moge worden, maer wel dat daer een damp wort uyt den herst door de vlamme; de dichter is dan de locht (oversulcks eenen pot met koolen vuer, gestelt in de sonne-schijn, geeft schaduwe, die immers dichter wesende dan de locht, geen locht en kan wesen) en is den damp gelijck, die door de koelte des lochts wort uyt de wateren, welken damp wy hier, tot onderscheyt des damps die veroorsaeckt wort by de warmte, en uyt het water, Gas noemen, die is oock eenen natten damp en water, als den oprechten damp der warme wateren, alleenelijck daer mede gescheyden, dat den Gas veel subtijlder is, dan eenigen damp, en daer-en-boven is omgeven en bevangen met de drooghte des lochts, soo hier nae breeder sal uytgeleyt worden. Doch eer wy voorder treccken, dit

woort,

woort, en dat alle ſaet ter verweſentheyt valt op de ſwavelen der waeteren, ſoo wilde ick geerne hier een groot geheym ten gemeenen nut openbaren; maer vreeſende dat de ontſluytinge my mochte qualijck afgenomen worden by den ſtaet van ons lant, ſoo ſal ick 't ſelve hier maer bedecktelijck ontſluyten: een ieder vat ſoo veel als in ſijn macht is, ick wil de vyanden en vrienden hier niet gelijck mede dienen. 't Is my dan gewiſligh alle ſappen der vruchten, der kruyden, item alle geſoden wateren, bier, vleeſch-ſoppen, colijſen, &c. te mogen bewaren voor vuylinge, verduffinge, ſtanck, beſchimmelingen, en aller ſaden indruck ter verwandelinge; item by ſelven middel men bewaert 't water, dat het ten geenen dage en bederve, vuyle, ſchimmele, of ſtincke, 't zy onder de linie of middel-ſtippe des werelt, of 't zy daernevens; maer blijft goet, onverandert, geſont, en lieffelijck om drincken. Ick hebbe geſien het water bereyden, 't welck den zee-roover Sir Iohn Hawtius mede uyt Londen voerde, door de engte van Magellanes, tot de Vreedſamige zee, het welck over en weder de ſtreep ten minſten viermael hadde gevaren, en was altijt goet gebleven. Ick heb geſien een overgebleven fleſſche van de voorraet des waeters, het welck Sir Franciſcus Draeck mede nam, omvarende den bol der aerden, en was nu even verſch als ten eerſten daege. Ick mochte alleen op eenen dagh, en ſonder onkoſten ſoo veel water tot voorraet bereyden, 't welck een zee-vloot oft leger mochte genoegh weſen. Paracelſus is ſeer beeſigh, op dat hy ons inbeelde een ſcheydinge der vier elementen uyt aerde, water, locht en vuer; qualijck indachtigh zijnder leere, die hy ſoo dickwils elders herhaelt, dat geen compoſita, oft lichamen meer en hebben, als de lijven der drie voorverhaelde beginſelen, en geenſins de vier elementen, overmits de lichamen die van outs worden gehouden voor elementen, geen elementen en zijn: weſende vier elementen by Paracelſo maer enckele onlijvelijcke ſteden of plaetſen, ſonder lichaem, &c. hy ſchrijft hier een boeck der dadelijcke ſcheydingen

dingen der elementen, de welcke, hoewel ſy in alle vruchten niet en ſijn oprechte elementen, nochtans uyt de enckele elementen en mach ſijn meeninge niet ontſchuldight worden, of hy heeft verſtaen enckele elementen. Sijn beſchrijvinge is, dat hy de locht grijpt in een glas, het water in een ander, d'aerde oock beſonder, en een vlamme vuers oock in een glas; hy ſmelt elck glas toe met de lamp, nae 't gebruyck der konſt, hy ſtelt elck glas ſijn dagen, in 't vuer ſonderlinge 't glas met het water gantſch vol, wil hy dat geſtadigh ſiede, als of ſulcks geſchieden konde ſonder opſpringen. Hy grijpt de vlam, als of hy vuer konde vangen, als of het vuer een ſubſtantie was, eylacen niet wetende wat hy hadde gegrepen, en dat het ſelve maer een roock was des brandachtigen dings, en 't gene hy meende elementen waren uyt het vuer, mochten weſen eenige verſcheydentheden des gas uyt den roock, dat het waren de drie beginſelen uyt den roock, en niet d'elementen uyt het vuer. Hoe bekommert is dees hoogh-beroemden man, om de werelt ſijn droomen voor goede waer te beſteden? want wat belangt 't water, 't ſelve laet naer hem eenen ſlijmigen gront in het glas by ſijne diſtillatie, dus mochte Paracelſus ten eynde ſijns wercks geheym (en wanneer ick noch toeſtont, dat ſijns waters glas dus mochte ſieden ſonder opſpringen) verwachten de ſcheydinge der drie eerſten uyt het voorſeyde waterſlijm, en niet de drie eerſten des waters.

Gas-maeckinge.

Om beter te begrijpen hoe de locht uyt het water eenen gas, (dat is eenen griexſchen water-chaos) maeckt, en by verſcheyde middelen dan de wermte uyt het waeter eenen damp baert, ſoo moet ick herhalen dat den eeuwigen Heere heeft in den beginne hemel en aerde geſchapen, en den afgront der wateren; deſen afgront begon van de uytterſte woonſtede der geluckſaligen, en eyndighde op den bol der aerden, en was deshalven

halven eenen volkomen ongemeten diepen afgront. En alſoo men niet en leeſt van de ſcheppinge des luchts, de welcke nochtans een lijf en ſtoffe heeft,en een is van de drie elementen in ſijn ſchepſel; en dat men niet gewaer en wordt, dat nae de ſcheppinge in den beginne geſchiet, t'ſedert in de ſesdaegſche ſcheppinge oyt eenige nieuwe ſtoffe zy geſchaepen, om te vervullen de ydele plaetſe daer nu de lucht ſwaeyt; ſoo wordt hier uyt blijckelijck, dat 't voorſeyde woort (hemel) is aldaer de lucht ſelve. Dien volgens oock in den beginne, de lucht was verſaemt met de waeteren in een lijf, en onder eenen naeme den hemel genoemt. Daer nae ten eerſten daege ſchiep de Heere 't licht, en anders niet. Dit licht en was geen nieuwe ſtoffe, noch ſubſtantie (ſoo noch elders hier is beweſen) dan alleen een vier, oft leven,'t welck in den voorſeyden hemel worde gehuyſt. Ten tweeden daege ſchiep de Heere den hemel, te weten het firmament, oft hechtſel, met voorwaerde dat het geſtelt was, om te ſcheyden de waeteren die onder 't hechtſel blijven moeſten,van de gene die boven waeren. Dus is den hemel oft lucht geſtelt niet alleen tot een ſluyſe, ſchuyve, oft ſchutſel tuſſchen beyde de wateren. De Son ſcheydt den dagh van de nacht, niet als een ſchutſel, oft een derde, maer als ſelf eenen maecker des daeghs, en oorſaecke des nachts, door de ſchaduwe der aerden. Inſgelijcks oock deſe lucht en is niet alleen het middel, maer oock den ſcheyder ſelf der beyder waeteren, weſende tot eenen geduerigen ſcheyder, ſoo lang de wereldt deſen ſtandt hebben ſal; om 't welck te bekomen, ſoo is de lucht begaeft met twee ſtercke uytnementlijcke, en gelijcke krachten, te weten, ongemeten koelte, en droogħte. Wy zijn alom de kinderen die verre buyten Schoole loopen, en weygeren het ſchool-gelt. 't Is waer de lucht heeft veel groote lichten in hem gehecht, die in hem drayen, en beſchicken alles nae haer ampt, ſy matigen wel ſijne overgroote koelte, doch en mogen hem niet ontnemen ſijn eygendom, noch beſtellinge, van te we-

ſen den ſcheyder der wateren, deshalven en zijnder geene lichten ten orde, daer deſe ſcheydinge moet geſchieden, oft ſy zijn ſeer weynigh, en hoe den hemel naerder de wooninge der geluckſalige reyckt, hoe oock 't getal der lichten daer meerder is. Doch aleer den gas te ontdecken in ſijn maeckſel, moeten wy den oorſprong des damps uytleggen, en voor alles den inhout des waters, om des te beter te verſtaen aller meteoren herkomen. Het water dan is eenen enckelen waeterigen elementelen quick, een onſmaeckigh ſout, het welck onder hen beyder beſluyten eenen gelijcken waeterigen onſcheydtbaeren ſwavel; en ſoo haeſt dit ſout voelt de minſte warmte, ſoo loopt het op met het proportionele deel ſijns quicks, moetende het ſwavel, 't welck hen beyden is ingelijft, oock volgen. En dit is eenen damp die komende in de lucht, die oock warm zy, blijft in ſijn vlucht, en ſtijght geſtaedigh hooger, tot dat hy komt in de koelte des middel-luchts. Deſen damp komende tot die koude plaets, ſijn ſout ſoude gaeren ſijnen quick weder aennemen, en ontweyckt worden; maer de koelte is oorſaeck dat den quick en het ſout beyde ſtollen, dus wordt den quick onbequaem om het ſout t'ontlaeten, en dies blijven deſe dampen daer hangende, en worden genoemt wolcken. Hier vangt de koelte des luchts te dier plaets het ſwavel des waters aen, anderſins deſe dampen als ſwaerder zijnde dan de lucht, ſouden ſtracks nedervallen. Sulcks ſiet men oock, dat vallende een weynigh buyten de ſtreeck der onvermetiger koelte, den quick verlieſende ſijn ys-wordinge, ſmelt, en ontlaet ſijn ſout, en niet meer voelende d'uytwendige vremde warmte, vergaederen weder alle drie in het ſelfde weſen, en onder de ſelfde gedaente, ſoo ſy te voren waeren. Dus wordt het regen, en dauw, oock alſoo het geen nieuwe geboorte en is wanneer water damp wordt; ſoo oock en is 't geen nieuw weſen, wanneer damp weder tot waeter wordt. Overmits geen verweſentheydt des inwendigen weſens, noch plaetſelijcke af-ſonderinge der deelen, noch der beginſelen en

geſchiet,

geſchiet, waer door den meeſten hoop der verderffeniſſen in de andere lichaemen overkomen. Het waeter vallende in der aerden, indien haeren dagh rijp is, ſy is overrijck van ſaden, vervult het ſout des waeters met eenigh ſaet uyt den verduffingen haers lichaems, waer door het water gedreven wordt ter belieften des ſaets, en ter verweſentheydt, wordende oft een ſappigh, gommigh, oft een harſtigh gewas, oft wordt gedreven tot ſteenen, en ander berghwerck, oft tot vleeſch, wormen, en viſch, in een levende dier, volgens den ſegel ſijns ſaets. Soo dan uyt het water als ſtoffe, en uyt der aerden als een ſaedtrijck moeder-vat, worden alle taſtelijcke dingen voor den dagh gebracht, door 't beſtieren *Archei.*

Nu om duydelijcker uyt te leggen, hoe de lucht de waeteren tot onſienelijcken gas ſcheydt van de onderſte wateren, nae den wille des Heeren, ſoo inbeeldt u ſelven dat de lucht in ſijn bevang een wortel is, uytnementlijck kout en droogh; doch gelijck koelte en hitte zijn wercklijcker en geveelijcker dan vochtigheydt en drooghte, ſoo grijpt eerſt de koelte met een condenſatie oft dickmaeckinge het element des waeters aen, wiens quick en ſout, als kouder zijnde dan het ſwavel, lijden haeſter, doch alſoo alle ding wenſt in ſijne ſtede, die het by der naturen vervult, onverandert te blijven, ſoo wil den quick, en het ſout des waters, als deelen eens lijdende wyvelijcken elements, hen ſelven verharden, bevrieſen tot ys, runnen en ſtyven, om des te onbequaemer te zijn tot gas-maeckinge, ontpluyckinge, en ſcheydinge des waters tot gas; waer door het eygen werck des luchts ('t welck is ſcheyden d'onderſte wateren van de opperſte) wordt belet, oft immers ten minſten verſpaet. Maer in ſoo verre het waeter, 't zy door geſtadigh roeren, oft door minderniſſe der koelte niet en vrieſt, ſoo vat het de droogte des luchts, het ſwavel des waters aen, en verſpreydt het in de alderkleynſte deelen: doch alſoo 't ſwavel in wicht en macht is gelijck aen ſijnen quick, en ſout, ſoo moeten inſgelijcks t'ſaemender-

menderhandt dese beyde uytgereckt, en verspreyt worden, en tot damp op-trecken, overmits de koelte des luchts begint de kleynste deelen des quicks en souts oock te harden en stijven, om des te traeger den verdorden swavel te bevochtigen. Desen damp dus gebooren door het werck des luchts eygendom, en is niet gelijck den damp, die uyt het waeter opwaerts treckt by hulpe der hitte. Wesende desen damp uytwendigh de lucht en water, by werckinge eender vreemder warmte, en als toevalligh aenkomen, daer een anderen (te weten den gas) is der lucht eygen. Den gas wordt door 't werck op den swavel verheven, en den damp door 't wercken op sijn sout. Beyde dese dampen komen ter gestelder plaets der wolcken, alwaer sy door de koelte der stede worden meer en meer verbetert, en onsienelijck, sulcks dat den warmen damp in de sienelijcke wolcken allengskens door de koelte tot gas wordt onsienelijck, en hooger verheven. Des wordt men by den noorden en oosten wint gewaer, hoe slap dat sy waeyen, dat alle wolcken stracks verdwijnen, en tot gas verteert worden. Soo men hooger op de bergen van Switzerlant, Savoyen, en Valesia stijgt, soo komt men te sien de wolcken onder de voeten, en men siet van boven nederwaerts de wereldt door de gaeten der wolcken. Soo lang men is in de wolcken, men voeltse seer kout om haer bevrosen dichtigheyt. Doch hooger, en boven de wolcken komende, is de plaets even kout, doch sonder gewolck, ter oorsaecke dat alle wolcke is onsienelijck meer verspreydt, en tot gas verheven. De Sonne schijnt daer gansch heet, maer men voelt de warmte niet, om de groote koelte der plaets. De sonneschijn is daer wel soo krachtigh, dat sy 's menschen aensicht en neck schroeyt en verbrant sonder te voelen, niet om den wederslagh des berghs (want de bleyne is op de sijde der Sonne, en niet tegen den bergh) noch oock om der groote subtylheydt des luchts (soo sy daer seggen,) dan wel ter oorsaecke, dat de groote koelte maeckt dat de groote hitte der Sonne niet en wordt gevoelt. Hier leert men

men, dat koelte niet en is een naeckte beroovinge der hitte, overmits ſy daer beyde zijn t'ſaemen werckende, en elck in ſijn weſen. De lucht, om der voorſeyde qualiteyten verſaeminge, is daer ſeer aengenaem, ſoo lang de Sonne ſchijnt. De dampen dan tot gas geworden, ſoo ſy ſubtylder worden, ſoo worden ſy oock altijdt hooger verheven, tot dat ſy niet meer en mogen ſubtylder bedeelt, noch uytgereckt, oft verſpreyt weſen. Hier merckt dan, hoe den hemel oft lucht is eenen ſcheyder der onderſte waeteren van de bovenſte; anderſins waer 't dat den gas niet verſubtylt en worde, de Son en mocht ons oyt eenigen dagh maecken, de menighte der grover dampen ſoude het beletten: maer alſoo door de aldergrootſte ſubtylheydt den gas ſoo onſienelijck wordt, als de lucht ſelve; ſoo is 't dat den hemel en de ſterren ons klaerlijck aenſchouwen, ten zy dat de wolcken oft grovere dampen ons 't ſelve verhinderen. Ten waere deſe gasmaeckinge, de lucht waer ſoo dick en dicht, van de Maen tot op de aerde, dat de Son te vergeefs ſchijnen ſoude. 't Is oock eenen droom der Scholen, dat de lucht drayen ſoude, volgens den eerſt-roerenden hemel: den drift der wolcken, nu dus, nu ſoo drayende, nu ſtil hangende, nu oock verſcheydentlijck, in een ſelfde plaets drayende, betoont ons dat het roeren der wolcken is door de winden, en niet door het roeren des hemels. Eenen Nederlantſchen koopman, een geloofwaerdigh man, my wel bekent, vertelde my, dat hy in een eylandt van Canarien (welcks naem ick my niet meer en gedencke,) op den hoogſten bergh, ter werelt nu bekent, is geklommen; ſy trocken met vijf Kemelen op, twee meeſters, eenen knecht, eenen leydtsman van het landt, en een Kemel met water en gerſt gelaeden, hebbende voorts elck menſch ſijn lijftocht, en nootdruften des weghs, voor ſeven daegen opgelaeden. Des morgens in 't midden van de ſomer zijn ſy opgetrocken ontrent twee uuren, daer ſy eerſt de koelte ontmoeten; de wegh was tamelijck goet, doch eenen gedurigen ſteen: dien dagh zijn ſy gedurigh geklommen

met grooter koelte,de welcke met den nacht noch vermeerderde; des anderen daeghs was de koelte weynigh, door dien de Son helder ſcheen, doch des nachts hadden ſy weder een ſtuere koelte: ten derden daege ontrent ſes uuren nae den opgang der Sonne, zijn ſy op den top des berghs gekomen, die een weynig ſandigh was; daer vonden ſy naemen in het ſandt geſchreven, en de voet-ſtappen der kemelen, die over eenige jaeren daer mochten gedruckt zijn geweeſt, en waeren als verſch gedruckt. Sy hadden hier mogen de hooghte van de noordt-ſterre meten, en weder aen de voet des berghs; maer niemant en hadde den ring, noch verſtandt van ſijn gebruyck. Daer en was niet te ſien, dan voelden een ſoute lucht, die in veel jaeren geen bewegingе van wint, oft regen en hadde geleden. Dus ſpoeyden ſy hen weder om leegh. De beeſten en ſliepen in ſes daegen niet, en gingen ſonder ſtil te ſtaen, behoudelijck dat ſy ſomtijdts droncken, en gerſt aeten. Mijn geloove is, dat het daer oock by nacht kout is; en mijne giſſinge, dat in elcke vier-en-twintigh uuren ſy ontrent negen mijlen in de lucht zijn opgeſtegen: ſulcks dat ſy ontrent twintigh mijlen hoogh waeren van den dagh-ſcheyder ten eynde deſe reyſe: ſoo dan de lucht in ſijne onbeweeghlijckheydt heeft ſijne gronden oft lagen, die de Adepten noemen Peroledos des luchts, even alleens gelijck d'aerde heeft haere verſcheyden gronden. Dien volgende den onſienelijcken gas wordt in verſcheyde lagen des luchts geherberght. En evengelijck tuſſchen Roſt en Kouffoet in Gotlant is een diepte aller waeteren, ſoo zijn in de voorſeyde laegen groote openheden, die ſy noemen *Valvas*, *& Cataractas cæli*, ſluyſen en deuren des luchts, waer door deſen gas valt uyt de diepte des luchts, in de plaetſe der wolcken by de rijpheyt der daegen, en wordt aldaer ſtracks tot water geronnen. En gelijck by het opſtaen van den noorden-wint terſtont alle wolcken verdwijnen, dus ſiet men oock dat by eenen lauweren wint uyt de diepte des luchts, weder veel wolcken verſchijnen, die te voren

ren

ten noch ten ooſten, noch ten weſten en wierden geſien. De lucht dan is eenen geſtadigen ſcheyder der waeteren, en door hem trecken de wateren op en nederwaerts. En dus blijven de waeteren altijdt deſelve wateren ſoo ſy van den beginne zijn geweeſt. Deſen Peroledi zijn de fleſchen der ſterren, waer door ſy ons zijn tot tijden, oft veranderinge der tijden; en dewijl de lucht daer-en-boven is onbeweeght, ſoo zijnder verſcheyde winden, regens, douwen, en lucht, vruchten der landen volgens d'openingen der deuren, die de lagen des luchts aldaer hebben, en blijven houden.

Hernemende weder den regel, die leert dat de tegenſtrijdige oorſaecken, een tegenſtrijdinge werckinge moet weſen, in een ſelve onderworpen ſtoffe: en dat dien volgende eenpaerige oorſaecken niet en maecken in een ſelve onderworpen ſtoffe tegenſtrijdige wercken. Soo is 't oock noodigh, dat in ſoo verre het ys wordt door de koelte des luchts verhart, (ſoo men nochtans gelooft) het ys, oft ſneeuw niet en mogen ontdaen worden tot gas; het welck nochtans geſchiet. Soo dan volght oock, dat het ys oft ſneeuw niet bevroren en verhart en worden oorſaeckelijck door de koelte des luchts, hoewel 't ſelve geſchiedt oorſaeckelijck; want 't is buyten twijffel, oft de vorſt, en vrieſende lucht eet, en vermindert waeter, ſneeuw en ys, in eenen onſienelijcken gas. D'ervarentheyt is deshalven ſoo klaer, dat ſy van niemant wederſtreden wordt; ſulcks dat waer 't ſaecke het water door de vrieſende lucht tot ſneeuw oft ys verhart worde, deſe lucht ſoude ophouden in ſijne doeninge, wanneer hy het ys tot ys hadde gebracht. Maer dewijl in tegendeel de lucht daer mede niet en is vernoeght, ſoo volght hier uyt dat het water niet en wort tot ſneeuw, oft ys, oorſaeckelijck door de lucht, dan wel alleen oorſaeckelijck. Te weten het waters water, oft quick met ſijn ſout, voelende dat de lucht hem overheert, als of 't een mannelijck werckelijck element was, en wilde ſcheyden 't waeter van het waeter, en dat dit doende, het waeter lijden

moeſt een ſcheydinge tot onſienelijcke kleynſte deelen, een aldergrootſte koelte voelen een alderſnelſte drooghte, dat is te ſeggen, eenen geweldigen en vreemden indruck : ſoo is 't dat den quick en ſout des waters hebben hen van ſelfs geronnen, en daer tegen gewaepent met een korſt om deſe werckinge des luchts te wederſtaen. Doch alſoo het water is een lijdende element, het en mocht deſe ſijne wapenen niet in voorraet maecken, noch bereyden uyt ſijn eygen kracht, dan wel het waeter moeſt eerſt lijdende voelen, en lijdende, moeſt alreede een deel ſijns ſwaevels door des luchts werckinge verdeeſſemt zijn, en deshalven ter oploſinge een beſtelde gereetſchap ontfangen heeft, door de welcke het waeter lichter wordt, en op 't ander waeter dede vlotten tot baetelijcker beſcherminge, en bekorſtinge; waer uyt volgen ſes beſondere betrachtingen : als naementlijck, dat overmits ſulcks niet en geſchiet by den indruck des viers, oft van eenige andere warmte laet verroocken, en in damp verdwijnen tot de leſte druppel toe, men daer by weten mach, dat den damp des waters door de warmte gemaeckt, in alle ſijne ſoo oorſaecken, als voegen, aengenaemer, min ſchromelijcker, en natuerelijcker is het waeter, dan en is den gas by de koelte gemaeckt. Ten anderen, dat dienthalven den damp veel lichtelijcker tot water weder gebracht wordt, dan den gas. Ten derden, dat den damp wordt als by geval, oft toeval gemaeckt, en den gas uyt de eygen ingeſchaepen beſtellinge des luchts, die tot eenen ſcheyder der waeteren is beſchickt. Ten vierden, dat al wegen d'eenigheyt, oft vërſaeminge, ſoo der natueren aerdigh is, dat ſy haet alle ſcheydinge, oft ſpletinge, hoewel die niet en ſtreckt tot ontlijvinge, oft verweſentheydt. Ten vijfden, dat de gas-maeckinge moet betreffen een ander deel des waeters, dan die de hitte aengrijpt; ſulcks dat in ſoo verre het waeters quick en ſout door de hitte worden verheven, en verſpreyt tot eenen damp, de koelte des luchts, en ſijne drooghte treffen het ſwaevel des waeters aen; anderſins

ſins het ys en ſoude niet lichter weſen, dan ſijn waeter, waer het dat ſijn ſwaevel niet en ſtonde ontpluyckt. Dus weſende d'eygen doeninge des lochts in de ys-maeckinge, het ſwaevel des waeters t'ontpluycken, ſoo moet volgen, dat de locht aengevat hebbende het ys, ſneeuw, water, oft damp, om tot gas te brengen, hy den ſwaevel des waeters meer en meer ontpluyckt, tot dat den gas komt tot een gantſch ondeylbare onſichtige ſtippen. Ten ſeſten,ſoo dan de locht werckt op 't water ſonder wederlijden, en dien volgens het water lijdt ſonder te wederſtrijden tegens 't gebiet het welck de locht heeft te eyſchen over de wateren; ſoo is 't oock beweſen, dat het onmogelijck is,dat het water, oyt in gas verandert, ſoude tot locht worden; want waer 't dat het water door gas oyt locht wierde, de locht ſoude waſſen ſonder eynde, en nimmer tot water wederkeeren, ſoo om dat des waters aert is lijden ſtoffelijck, en niet doen, als oock om dat des waters werck om leegh zijnde (ſoo het water eenige doeninge had op de locht, des neen) en niet vermogende te reycken ſoo hoogh in de locht, daer den gas geſtegen is, het onmogelijck ſoude weſen dat den gas oyt tot water wierd door 't werck des waters, veel min door 't werck der aerden, en noch alderminſt door 't werck des lochts, die 't water tot gas en locht ſoude by ſijn eygendom gebracht hebben. Want in aller voegen het en betaemt niet min dat het water uyt de locht ſoude water maecken, dan dat de locht uyt het water nieuwe locht ſoude maecken, anderſins moeſten wy al verſticken, ſoo de locht altijdt vermenighvuldighde. 't En is metter natuere in haere enckele ſimpelheydt aldus niet geſtelt, dat deſe twee elementen malkanderen ſouden vyandt weſen, ontweſenen, ſoo menighmael worden, ontworden en herworden ſouden, ſonder eenigh middel tuſſchen beyden met ſoo menige ſubſtantiele beroovinge. Want in allen gevalle, ſoo water oft locht verwandelt wierden in malkanderen, 't ſelve moeſt geſchieden eerſt in een middel, 't welck oock ſoude weſen een na-

tuer soo enckel en bestendigh, als eenigh element, welck middel tot noch toe niet en is voor den dagh gekomen, door dien in sijne enckelheyt soude moeten staen soo seer deelachtigh des waters, als des lochts, en niet wesen mach d'een noch d'ander, en voor sulcks een geschapen onbekent element, hier by voegende 't getuygenis der H. Schrift, dat de locht tot scheyder, en niet tot een vernieter der wateren is gestelt: den mensch niet geoorloft zijnde, de locht ander ampt toe te voegen, dan den Heere aller dingen hem heeft toegeschickt. Komende nu op de rijpheyt des gas, op dat hy tot sichtelijcken water keere: soo zijt indachtigh ons voorstel, te weten, dat even gelijck als water blijft water in wesen en substantie, hoewel het tot sneeu oft water sichtelijcker, herder, stijver, en geslotener sy geworden; dat oock in der selver voegen het water blijft water in sijn wesen en stoffe, al wort 'et tot damp of gas verandert, door dien alle dese gesteltenissen zijn wel veranderingen, maer geensins verwandelingen des wesens. Item hoewel het water meer schroomt om gas, dan om damp te worden, 't selve en beticht nochtans geen verwesentheyt, dan alleen een vreemder gesteltenisse, kleender bedeelinge, meerderen indruck der drooghte in sijnen swavel, grooter vervremdinge van te vlotten en loopen naer waters aert, en deshalven noodiger wederbrengen tot sijn vorige wesen. De derde stellinge is, dat hoewel de locht in sijn eygen gestaltenisse kout en droogh zy in 't sterckste, en aldus oogensienlijck volbrenge de voorbestelde scheydinge der wateren, en dat dieshalven alle wermte de locht toevalligh is: nochtans en laet de locht om der warmte wille niet te houden sijn natuerlijck wesen en kracht, en te voldoen aen de bestellinge sijns schepsels, onverbrekelijck t'allen dagen en stonden; hoewel de locht de gasmaeckinge 't alderblijckelijckste en geweldighste volbrengt in sijn meeste koelte, wanneer hy door invermengde wermte niet en wort verhindert, oft verstoort. Op welcke drie stellingen, soo weet dat de sterren ons sijn tot tijden, dat is tot veran-

deringen

deringen des lochts, en weders: dat de maeckinge der tijden is de maeckinge des gas, en aller meteoren. De ſterren dan hebben hier toe tweederhande beroerten, d'eene is de ſtedelijcke beroerte, en de tweede is de veranderinge oft anderheyt, maecdende de ſtedelijcke roeringe, die ons door 't geſternte voortkomt, is een drijvende macht, die wy Blas heeten, en ſtreckt grootelijcks tot winden, en drijvende locht, beroerende dan locht en wateren met verſcheyde onweders. Tuſſchen d'aerde dan, en de hooghte des lochts, tot daer hy onbeweeght ſtaet, ſijn verſcheyde lagen of gangen des lochts. Nu is der ſterren eygendom d'een, nu d'ander lage des lochts tot blas te baren, nu in de hoogte, nu in de dwerſte en lengte der lagen te drijven ſijnen blas, den ſelven door de konckels of ſluyſen des lochts nederwaerts te ſtieren, voeren en bewegen, na het gebiet in de ſcheppinge beſtelt. Voorts alſoo locht, water en aerde in hare plaets geruſt zijn, ſonder verſoeck tot vorder beweginge, en dat het van noode is tot het leven en gerief der menſchen, dat in de drie elementen eene ſtedelijcke roeringe ware, ſoo heeft 'et de Heere belieft den blas te ſtellen als een levende, heerſchende, en roerende kracht, den gebiede des monts niet ſeer ongelijck, op dat het licht der ſterren, als levens getuygenis geve der genaden Godts. Dus en betreft den blas niet min de wateren en aerde, dan den wint. Men leeſt hier voren, dat de maen wederzijts loopt in de nacht, of niet, evenwel heerſcht over den nacht; ſy verdeelt den bol der wateren in vier deelen, dat is in twee vloeden, en twee ebben, waer toe ſy gebruyckt vijf-en-twintigh uren, ſoo veel min als de Son haer ondertuſſchen is ontweken. Dus beroert oock den blas de zee-brant, en alle onſtuymigheden der waeteren, niet min dan de aertbevinge; weſende een ydel gedicht, dat eenen beſloten wint, willende uytbreken, daer de ſanden verheffen en doen ſchudden; want op dat geſtel ſo en moeſten de galleyen in d'oever dan niet op en neder ſonder tempeeſt danſſen, noch oock de vogelen vallen uyt de locht, op datten

ter eenige beslote locht uytbrake, ligt dese locht onder de aerde in een holheydt, die heeft 'er oft lange te voren en eenpaerlijck vervult geweest met locht, sonder aertbevinge: oft maeckt sy nu de holheyt, soo moest sy ons den blas bedieden, wie dese locht daer nu brengt, en d'aerde verheft, en d'aerdbevinge maeckt, eer sy wort. Oock moestender altoos bergen oprijsen, eer d'aertbevinge komt. En in allen gevalle desen wint soude onbekommerlijck ergens een gat maken, en d'aerde op het onsterckste scheuren, dan dat hy de gantsche aerde en het geheel landt dede schateren. De locht is geschapen van den beginne, en niet en wort van nieuws gemaeckt noch en groeyt, noch en vermindert. Hoë soude onder d'aerde nu locht groeyen uyt der aerden, de hovên en souden uyt locht onder d'aerde niet seer veel bronnen spruyten, staende der scholen leere, dan dat de locht d'aerde mochte verheffen; indien dese locht een groeyenden damp ware, onse losse helmen leeren ons dat den damp eer tot water komt, dan dat sy op en neder danssen. En by soo verre dese locht sijn vierige dampen, die sijn oft seer snel, als het buspolver, en die breken door sonder danssinge, noch loopinge langs den lande; of sy zijn eer langsaem, de welcke soo sy geene openinge en hebben, versmachten selve haren oorsprong, eer dat sy des lants aertbodem deden schudden. In alle uytvluchten, al schudde den grondt des oevers, de galleyen en souden met het stilstaende Middellantsche meyr niet danssen in 't aerdbeven. Sulcks is dan gewis, dat den blas der sterren sulcks verweckt, en mach oock door de sterre-konst voorsien en voorseyt wesen. Maer de beroerte des anderheyts in de sterren, bestaet alleen in koude en hitte; want daer en zijn oock maer twee groote lichten, de sterren en hebben noch natheyt noch droogte: vochtigheyt en is bedenckbaer sonder stoffe, de welcke is het water, 't welck een lichamelijck element is, en niet der sterren lijf oft eygen; want het was aleer de sterren waren, en niet een vrucht der sterren: soo oock de droogte en is niet bedenckbaer,

baer, dan in een lichaem, de locht hadde de uytterste drooghte gevestigt, aleer de sterren waren. Maer de sterren komt wermte en koude toe, de wermte is eygendom des nacht-lichts, en alle andere gesternten en plaetsen des hemels, loopen onder 't vendel deser twee groote lichten; welcker geene en is van de eygene stande oft toebehoorten der drie elementen. Dan de lichten en hare wermte zijn een levende cieraet, ter elementen volmaecktheyt en vruchtbaerheyt aengehecht. Soo wanneer dan de nacht-sterren in een werme plaets loopen, soo wordt 'er eene laeuwigheyt veroorsaeckt, en wanneer de sterren die van de scharen des dagh-lichts zijn, in werme plaetsen loopen, soo wort 'er groote hitte hier beneden: d'eene en d'andere wermte, 't zy onder en in de hooghste deelen des lochts den gas, soo valt den gas uyt sijne vervrosentheydt tot kleyne en alderkleynste druppels nederwaerts: ofte indien de laeuwigheydt ingedruckt worde te legere lagen des lochts, daer den onvergasten damp noch vliedt, soo wordt aldus den gas stracks tot waeter. Den gas in sich selven wesende den swaevel des waeters, in onsienelijcke stippen verdeelt, doch met sijn quick en sout gelijckelijck en onscheydbaerlijck vergeselschapt, en met een droogte des lochts als verdeessemt, en staende de minste stippen deses quicks en souts, eenpaerlijck tot ys, vervroren wesende tot ys: soo is 't dat haer overkomende wermte der sterren stracks de gevroren deelen des quicks ontweycken, en de gestolde deelen des souts vatten den ontweyckten quick aen, en dese beyde ontweyckt zijnde, vervangen in hen selven het verdorde onpluyckte swavel, dus versaemende de minste deelen des waters tot meerdere, en ten lesten tot druppen, in soo verre den eygendom der sterren is te wercken in de hoogere lage, en niet in de leegere, soo vallende dese druppels door de koude plaets, veranderen tot sneeuw, hagel, ysel, &c. maer indien de sterren wercken in de leegere lage, of in twee samen, soo salder regen volgen: en in soo verre haer werck streckt tot vijf, ses, oft meer

O lagen,

lagen, soo salder eenen langduerigen regen volgen. By welcken onderwijse, stoffelijcker en werckelijcker wijse, mach men d'uytkomste der Meteoren, soo Astronomice als Physice, kennen en voorkonden, met meerder gront dan voor desen is gepleeght. 't Is my genoegh de straet hier geopent te hebben, door de welcke men voortaen gevoeghlijcker sal mogen vast wandelen, immers voor soo veel betreft het gewicht en veranderinge der tijden, en niet voor soo veel de sterren oft andere geesten iet in de locht tot voorsegging baren, die ick hier rusten laet, om niet berispt te worden.

ELFDE PAEL.

Dat de leere van Blas en Gas tot nut streckt.

ARistoteles met de Heydensche Scholen beweeren, dat in alle stedelijcke beroerte is noodelijck eenen onbewegelijcken en onberoerlijcken roerder; welcke blintheydt ons leydt tot veel dwaelingen, midts het selve niet waer en is, soo by der nature, als by der konsten bewijs, tot wiens Mechanicam wy stellen eenen droncken man, die ongestapelt van sinnen wesende, en al gaende op een drijvende schuyt, hecht een wicht aen een uur-werck, 't welck immers wort geroert sonder eenig stilstaen des onbewegelijcken roerders. De Son gedoken achter drijvende wolcken, de welcke verschuyvende, komt de Sonne eens haeren strael te schieten door 't brant-glas op het laet-pulver eender donder-busse, staende op een drijvend schip, waer door de vlam eenen koegel drijft in een schuer, die oock ontsteeckt, &c. hier en staet oock den eersten roerder immers niet stille. In der nature al het saet, soo haest sijnen Archeus is ter stede sijner ontfanckenisse, aenvangt door sijn bewegen sijne onderworpen stoffe te bewegen, soo dat eygentlijck in de nature den oprechten eersten roerder beweeght met sijne beweginge, sonder door eenigen onberoerlijcken roerder beroert te

zijn; en 't gene desen natuerlijcken roerder verweckt tot dese beweginge, is sijn eygen inwendigh beginsel des roerens. Deshalven vallende ter onbehoorelijcker steden, in welcke sijne beroerte verhindert wort, sterft stracks af: en alhoewel het saet des gewas schijnt uytwendelijck verweckt te moeten worden, als oock in de saden aller eyerleggende gedierten; soo en is nochtans dese verweckinge ter roeringe geene roeringe, oft stedelijcke beweginge, voortkomende van eenen uytwendigen roerder: dan is oft eene inwendige eygen-roerende kracht, die welcke in den beginne te slap ofte swack zijnde, om sijne stoffe onbekommerlijck te mogen roeren, verwacht rijpheydt van meerdere krachten, ofte sy is maer eene anderheyt van qualiteyt, en toevalligh: de welcke dadelijck noch selve stil en staet in eenen stande, noch oock door hare veranderinge en mach stedelijck roeren, en oorsaeckelijck, dan alleen oorsaeckelijck; te weten dese anderheden verstercken den Archeum, waer door hy sijne ingeborene roerende kracht merckelijcker komt te sturen ten eynde sijner beschickingen. Sulcks oock oorsakelijck beroerende de hemelen door haer roeren, al 't gene haer gebiet onderworpen staet, en gantsch niet met allen met haer stilstaende; en in soo verre men verstaet, datter eenen eersten roerder zy, die Godt is, die alles roeren doet, en deshalven moet onberoert blijven: soo weet ten eersten, dat dese betrachtinge niet naturelijck en is; ten tweeden, soo is sy oneygen om iet te leeren ofte bewijsen in natuere; ten derden, soo is sy onchristelijck, overmits het een lastering is te gelooven, dat desen eersten roerder moet onbeweeght staen, soude hy iet mogen roeren; want Godt en moet niet roeren met aenraecken, t'ontrecken, ofte afdrijven, noch oock de beroerten kracht geven door sijnen stilstandt: dan hy beroert alles van den eynde tot den eynde sterckelijck alleen, door sijne beliefte en Goddelijcken wille, niet gedwongen by noot of voege, dan vry door sijne beliefte alleen; sulcks al is hy onbeweegt, 't en is hem geen noot noch moeyte, maer

 wel-

welbehaegen. Sijnen fiat is nature ſelve geworden, de welcke voortaen haer ſelven beweeght; ſoo als S. Gregorius ſeght, dat d'aerde uyt haer ſelven alle gewas voortbrengt, en elcks ſcheppſels beginſel ſich ſelven drijft ten eynde beſchreven in ſijner beſtellingen; dit is Chriſtelijcke betrachtinge: maer 't is een Heydenſche Theologie, die den eerſten roerder aller beweeghlijcker dingen dwingt, oft beſluyt tot geduerigen ſtilſtandt, ſoude hy alles geduerighlijck konnen bewegen. Voorwaer recht in tegendeel, ſoo en geſchiet 'er geen beweginge in der natueren, dan door een bewegende beginſel, 't welck niet en roert andere, ten zy door ſijn eerſte en eygen ingeboren roeren; en indien iet ſteunt op oft tegen een onbeweeglijck vaſt ding, ſoo en is evenwel dit ſteunſel geenſins den roerder, oft 't begin des roerens, dan is alleenlijk een hulpe aen de roerder, niet om te roeren, dan wel om dus en ſoo te roeren. 't Is een plompheyt daer men onderſoeckt oft den roerder als roerder moet onberoerelijck ſtaen, dat men ſeght te mogen matigen het roeren des roerders, mits hy eenen vaſten tegenſteun heeft. 't Is voorſeecker dat het hechtſel des hemels, als oock de ſeven afwijckende dwalende ſterren, door haer roeren en verſcheyde geſtelteniſſen en aenblicken, eenen blas oft roerende kracht inſtorten in de drie elementen, volgens haer bevel, dat ſy ons ſouden weſen tot tijden, tot dagen, en jaeren. Als mede dat het gewas hadde een innelijck bewegen, oft roeren tot groeyen en ſaet te maecken, aleer de ſterren haer weſen hadden; en hoewel de dieren, en den menſch laeter zijn dan de ſterren, dat nochtans haer ſaet des niet onedelder en is, noch daerom tot meerder noot oft onderdaenigheyt aen de ſterren verbonden, dan het gewas: en dienthalven dat alle ſtedelijcke beroeringe haer ſaeden ter geboorte, groeyinge, en voetſel eenighſins dienende, ſtaet uyt haer eygen ingeſtorte gaven, oft natuerelijcke beroerende beweeghlijckheyt: doch alſoo 't geſternte was voor de ſcheppinge der dieren, ſoo is 't betaemelijck dat der dieren inwendigen blas volge

't bewegen der ſterren, niet als haer dadelijcke roerders; maer wel alleen gelijckmen volght der Poſtilloens, oft leytsmannen voetſtappen uyt vryen wille, ſoo oock volght het herte de Son, 't hooft de Maen, &c. elck een maeckt ſijnen blas op 't voorbeelt des verloopende geſternte: den welcken allesſins daerom oock hemels is, van wegen dat hy volght der hemelen voorgang, ſoo in der daegen vorigheydt, als der ſchickinge in nature. Maer ſoo veel raeckt den blas, die door den wille der gedierten is tot ſtedelijcke roeringe, den ſelven en hangt uyt den voorgang der hemelen niet, noch en volght hen roeringe niet: om ons te betuygen dat alle roeringe der dieren, ſoo naturelijcke, als willighlijcke vry ſtaet, en niet en is oorſaeckelijck uyt de ſterren, noch door de ſterren, door dien alle vleeſchelijcke geboorte beſtaet uyt den wille des vleeſch, en niet buyten wille des hemels, oft der ſterren: en dewijl alle vleeſchelijcke geboorte heeft haeren eygen blas, die dient tot den nootdruft aller harer eynden, vlietende uyt den beginne ſijns weſens, 't welck is den wille: dus en hangt geenen blas der dieren uyt den dwang der ſterren, en des te min noch ſal 't gewas in ſijne beroerte af-hangigh weſen aen der ſterren blas, ſoo veel 't gewas heeft ſijnen blas gehadt, eer der ſterren blas worde. Dan wel den blas des gewas en der dieren volght alleen den voordrift der ſterren, als leytsman, en niet als haeren eygen innelijcken roerder. Soo dan in ons is eenen blas, die wordt beroert door eenen innelijcken roerder, ſtaende in ſijn eygen bewegen, 't zy naturelijck, 't zy oock willighlijck: ſoo volght oock hier uyt, hoe ver der ſterren voorſegginge noodelijck beſluyt en dwingt, en hoe ver niet: de welcke nochtans anderſins ſtellende op eenen onbeweeghelijcken roerder in nature, ſoude ten langen leſten komen op den ſtilſtaenden hemel, woonplaetſe der geluckſaligen: als oft de roerende hemelen, om te mogen roeren hen ſelven, oft iets daer beneven, van noode hadden een vaſt onbeweeghlijck ſteunſel, oft eenen dijck om van kant te ſteecken.

Nu dan is bewesen dat 'er iet hier beneden sich selven stedelijck en anderlijck beweegt uyt sich selven, en sich selven eerst roert sonder des hemels blas: soo siet men dat de Scholen buyten de wegh zijn verdoolt geloopen, allesins daer sy der Heydenen droomen te veel geloofs geven, en meer de konsten, dan de nature zijn naegegaen. Oock soo men uyt de voorseyde droomen hielt, dat des menschen wil beroert worde door den alroerende onbeweeghlijcken eersten roerder gebenedyt, soo en mocht der verdiensten oft misdiensten deshalven geen stede wesen. Dus dan is de wil sich selven roerende, en den roerder der gewillige beroerten; oft andersins het en waer geenen wil, indien hy niet vry en stonde, dan het en soude maer wesen een behaegende uytwercken des ongeschaepen onberoerelijcken wils. Nu 't gene in ons by der naturen, en niet door de wil beroert wordt, als is den slagh des herten, en de slagh-aderen, 't selve heeft sijne nooden, en vereyste eynde; 't welck alsoo sy Galenum hebben verweckt om konstelijck t'ondersoecken de verscheydentheden der polssen, soo is hy oock buyten de wegh geloopen, verleyt door Aristoteles, stellende het eynde waer toe eenigh ding gericht is, en geschickt tot sijne hooft-oorsaecke. Soo dan Galenus voorbygaende d'eygen roerende oorsaecke, oft blas des pols, heeft alleen als geneser ondersocht d'eynden, nooden, oft opsichten der nature, waer door en waer toe sy is gedwongen om desen blas geduerighlijck te maecken; 't welck hy dringt op twee nooden. Te weten, soo om te verkoelen 't hert, en daer toe verheft hem de slagh-ader: en om te verblasen de roocktochten die door de hitte verdampt worden, om 't welck de slagh-ader haer nederdruckt, glosserende op de sterckte, snelheyt, en grootheyt des heffens, en nederdruckens, 't vereysch der voorseyde nooden, heeft getrocken alle de verscheydentheden des slaghs; wesende het eenigh konstrijckste stuck, 't welck Galenus oyt heeft bestaen: en dewijl het soo seer de Diagnostica betreft, dient hier oock een weynigh betreft te

worden.

worden. Wy lesen by onse voorsaeten verscheyde nutten, nooden, eynden, gebruycken, en diensten des adems, en des slaghs, doch over een komende, soo in 't verblaesen des adems, als des slaghs; hebbende die nieuwelingen by den tweeden nooden Galeni noch ettelijcke andere verdicht en gevoeght, waer af den meest geloof-baren is, den noot des voetsels, ons levende hertsgeest. Doch is desen vondt noodeloos, en onklaer: overmits in de grooste uyttocht des hert-geests, wanneer sijn meeste vermeerderinge door den noot vereyscht wordt, dan is de slagh, oft ophef der ader het alderkleynste, en selsaemste; daer in tegendeel, den slagh het geweldighste is, wanneer den hert-geest het aldervloedighste is. Ick bevin wel dat den adem alleenelijck werckelijck getrocken wordt door den gedwongen wil, des hy hem dient door het williglijck roerens wercktuygen, en den pols door de innerlijcke levende krachts beweginge: en dewijl een gesonde borst adems genoegh trecken mach, soo tot verkoelinge der herten, en tot voedtsel des herts-geest, als tot het verblaesen der roocktochten, die in 't hert en de geheele borst mochten rijsen; soo en ben ick niet vernoeght, waerom de pols veroorsaeckt wordt: daer-en-boven wy voelen oock wel den noot des adems, wy mogen hem matigen nae den wil, jae oock gansch benemen door den wil; maer wy en voelen niet den noodt des slachs, 't welck nochtans des te meer te verwonderen is, naedemael het leven desen noot alleen voelt, en alles voelens oorsprong is. 't Is te verwonderen (segge ick) dat de natuer ons meer laet kennen en voelen den noodt des adems, dan den noot des pols, dus dat ick hier uyt bemerck eenen anderen noot der polssen te wesen, dan des adems: des my verwondert grootelijcks, dat alle Scholen tot heden toe hebben onderscheyden den noot des pols van den noot des adems. Ick sie dat sy in dusdaenige openbaere dingen niet min gedwaelt en hebben, dan in alle andere die meer verborgen staen. Ick bevin dat de roocktochten by de hitte gemaeckt, oock wel by

de

de hitte alleen en van ſelfs mochten wegh-roocken, ſonder pols oft adem te gebruycken, gelijck eenen damp den anderen voortjaeght. Inſgelijcks dat ſoo ſweet by der hitten mach gedreven worden, des te beter mochten oock de roocktochten, en beyde polſts onnoodigh. Ick ſagh aen eenen menſch by overtollige koelte bynae bevroren, den welcken behoorde eenige ſtonden des adems te mogen derven, doch was gehouden evenwel, ſonder groot vertreck, den adem te trecken en laeten. Dus ick vinde wel, dat het gebruyck oft noot des adems, is om ons hert te verkoelen, deshalven alle 't gene een kout hert is hebbende, gelijck eenen viſch, 't ſelve en heeft geen longe, en dat den vorſch voor ſoo veel ſijn hert dadelijck noch lauw is, heeft een blaes met roode aderen beſprengt in plaets van longe. Doch ick en vinde niet dat den pols oft ſlagh ſoude van wegen der hitte veroorſaeckt weſen. Anderſins in de hittighſte ſieckten, wanneer den adem het grootſte, ſterckſte, en ſuchtighſte getogen wordt, ſoo is de pols het kleynſte en ſnelſte; en men wordt nochtans gewaer, dat men meer verkoelt wordt met eenen grooten teugh koel water, dan met veel kleyne; meer met eenen ſtercken grooten adem, dan met veel kleyne en ſnelle. Item dat eenen blaesbalck meer verkoelt het vier met groote, traege en geduerige winden, dan met veel kleyne gebrokene. Ick beduchte dan dat der polſſen oorſaeck is tot eenen heve oft deeſem onſer drie verduwingen. Slaet hier gade, 't welck onder 't beſchrijven der peſt ſal geleert worden, dat alle ons bloet moet van ons wegh-roocken in onſe drie verduwingen, ſonder iet nae hem te laeten, oft anderſins wy ſouden wel haeſt maer eenen hoop vuyligheyts weſen. Gedenkt oock dat al wat door de warmte wegh-roockt, 't ſelve laet achter hem aerde, 't zy in de levende lichaemen, 't zy in de doode: aengeſien het doen der hitte is eenpaerigh, eenſtemmigh, en evengelijck. Dus ſoude ons bloet verroocken, ſonder koole, hert deegh, oft aerde nae te laeten, 't ſelve moeſt by anderen middel dan der hitte geſchieden. Soo dan

dan heb ick moeten onder de gas-maeckinge hier bewijſen, dat deſen heve in 't derde rijck des lijfs het bloedt wordt gemeyn door 't vermengen des luchts: weſende alom eenen ſcheyder der wateren tot gas: welcke ſaeck tot noch toe onbetracht zijnde, moet breeder uytgeleyt weſen. Merckt dan dat alle ſlijm der aerden, 't welck anderſins tot ſlecken verweſent, inſgelijcks alle ſtijſſel, vleeſch, en viſch eens bevroſen, verlieſt op den ſelven ſtip alle ſlijmigheyt, en worden, ontdoyt zijnde, tot water. Merckt oock, dat in de meeſte koelte men veel eet, paſſelijck drinckt, niet en ſweet, en met luttel afgangs. Gedenckt oock dat eenen menſch, ſoo hy op de zee niet ontſtelt en is, ongelijck veel meer eet, en min afgangs heeft dan op 't landt, en dat men daerom ſeght, het water verteert; als oft den menſch die vaert, waer in 't waeter, en niet in de lucht. Het drijven dan door de lucht, ververſt ons de lucht, en dus wordt de derde verduwinge geſpoedt; de welcke hebbende haer bloedt verblaeſen, treckt nieuw bloet by gebreck, en het bloedt vertreckende uyt de aderen, veroorſaeckt nieuwen honger; dus dat de twee eerſte verduwingen worden toevalligh gevoordert uyt het ſpoeden der derde. Om 't ſelve by den Mechanica naerder te betoonen. 't Is blijckelijck in alle diſtillatien dat 'er blijft een kool ten gronde, den welcken met het branden tot een weynigh aſch vergaet, die wy bevinden rijck van loogſout, oft *Alcali*. Nu ſoo en wordt dit loogſout niet by het vier oorſaeckelijck gemaeckt; naedemael het viers ampt is alleen branden, en heeft niet baerens in hem, noch en is eenighſins ſaetrijck; ſoo dan was dat loogſout te voren in de dingen vermengt, en vlietende met het quick en ſwavel des dings, en daer onder verborgen leggende gevangen; maer ſoo het vier weghneemt den quick en ſwavel met gewelt, en dat het ſout als beſtandiger tracht tot het blijven des dings, ſoo vat het ſout een deel des ſwavels aen, aen 't welck het is op 't naeſte gehecht, het welck nochtans niet vermogende alles te houden en beſchermen, ſoo verbrandt het, oft vervlieght het

eensdeels, des beneden een brandtſmaeck, oft roockſmaeck opſtaet. Maer het ſwavels deel dat van 't ſout is gevat, en als ſmeltende t'ſaemen ingelijfſt, wordt met het ſout tot eenen kool. Waerom het ſwavel beſtandiger geworden zijnde door 't houwelijck des ſouts, en verroockt noyt uyt den kool, dan allengskens, en met 'er opender lucht; dies oock een groot deel des loogſouts mede wegh vlieght: het welck nochtans wy anderſins vinden vluchtigh, en ongelijck des meer, indien wy ſcheyden de drie eerſte ſonder brandt. By der diſtillatien dan leert men dat alle brandelijck ding heeft een vluchtigh ſout, het welck voor een deel wordt een loogſout, en beſtandigh met het ineten dat het doet op den ſwavel des dings. Tot byſpel, zijt indachtigh dat den gediſtilleerden edick een vluchtigh ſuer-ſout heeft, 't welck hebbende iet gegeten, en naemaels wordende gebrant, wort een beſtendigh ſcherp loogſout: inſgelijcks oock dat den gebranden wijn, oploſſende des wijnſteens gebrandt loogſout, wordt tot een loogſout verandert. Maer in ſoo ver de lucht (merckt dit groot geheym) eerſt vluchtigh maeckt den ſwavel met afſcheydinge ſijns ſouts, ſoo ſal alle ſout, 't welck anderſins een kool, en ten leſten ſelf oock een loogſout wordt, ganſch en heel vluchtigh wegh-roocken. Dit is by de Mechanica met taſtelijcke waerheyt beweſen, hoewel die weynigh bekent zy, en niet billigh de ſelve een ieder te openbaeren; doch wordt hier door begrepen het nut en 't gebruyck des aengetogen luchts, dienſtelijck om 't bloedt ganſch geeſtigh en vluchtigh te maecken. Anderſins onſe warmte als warmte ſoude 't bloedt verharden, tot een klont runnen, en verdorren, ten waer dat de lucht geſtaedelijck aengetogen, onſen ſwavel verſpreyde, by ſijſe van gas-maeckinge, en in 't binnenſte vermengt worde. 't Welck wel inſiende, men ſal een ander kenniſſe des pols krijgen, dan die voor deſen is geweten. Ick weet dat de pols niet en is om de roocktochten uyt te verblaeſen, dan wel om roocktochten te bereyden, niet om de roocktochten

der

der hitte te verjaegen, dan wel om te verhoeden, dat'er geen roocktochten door de hitte en worden gebooren. Siet aen soo haest een vinger is gequetst, oft doot is, oft schickt tot sweeren, daer staet op eenen nieuwen pols, om dat in die plaets des luchts ingang benomen wordt, en de vreese is dat het bloedt aldaer mocht stijf worden, oft tot etter keeren, verhart, en niet mogen wegh-roocken. Dus wordt daer den pols, die daer eerst ongevoelijck was, nu drie oft viermael verdubbelt. Soo haest iet mangelt aen de inwendige vellen, 't zy aen de maegh, darmen, hooft, om 't gebeente, oft andersins, de slagh-ader wordt stijf en hart: niet op dat het herte (soo sy nochtans schrijven) door een uyterlijck teecken den Geneser verkonde de gelegentheydt der mangelhaftige leden niet min dan dit. De nature is alom tot oorsaecken bekommert, en niet tot teeckenen; en soo sy in haer wercken iet handelt, en dat het ons tot kennisse dient, 't selve en is uyt der meyninge der nature niet, dan toevalligh. Weet dan, dat de ader in haer pijp verstijft, niet tot een teecken, dan op dat sy stijf staende, des te beter de lucht mocht intreccken; want een weecke slappe ader in het trecken des luchts sluyt oock haeren mont, die anders open blijft soo sy haer verstijft. Waer 't dat de pols moest betichten de hartheyt en de slappigheyt der mangelhaftige leden, en de poplesy waer in de hersenen, soo moest de poplesy den slapsten, en den been-breuck den hartsten pols geven. Oock waer het soo, dat eenige vuyligheydt ontrent de vellen, oft in eenigh gesweer, den pols noodighden en matighden, soo soude sijn nederdrucken oft uytblaesen meer noodigh wesen, dan sijn opheffen; iten soude gevoelijcker het nederdrucken der aderen, dan haeren ophef wesen: maer sulcks niet zijnde, soo volght oock dat'er eenen anderen noot des pols is, dan tot noch toe vermeynt. Soo oock des slagh-aders vel wordt weeck, sacht, en slap, op het toekomen van sweet: daer nochtans den roocktocht dan meerder noot heeft van verblaesen, dan het aentrecken des luchts. Dus

moeſt d'ader dan ſtijf en open ſtaen, met een ſnelle nederdruckinge, en niet gelven-wijs nedervallen. In de gebreecken van de looſe is d'ader ſeer ſlap, en gelven-wijs, oock ſomtijts met onderlaetinge in de verborgen gebreecken des longs, als naementlijck in *vomica* en booſe vergaederinge des etters; niet dat het dubbel vel des ſlag-aders doorweyckt wordt by het toekomende ſweet, en naermaels weder droogh hert worde by het afweſen des ſweets, en overmits de long is ſoo naeby 't hert, ſy behoefde wel een ſtercke opgeſpannen pols: maer in tegendeel weſende als dan een alderſlapſte ader, en gelven-wijſe pols, beteeckent ons opentlijck dat den adem is ten dienſt der borſt, en genoeghſaem, en dat d'ader haer niet en ſpant in de looſe mangels, ſoo ſy doet in andere leden gebreecken, wel kondigh zijnde der natueren, dat den adem ſijn ampt heeft voor de leden binnen de borſt. Dus verhart en ſpant haer ſelven de ſlaghader, wanneer veel luchts van noode is om vluchtigh te maecken 't gene verhardinge dreyght; want anderſins een ſlappe ader en mach niet gerieffelijck opgeſpannen weſen, en een toekomende ſweet is alteede vluchtigh door ſijne lucht gemaeckt: wiens ader ſlap zijnde en kan niet gelijckelijck t'ſamenderhandt opgeſpannen weſen, en daerom is haren pols gelven-wijs, ſoo hy oock meer en meer wordt op het eynde des levens; wanneer alle beſtier en ſorge der natuere tot verdeeſſeminge des bloets, en voedinge der leden op een ſijde ſtaet, en den toom op den hals des peerts geleyt heeft. De pols in de ſlagh oft popleſye is den aldergrootſten en ſterckſten des levens. Sy ſeggen dat overmits des adems en des pols eenen ſelven noot is, en dat het roeren der zenuwen in de popleſye den adem verhindert, dat het hert dienthalven 't gebreck des adems verſtalten wil: maer men bevindt de pols, ſoo geſeyt is, aen de armen en 't hert, maer ſeer ſwack in de ſlaep van 't hooft; waer uyt blijkt dat de poplesy niet en is oorſpronckelijck een verſtoppinge van de maege der herſſenen, door een ſlijm daer gevallen; maer dat ſy is een ver-

ſtop-

ſtoppinge der pols-aderen in de kele, waer door wort een gebrek den Eclipſis der maene gelijck. Dus dat d'ader in de popleſye het alderhertſte is, om locht te trecken en tot gas te maken haer aldernaeſte en ſchadelijckſte verſtoppinge en verherdinge; het ware oock een al te konſtighſte ſcheydinge, die een ſlijm ſcheyden ſoude in een maegh, niet ſoo groot als een halven vingerhoet, en daer voort geheel op d'eene zijde der ſelver holligheyt geſcheyden houden, mits oock het ſelve verſtoppende ſlijm ter dier plaetſe, noch oock zijdelings geſcheyden, niet en is tot heden toe door 't opſnijden der lichamen gevonden noch beveſtight; te meer my is bekent een enckel ding, 't welck eenighſins ingenomen, baert ſtracks een popleſye met diergelijcken pols en roncken, ontkenbaer van andere popleſye, behoudelijck dat ſy ophout, ſoo haeſt men kan tot braecken komen. Ick wil hier noch voorhouden twee Aphoriſmen van Hippocrates; de eerſte ſeght, dat terwijlen het etter bereydt wordt, meerder ſmerte en arbeyt is, dan naer het gemaeckt is, 't welck waer is; maer de Galeniſten, ontbrekende de wetentheyt, de oorſaecke ſullenſe hier mogen vinden. Alle geſweer, 't welck tot etter drijft, en niet verblaesbaerheyt, bevangt een ſuerte die uyt 't eerſte rijck des lijfs is gevallen in 't derde, daer door het bloet runt, en niet en mach wegh roocken; om 't welck te beletten, roert de natuere alle ſlagh-aderen, maer ten leſten 't ſelve niet vermogende, ſtilt haren vorigen drift by dwang. Deſe oorſaecke wort voor waerheydt beveſtight, want des ſuertens eygendom doet het melckachtigh ſlijm des bloets runnen, item datter niet vreemts en ware in den bloede, het geſweer en geſchiede oock niet. Item alle wonde maeckt etter, wanneer ſy verſuert wort, en niet ſoo lange ſy verſch is; ſoo haeſt ſy verſuert, wortſe oock ſmertelijck, ſomtijts baertſe wormen, ſoo als verſurende vleeſch aen den diſch. Item alle pis-drijvende wond-dranckcn voeren een verborgen vluchtigh loogh-ſout, en zijn daerom wond-drancken, en verhinderen de toevallen der bederffeniſſe

 in

in wonden, van wegen dat sy de versueringe wederstaen. Dus sietmen dat alle loogh versmacht, en verniet alle suerten; des oock de stercke en aldersuerste waeteren, sterven stracks in de loogh. Merckt oock hierom, dat brandewijn uyttreckende de verwe en krachten van Hippericon, Centaurea, Thapsus, en Tormentille, en gegoten in de wonden des vleesch, heelt de selve sonder etter, verbiedt verderffenis, en sweren der wonden. Item alle loogh-sout, 't welck vluchtigh is, of wort gemaeckt en ingenomen, heelt alle inwendigh gesweer, hier toe moet gedroncken worden linden-kolen, loog van linden, en vele wond-kruyden. Den kreeften-steen is wond-helende, pis-drijvende, afsuyverende de stoffe der koortsen, &c. niet ter oorsaecke dat hy bevangt eenige balsemachtige krachten, dan wel alleenlijck om sijn loogh-sout, 't welck ghy mooght bevinden, mits sijn stoffe een dagh in Rijnschen wijn gestelt, den welcken des anderen daeghs smaeckt als loogh. Den anderen Aphor. seght, dat de buycken (κοιλίαι zijn holligheden) des winters wermer zijn, dan des somers, 't welk ick niet en geloove, door dien dat etende des winters warm, en drinckende passelijk kout, men wort kout van binnen, ja men wort 'et oock na den eten; en dat drinckende des somers veel kouder, en voeltmen die voorseyde koude niet. Sy willen dat d'uyterlijcke koude des winters de warmte inwaerts jaeght; maer hoe, dan voelt men meer koude binnen. Ick belijde, dat onse hitte is in den geest des levens, en by gevolg in het bloedt; dus worde d'een en d'ander binnen verjaeght, daer waere gevaer voor sticken, den pols soude het verkonden, 't welck niet geschiet, of in soo verre d'enckele wermte, en niet haren setel des geests des levens, inwaerts gedreven wordt: soo staen sy toe, 't gene sy gelooven onmogelijck te wesen, te weten dat eenen toeval verandert van lijve. De Galenisten beredende desen Aphor. seggen, dat men meer des winters eet, als veroorsaeckt door de meerdere hitte des buycks; en wederom reden gevende, waerom men meer des winters eet, betaelen ons met

met de selve reden, te weten, om dat de buycken 's winters heeter zijn: sulcks dat elck een van dese redenen is oorsake en kint van de selve daet, is, segge ick, eer en naer aen sich selven: men bevindt in tegendeel dat alle putten en kelders, gemeten met het tuygh hier in dit boeck getrocken, des winters en des somers eene evengelijcke hitte en koude hebben, het welck Hippocrates noyt en heeft gesien, en daerom oock niet beter geweten, bedrogen door 't voelen der sinnen, die oordelen by applicatie aen hen selven, wiens onderworpen leden niet en blijven in de gestalte, en mogen hier in geen recht vonnis geven. 't Is dan hier vóren noch weder geseght, dat hoewel de locht in sijn uyterste koelte gas maeckt, soo over de wateren, als over onsen lijve, en dat het dan het oogensienlijckste geschiedt, nochtans wesende de locht tot eenen gas-scheyder gestelt, en maer werm by geval, en hy daerom niet en verliest 't inwendigh wesen, en eygendom sijner naturen; soo volght oock eyndelijck dat de locht altijdts onverbroocken, sijne voorseyde wercken doet, en deshalven oock door onse slach-aderen noodelijck wordt versocht en aengetrocken tot gas-maeckinge uyt den bloede in onse drie verduwingen.

TWAELFDE PAEL.

Oorsaecken om den Tarter te vinden.

GAlenus sagh den mensch met steenen in de blaese en nieren beladen, hy en vont niet waer uyt die souden geboren worden, ten ware uyt eenen dreck, die wy slijm noemen, en hy Phlegma, 't welck hy vermeynde (overmits in het derde rijck des lijfs den steen groeyt) moeste derhalven een sap en beginsel onser gesteltenisse wesen, dies hy het selve 't water toe-eygende, denckende dat het een van onse elementen moeste wesen; hy dacht dan dat ons vuer ofte hitte dit slijm verdrooghde, in 't midden der vochtigheden, niet kennende andere werck-meesters

ſters in de natuer, dan hitte en koude, niet begrijpende dat gelijck alle ding is voortkomende uyt een niet, nu komt uyt den dwang eenes onſienelijcken en onlijvelijcken ſaets, en niet by gevalle van hitte en koude; die (ten hoogſten genomen) maer en mogen koken, en geenſins iet nieuws voortbrengen. My erbarmt ſijns arbeyts, ſonder oyt moeyten gedaen te hebben, om te verſoecken de redenen ſijns geloofs; want, ſoo Seneca wel ſeght, de ziele wort lichtelijck Cameniere haerder begeerten, ſy maeckt haeſt redenen naer beliefte der beroerten: dus moeſte eenen vreemden rechter komen over alle redenen, in der natueren by ons gedicht. Het vuer is deſen rechter, hy leert alle natuerlijcke dingen redenen, maer die konſt en was Galeno in het minſte noyt bekent; ten minſten hadde hy eenigh ſlijm gedrooght dat uyt de ſteenige blaſe komt, en het welcke hy vermeende de oorſaecke des ſteens te weſen, hy ſoude ſtracks gewaer geworden hebben, dat by wat trap der hitte hy het ſelve drooghde, hy noyt ſlijm als ſlijm tot ſteen ſoude brengen, ten ware het hadde het ſaet, oft ſteen-beginſel, hy ſoude geſien hebben dat alle ſlijm der menſchen maer een lichte onvaſte ſtoffe wort, Tophus genoemt; andere ſlijmen worden een lijm door de wermte, en andere, met aerde vermengt, worden als Bolus. d'Een en d'ander weder ontweyckt wordende in 't water, ſoude hem vertoont hebben, dat ſy niet verſteent en waren. Galeni leer heeft dus kranck geſtaen, de volgende eeuwen meer geneyght zijnde tot gelooven, dan tot onderſoecken. Maer Paracelſus een ſpitskundigh, hooghverſtandig man, met deſe laeuwe droomen niet getrooſt zijnde, ſochte alom nae beter reden; eyndelijck geſien hebbende den wijn-ſteen, greep moet, hy begon naer te dencken dat alle ſteenen der werelt, ſoo wel als den onſen, eenen louteren wijn-ſteen waren; korts daer nae dat alle verhart lichaem een hardinge aendede, als wijn-ſteenen der natuere; hy ſleepte dit vorder, dat overmits den wijn-ſteen was eenen ſteen uyt den wijn, dat onſen wijn-ſteen was eenen ſteen

uyt

uyt de ſpijſen en drancken, hy vermeynde hier onſe ſteens beginſelen, en den haes by d'ooren te hebben; het beviel hem wel, hy begon bynae alle ſieckten ſijnen gevonden tarter oft wijnſteen te bevelen, maeckte veel boecken des tarters en tartariſche kranckheden. Den hoop wies dagelijcks, ſulcks dat alle lichamen oft tarters waeren, ofte dien noodelijck inhielden tot onſer bederffenis; ſijnen arbeydt is groot geweeſt, ſijnen yver goet, en ſijne moeyten lof- en danckweerdigh: hebbende gepooght wel te doen tot nut van 't gemeene beſte, en de voorſaten te overtreffen in neerſtigh en noodigh onderſoeck te doen. Soo dan heeft hy gemeynt dat alle ſteenwordinge was een weſen des tarters. Doch noch ſomtijdts in dit gedichtſel onvaſt ſtaende, heeft hem moeten behelpen met vier complexen, en om des ſteens oorſprong te vinden, ſegbt nu dat het bergh-criſtal is in den vierden graet der hitte, als 't kint des vuers, dat eenen hoop criſtallijn-glas ten uyterſten verbrant, vergaet tot eenen Berillus, ('t welck maer droomen zijn) en anderwerf maeckt hy het criſtal een kint des waters; ſeggende dat een ys ſeer ſterck gevroſen, wort een bergh-criſtal, latende ons een gevolgh daer uyt maecken, dat de hooge koude ſteen-bergen gevroſen ys met aerde vermengt zijn; niet wel indachtigh in ſijn Switſerlandt ys geſien te hebben, 't welck over duyſent jaeren op de koudtſte bergen mach gevroſen gelegen hebben, ſonder oyt t'ontvrieſen, 't welck nochtans heden noch ys, en geen bergh-criſtal en is. Dus noch in den tarter geen volkomen ruſt vindende, vliedt voor het meeſtendeel tot een ander ancker, maeckende ons een dadelijcke kleyne werelt, met ſulcken voorwaerde en noot, dat wy moeten ten naeſten vergelijcken de groote werelt met alle haer verſcheydentheden van aerde, ſteenen, bergen, bronnen, zeên, en wateren, gewas der aerden, viſſchen, vee, vogelen, ſterren met alle hare eygenſchappen, beroerten, tempeeſten, ſieckten en vremtheden; ſeggende, ten zy dat men dit aldus vaſtelijck gelooye, kenne, en beſonderlijck in elcken

ſchepſel ten uytterſten en diepſten verſtae, men niet en kent in 't minſte de natuerlijcke Philoſophie, en veel min bequaem is om tegens hem te ſtrijden. Den Heere ſy hoogh gelooft, die ons noyt en heeft gemeent het beelt des werelts te maken, veel min op ſoo ſwaren voorwaerde: dan ſijne onwaerdeerbare lief-de en kan ons niet rouwen, die ons niet nae des wereldts, maer nae ſijn goddelijck beeldt en gelijckeniſſe heeft geſchaepen, tot ſijne lief koſende kinderen: het ware al te klaeghlijcke ge-lijckeniſſe, die ons in alle ſieckten en ellenden ſoude brengen, op dat wy ſoo bittere en ſware gelijckenis des wereldts ſouden uytwijſen, wiens beelt wy niet en dragen noch en zijn. Te meer dat onſen ſteen, den ſteen des werelts, noch onſe vallende ſieck-te, den donder, d'aertbevinge, of ſijnen onbekenden lorind niet ten beſten en vergelijcken, dat wy om ſoo verre gehaelde gelijc-kenis ſoo jammerlijck gepijnight ſouden moeten ſterven, vol-gens de rechtvaerdigheyt; die de ſchaede lijdt, moeſte oock de baet voelen. Dus behoorden wy meer pluymen en vleugelen te hebben om te vliegen, en de geſchapen vogelen te vergelijcken, dan de vallende ſieckten, om de tempeeſten der werelt te ver-gelijcken. Ick worde gewaer dat Paracelſus ſelve ſijnen tarter niet te vaſt en verſtaet, aengeſien hy die oock vermengt in de ſtoffe van onſe beginſelen, willende noch meer dat oock uyt den ſade den tarter ſoude ſcheyden, ſulcks dat de vrouwe den tarter by het houwelijck ſoude van den man bekomen; jae dat men by geenen arbeyt noyt den wijn-geeſt ſoo ſuyver en mach ma-ken, die ſonder tarter zy; nopende het eerſte, ick weet, dat ſoo iet vreemts onder de beginſelen onſer geboorten is vermengt, datter geen geboorte en volght; dat Adam brengende uyt den Paradijſe de ſtoffe met hem, geen volmaeckter ſone en heeft voortgebraght, dan van de ſtoffe, die hy naer de ſonde in 't dal der tranen ter geboorten Abels heeft beſteedt. Ick weet oock wel, dat ſoo eenigen tarter in den ſade ſoo diep ingelijft is, dat hy uyt ſijne lijvelijcke ſtoffe in den geboren naer veel jaeren een

ſieckte

ſieckte veroorſaecke, dat hy niet en ſal ſcheyden, en getrocken worden in de vrouwen. Soo den tarter uyt het ſaet in de vrouwen getogen worde, hy ware maer eenen gas, hy hadde 't ſaet verdorven, de moeder en ſoude niet uytdrijvende zijn, noch oock intreckende tot haer, maer trecken boven en beneffens haer; als iemant die broodt ſoude ſnijden, niet treckende tot ſijn borſt, maer oock achter den boom die achter hem ſtaet; een yder treckende ding, en treckt maer tot ſich ſelven, en daer ruſt het. Ick weet oock wel, dat hoewel de ſieckten naemaels ten dage gekomen zijn, dat de ſelve niet tarters wijs in den ſade en waeren, noch tarter, noch kalck, noch tartariſchen krijt uyt den flereſijnſchen vader in de ſaeden overgeſet: maer wel dat het middelleven der ſieckten, (waer af hier na breeder blijcken ſal) den indruck in de Archeo des ſaets heeft gelaeten, wiens ſegel maeckt een lichaem des flerecijns t'zijner tijdt, met alle omſtanden. 't Is grouwelijck geoordeelt, dat de lichaemen der ſieckten ſoude mede vloeyen ter generatie, en aldaer twintigh oft dertigh jaeren verbeyden, om ten dien eynde dan eerſt te mogen verheert worden. Item, dat de ſtoffen der ſieckten ſouden hare plaets en weſen hebben in de naturelijcke ſaden, daer den zegen Godts tegenwoordigh is. Item, dat de ſtoffe der ſieckten, die hier nae ſal beweſen worden, niet van buyten in te komen, maer, by verergerniſſe van goedt voedtſel, binnen ons wort gemaeckt, ſouden als uytheemſche tarters ingelaten worden tot het *humidum radicale,* en tot de wortel des menſchelijcken geſlachts. Soo ſulcken groven dwaling onſen Archeo overquam, het menſchelijck geſlacht viel overhoop. Aengaende den tarter des wijn-geeſts, 't is voorwaer te naeuw genomen en geboden, om wel gelooft te worden. Ick ſie dat den wijn-geeſt qualijck geſtopt zijnde, oock in koude, gantſch vervlieght ſonder tarter te laten; en vermoede dat hy 't ſelve noch veel geringer doet, in de wermte geſtelt: ſoo hy dan in de koude geenen tarter en laet, ick en verſtae niet van waer hy dien beſluyt te

moeten volgen. Indien hy verstaet, soo hy seght, dat eenen suyveren wijn-geest in hem daedelijcken tarter heeft, en geeft. Ick ontken het, en weet, dat al stonde hy hondert jaeren alleen, hy noyt en sal tarter geven, 't zy in 't vuer; of daer buyten; maer soo hy verstaet, dat wijn-geest by hulpe van eenig voeghsel tarter geeft, soo is dien tarter niet eygen den wijn-geest, maer vreemt en by toeval des gevoeghde. En indien Paracelsus verstaet, dat den suyversten wijn-geest mach door konst en voeghselen verhart worden, soo sie ick dat hy niet eygentlijck den tarter en noemt een overtolligh runbaer lichaem, vermengt in de schepselen, dan wel alle runbaere stoffe; dus het aerdtrijck met den bol der waeteren soude eenen geschaepen tarter zijn. Eygentlijck soo uyt de stoffe des wijn-geests eenen tarter quam door eenigh voetsel (niet eenen oprechten wijn-steen, want dat is onmogelijck) te weten een runbare onnodige stoffe, soo moeste den wijn-geest te voren verwesent zijn: en in sijne verwandelinge verkregen hebben 't gebodt van eenigh overheerende saet, wiens treck de verwesende stoffe moeste volgen; soo soude in allen gevalle den tarter een nieuwe geboorte wesen, en niet eenen gescheyden tarter, die te voren in den wijn-geest soude verborgen geweest hebben, soo nochtans Paracelsus begeert. Andere malen, soo hy misschien gewaer wierde, dat vele smaecken noch overbleven in 't verwesent lichaem des voetsels, die te voren waren in de spijse; dat het swijnen-vleesch met eeckelen gemest, beter is dan 't gene hout-vruchten of granen gegeten heeft; dat 'et schapen-vleesch in Spanjen na Poleye smaeckt, verloopt sich selven noch verder, vermeynende dat d'essentien der spijsen niet en sterven, noch vergaen, noch verwesent en worden, hoewel sy by de menschen oft dieren verduwt en verteert worden; denckende indien den smaeck blijft nae 't verwesen der stoffe, soo moet oock blijven de wesentheydt, wiens smaeck daer blijft. Item soo moeten oock blijven en volgen alle andere eygendommen, vloedende uyt den binnensten wortel der

essentien. Jae gaet soo ver dat hy gelooft dat in de mist der beesten blijven alle essentien der kruyden, die sy gegeten hebben: en dat enckelijck om deser essentien opsicht, alle de ackers uyt het mist vruchtbaer worden; vergetende dat hy menichmael de mist der dieren noemt de leste stoffe der souten. Wil des niet te min, dat de mist is den eygenen, en meestendeel des tarters der spijsen en drancken, en dienthalven dat de gemergelde landen van Rohem gesondere en min tartarische vruchten geven, dan elders, daer sy met mist gebouwt zijn. Vergetende sijnen regel, dat den mergel steeniger aert zijnde, en wesende op den acker ontdaen tot sap, en getogen in de wortel des gewas, soude eenen rouwen louteren gesmolten steen, en steentarter zijn, en het gewas inlijven, veel booser dan de gene die nu te voren in 't kruyt, en daer nae weder in de geest, is gebracht tot de leste stoffe der souten, afvegende, en wasschende; soo men bevindt dat het kat der verckens, en het mist der hennen en gansen, de vlecken des lijnwaets uytwist als een zeep. Paracelsus verloopt soo ver met sijnen tarter, dat hy dien der blase, soo haest hy knaeght, oft scherp is, kalck noemt, als oft 'er iet tot kalck in ons, en in 't midden der blasen konde gebrant wesen, als oft 'er kalck waer, die niet eerst steen en waer geweest, als oft men assche vonde, die niet eerst hout en kool hadde geweest. Hy kent oock den tarter des merghs, die noyt runnen en kan; sulcks dat alle sieckten moeten passen op hunnen tarter, 't zy haer stoffe runbaer zy oft niet. De droomen van de groote werelt in ons, en passen alom evenwel niet; veel min by den genen, die ons gebieden niet voorder te gelooven, dan soo ver by het vier mach beweert wesen. Eyndelijck besluyt Paracelsus, dat niet alleen d'essentien, en geesten der kruyden, maer oock de stoffe van alle tarters, met haer runnende aert overblijven, maer alle verduwen, en verwandelen.

DERTIENDE PAEL.

Den grooten oportet tot alle verwandelinge, en ondergang der dingen.

PAracelſus is dus onvaſt geſtaen, niet ten beſten bedencken-de in wat voegen een ding in het ander verweſent wordt; 't welck aldus geſchiet. De *Archei* (eenige werckmeeſters ter verweſentheydt) zijn malkanderen eensdeels gelijck, en eens-deels ongelijck: nochtans en ontfangen, noch en vervangen ſy malkanderen niet, dan uyt eygener baet en liefde. Hier toe ge-bruycken ſy den indruck van haren heve om de ſtoffe, ſtaende onder 't gebiet eens anders *Archei* te beſtellen ter veranderinge, ter tijdt toe dat ſy 't volkomen geniet van haren luſt verkregen hebben. En gelijck in een menſch oft vee is een ziele, die de ge-daente en overſte volmaektheyt is, en nochtans dien niet tegen-ſtaende in de gedierten noch blijven veel onverhinderde onder-gedaenten des vleeſch, des bloets, des beens, des herten, der le-ver, &c. aldus evengelijck geſchiet met alle verwandelde din-gen, ſulcks dat hoewel een ſpijſe door verwandelinge verkrijght de volkomen gedaente en weſen des bloedts, nochtans ſoo be-houdt het bloet de ſmaeck, en andere toevallen der vorige ſpij-ſen, blijvende in de plaets, en als onder gedaente der Homoge-niale dingen: ſonder dat men daerom vertwijffelt ſtae dat het ſelfde ſoude geſchieden, oft by gebreck eens volkomen verwe-ſens, oft dat 'er noch een deel, 't zy goet oft boos (als ſoude den tarter weſen) ſoude in 't bloedt onverweſent vermengt blijven; want d'een en d'ander te ſeer ſtrijdt met de waere kenniſſe der verduwinge, verweſinge, ſcheydinge en verkieſinge *Archei*. Pa-racelſus heeft genoegh gekent het middel-leven der dingen, maer en heeft 'et hier tot ſijnen meeſten noode niet toegeëy-gent, geheel geruſt ſtaende, mits hy den wijnſteen geſien heb-

bende,

bende, die in alle ſpijſen onverwandelt, ſtelde d'eenige oorſaecke aller ſieckten. Hy behoorde immers bedacht te hebben, dat 'er ſmaecken overblijven nae de verweſentheyt der ſpijſen, die geenſins den tarter, maer veel eer het tegendeel eygen zijn, hy behoorde daer uyt beſloten te hebben, dat het middel-leven in alle ſpijſen is, in plaets van de gedaente des vleeſchs, des beens, &c. in het vee, en gelijck met de ziel, oft overgedaente mogen t'ſaemen ſtaen d'ondergedaente, en ſy oock blijven beſtaen nae 't afſcheyden der ziele: en gelijck dit mach t'ſaemen ſtaen in een lichaem, hebbende verſcheyde deelen, 't ſelve oock niet tegen de natuere en is te beſtaen in eenen evengelijcken *homogenialen* ſap, by gelijckenis. Hoewel het vercken-vleeſch ontrent Bergen-op-Zoom ſmaeckt als viſch, mits met het laegh water de verckens eten op 't ſtrandt, moſſelen, krabben, bottjens, &c. doch en is daerom het ſwijnen-vleeſch om die ſmaecks wil geen viſch, noch het ſpeck en is geen traen, maer een volkomen vercken-vleeſch en ſpeck; te weten het heeft de volkomen verweſentheydt van viſch tot vleeſch en ſpeck, en de volmaeckte inwendige gedaente van verckens-vleeſch gekregen: niet tegenſtaende de ondergedaente des ſaps met haren ſmaeck blijven. Jae waer 't ſaecke dat het middel-leven niet en bleef, daer en waer noch ſieckten oorſaeck, noch eenigh geneesmiddel ter werelt. Want het tegendeel en werckt niet tot goeden eynde ter geſontheyt, ſoo lang het tegenſtrijdt met den *Archeo*, om niet overheert te worden, en ſoo lang het blijft in ſijn eerſte weſen: maer wel principalijck, naedemael het den *Archeo* is ingelijft, en hem machtelijck beroert, en verſterckt tot geneſinge, volgens Hippocrates, dat de natueren ſelver zijn de geneeſters der ſieckten, en den geneſer en is maer den dienaer: deshalven en is 't geen geneſinge die by ſtrijt tuſſchen tegenſtrijdigen veroorſaeckt wort; want geen ding en werckt beter, noch ſtercker ter geneſinge, dan als het in 't naeſte vereenight is met het gene dat geholpen oft bedurven moet weſen; en dewijl 't gene

tegen-

tegenſtrijdig is, niet en wordt ingelaeten, noch ingelijſt met den *Archeo*, ſoo en ontfang ick geenſins den regel, die door ſtrijdt en wederwaerdigheyt aller ſieckten, leert te moeten geneſen weſen. De verborgen en hooghſte genees-middelen ter vernieuwinge, behouden hebbende haer overheerelijcke eygenſchappen des middel-levens, mogen hen vermengen in 't diepſte *Archei*, en niet als vremde twiſtmaeckers, buyten blijven ſtaen. Het graen ſterft in de aerde, wordt verweſent, en vergaet allengskens: maer ſijn middel-leven verweckt nieuwe krachten. Dus, dat hoewel alle ſpijſe tot bloedt geworden, behouden eenige vorige eygenſchappen in 't middel-leven *Archei*; nochtans ſtaen de gedaenten der vorige ſtoffen ganſch vernietight in een oogenblick ter verweſentheydt. Oock en blijven d'eygenſchappen des middel-levens weſentlijck en werckelijck niet langer, dan tot eender en naerder geboorte. Dit is den grooten Oportet in dit dal der traenen, en der veranderinge, die alle ding ſchickt ter verwandelinge, en niet een hoerenluſt der onmogelijcker ſtoffen Ariſtoteles. 't Is wonder dat deſe blindtheyt noch heden blijft in de Scholen, en niet en mercken, dat den luſt van blijvende in weſen, is ouder dan luſt van veranderen. Dus moeſt de ſtoffe eer een volkomen weſen hebben, eer haer luſt te veranderen; het behaegen is eer, dan het mishaegen, en niet en mishaeght, dan als zijnde wederſpannigh aen 't behagen. In de natuere gaet het gevoelen van goeden reuck, ſmaeck, &c. voor 't behagen, het behaegen maeckt begeerte, en de begeerte maeckt luſt van blijven, ſoo haeſt ſy eenighſins verkregen wordt: ſoo niet, begint van onluſt tot af-keer, van af-keer tot mishaegen, en van mishaegen tot luſt om veranderen; ſoo dan behoorden ſy te betrachten, dat 'er eer moeſt een weſen zijn, dan onluſt van weſen, eer onluſt van weſen, dan den luſt van veranderen van weſen, en luſt tot nieuwe gedaente; en dat alle deſe luſten en onluſten niet en vallen in een onmogelijcke ſtoffe: en dat 'er uyt voorſtel van valsheydt

in de

in de natuer niet en kan waerheydt, dan alle dwaelinge volgen. De veranderinge der dingen en komt niet uyt de stoffe, veel min uyt haeren lust, dan uyt den lust des werckmeesters, en verwandelaers. In de welcke den reuck en smaeck des middel-levens lust, begeerte, en gebeeltenis baeren; waer uyt komt het sadelijck beeldt, oorsprong aller verwesentheydt en geboorte. Dus het overblijven des middel-levens aller spijsen en drancken in ons, zijn d'eenige distelen en doornen des vloecks, die ons d'aerde soude voortbrengen, en niet den tarter. Want staende dit middel-leven (soo nootsaeckelijck bestaet) soo is 't noodeloos te versieren de Bestandigheyt der vremde tarteren, en der essentien door alle verduwingen. Voor den val soude onsen *Archeus*, niet alleenelijck als heden, de stoffen en gedaenten der spijsen volkomentlijck verwandelt hebben, maer oock 't gansch middel-leven. Dus soude onsen *Archeus*, als heer, vast en onbeweeghlijck blijven staen hebben. Den hof der wellusten en was der veranderingen niet onderdaen, dan alleen den boom der wetentheyt van goet en quaet hadde d'eygenschap, dat sijn middel-leven overblijven soude in onsen *Archeo*, aen welck middel-leven t'sedert mogen kleven alle middel-levens van andere dingen, de welcke t'sedert in alle verwandelingen overblijvende, maecken twist en verscheydentheyt, als breeckster der eenigheydt, en overheyt *Archei*. Daerom Godt te recht voorseyde, dat Adam de doodt sterven soude ten selven stonde, als hy van de verboden vrucht at; en daerom is hy uyt den lusthof verstooten in der aerden, daer dese distelen waeren in heerschappye, en d'ellenden der verwesentheyt, en ongestapeltheyt tegens hem gewapent stonden. Weet oock, dat soo veel smaecken als 'er in de dingen zijn, soo menige krachten des middellevens blijvender in de voedtselen ons aengehecht, en soo haest eenige smaeck verandert wordt ter verwesentheyt, soo menige verduffingen rekenen wy: door dien 'er geen geboorte en geschiet sonder voorgaende rottinge (soo in 't ey wordt gesien) en

geen rottinge sonder haer voorgaende deessemlijcke verduffinge, die den aengeboren smaeck aller dingen verandert. Soo dan het overblijven des middel-levens, is d'oorsaeck onser verderffenis, en aller sieckten, en niet den tarter. Elcken verduften smaeck wordt een saet in *Archeo* ter verwandelinge; mits allen smaeck maeckt lust, onlust, oft wel d'een, noch d'ander. Lust en onlust veroorsaecken een begeerte, en de begeerte een beelt in *Archeo* ter veranderinge, 't welck (soo naermaels sal bewesen worden,) is het eygen saedt der dingen, en veroorsaeckt d'eerste dochter der nature, te weten d'eygen liefde tot genieten, oft tot schouwen. Maer den neutraelen lust des smaecks dient tot onderhoudt, tot stilstant, rust, en uytwercken sijns eygendoms bestelteniſſen; en overmits de smaecken overblijven met het middel-levende nae 't verwesen der dingen, soo mach men klaerlijck kennen, dat men uyt de smaecken niet alleen de dingen, maer oock haer oorspronckelijcke krachten onderstaet te meten, en wegen, alles met onbedachten grondt.

VEERTIENDE PAEL.

Naerder bediet des middel-levens.

HEt middel-leven, van wegen dat het middel is, houdt het opsicht tot twee uytersten, wiens middel het moest wesen. Soo verstaet dat ick noem het eerste leven, 't leven des ontfangen werckenden saets (bestaende in de *Archeus* met alle sijne volkomen wetentheden) 't welck gekomen zijnde tot sijne rijpheyt, (als by exempel, wanneer het is geworden een lichaem, hebbende vleesch, been, en alle verscheydentheden der ondergedaenten nae den eysch sijns geslachte) soo is het in sijn middel-leven; en wanneer de ziele daer toe komt, noem ick het leste leven. In kruyden, hoewel het saet schijnt levendigh te worden, soo wanneer het begint te keesten oft schieten; nochtans

tans d'eeuwige waerheydt leert ons, dat het dan sterft om vruchten voort te brengen; door dien het gaet uyt sijn leste leven in een nieuw eerste leven des gewas. Het eerste leven des gewas dan, is wanneer het saet swelt, en begint te keesten en uytspruyten; en sijn middel-leven is soo wanneer het heeft eenen wortel, en scheut, begint voedtsel te trecken, en dat te verduwen als een kindt noch vasel zijnde oft embrion: maer wanneer een gewas heeft tacken, stelen, roosen, oft vruchten, dan staet het in een leste volkomen leven; het moet weder afsterven, soude onse natuer daer eenigen nut tot voedtsel, oft hulpe tegens de kranckheden verkrijgen: te weten, het moet weder te rugge tot een sap verkeert worden met sijnen *Archeus*, bynae gelijck het was in sijn vasels wesen, en verliesen het wesen des gewas. Maer wanneer het saet, saet zijnde, wordt gegeten, soo sterft het oock, en gaet te rugge tot sijns saets middel-leven, maer niet tot het middel-leven sijns gewas. De Heere spreeckt daerom van de doodt des saedts, tot gelijckenisse sijnder aldervruchtbaerste doodt; want het leste leven des saets sterft, en grijpt aen een nieuw eerste leven des gewas, gevordert wordende ter vruchtbaerheyt. Hy en spreeckt niet van de doodt des saets, wordende door de maegh gebracht tot sijn middel-leven, dienende tot verplantinge sijns *Archei*, en niet vruchtbaerheyt. 't Is hier bemerckbaer, dat soo men eenen appel opensnijdt, en met sijn binnenste een vrat, sterck strijckt oft vrijft, tot dat hy op de plaets verwermt; en soo men hem dan weder toebindt, en laet hem verrotten, soo bevint men dat de vrat verdwijnt, soo haest den appel sijn leste leven verliest, in 't welck den indruck van de vrat is. Hier en loopt noch woordt, noch schrift, noch eenige bedachtelijcke saecke toe; want dat meer is, soo dien appel wierdt door muysen, verckens, &c. gegeten, soo en vergaet de vrat niet, de natuerelijcke reden is: om dat het deegh oft stoffe des appels is oock als een spons, en vrat sijns booms, en daerom als in een gelijcke stoffe, wordt den indruck, als voetstap der

vratten, ſterckelijck gevat en geſegelt. Soo dan het leſte leven des appels ſterft, ſterft oock met eenen den voorſchreven indruck: door wiens doodt oock de vratte ſterft en verdwijnt. Door dien daer geen mindere oorſaeck en is, dat eenigh lijvelijck ding verbondt houdt met ſijn eygen uytvloet, dan een muſijck-ſpel met ſijn geklanck, 't welck met hem eenſtemmigh zijnde, is als ſijnen eygenen wederſlagenen klanck, waer over de ſnaere opſpringende, vertoont haere blijſchap. Nu daer blijſchap is, daer mach oock droefheyt worden. Deshalven en is 't niet tegen natuer dat een lijvelijck ding, als de vrat is, toont haer droefheyt in 't afſterven haers indrucks en uytvloets in 't leſte leven des appels geſegelt; indien een ſnaer, alleen door een geluyt, ſonder lijvelijcken uytvloet haers ſelfs blijſchap en droefheyt gevoelt. Maer dat de vrat niet en verdwijnt, wanneer den voorſchreven appel gegeten wordt, ſterft, en verrot wordt in het beeſt, is d'oorſaecke: door dien den indruck der vratten zijn gelijck van eenigh vleeſchelijck weſen, eygentlijck als dan en ſterft niet, maer wordt en blijft in 't middel-leven *Archei* verplant in het beeſt, die den appel heeft gegeten; en dus weſende daer geen doodt des voorſchreven indrucks, ſoo en verdwijnt dan oock de vrat niet. Weder komende tot ons voornemen des middel-levens, waer geen ziel en is, als in 't berghwerck, daer en zijn deſe drie levens niet te vinden dan in 't gezielte. Wel is waer, dat het berghwerck geen ſaet en heeft met het beelt ſijns voorſaeten, ſoo als 't gedierte, en 't gewas: nochtans alſoo ſy worden uyt den dwang en voortvloet des ſaets niet min als alle andere naturelijcke lichamen, 't welck by geboorte voortkomt: ſoo en hebben ſy haer drie levens niet min geſcheyden, dan d'openbaere levende. Door dien het bergwerck, en al wat 'er uyt den niet tot iet beſcheyden komt door de verwandelinge der ſtoffen, vint ſijn oorſpronckelijck ſaet niet door voorſaeten, maer in de wegen, ſtede, oft plaetſe. Dus weet dat in de plaets is iet eygentlijcken inwoonende, 't welck niet en is in 't

in 't lichaem, dat de plaets vervult; 't welck men noemen mach eerstelijck en onmiddelijck te wesen in de plaets. Als tot een byspel, den windt oft locht verandert alle oogenblick, als een vlietende waeter, nochtans in d'eene plaets is ander gewas, dan in de andere; de nagelen en groeyen maer in drie landen der Molucken. Den kermes, t'sedert het verjaegen der Morisken uyt Spanjen, en groeyt in Europa niet elders, dan ontrent Montpelier; het beste vlas ontrent Denremonde; de beste hop ontrent Aelst; het bukenhout groeyt wel ontrent Brussel, het welck ontrent Antwerpen niet en wil aennemen. Ick wete dat men dit den hemel, sterren, en der aerden gestalte toeleght, nochtans aengesien 't selve sijnen stant houd in de locht en zee, alwaer landt-winden, en landt-tempeesten zijn den landen eygen, oock seeckere zee-tempeesten als opentlijcke plaetsen, jaerlijckse tijden, de zee vloeyt ses maenden, en ebt de andere ses maenden. Dus hoewel de locht-winden en wateren gestaedelijck wegh vlieten, nochtans bemercken wy een gestapelde blijvende nature, in de plaets (*solo natura subest*) soo in den stant blijvende, als vloeyende lichaemen der elementen, 't welck men gemeenelijck de Climaten toeschrijft. Doch wy eygenen dit alleen den Heere, die niet ydels en heeft gelaten, maer alle lichamen vervult hebbende, heeft oock d'ydelheyt der stede begaeft en bereyckt met sijne vruchtbare gaven, en in de plaetse gestelt gedurige wetten, redenen, saden, rijckdommen, die t'sijner tijt souden te voorschijn komen, bekleet door de lichamen. In het bergh-gewas en komt niet alles op alle steden, dan sekere dingen op sekere plaetsen en tijden. De metalen en komen soo wel in Luxemborgh niet, als in Indien, Hongarien, Dalmatien, Histrie, Cambrie, en Sweden: de koude en is de schuldt niet te geven, dan de rijpheyt des saets en der daegen en is noch niet voorhanden. Het saet des metaels, als alle andere dingen die geen saet der voorsaeten en hebben, is eerst in de plaets, en woont daer gestadelijck tot de volheydt sijns daghs, (de Heydenen

nen noemen dit de onſienelijcke werelt) en wanneer ſijnen dag rijp is, ſoo valt het onlijvelijck ſaet uyt de holheyt der plaetſen, daer het van den beginne des wereldts is geſtelt geweeſt in eenen damp, oft locht, de welcke beſit eenigh water; dit waeter en is maer een onſmaeckelijck ſout, onſmakelijcke ſwaevel, en eenen onſmaeckelijcken mercurius, welcke drie t'ſamen vattende 't voorſchreven beelt, oft ſaet des metaels gedraegen in den damp Archei, worden allengskens gedreven tot een metaelachtigh water. Men ſiet in de arts, oft bergh-groenen, dat men ſomtijdts ſlaet op eenen ſteen die open ſplijt, waer uyt vloeyt een bleeck groen water, 't welck in een uer tijdts of twee runt, en ſtijft als een ſachte zeep, bleeck geel-groen, die met den dagh geluwe, en ten leſten root wort, gewichtigh als metael; eyndelijck verkrijght ſijn uyterſte volmaeckt weſen, en beſtendigheyt naer ſijnen eyſch; welck groen waeter, ſoo het niet door de wonde uyt de ſteenen en viele, ſoo ſtolt het ſich evenwel in de ſteenen, en krijght ſijne volkomentheyt aldaer; des wordt het by de bergh-lieden geſcheyden van de ſteenen met meerder moeyten. Het eerſte leven des ſaets is in de plaetſe ofte ſchatkamer der aerden, alwaer de redenen, Ideen, en wetentheden des ſcheppenden woordts, van den beginne af, woonen; het middelleven des ſaets begint, daer in het een locht ofte gas der aerden grijpt, en ſijn leſte leven brengt tot een water, dat noch onſmaeckelijck is; dit leſte leven des ſaets, is het eerſte leven des metaels; het middelleven des ſaets, is in het voorſeyde groene ſap; en het leſte leven des metaels begindt, daer het voorſeyde roode deegh der aerden ſijn uytterſte beſtendigheydt verkrijght, en tot ſijn ſmeltbaer metael wordt. Deſen voortganck des ſaets en metaels door ſijne drie trappen des levens, is meer een kennelijck ding in 't berg-werck, dan in 't gewas, door dien het geen eygen maeckſel en vereyſcht, gelijck als het gewas. Doch alſoo der dieren en kruyden ſaets-beeldt hangt uyt ſijne voor-ſaten, even oock het bergh-wercks ſaets-beeldt hangt uyt

de

de rijckdommen Godts, die hy in de elementen, als in ſijne ſchat-kaemeren, van den beginne af heeft geleght; volgende uyt 't gene voorſeydt is, dat gelijckerwijs een kruyt, kruyt blijvende, geen voetſel, noch oock ten ſieckten geen behulp en is, ten zy het uyt ſijn leſte leven verſtoort, en gebracht worde tot ſijn middelleven: dat evengelijck oock alle bergh-werck ſeer ſwacke hulpe geeft, ſoo lange het ſtaet in ſijn leſte leven. Ten zy het terwen-graen ſterve uyt het leſte leven des ſaets, en keere tot ſijn middelleven, ſoo blijft het vruchteloos; maer indien het ſterft van ſijn leſte leven, met afſcheydinge ſijns Archei, ſoo wort het weder een ſap, als het te voren was, en ſal toeven de bereydinge van de heve, om tot lijvelijcke ſtoffe, het zy van eenigh nieuw ſaet, oft voetſel des gewas, weder aengevaert te worden; en ſoo lange het blijft in ſijn leſte leven, ſoo zijn alle ſijne krachten daer in beſloten, en is krachteloos en vruchteloos. Doch wort hier verhaelt tot indachtigheydt, dat in den hof der welluſten onſen Archeus volkomentlijck vermocht alle Archeos der ſpijſen, drancken en giften in ſijn weſen, ſonder daer af te wederlijden, verkeeren, en t'ſamenderhant oock alle middellevens, en dus hadde hy onſterffelijck geweeſt; dan den boom des wetens van goet en quaet hadde alleen d'eygenheyt aldaer, om ſijn middelleven te houden, met wederſpannigheyt over te leveren, en in ons ſijnen indruck nae te laeten: dat dieshalven den menſch ter uren, wanneer hy ſterffelijck was geworden, moeſte uyt Eden in de aerde verbannen worden, alwaer deſe wederſpannigheden in 't hooghſte zijn; en hierom nu onder het wercken en lijden, is 'er een tegenſtrijdt in alle dingen, ſulcks dat hoewel onſen Archeus voor een wijle boven bindt, en den anderen tot ſijn weſen verkeert, evenwel blijven over veel eygendommen des vorigen Archei, welcker eygenſchappen meeſten indruck geſchiet, terwijle dat ſy het krachtighſte zijn, dat is, wanneer het leſte leven is geruymt, en als noch de ſpijſen of andere dingen ſtaen in haer middelleven, en noch haeren Archeus

cheus niet is verwandelt, dat is, dewijle dat den Archeus ſtaet tuſſchen verwandelt, en niet verwandelt te zijn. Hierom bevint een ſwacke maege meerder laſt, ten eynde van de verduwinge, wanneer de ſpijſen ſtaen in haer middelleven, dan ſy en voelde korts naer den eten. Deſen pael dan behoefde geſet te worden, om te verſtaen, 't gene in voortijden niet en is begrepen; want ſy hebben vermeynt, dat 'er niet eenen toeval en bleef in 't verdorven, die te voren in 't geboren en vorigh leven was. Sy hebben wel geweten dat de pis door haeren reuck betuyght termentijn, anijs, folie, noten, aſperges, &c. die 'er gegeten waren, doch en wiſten niet hoe deſe ſmaecken en toevallen daer bleven; ſy wiſten wel waer uyt deſe toevallen quamen, maer en wiſten niet hoe ſy daer bleven, oft quamen; niet bevroedende, dat, ten waere de middellevenſche deughden, en machten der tegen-middelen overbleven, te vergeefs ſoude men die gebruycken. Alle welcke onbeſcheydentheden zijn gevloeyt uyt onbedachte beginſelen, vermeenende dat alle toevallen oorſpronckelijck uyt de gemeene forme, ofte overgedaente des dings quamen, als of alle verſcheyden genegentheden der menſchen uyt de eenvoudige ziele konden komen; en ſy en hebben noyt betracht datter veel eygenſchappen herkomen uyt het middelleven, dat is het leven Archei; andere uyt de overgedaente, als is de ziele; en andere oock uyt elcke overgedaente des vleeſch, des herten, der herſſenen, &c. noch en hebben oock verſtaen, dat nae 't vertreck der overgedaenten, de meeſte krachten des middellevens blijven: jae dat aleer den Archeus de ſpijſen door onſen Archeum vol overheert zy, den indruck haerder middellevens in ons is overgeſet. De ſcholen hebben alle weſentlijcke dingen gedeelt in ſubſtantie, en toeval, noemende alle ſtoffe en gedaenten te weſen ſubſtantie, en voorts alle andere weſentlijcke dingen te zijn eenen toeval, komende uyt de gedaente: ſy vermeenen noch heden, dat alle toeval niet en kan beſtaen ſonder ſubſtantie. Hier uyt beſluyten
ſy

sy oock, dat geenen toeval en mach verhuysen van d'eene substantie in de andere, andersins moest tusschen d'eene en d'andere stoffe den toeval vernietigt zijn; namentlijk en mogen niet begrijpen, dat den smaeck of reuck van de asperges overblijft, en verset wordt in de pisse; sy willen dat alle drooge, of tegenmiddel maer en wercke, soo lange het is in sijn leste en volkomen leven, en niet naer het verlies sijner gedaente, wanneer het nochtans alleenlijck werckt, en vruchten voortbrengt; staende weder in sijn middelleven Archei, aleer hy verwesent worde; maer 't is buyten twijfel, of Godt heeft oock iet eygentlijck, eerstelijck en onmiddelijck gestelt in de plaetsen (soo voren noch is geroert geweest) 't welck niet toe en hoort de geplaetste lichamen: namentlijck het licht is onmiddelijck in de plaets, en ten tweeden in het geplaetste middel, water oft locht: sulcks dat hoewel den windt oft het waeter vloeyt, nochtans het licht blijft onbeweeght, gelijck oock de verwen. Dit is d'eenige reden (te voren noyt betracht) waerom 't licht der sonne, der sterren, &c. op eenen nu wort gesien, en 't opwerpen des gehoors behoevende, een wijle eer sy worden gehoort. Hier blijven sonder smaeck alle de ratelingen der anderen over de millioenen geboorten van gedaenten, en gedaenten uyt gedaenten in elcken sonne-schijn, ofte verwen-blick. Ick mach alle 't selve lichtelijck doen blijcken, midts ick eenen steen hebbe, welcke stellende ontrent de tijdt van drie pausen, onder 't licht des daeghs (jae sonder sonne-schijnsel) grijpt 't licht aen, en betoont in het duyster zijn gegrepen licht der sonne, 't welck hy korts oock weder verliest, en weder verkrijght, soo dickwils hy ten daege wordt getoont. Dit bewijst ons dat het licht iet wat is, bestaende in sich selven, scheydbaer van sijn geheel, bewaerbaer in een ander lijf, wandelende van locht in de steen. Dit alleen betoont genoeghsaemlijck, dat het licht besit de geplaetste lijven tweedelijck, en de steden eerstelijck; en het en is niet als eenen naeckten toeval, overmidts het oock in der daet een

verspreydt vuer is, (soo elders wordt bewesen) en een besonder schepsel tusschen substantie en toeval; gelijckerwijs oock bewesen is, dat Godt in de locht, tusschen het wesen des lochts, en tusschen den niet, een middel heeft geschaepen, begin oft doordrift des levens, en des lichts, het welck ick hebbe by gebreck des naems *Magnale* genoemt. Deshalven het licht en verwen (wesende eygen opworpen des gesichts) hebben eenen besonderen aert, dat sy in een swangere vrouw haere beeltenis beroeren, en beelden laeten, die werckende zijn ter verwandelinge; daer nochtans d'opworpen van de andere vier sinnen, (hoewel grover en gevoelijcker) 't selve niet en vermogen, door dien d'opworpen des gesichts alleen onmiddelijck sitten in de plaetse, en daerom vatten oock sterck aen onse zielen (die sy oock onmiddelijck vinden in de plaetse) ende en worden by de lichaemen omschreven noch vervangen, (soo wel zijn d'opworpen der andere zinnen) dan alleen met de stede oft plaetse. Een bevruchte vrouwe krijgende lust tot Salm te eten, stracks al wat sy eet, smaeckt haer daedelijck als Salm; maer komende in de maegh, en niet hebbende den Archeum des Salms, dan wordt het voor een bedrogh en een ydel beelt gemerckt, dus walght sy oock, en is t'onpasse: den lust dan, maeckt wel een beelt des smaecks, die niet waerlijck en is, maer en vermach niet de genomen spijse tot Salm te verkeeren. Hoewel, volgens Aristoteles (*in habentibus symbolum facilior est transmutatio*) dit wijf etende visch, en eenen visch gemackelijker verwandelbaer zijnde in den anderen, dan te verwisselen een menschelijcke vrucht in eenen steen, ael, of entvogel; en dat oock merckelijck daerom, om dat den smaeck is eenen opworp des gesmaecks, en eenen toeval, sittende eerstelijck in de stoffe, en daerom en mach den lust des smaecks geen beelt maecken tot verwandelinge, als de beroerten der opworpen des gesichts wel vermogen. Naementlijck een wijf verschrickt van eenen Salm, mochte dit beelt maken, en haer kint, soo het noch jong ware, gantsch verwan-
delen

delen tot eenen Salm, het welck ſy niet vermach door beroerten, ofte luſt des ſmaecks. Hier blijckt hoe in L. S. te ſtaede mogen komen d'opworpen des geſichts, ſonderlinge het licht der maene, *nox nocti indicat ſcientiam*, ſoude de ſiele aengetreft worden ſonder middel door opworp, wiens weſen onlijvelijck ſtaet in de plaetſe. Ick en vinde niet betracht by iemandt, waerom een bevruchte vrouwe ſtercker met haer inbeelding werkt, dan alle andere menſchen, naerdemael als dan haer moeder-vat ſijne welluſten heeft, en ſijne uyterſte beſtellinge ter ruſten, en voldoeninge ſijnder begeerten vreught, en vrede, wanneer het meeſte beroerbaer en onſtelbaer is. Ick aenſie de vrucht in 't moeder-vat, als eenen vreemden tack ge-entet, die, hoewel hy gevoet zy uyt den bloede des moeders, nochtans ſijnen eygen hof-meeſter heeft, doende ſijne eygen huys-houdinge, en is daer binnen niet als een ſtuck van het geheele, maer als eenen gaſt, die het moeder-vat naer ſijne behoefte wijdt uytſpreyt, 't welck daerom in ſich ſelven is als een hol ydel vat, waer in de beelden des te geringer vallen, dan in een geſloten vat; om vier redenen: ten eerſten, als hebbende meer macht op eenen vreemden gaſt, de welcke hebbende geheele anderheydt, alles maeckt ſijn eygen, daer hy maer by toelaeting is; ten tweeden, dat het vat is ten opſichte ſijns ſelfs, als ydel, en ſonder leven; ten derden, dat het beeldt is van de opworpen des geſichts, is geeſtelijck, onbekleedt met den Archeo des moeders, en daerom een naeckt beeldt blijft, ſonder pael oft beſchrijvinge, tot dat het in 't hol des vats valt, op den vreemden gaſt; ten vierden, ſonderlinge dat dit beeldt (ſoo geſeyt is) ſtaet onmiddelijck in de ſtede, en daerom vat het de ziele het alderſterckſte aen, als zijnde haer het gelijckſte, en het naeſte, hoe het min lichaemelijcker is. Den Vader der lichten betoont ons hier, hoe hy uyt den niet by ſijn gepeys des lichts alles heeft geſchaepen; hoe het licht geplaetſt, niet in de lichaemen, maer in de ſteden der elementen brengt noch daegelijcks ſijne behoorlijcke vruchten, niet min

 dan

dan het licht der gebeeltenis der zielen in de ſaden, dieren, en gewaſſe. Hier ſoude oock te ſeggen ſtaen, hoe alle geeſten hen openbaren in de ſtede, onmiddelijck met alſulcken licht-verwe, en gedaente als ſy willen: hoe ſy hen laten ſien van den eenen, en niet van den anderen: hoe de lichten en verwen malkanderen in de plaetſen doorſnijden, en d'optijke veranderen, 't welck men toeſchrijft het bedrogh des geſichts: hoe de verwen eenen glans geven, die niet en wort geſien, dan ten eynde daer ſy wederſlagh krijgen, doch en zijn ondertuſſchen niet min in het midden des lichaems, hoewel zijdelings niet ſichtbaer, oft van dwers, dan alleen by de rechte ſtreep: en veel diergelijcke dingen, die uyt vreeſe van te wijdt af te loopen, wy aengeteeckent laten, om door eenen anderen verklaert te worden op den voorſtel onſes voornemens. De vordere redenen deſer krachtiger ontſteltenisſen der ſwangere en begorde wijven, leeſtmen hier nae in den pael der koortſen; en hier voren in den pael des inwendigen werck-meeſters der ſaeden.

VYFTIENDE PAEL.

De geboorte des Wijn-ſteens.

GEſchildert hebbende den noodt die Paracelſus vermeynde te hebben, om eenen tarter te dichten in alle ſpijſen en drancken, en den ſelven te betichten de eenige vaſte oorſaecke aller ſieckten, ſoo moeten wy hier voor oogen ſtellen de geboorte des wijn-ſteens, om in alles grondelijcker voort te vaeren. De Baskes in de vangſt des Walviſch, eer ſy met onſe Hollanders voeren, worden ſomtijdts onder Groenlandt in de Atalayas van koude overraſt, ſulcks dat haer ſtercken wijn (want het gekoockte wijnen zijn) bevroos, en ontſlaende 't vat van reepen en duygen, lieten het naeckt ys, ſtaende als een vat, meer doorvrieſen; ſy boorden het ys door tot op 't midden, daer vonden

den ſy een ſap, den oprechten wijngeeſt, een louter vier des levens, den Amethiſt in verwe gelijck ſiende. Sy ontvroſen het ys met ſtucken over 't vier, 't welck (weſende een ſuer ſap) ſy droncken met een weynigh des voorſchreven geeſts vermengt, Dit zy verhaelt tot betooning dat den geeſt des wijns vliet uyt de natuer voor de koude naer 't midden des vats. Ter contrarie den wijngeeſt vervlieght bynae geheelijck door warmte, eer hy tot edick wort. Maer dewijl het beter is den wijn-geeſt inwaert te drijven door koude, dan uytwaert door warmte dien te verlieſen, daerom heeft den noot koude plaetſen en kelders ter bewaernis der wijnen gevonden. d'Ooſtenrijckſche wijnen ſpinnen geduerigh, en daerom zijnder in Weenen veel kelders over de hondert trappen diep. De Spaenſche wijnen ſouden oock geſtaedigh wercken, maer 't wordt hen belet door den Hyeſſo oft geelranden plaeſter-ſteen, dien ſy in 't perſſen onder de druyven werpen. Nu is 't dan beweſen dat den geeſt des wijns door de koude inwaert vliet, en hier uyt volght dat de ſchorſſe des wijns min geeſt heeft, en dat den wijn ſuer wordt, die van ſijnen geeſt eenighſins wordt berooft. Soo volght hier uyt weder, dat ſoo haeſt den wijn in de kelder komt, noch onklaer weſende, ſijnen geeſt ſtracks begint inwaert te trecken voor de koude, en de ſchorſſe des wijns begint te ſueren, en 't is onmogelijck dat de ſuere ſtae ſonder te wercken, ſoo ver ſy eenigh opwerp heeft. By voorſpel, eenen gediſtilleerden edik, hoe ſlap hy zy, vindende 't minſte ſtuck eens kreeften-ſteens, en houd niet op, hy en ontdoet het, en eet 'et op, tot een doorſchijnigh waters weſen. Deſe ſure dus verſaedt weſende, is door 't op-eten van eenigh lichaem geneyght tot runnen. Volgens den regel der Alchymie, dat alle geeſten, werckende op de lichaemen met de ſelve werckinge daer de lichaemen door worden opgegeten, worden oock d'op-etende geeſten tot runnen, en tot een lichaem gebracht. Den ſuren wijn dan, ſtaende in de ſchorſſe bynae ſonder wijngeeſt, eet de giſt op, daer door den wijn onklaer is, en het ſuer-

 ſout-

ſout des geeſts t'ſaemen met den opgegeten giſt worden geronnen. Nu en runt het niet bequaemelijck in ſich ſelven, het heeft een vaſt lichaem, waer aen het kleeft. Doch aleer eenigh ding runt, ſoo en is't noch niet geronnen, en aldus het voorſchreven wijnſuer met den opgegeten giſt, grijpt op den oogenblick voor't runnen het vat aen, en 't gene daer aen runt, en vaſt aenkleeft, is den wijnſteen. Ten eerſten, merckt hier dat den voorſchreven regel der Alchymie niet heel vaſt en gaet, overmits tuſſchen het op-eten en het runnen, ſoo daer geen verſcheyde werck en tijdt en waer, ſoo ſoude het geronnen niet aenkleven, als geſmolten daer aen gehecht, maer ſoude den wijnſteen al ten bodem vallen. Ten anderen, ſoo mercken wy dat den wijnſteen niet wel tot bewijs, en gelijckenis des tarters in ons wordt voortgebracht; overmits den wijnſteen niet en komt van buyten den wijn uyt eenige vremde ſtoffe, oft tegen natuere des wijns, oft beſijden ſijne ſtoffe; ſoo men wel beſtelt dat den tarter door ſpijſe en dranck ſoude komen. Dus dan den wijn klaer wordende, den overtolligen giſt ſinckt ten bodem, en dewijl den wijngeeſt niet op en houdt altijdt voor de koude te vlieden, en by gevolgh te ſueren ontrent ſijne ſchorſſe, en te eten ſijnen opwerp, doch den ſelven niet meer vindende in de wijn, dan wel op den bodem des vats, eet dien daer allengskens op; maer dewijl de ſueren allegader eten met een ſiedende bobbelinge, ſoo en blijft den etenden wijn niet beneden, dan komt om hoogh onder d'andere wijn, en minder geeſt hebbende, wordt ter ſchorſſen des wijns (ſoo geſeydt is) verbannen, alwaer hy den aengeſetten wijnſteen vermeerdert, niet mogende, onder op den giſt dien aenſetten, dien hy geſtaedelijck opetende beroert. De ſtercke wijnen ſueren niet licht om de menichte des geeſts, geven niet oft weynigh wijnſteens, de Rijnſche van veel jaeren worden ſlap in de lieffelijcken ſuerſmaeck, by reden dat haer ſuer veel giſt heeft gegeten; doch blijven goede maegwijnen, als niet hebbende haren wijngeeſt verloren. De roode wijnen

wijnen amper wordende door de koude, ten zy ſy haer moeder hebben, eten haer verwe op, die een taſtelijck lichaem heeft, en een vluchtige aerde, hierom kan den rooden wijn qualijck overjaerigh worden, ten waer hy des geeſt veel hadde, ſoo als Tintillo de xeres, en den geſtoofden ongeperſten rooden wijn van Bourgondien. Den witten wijn, ſtaende met de moeder, wordt ſtracks ſlap, ſtaet dan ſonder moeder, op dat ſijn ſuer geen lichaem ontmoetende, mocht lang in ſijnen ſtandt blijven. Het ſuer des wijns, hebbende den giſt opgegeten, en ſijnen wijnſteen aen 't vat gekleeft, en is niet meer wijn en giſt vermengt, ſoo als 't was in den onklaren wijn, maer is een derde weſen. Want verbrant zijnde, vint men in elck pont wijnſteens ontrent drie oncen Alcali, oft loogſout; 't welck niet en is het ſuer des wijns, maer nu door 't op-eten is 't lichaemelijck geworden. By voorſpel, den gediſtilleerden edik op-etende den glet, menie, oft ceruyſe, ſijnen ſuer-geeſt, die vluchtigh is, wordt tot een ſoet ſout, den alluyn gelijck, verwandelt, het welck oock nu beſtaet in 't vier, en gebrant zijnde, wordt een loogſout. Oock alle ſuerſout, geſtelt op eenigh loogſout, wordt ſtracks ingedroncken tot een vaſt lichaem, beſtaende in de brant des viers. De vetheyt dan, uyt den giſt des wijns, en de vetheyt uyt den klaeren wijn getrocken by diſtillatie, zijn wel de ſelve olie, die men uyt den wijnſteen treckt; item den Druckers inckt, uyt den half-gebranden wijngiſt, en uyt den half-gebranden wijnſteen gemaeckt, zijn wel de ſelve: doch den ſuer-geeſt uyt den wijn is vluchtigh in 't diſtilleren, en in den wijnſteen is een vaſt lichaem des ſouts verweſent; waer door hy oock in 't water geſoden, weder ontweyckt, en namentlijck, ſoude oock in kout waeter weder ontweycken, en waer ſijn geronnen ſuerſout niet belet door de opgegeten aerde, de welcke hoewel ſy is opgegeten, nochtans evenwel blijft aerde als voren. Hier mocht Paracelſus ſien, wat noodt hy hadde om eenen wijnſteen te verdichten in erweten, boonen, graen, kruyt, vruchten, vleeſch, viſch, in alle ſpijſen en

en drancken, naedemael de geboorte des wijnsteens nergens elders en bestaet buyten sommige wijnen; te min dat den wijnsteen niet en kan dienen tot onsen steen, mits hy ontgaet in 't waeter, 't welck geen eygendom des steens en is; maer wel betoont, dat den wijnsteen onder de souten staet te reeckenen.

SESTIENDE PAEL.

Dat 'er geenen tarter en is in onse spijsen en drancken, die ons tot tarter zy.

NAedemael heden het meestendeel der sieckten wordt den tarter toegeschreven, soo is 't billick, dat ick ontdecke wat van den tarter des menschen moet gehouden wesen, en hoe ver ick 't selve verstae. En dewijl het beraet des oordeels komt uyt het verstandt met verkiesen des wils van 't gene, en soo veel sijn verstandt sal oordeelen het waerlijckste beraeden te wesen. Want niemant en moet voor slaeve dienen met het aldervryste dat hy heeft. Den betrachter der wijsheydt is gehouden te weten, dat indien den tarter is in spijse en dranck, met eygendom, om te bestaen in ons door alle verduwingen, en weder t'aenveerden sijne wederhoudende kracht van geronnen te worden tot ons leetwesen: soo moet dien tarter wesen, oft by enckel miraeckel boven-naturelijck, oft wel gansch in der natueren bandt. Overmits 't gene door de konst alleen bestaet, en wordt niet betracht in der naturen beschouwinge, dewijl de konst geen macht heeft om een gedaente, oft een wesen des lichaems te geven, en by gevolgh oock geen verwesentheyt. Soo dan is den tarter boven-naturelijck, oft natuerelijck, hy is oft uyt de scheppinge tot nature geworden, oft door den vloeck. Men leest niet dat door den vloeck iet van nieuws lichaemelijck geschaepen soude wesen, 't welck soude in alle lichaemen tot tarter geworden zijn, veel min dat alle schepselen souden in haer wesen door den vloeck

vloeck verandert zijn, en tarter gekregen hebben, dien ſy te voren niet en hadden, maer is den tarter in 't ſcheppen des werelts geworden. Soo heeft Godt de doodt en de ſieckten geſchaepen, jae de ſtraffe, voor de geboorte van de ſonde. In alle taſtbaere lichaemen, de twee naeſt-beſtaende ſuſters zijn de ſluytinge oft ontſluytinge; en alſoo de ſluytinge alhier, is de hardinge, oft gerunnentheyt, ſoo is ter ander ſijden d'ontſluytinge een ontdoeninge, en oploſinge tot lopende weekheyt, en dewijl ſy geſuſters zijn uyt eenen buyck en boeſem der naturen, ſoo beſoecken ſy malkanderen. Een ſappigh lichaem runt ſomtijdts, en een geronnen wordt weder ontbonden. In deſe wereldt en blijft niet beſtandigh: daerom deſe veranderingen zijn geſchreven in de wet der lichaemen, die ter verwandelinge onderworpen ſtaen: want noyt een hart geronnen lichaem en konde in een ander verweſent worden, ten zy het eerſt worde gebracht tot het vorige weſen, 't welck het hadde, aleer het was geronnen. Wy zijn in een dal, 't welck geſtaedigh de wiſſelingen is onderworpen, uyt beſtellinge des Scheppers. Ick en geloove niet dat 'er ter werelt zy eenigh lichaem, 't welck niet en zy uyt de ſcheppinge. Als mede dat 'er nae den ſeſten dagh iet ydels gelaeten was, 't welck door de ſcheppinge des tarters nae den val ſoude vervult geweeſt zijn. Veel min dat Godt den tarter tot diſtelen voor ons ſoude geſchaepen hebben, die Adam als hooft-ſondaer in deſen niet meer en ſoude gevoelt hebben, dan alle de ſieckten die in gevolgh der dingen ſouden uyt den tarter opgekomen zijn; moetende de rechtveerdigheydt den misdadigen ſtraffen. Ick heb veel beletſelen die my misnoegen, en verbieden te gelooven, dat 'er in ons eenigh ſchepſel ſoude verraderlijck komen, en door onſe verduwinge verwandelt zijnde tot ſap, ſouden ſich naermaels afſcheyden van de goede voetſelen, en behouden hebbende ſijne vorige genegentheyt, ſouden ſich tot runnen ſtellen; want al en hadde Adam noyt geſondigt, daerom en ſoude den wijn ſonder wijnſteen, de melck ſonder

 kaes,

kaes, noch de beken ſonder ſteen, noch de ſpijſen ſonder dreck, niet geweeſt zijn. Den uytgang des drecks was voor den val, en niet beſtelt om te dienen alleen nae den val. Den wijnſteen heeft den tarter-vinder en betichter hier in bedrogen, niet aenſchouwende dat hy niet en is by den vloeck voortgekomen; maer liever een nuttelijck en noodelijck gewas, hebbende ſijn eygen beſchickinge uyt de meyninge des Scheppers. Paracelſus ſelve belijdt, dat den wijnſteen deughtrijcker is, dan de wijn: ſoo en is hy immers geenen dreck, noch tarter des wijns; mits den dreck niet beter noch nutter en is, dan het ſuyvere. Wat deught konde doch hebben een lichaem tot vloeck over de ſonde gemaeckt? waer den tarter alle runbaer lichaem, den ganſchen kloot der aerden, en der wateren, ſoude eenen tarter weſen, en niet een kint der ſcheppinge. Den wijnſteen, in 't water geſoden, ontgaet, en wordt weder wijnſteen, het water afgeroockt zijnde, men noemt het *cremorem*. Maer den wijnſteen eens by onſe verduwinge ontdaen, en runt niet meer; de kracht van heet water is ontweycken, maer 't eynde onſer verduwinge is verweſentheyt. Het ſoude eens booſen menſchen raedt zijn, die den *cremorem* ingaeve, ſoo hy in onſe maegh, oft lever, weder mocht runnen, en aenkleven. Jae ſoo iet ter werelt waer, het welck nae onſe verduwinge ſijne runnende kracht behielt, en veroorſaeckte een legioen ſieckten (ſoo men alom gelooft) dit ſoude den wijnſteen ſelf moeten weſen, als den genen, die het voornaemſte is, wiens naem en vaendel alle verdichte vremde tarters volgen: nochtans den wijnſteen en runt in ons niet nae de verduwinge; maer verlieſt alle meyninge ter verhardinge: ſulcks dat hy oock ſelve de ſlijmen der maegh ontdoet. Soo des oock te min alle andere verdichte tarters der ſpijſen en drancken ſouden in ons mogen weder runnen. D'ooge en ervarentheyt toonen ons, dat ſoo daer eenigen tarter uyt der aerden door de ſpijſe in ons quaeme, dat hy te voren in de kruyden en dieren alreede verwandelt ſoude weſen uyt

ſijnen

ſijnen tarters aert, oft wel door hem ſouden afgeſcheyden zijn geweeſt. En dewijl hy in haer geen verraderlijcke verhardinge, noch tartariſch weſen meer en heeft behouden, hoe ſal hy dat meer in ons weder aennemen, dan hy en dede in 't vee, oft in het gewas: hoe en ſal hy ſijne verraderye in ſijn eerſte verwandelinge, als hy kruyt worde, noch in ſijn tweede verweſentheyt, als hy tot melck wordt, niet vergeten, niet afgeleght hebben; en die alleenelijck in ons beſchicken, 't zy als hy van ons gegeten wordt als kool, 't zy als melck? was hy verandert nae den aert, daer in hy het weſen van kool, melck, oft vleeſch hadde genomen, en ontfangen haer levens inblaeſen, en was hy waerlijck levende geworden, en ontlaeden van ſijne tartariſche verhardinge, hoe ſal hy die wederom in ons vinden? en was hy niet daer van ontlaeden, hoe en vertoonde hy ſijn tarters weſen niet in haer als vyant? ten is onſen verſtandt niet begrijpelijck, dat hy t'ſaemen ſoude tarter weſen, en vleeſch, noch dat hy eenpaerigh een levende vleeſch ſoude weſen door en door, en daer-en-boven noch houden een ander, oft tarters weſen. Soo dan en mach hy geenen tarter meer weſen, ſoo haeſt hy ontweſent is, en geworden een waerlijck levendigh kruyt, oft vleeſch. Genomen den tarter was een dadelijck weſen. 't Is van noode dat hy door alle veranderingen blijve, als een hemelſch ſchepſel, altijdt beſtandigh: oft wel, hy en ſal maer blijven beſtaen in een, twee, oft drie verweſentheden. Soo dan een lant met raepen driemael gemiſt, ſal de vierde raepe minder tarters hebben dan d'eerſte. En in allen gevalle, een menſch ſal altijdt min tarters ſieckten, dan het kruyt hebben. Item, ſoo den tarter altijdt onverweſent bleef, ſoo en ſoude Paracelſus niet wel leeren, dat hy volght den aert der dingen en der landen daer hy in groeyt. Genomen alle gewas hadde ſijnen eygen tarter, om in ons tot tarter te worden, ſoo en is hy niet uyt den vloeck, en is voor den val geſchaepen. Soo der koolen tarter alleen tot onſer ſtraffen hadde een geronnen hartheydt der koolen, die niet

en waer tarter in de koolen, dan wordt door onſe verduwinge gebracht tot tarter, ſoo ſoude buyten d'ongerijmtheyt van dien, onſe verduwinge veel min zijn, dan van de verworpenſte der ſchepſelen, en ons leven korter, dan van alle andere dieren. Alle verduwingen behalven de onſe, ſal tot verweſentheydt weſen, en alle ſpijſen ſullen by ons alleen, ſoo wel als den tarter onverwandelt blijven. Noyt verwandelen des weſens en geſchiet ſonder doot, en verderffenis des vorigen weſens te hebben. Soude een kruyt bloet worden, ſoo moet het eerſt geopent en ontdaen worden van ſijne hardigheyt: deshalven moet den tarters aert ruymen. Soude den ſteen in de perſen, kriecken, miſpelen, peren oft picken, een geſchaepen tarter zijn, (ſy behoorden immers veel eer dan den wijnſteen in 't ſpel te komen, mits ſy in 't water niet en ontweycken, gelijck den wijnſteen doet) ſoo ſouden de geneſers een ſchelmſtuck doen, deſe ſteenen gepoedert in te geven, mits ſoo iet daer van door onſe verduwinge ontdaen worde, ſoude ſtracks runnen, en den tarter in ons verargeren. Item voor de ſonde ſoude de keerne naeckt ſonder ſteen in de vruchten gelegen hebben, en bynae alle gewas ſoude t'ſedert verandert zijn uyt ſijne eerſte gedaente, niet uyt den woorde, waſt en vermenighvuldight, en elck groen kruyt brengt ſaet voort; maer de werelt ſoude door den vloeck een nieuwe geboorte zijn. De ſteenen der voorſchreven vruchten zijn met cieraet, en met gelijckheyt in elcken geſlachte, ſulcks dat ſy niet eens toevallende tarters en zijn; maer wercken der meyninge der ſaeden in de ſchepſelen verkregen. Door den ſteel eender krieck ſoude een ſap gaen van ſoo grooten verhardinge, als is den ſteen, het welck niet en ſoude harden, oft runnen nae ſijnen aerts luſt, ſtracks in de ſteel; dan eerſt in 't midden en om de kerne. Doch den tarter in ons ſoude ſtracks aen de tanden moeten aenſetten tot ſteen. Voorwaer den tarter moeſt een weten hebben, wanneer hy in 't gewas, wanneer hy in 't vee, en wanneer hy in ons verduwt wordt, om in ons alleen tot tarter te worden.

worden. Soo den tarter in de voorseyde vruchten sijn genegentheyt tot runnen niet en volght, maer alleen moet volgen de bestellinge der saden, hy en sal geen nieuw gebodt krijgen t'elcker reyse, soo hy in ons komt. 't Is het gebreck van volkomen kennisse Archei, en eene onwetentheyt der wetten van nature, soo men niet toe en staet, dat alle saet het sap, 't welck verduwt en verwesent is, niet en mach tot sijnder natuere brengen. Uyt een eenigen sap des hofs komen vier hondert verscheyde kruyden en boomen, niet dat het sap dier aerden gescheyden wordt tot hout, 't welck meer herst heeft, en tot meerder runninge is geneyght, en tot elcken gewasse verscheyden, 't welck meer geaert is naer den aert des houts, schorssen, wortel, mergh, blaederen, &c. van elck een: den Archeus weet sijns levens gebiet, kent, en heeft sijne middelen om te volbrengen, 't gene hy moet maken uyt het gene hem als stoffe onderworpen is. Uyt het saet der kruyden, noch gedierten, en wort geen scheydinge gedaen der substantien, om te worden wortel, steel, blat, vleesch oft been, lever, oft herssenen der deelen, die daer toe meer bequaem zijn, noch de verscheydentheyt der leden en wordt niet getrocken uyt de verscheydentheydt der radicaele evengelijcke vochtigheyt; 't is den inwendigen wercker te kort gedaen, dat hy soude behoeven een weynige verscheydentheydt der stoffen eygenschappen (de welcke doch oorspronckelijck hangen uyt den saede des werckers, en niet uyt den stoffe als stof) andersins was den Archeus maer eenen kock en scheyder, en niet eenen verwandelaer. Een boone komt weder ten dage als een boon, en sonder uyt de boone ongelijcke stoffen te scheyden, den Archeus volmaeckt nochtans verscheyde leden in haeren kruyde. Dus blijckt dat alle veranderingen, soo wel binnen als buyten ons, geschieden by levende beginselen, en niet uyt stoffelijcke bereytselen buyten den Archeo; veel min dan salder in eenen verduwden sap eenigen tarter met sijn runnende verraderye blijven. Vermach onse verduwinge, ofte onsen Archeus,

den dreck ſcheyden van het goede ſap, terwijlen ſy noch vermengt zijn als ſappen: hy ſal des te beter mogen afſcheyden het runbaer vyandtlijck ſap van het goede. Eenen geſonden jongeling, vaerende van Nantes op Bilbao, was achtien daegen onder wegen, at dagelijcks ſoo veel, als hy, op 't landt weſende, in ſes daegen ſoude gegeten hebben, tennegenden en achtienden daege hadde hy een luttel afganck, ſoo groot als een ey, en het ſelve was noch murw; ſoo dat ſulk een groote menigte van ſpijſe in hem al tot goeden bloede verkeerde; en indien deſe ſpijſe tarter hadde, en niet door den afganck geſuyvert, ſoo moeſte hy ſieck worden, niet mogende den tarter tot goeden bloede gaen, noch verteert worden, dan moeſt in ſijn vleeſch verhart worden, volgens de wetten des tarters; nochtans bleef hy meer dan vier jaeren daer naer geſont: ſoo dan vallen de voorſeyde wetten van de genegentheyt des tarters op de ſtraet. Insgelijcks een menſch by voorgaende ſieckte vermaegert, at ſesen-tachtentigh dagen ſeer ſterckelijck, ſoo dat hy naeuwelijcks een ſeſtighſte deel der ſpijſen tot uytworp en brocht, ſulcks dat alle het gene hy eertijdts en naemaels tot dreck en tarter verſtiet, doen goedt voedtſel wierd. Een ſtercke maegh ſal haeſt harde ſpijſen verduwen, en de ſlappe ſpijſen verrotten in hem. Den Archeus moet ſijn vergenoegen hebben, anderſins verderft, verwerpt, en verbant hy, al wat hem mishaeght, hoe goet het oock zy: 't gene onſe kracht niet overwinnen noch ontdoen en mach, het ſelve laet ſy loopen ten afganck; 't gene ſy heeft ontdaen, maer onbequaem vindt tot voedtſel, 't ſelve laet ſy oock ongeſcheyden aflopen, ſoo verre ſy niet belet en wordt, oft anderſins van haer werck getergt. 't Gene ſy binnen treckt, is alleen bequaem, en ontladen ſoo wel van eene onbetamelijcke runninge, als van alle andere verſtoorniſſen. Dus 't gene den Archeus ten uytgang verbant, 't ſelve is dreck, ofte goedt zijnde geweeſt, wordt tot dreck door de verſtootinge; en het gene hy eens verſtoot, en ontfangt hy nimmer in genaede. Blijckt

oock by de voorgaende by-ſpelen, dat indien eenige ſpijſe niet gantſch tot voedende ſap verkeert en wordt, is by ſchult onſer verduwinge, en niet der ſtoffen. Een traege en ſwacke verduwinge, die by overvloedt en wellust walght over goede ſpijſen, neemt des ſeer weynigh tot goet aen, en laet de reſt uytloopen; en ſoo haeſt den Archeus iet heeft verbannen, en dat het ingeeſten des levens hem is geweygert, ſoo werckt ſtracks den ontfangen heve tot verrottinge, en waren uytworp. Indien in den dreck overblijft eenige ongekoockte ſpijſe, oft iet vreemts, het en zijn daerom geen ingelijfde vreemde tarters, maer 't is een dwaelinge onſer verduwingen ofte onmacht; onſe maege in wellusten, maeckt veel uytworps, laet veel goede ſpijſe ontvallen, de welcke by honger en noot, ſouden voor goedt aengenomen worden; daerom eet het ſwijn liever der rijcken, dan der armen menſchen dreck. Oock een volwaſſen menſch is min worm-ſteeckigh, dan een kint, der onvolkomen verduwingen ſchult. Een kruyt komt uyt eenen onſienlijcken ſade, wort gevoedt door het evengelijcke ſap der aerden, doch heeft verſcheyde runningen, naer den eyſch van ſijn geſlacht. Een broot oft vleeſch mach in eenen alles tot goet ſap veranderen, 't welck in den anderen gantſch tot afganck verſtooten wort; ſoo is dan het goet ſap, en den dreck, en den tarter, een ſelve ſtoffe. Het genoegen en miſnoegen Archei, verkieſen ofte verſtooten der ſpijſen, betuygen ons, dat hoewel van buyten niet tegenſpoedighs en viele, evenwel den Archeus ten leſten over ſijne wellusten traegh en onluſtigh wordt, door dien alle verſaedinge misnoegen maeckt: 't gene Paracelſus het meeſte, eenighſte en ſterckſte heeft beweeght, om in alle ſpijſen eenen tarter te vermoeden, was, dat hy ſagh eenen gruwelijcken ſteen groeyen aen de tanden; hy ſagh dat hy bynae ſoo hert was als den ſteen der blaeſe: dat den ſteen het alderhartſte is, hoe hy veerder van de mont is, en dat den tandt-ſteen ſeer hart weſende, nergens ſijns gelijck en hadde. Dus heeft hy gedacht, en ſtoutelijck geſeyt,

ſeyt, dat den tant-ſteen is uyt den ſpijs-tarter, en dat deſen hoe naeder, hoe harder tarter ſet: en wetende dat de ſpijſen in de blaes niet en komen, heeft geſeght, dat den ſteen der blaeſe is uyt den dranck-tarter, wiens eygenſchappen ſouden weſen, hoe verder hy gaet, hoe harder hy wordt. 't Is een konſtigh geſticht, naer den uytgang ſijner redenen verſiert; maer de natuer en lijdt geen onwaerheden. Paracelſus is in alle deſe bedrogen geweeſt, noch des tandt-ſteens herkomen gekent; des heeft hy oock noodeloos den tarter uyt bedrogh van een valſch voorſtel gedicht, en den ſelven geſticht tot eenige ſchult onſer verderffeniſſe. Ten eerſten, ſoo de bieren uyt graenen worden gebrouwen, en de graenen ſpijs-tarter hebben, ſoo en mogen de bieren noyt ſteen in de blaes draegen, ofte den regel Paracelſi is onvaſt. Wat ſal den dranck-tarter krijgen met verre te loopen tot meerder verhardinge. Het moeſt dan volgen, dat den ſpijs-tarter min onder de ſpijſe, dan den dranck-tarter onder den dranck ſouden vermengt weſen, naerdemael veele waeteren al vallende en loopende, haeren ſteen ſetten ſonder verduwinge. Den ſpijs-tarter ſoude noch los in de ſpijſe hangen, dat, mits kaeuwende, hy ſtracks aen de tanden ſoude kleven, en niet diergelijcken voorder aen de maege, noch dermen, gelijck den ſteen wel hecht aen de nieren. Wat ſcheydende kracht is den tanden eygen, mits die breeckende de ſpijſe, ſtracks niet alleen al den tarter, maer oock den groven van den ſubtijlen ſoude konnen uytſchieten. 't Is te verwonderen, hoe den ſpijs-tarter niet aen en ſet aen de potten, ſchotelen, en ander gewerf, daer hy langer vertoeft, dan in 't kaeuwen. Soo den tant-ſteen waer een ſpijs-tarter, geſcheyden door 't kaeuwen, ſoo en ſoude hy aen de tanden niet ſetten, die in 't door-bijten hen t'elcken maele afvegen en reynigen. Item, ſoude deſen tarter aen een ieders tanden gelijckelijck aenſitten, 'twelck niet en is in vele die ſonder ſorghvuldigheyt ſchoone tanden hebben, als de Mooren. Item paerts-tanden, en weder menſchen tanden, t'ſaemen gevetert gelegt,
en

en geroert in melck, gekapt vleesch, &c. een lange wijl, en eens afgewassen (soo veel als eenen dronck doet) en is geenen aenhangenden tarter daer aen bevonden, veel min die stinckt in den tijdt van twaelf uren, soo den tandt-steen wel doet. Een koortsigh mensch niet etende in veel daegen, heeft daegelijcks die vuyligheyt der tanden; soo dan en is het geenen spijs-tarter. Eenen anderen, drinckende een water-pap door een pijp, sonder de tanden te raecken, hechten evenwel dien tandt-steen aen. Item, gegeten hebbende, en spoelende den mont t'elckenmaele, vintmen nochtans 's morgens van het avondtmael, en des avonts van het noenmael, tandt-steen ofte slijm aengehecht; 't welck immers van de spijse daer niet wesen en kan Desen tarter der tanden in elck mensche daer hy groeyt, is eerst een wit sap, 't welck des anderen daeghs geel wordt, en allengskens tot steen verhart, soo hart als der blaesen steen; waer het nu dat dit een spijs-tarter was, hy soude soo menigerhande zijn, alsset verscheyde spijsen zijn. In tegendeel de Carthuysers hebben den selven, die de groote vleesch-eters onder de Engelschen hebben, en die appelen en broodt eten, gelijck die melck en broodt, boter en broodt, kaes en broodt; oock als de Yren, die klaver-blaederen en melck sonder eenigh broodt eten; en gelijck de Noorwegers, die drooge stock-vis met versche visch eten. 't Is alom den selven voorbeschreven tandt-steen; hier door blijckt dan, dat de tarter-vindinge noodeloos in de spijse is ontstaen, uyt redenen des tant-steens; en by gebreck van rechte ondersoecking, soo lange de werelt vertwijffelt houdt. Dus om te bewijsen waer uyt desen tandt-steen komt, ten is niet uyt de eygenschap van kleyner wereldts voorbeeldinge, overmits de groote werelt nergens en hecht eenen stinckenden Tarter door 't kaeuwen haerder tanden; 't en is oock niet uyt den spijs-tarter, soo bewesen is, veel min uyt den dranck-tarter, want hy snel door-loopt, selden de tanden raeckt, en veel eer den tarter soude afwassen, dan aensetten. 't Is wel waer, dat onse tonge is

bedeckt met een rock, als fluweel oft trijp, en dat 't gene van de ſpijſe is met het ſpeeckſel ontdaen, dien rock bevleckt; doch en is 't ſelve niet als uytgeſcheyden tarter uyt de ſpijſe, maer wel de gantſche ſpijſe, veel min dat 't ſelve van de tonge geſchraept, oyt mach tot de hardigheydt des tandt-ſteens komen. Doch is hier te ſeggen van dit ſlijm der ſpijſen op de tonge, dat 'et droog zijnde, ſtinckt, maer niet als den tant-ſteen. Item, dat dit ſlijm voor 't meeſtendeel de ſmerte veroorſaeckt in de kele, en het geſwel der eeckelen aldaer, en by gevolgh, vele lieden die plagen deſer quale onderworpen zijnde, hebben hen ſelven daer af verloſt, mits ſchrapende 's morgens, naer den noen, en des avonts ſlapen gaende, hare tonge. De ſmerte der kele komende over d'eene zijde, als men verſnoft is, wort door dien een onnatuerlijk ſnot, valt op die zijden der kele, en ontſtelt de ſelve Het tegenmiddel is de ſwarte nies-wortel, doet nieſen, en geneeſt ſtracks de verſnoſtheyt, ſoo die noch verſch is, ſoo niet, immers in korten tijt. Den tant-ſteen en is oock niet uyt het ſpeeckſel, mits 't ſelve by geenen wege noch middel en kan tot ſteen gebrocht worden, veel min tot ſoo een harden ſteen, en ſoo ſtinckenden ſteen, de welcke rot-vuyl ſtinckt, erger dan des menſchen vuylſten dreck; ja dat meer is, doet alle den adem tien duyſent malen 's daeghs ſtincken. 't Is te verwonderen, dat ſoo openbaren onluſtigen gewas, door ſoo lange eeuwen, ſpitsvindige koppen, onbevrucht is gebleven, dat nademael in de mont niet en komt dan ſpijſe, dranck en ſpeeckſel, en dat deſen dreck uyt geene van die voort en komt, dat men noyt en heeft onderſocht noch geweten dat hy enckelijk eenen dreck is der tanden; hoe ſalmen te recht de verborgen ſieckte onderkent hebben, indien men d'openbare uytworpen niet en heeft beſcheyden? d'oogen geven een hart geel drop, den Ambar gelijck ſiende, die daerom ooghſteen genoemt wort; der ooren dreck is als een geele ſalve; het is geen wonder dat de tanden oock haren uytworp hebben, van wegen dat hy dreck en rot is, ſoo ſtinckt hy; en van wegen dat

hy

hy was bestelt om substantie te worden des tandts, en oversulcks den heve en bestellinge ter verhardinge hadde, en een saet als der steenwordinge, soo wordt hy hart als steen; desen dreck komt door den tandt, en tusschen 't tandt-vleesch en den tant, allengskens ongevoelijck, en als een waeter uytgesweet, 't welck stracks ter locht komende, kleeft aen den tandt, eerst als een hert slijm, en daer na als een aerde, ten laetsten wort het eenen steen. Den tandt groeyt tot ontrent ses-en-veertigh jaren, door eenen waeren wasdom, en niet by aensettinge; 't blijckt, want soo eenen tandt uyt is, die tegen over staet groeyt tot in de stede van de afwesende; groeyt den tant waerlijck, soo moet 'er voetsel door en door gaen, en by gevolgh oock uytworp; wanneer den tandt in sijnen voetsel-ganck verstopt is, siet men dat van glas-wit (dat men Lattima op de hoven noemt) zy verandert, eerst tot doof en bleeck wit, daer naer tot elpen-beenen verwe, ten laetsten wordt hy duyster, soo als een mensch die schoone witte tanden heeft, en is flaeuw oft gestorven, daer na wordt hy bleeck-geel, als een ander gebeente; want in der daet soo horen geen knor en is, noch elpen-been geen oprecht been, soo en is den tandt geen oprecht gebeente, maer gescheyden als nagel, en 't vel der maege. Soo den tandt doodt-geel en beenverwigh is, dan zijnder veel tantween, ten lesten wort hy rijsschelligh en wormsteeckig, swart en hol van binnen, als eenen boom; de koude als stoppende den voetselganck der tanden, is der tanden vyandt, de Zuytlanders hebben daerom schoonder tanden dan de Noordtlanders. Kinders die noch niet gewisselt en hebben, krijgen haest vuyle tanden, om dat de wortel, niet staende in 't gebeente, dien dreck licht tusschen vleesch en tant door zijpt, die naermaels vaster in 't been en vleesch gehecht staende, niet soo veel drecks en geeft, mits om 't groeyen niet overvloedigh en is. 't Selve blijckt, dat die het tandt-vleesch ongequetst sonder mangel, en niet van de tanden los en heeft, die heeft dese dreck weynigh, ofte gansch niet, soo men siet in de kinderen.

Ter andere zijden, die het tandt-vleesch niet vast gesloten en heeft, heeft oock de tanden ongesont: dat soo ongesonde hersſenen veel snots brengen, ongesonde tanden oock veel desen dreck voortbrengen; de welcke in alle menschen eenen eenparigen stanck baert, om dat het des menschen verrottinge is, en niet der spijsen uytgescheyden tarter. Sulcks dat noch uyt den tandt-steen den spijs-tarter niet en mach toegelaten worden, noch aen Paracelsus baeten.

SEVENTIENDE PAEL.

Tarter en is niet in den dranck.

HEt meestendeel der redenen, die bewijsen dat 'er geenen tarter en is in der spijsen natuere, item, geen lichaem tot tarter geschaepen is, hoewel sy oock vallen tegen den dranck-tarter, nochtans moeten wy dit stercker bevechten, en daer-en-boven noch meer gewelts doen. 't Is waer, de waeteren veranderen in steen, doch de steenen sijn kinderen des waters, en niet meer tarters, dan koolen ofte raepen tarters der aerden zijn, elck een is een gewas sijnder moeder, en dies te minder in ons plaetse heeft, mits onsen steen uyt anderen saede, en by andere middelen voortkomt, dan den steen der waeteren. Wy bevinden dat buyten d'elementen, maer driederhande schepselen en zijn, te weten het berghwerck, oft minerael rijck, het gewas, ofte vegetaebel rijck, en het rijck der gedierten; den steen is oock driederhande, en gantsch verscheyden. Te weten den steen des berg-wercks is gantsch verscheyden van de perse-steenen, mispel-steenen, hout-steenen, en allen gewas-steenen, soo lang sy niet tot een ander rijck overgedraegen worden. Den steen der dieren is van de twee voorschreven oock gansch verscheyden: en gelijck den steen des bergwercks eygentlijck steen is, soo is den steen des gewas noch een brandent

dent hout,doch onder ſijn rijck ſteen gelijck. Der dieren ſteen wordt dueleech, en met eenen beſonderen naem van de oprechte ſteenen geſcheyden. Den ſteen des berghwercks en des gewas, in een naturelijcke, en noodelijcke geboorte, ſoo oock in menighte dieren : alleen in den menſch zijnde een misgewas, en een ſieckte, betoont ſeer wel dat hy om der waeteren ſteenachtigheydt ſijn ſaedt, ſijn weſen noch voortkomen niet en moet bedelen uyt den tarteren ; mits hy in ons niet naturelijck, noch by den drift der naturen niet gemeynt en wordt, noch uyt der natueren ſtoffe voort en komt, dan uyt de dwalingen van onſen Archeus, als een gebreck, en misgewas. Sulcks dat ick eygentlijck geenen tarter meer en vinde in den dranck,dan in de ſpijs, noch geen tarters ſchepſel tot onſer verderffeniſſe, van Godt daer toe geſchickt. De doodt en is het maeckſel ſijnder handen niet. Hy heeft geſien al wat hy geſchaepen hadde, was goet, ſoo in ſijne meyninge, als in 't weſen der ſchepſelen. Soo en is 'er oock noyt ſtoffe in de wateren tot tarter(wel tot berghwerck) noch t'onſer bederffeniſſe gemeynt, noch voor den val, noch daer nae. Is 'er eenigh quaet in ons, 't zy in den eerſten, tweeden,oft derden rijcke des lijfs,het en is niet uyt eenige runbaere ſtoffens eygendom, dan alleen by ons gebreck, 't zy by ontfangenen vremder en ongeſonder ſaeden indruck, en middel-leven, oft niet wel verwandelende, oft niet behoorelijck verſtootende de vuyligheyt. Soo eenigen tarter waer met beſtellinge ſijns ſchepſels tot ſteen-wordinge in ons, ſoo ſoude hy met nuchtere maege,en noch niet door andere voegſelen verhindert, ſtracks ſijne ſteen-wordinge volbrengen, en niet eerſt ſijn runnen aenveerden in de uytgang der nieren en de blaes,nae de toekomſte des pis-geeſten, en des geluwen ſaps der piſſen : maer dewijl het anders in der daedt wordt bevonden, en dat 'er in de maegh geen ſteen en wordt ; ſoo is 't een goede bewijs-reden, dat den ſteen niet uyt den voorbereyden water-tarter en komt, dan by ſijn eygen ſteen-wordinge des dueleechs ; de welcke is

ſoo heftigh, dat al en dronck een menſch, die ſteenachtigh is, maer gediſtilleert waeter (daer immers geen tarter en wordt in geſpeurt) noch luttel min, oft meer als te voren, ſoude hy ſteenen krygen. Sy ſeggen tot haere ſcherm-reden, roode wijnen maecken meer graveels, dan de witte: ſoo dan den rooden wijn moet eenen tarter, die des een gewiſſe oorſaeck zy, geven. Maer hier op ſal dienen 't gene naermaels ſal betoont worden, dat een aerde niet runbaer uyt haer ſelven, nochtans in ons tot eenen ſteen geronnen wordt; niet uyt tarters eygenſchap, dan alleen uyt het werck des ſteen-werckmeeſters. Mitsgaeders oock dat de roode wijnen meer van dusdaenige aerdt in hebben, dan de witte. Waerom oock de roode wijnen den dranck-tarter niet en mogen beveſtigen. Aenſiet twee broeders van eender dracht, van een voedſter opgeſogen, en genietende de ſelve ſpijſen en drancken, den eenen was graveelachtigh, den anderen ganſch niet. Item een kint van geſonde ouders, hebbende vijf geſonde broeders, en drie ſuſters, ſuygende een ſteenige voedſter, bequam de ſteen in de blaes, en ſturf, oudt weſende dertien jaeren, en onder de derde ſnijdinge, 't welck immers noch d'een, noch d'ander en geſchiede by vreemde tarters runningen. Deshalven is des tarters begrijp, ſoo in dranck, als in de ſpijſen ſonder weſen, daedt, werck, noodt, en gevolgh; en ſijn beſluyt met een ontkent.

ACHTIENDE PAEL.

Ontdoeninge eeniger knoopen verwert by 't voorgaende.

BEweſen zijnde dat 'er geen ſtoffe, noch in eten, noch in drincken en is, die op den tarter paſſen mocht, ſoo is 't onbillick te roemen, dat uyt de tarters der landen men kan ondervinden by ſcheydinge tot welcke ſieckten de landen zijn genegen. Want indien noch by ſcheppinge, noch by vloeck geenen

geenen tarter der dingen oyt en was, ſulcks als Paracelſus voorhoudt, hoe ſal men dien mogen by ſcheydinge krygen, daer hy noyt en was: dat ettelijcke waters ſteenigh zijn; item ettelijcke wijnen geringer ſteen veroorſaecken; item ettelijcke landen, als Savoyen, Stirien, Valachia, &c. maecken groote kroppen aen de keel, daer uyt en kan niet wel beſloten weſen, dat ſteenen en kroppen uyt de tarters zijn. 't Is genoegh beweſen, dat ſy uyt werckmeeſters komen, die vermogen uyt alle ſtoffen te maecken 't gene in hen beſtieren vervangen is. Ettelijcke wijnen houden veel vluchtigh aerdtrijcks, 't welck tot ſteen wordt, niet uyt kracht des tarters, die niet en is, noch eygentlijck uyt de ſtoffe, maer door den werck-meeſter; door dien, ſoo in de wijn, oft waeter, waer een tarter, ſoo en ſoude hy niet worden dadelijck anders dan 't gene hy in de macht is. Nu en is den ſteen der wateren, noch der wijnen by ſijn macht geen dueleech, en was de deſtinatie haerder machten niet: dan de waeteren zijn wel tot berghſteen, en de wijnen tot wijnſteen en giſt, doch geenſins tot dueleech. Ten is niet noodigh de waeteren by ſcheydinge en diſtillatie t'ondervraegen, oft ſy ſteen in hebben, dat ſiet men aen bergen en beecken, ſonder moeyte te doen. Uyt de wijnen en wordt noyt berghſteen, noch dueleech geſcheyden, ſoo en mach men uyt der wijnen diſtillatie niet voorder ſoecken, dan oft ſy veel wijnſteens in hebben, en hoe meer wijnſteens, hoe ſy des behoorden tegen 't graveel en ſteen geſonder te zijn. 't Is wel waer, dat ſteenige waeteren hebben een wilden vremden bergh-aert, en maecken veel ongeſontheden, ſlijm, en ſlijck in de darmen: doch voerende geenen dueleech, en mogen den ſelven materialijck oft ſtoffelijck niet maecken. Hoewel het by oorſaeck mocht gevallen, als verdervende den Archeum der mage, en hem indruckende niet de ſtoffe, die ſy niet en hebben, maer het wildt ſteenigh middelleven; den menſch ſoude eene ſteen-genegentheydt verkrijgen. Dus dat om den onſienlijcken en onlijvigen ſteen-ſaede quaelijck verſtaen

ſtaen te hebben, is Paracelſus geoorſaeckt geweeſt, eenen ſtoffelijcken tarter te betichten in alle ſpijſen en drancken, blijvende door alle verwandelinge en verduwinge de naeſte oorſaecke van veelderhande ſieckten. En ſoo veel raeckt de voorſchreven kroppen, ſommige meynen dat de ſneeuw-wateren gedroncken, de ſchult draegen, Paracelſus beticht de waeteren der Cachimien. Ick wenſte immers dat hy, volgens ſijnen roem, ons bewees de ſtoffe der kroppen by diſtillatie in de Cachimie wateren, wiens eygendom waer in 't derde rijck des lijfs eerſt te verharden, en dat ontrent de kele, en nergens elders. Ick betrouw dat hy in de wateren dien tarter noyt ſtoffelijck en ſal bevinden, noch grondelijck beweren; dan wel dat in ſeeckere wateren een middel-leven is, 't welck den Archeum in ons verweckt, om het goet voetſel (en niet den tarter) ontrent de keel te verkeeren in een hardigheyt de ſteen gelijk. Men ſal eer bevinden, dat alle ſtoffe, die uyt eygenſchap haers Archei ons worght, in de keel ſonder toewringende ſmaeck, (want deſen te ſeer aertachtigh in de eerſte verduwinge vernietigt blijſt) de ſelve weſende in ons verwandelt tot voetſel, en houdende haer middel-leven, verbrengt haere kracht ontrent onſe keel: en laetende deſe kracht in 't voorſchreven voetſel, wordt aldaer verhart en verſtooten van te mogen voeden. En dewijl wy ſien dat de campernoeillien deſe worgende eygenſchap hebben, en dat in veel koude geberghten ten noorden en noortweſten, veel campernoeillien groeyen, en den ganſchen leſſas der aerden, kruyden, en boomen is ſeer onaerdigh, ſwack, en van campernoeillien aert, ſoo betracht ick der kroppen herkomen uyt het gebruyck der kruyden en waeteren, die dusdanigen leſſas mede voeren, als oorſaecken, inhoudende van dusdaenigh worgende middel-leven. Nu dat het geeſtelijck middel-leven der kroppen maecke, en niet eenige ſtoffe des onverweſenden en overgebleven tarters in de drie verduwingen, blijckt uyt der daedt; door dien deſe tarters en ſouden niet min in handen, beenen, en billen tot

dusdae-

dusdaenige uytwaſſen groeyen, dan ontrent de ſtrot. En ſoo den Cachimie, oft ſneê-tarter in een ſteen daedelijck en ſtoffelijck verharde tot eenen krop: ſoo en ſoude hy niet vergaen met een wrang aerdtachtigh tegen-middel als dit is:

Neemt zee-ſpongie, gebrandt tot datſe root wordt, drie oncen zee-ſchuym (*os ſepie*) lange peper, gember, pirethrum, galnoten, ſal gemme, kalck van eyer-ſchaelen, elcks een once, mengt het met wat water uyt ſpongien gediſtilleert, neemt dees poeder een half quintle met ſuycker genoegh, alle avonden in 't afnemen der maen, leght het onder de tong, en laet het allengskens ſmelten, oft in wijn ontgaen zijnde, ſult het allengskens doorlecken, en een krop, wegende ontrent drie pont, vergaet in eene maent. Andere lieden nemen van de rouwe ſtekende knoſpen, waſſende op den wilden roſelaer, en is de hairige ſchorſſe der caſtanien gelijck, welcken uytwas tot poeder geſtooten, en gedaen als voren, doet den goytre oft krop verdwijnen, dit niet alleen, maer oock verhoet van nieuws te groeyen. Ick heb dit uytwendighlijck aengeſtreecken, en geluckigen voorſpoet in de harde kroppen, en andere diergelijcke verhardinge gemerckt. Laurier-olie die niet vervalſcht en is door ſpeck, acht oncen, *Olibanum*, *Maſtic*, *gomme arabic.* Veneetſche terpentyn elcks drie oncen, t'ſaemen gediſtilleert. 't Gene overkomt met ſtercke aſſchen gevult, en weder gediſtilleert, en is ſeer uytnemende in alle geronnen harde ſtoffen te doen afſmelten. Item, vremdelingen, woonende ter plaetſen, etende, en drinckende als d'ingeſetenen, zijn lange jaeren, jae nauwelijcks in hen leven, eer ſy kroppen bekomen. Soo den ſtoffelijcken tarter deſe ſchult des krops hadde, en dat het geeſtelijck middel-leven in ons niet en worde overwonnen om alſulcken mis-gewas, en monſter voort te brengen, elcken vremdeling kreegh van den eerſten dagh dien tarter in 't lijf, en den krop aen de keel. Deſen krop dan is een mis-gewas, 't welck komt uyt den Archeus, verwandeler en gever der inwendige gedaen-

X ten,

ten, en niet by geval der ſtoffen. Overmits hy alle ſtoffen verwandelt, en beſtiert nae ſijn belieſte, ten zy dat hy overſtreden worde by een krachtigh middel-leven. Is hier oock eygentlijck te mercken, dat mits den krop, ſoo hart als eenen ſteen, vergaet ganſch wegh, innemende in de maegh een ſlecht tegen-middel, 't welck noch vaſter toetreckt, en runt; ſoo wordt 'er klaerlijck over geſproocken, dat den ſetel van dit mis-gewas is in 't middelleven Archei, en in het verwandelde voetſel des derden rijcks, en niet in de ſtoffe oft weſen des vremden tarters: maer wel is goet bloet geweeſt, overmits met dusdaenigh tegen-middel het ganſchelijck wegh roockt en verdwijnt. Want alſoo het onmogelijck is, dat iet doots, iet vremts, aen onſer naturen ſoude het inblaeſen onſes levens verkrijgen, en dat by gevolgh den vremden tarter noyt levende en wordt, noch daer toe bequaem geacht wordt, ſoo waer 't oock onmogelijck dat den vremden tarter ontfangen ſoude den heve des bloedts, om ganſch te mogen verdwijnen en wegh-roocken. Men ſal dencken dat ick uyt moetwilligheyt het vijfde radt in de waegen ſoeck. Dat het al eveneens bynae is, 't zy daer een onverweſende ſtoffe des tarters overblijve uyt ſpijſe en dranck, oft 't zy een mis-gewas ſtoffe binnen worde gemaeckt door kracht des middel-levens der vremde ſtoffen. Ick meynde onſchuldigh te zijn, ſoo ick eygentlijck ſpreecke, d'oorſaecken ontdecke, de nature niet t'onrecht en beticht: en mits der tarter-wordinge geen waerheydt, geen beſcheet, noch geenen noot en is, dat wy d'ontbindinge betoonen anders te zijn, dan ſy vermeynt wordt. Mits elck ding wordt ontbonden volgens ſijnen bandt, die het geſloten houdt. Te vergeefs loopt men op de Diëte, daer de ſpijſe en dranck onſchuldigh zijn. Wy ontdecken d'onwetentheydt der natuerelijcke krachten: ten kortſten geſeydt, 't is al blindelings nae de waerheyt gegrepen. Waer toe een runnende kracht, en eenen overblijvenden tarter beſchuldight, die ſelf ſijn geboorte ſchuldigh blijft, en mits hebbende het middel-leven, 't welck

uwen

uwen Archeus qualijck neyght, ſult ſteenen krijgen uyt de ſuyverſte ſpijſen en drancken : men moet dan de naeſte en oprechte redenen ontdecken, en de ydele droomen doen verdwijnen. Waer toe dient eenen ontweſentlijcken tarter in alle ſpijſen en drancken, die Godt goet heeft geoordeelt, te beſchuldigen? Ick en ontken niet, oft daer worden ſlijm, ſlijck, ſandt, en deuleech in ons geboren, doch niet uyt verdorringe, oft runninge, veel min uyt ſteen-wordinge, kalck-wordinge, &c. dan uyt eenen geeſtelijcken ſaede, en onſienelijcke beginſelen, ſoo als alle andere geboorten der nature plegen. En mits eenen anderen gebonde, en ontbinden, dan van een vremde onverwandelde runbaere ſtoffe. Jae al ſeyde ick met Paracelſo bynae een ding in effecte, doch leert ons Logica dat uyt de reden, die niet oorſaecke tot oorſaecke, oft oorſaecke wederleyt, als niet oorſaecke, volgen ontallijcke onmogelijcke onbedachtheden, alderſchaedelijckſt in de geneeskonſt. Want ſommige verduwen wel, en hebben quaeden afgang : andere ſcheyden den afgang wel, doch haer maegh en duwt niet wel; dus dat de ſcheydende en de duwende krachten ſeer verſcheyden zijn. Dien volgende 't is een andere ſaeck te verbeteren den quaeden indruck van eenigh middel-leven ('t welck is in 't verbeteren der verduwinge) en 't is een andere, wech te nemen aen den vremden tarter, die ſoude ſteen oft gruys mogen worden, oft geworden zijn. Dit geſchiet door ontdoen, en uytjaegen : en het ander door verſtercken, en herſtellen, of verbeteren. Dus ſiet men dat hy, die tarter in ſpijſe en dranck ſtelt, die komt geronnen te worden, andere ſeden in 't geneſen moet houden, dan die het aengenomen middel-leven moet verbeteren. Jae den tarter, weſende in alle ſpijſen en drancken, brengt een wanhope ter geneſinge met hem, overmits den tarter ſoude de dingen in 't diepſte ingelijft zijn, en ſoo genegen tot verhardinge, dat door geen konſt het eerſte noch het ander en mocht van den tarter afgeſondert worden.

NEGENTIENDE PAEL.

Van de drie eerste beginselen aller lichaemen.

HIer moet ick ontdecken noch eenen anderen droom, die heden den Geneseren vertwijffelt houdt, niet min dan de tarters, meynende dat het meestendeel der sieckten daer uyt komt, en dat noch met meer waerschijnlijckheyt dan den tarter: overmits den tarter noyt en was, soo bewesen is, en dit stuck is datelijck gegrondt in de waerheydt der nature. 't Is dan te weten dat Basilius Valentinus, een vernuftigh man van Sinte Benedictus orden, in sijne boecken van 't groot werck der wijsen, heeft aldereerst bespiet, dat in alle lichaemen, wanneer sy door het vier ontsloten en ontdaen worden, geen vier elementen en zijn: maer alleen drie verscheyde stoffen, van 't welcke d'eene, die waterigh is, noemt hy den balsem oft quicksilver der dingen: d'andere die vet en verbrandelijck is, het swavel, oft olie der dingen: en de derde die in asschen wordt sout gemaeckt, noemt hy het sout der dingen. Dit heeft hy dus in 't grof te kennen gegeven, beweeght door d'eerste vinders der vierkonst: die bevonden in alle lichamen een deel vaster en bestandiger, 't welck sy noemden het lichaem: een ander, 't welck waeterigh, vluchtigh, en daerom met grooter deughden is verrijckt, 't welck sy den geest noemden: en het derde, vierigh, en vet zijnde, houdende de verwe, en d'uyterste volmaecktheyt, noemden sy de ziele der dingen. Paracelsus, seer yverigh om sich selven eenen grooten naem van *Monarcha arcanorum* (die hy sich selven toeschrijft) te laeten, en om niet te schijnen te volgen den ouderlingen in desen, en versiende dat Basilii leer, niet soo openbaer, doch waer was, sonder van dien Monick oyt een woordt te spreecken, heeft hy sijne leer niet alleen aenveert, als duydelijcker dan der ouderen; maer sich selven die toe-eygenende, heeft-

heeftſe wijdt en breedt uyt gevoert, jae oock ſoo verre, dat ſijnen tarter ſomtijdts heeft ſijne heerſchappye verloren, en deſe drie lichaemelijcke beginſelen (die hy alleſins de drie eerſten noemt) begeert dat ſy ſouden weſen moeders en voeſters aller ſieckten; want hy hier den eerſten vinder af was, en dat alle ſieckten by hem byna onder 't vendel der drie eerſte ſtonden, ſoo heeft hy 't ſelve niet al te beſcheydentlijck geſtelt. Want ten eerſten, vergetende deſe leere van de drie eerſten, heeft hy een boeck gemaeckt onder ſijne Archidoxa, hoe men oogenſienlijck uyt alle lichaemen de vier elementen ſcheydt, jae oock uyt de locht, die in een plaets is, ofte uyt een gediſtilleert waeter, 't welck hy wil vullen ſonder locht in te hebben; en met het vuer toegeſmolten, een maent laeten ſieden, &c. 't welck alles quaelijck mogelijck is, en veel min ſonder opſpringen. Immers hy verſwackt ſeer de leere van de drie eerſten, overmits de vier lichaemen die hy leert ſcheyden, meer dan drie zijn, en mogen meer ſieckten maecken, nu verſterckt weſende van een meer. In andere boecken noemt hy den tarter oorſaecke van 't flerecijn, waterſucht, geelſucht, &c. in andere boecken ſpreeckt hy maer van de drie eerſten, dat ſy aller ſieckten eenigen oorſpronck ſouden weſen. In andere en eygen boecken, ſchrijft hy deſe ſieckten den ſterren ſoo gantſchelijck toe, dat ſy geenſins van de elementen der drie eerſten, noch aen den tarter en hangen; naementlijck, dat de ſterre Zedo, ſonder die meer te beteeckenen, ſoude alle waeterſucht maecken, met alle de gelegentheden daer toe van noode; item 't flerecijn, en uytterende longſucht, elck een uyt ſijne (doch ongenoemde) ſterren; maer ick ſie dat een open zeere in de looſe, my meer beroert te gelooven, dat de ſieckten hen eygen ſtoffe en werck-meeſter binnen hebben, dan dat de ſterren doen uytdorren ſonder ſtoffelijcke tegenwoordigheyt; en ſoo iet in ons hem naer de maene oft des lochts beroerten beweeght, dat is onſeren Archei ſchult, die hemelſcher aert is, ſoo oock alle ſaet min en meer hemelſcher

krachten eygen besitter is. En dewijl dese ongesteltheydt Paracelsi ons wanckelbaer maeckt, soo en heeft hy ons sijne leere der drie eerste niet genoegh verklaert. Ick heb bevonden, dat kolen van seker hout, wegende een-en-veertigh pont, een pont assche geven, en dese assche geeft twee-en-tachtentigh aesen klaer sout; ick hebbe die assche, staende nu sonder sout, seer sterck weder gebrandt, en geen sout meer bevonden; item, de selve assche noch het sout in hebbende, stercker verbrandt, in de glas-oven smeltende tot sout, wegende maer seven oncen; dit stondt Paracelsus toe, aengesien hy dees konst, als eersten vinder, oock wil tot de sieckten verbreyden, ons te leeren wat van de 40 pont kolen wort gemaeckt; is het swaevel of quick, soo en stelt hy d'assche niet onder 't sout; zijn de 40 pondt kolen oock sout, hoe weet hy dit? mits sy hen noyt en laeten distilleren, noyt en laten vangen noch sien, jae soo een kool wort gesloten in eenen vasten pot, met sijnen voorlegger aen, en gebrant met het sterckste vuer tot den jongsten dage toe, soo vergloeyt den kool binnen (teeckent hier een vuer uyt hout, 't welck gloeyende staet sonder voetsel) doch en vermindert niet een greyn in wicht, dan alle kolen vereyschen open locht, sal hy tot assche worden; item, de kool uyt honig, manna, &c. zijn verbrandt in 't gloeyende vuer, sonder uytlocht, maer alleen in sijnen voorlegger, en verbrandt noch vermindert niet; maer hebbende open locht, en geeft noyt eenige assche, dan verbrandt gantsch tot locht; sulcks dat den honigh geen sout en soude hebben in sijn assche, en het scherp-suer dat hy heeft, hoort sijnen quick toe, die andersins maer regenwaeter soude wesen. Dese swarigheden behoorde Paracelsus ge-effent te hebben, die my eertijdts seer verstelt hebben, ter tijdt toe dat ick hebbe geleert, dat men al 't hout mach verbranden, sonder tot kolen te worden, deshalven de drie eerste volkomentlijck scheyden; item, datmen alle steen vermagh tot sout te brengen, sonder kalck te worden, &c. neen, 't is hem genoegh geweest dat

soo

ſoo geſtelt, en alles in twijfel gelaeten te hebben. Hy droomt dan, dat onſen ſwaevel gediſtilleert, geſublimeert, gereverbereert en geweyckt wort, het ſout ontdaen, gediſtilleert, geſublimeert, gecirculeert, en andere gewelden lijdt, ſoo oock insgelijcks onſen Mercurius, en dat naer elcke van deſe bereydinge hy andere ſieckten en ſmerten, ſoo alleen als t'ſaemen verplicht, in ons ſoude voortbrengen: hy droomt ten leſten dat onſen quick ſoude ſoo ſubtijl worden, dat hy alleen ons de haeſtige doodt aen doet, en niet het ſout oft ſwaevel; voorwaer het is te verwonderen, dat ſulcke onbedachtheden in ſoo hoogen man plaets mogen hebben, naedemael onſen quick, een waterachtigh ſap, noyt en mach in ons diſtilleren, noch ſcherp, noch ſubtijl worden, veel min om te dooden: want ſoo eenigh ſap diſtilleert, het gene gediſtilleert wordt (beſonderlijck met onſe ſlappe hitte) en is maer een onſmaeckelijck waeter, het welcke, alwaer het duyſent mael herdiſtilleert, nochtans en krijght daer geen kracht by, noch ſcherpheyt; en ſoo by dit eerſte iet quam dat hem verſcherpte, het gebreck daer door veroorſaeckt, en ſoude den quick oft waeter niet ſchuldigh weſen, maer wel alleen aen 't andere eerſte, 't welck hem ſoude ſchaedelijck gemaeckt hebben. Hy ſeght, ſoo eenigh van de drie eerſten van malkanderen ſcheyt, 't zy een ofte twee, dat het eenen vyandt des lijfs wordt. Hier maeckt hy te vinden drie hooft-kranckheden, en elck een geeft hy een vendel ſieckten tot gebiedt; en op dat hy te min ſoude achterhaelt worden, maeckt hy ſoo veel ſout, ſwavel, ſappen ofte quicken in ons, alſſer verſcheyde kruyden, beeſten en ſterren zijn, verbiedende, ſoo wie de ſelve niet eygentlijck en weſentlijck kan kennen en vergelijcken, dat hy ſich ſelven de genees-konſt niet en onderwinde; hy ſtelt, ſegge ick, ſoo veel ſieckten in ons uyt de drie eerſten, als 'er drie eerſten zijn in alle ſterren, dieren oft kruyden, willende dat onſe drie eerſten in ſoo menigerhande zeden tegen ons ſondigen, als 'er verſcheyde ſchepſelen ter werelt zijn; en dat wy de werelt

in

in dit begrijp, oock gantſch moeten vergelijcken. Dus ſtelt hy de wetentheyt der genees-konſt in hondert duyſent verſtroytheden en dwaelingen, verſaemelt alle natuerlijcke wetentheyt in onſeeckerheydt ſijner droomen; hy ſagh wel de groote onwetentheyt daer de genees-konſt in lagh, hy hoorde het kalf bleeten, hy wilde het helpen, maer en wiſt niet in wat ſtal het lagh. 't Is ſoo, in alle lichamen vint men wel deſe drie ſtoffen ſcheydbaer van malkanderen, en dat heeft hem bedrogen, en verſtout te verdichten, alle ſieckten uyt de veranderinge deſer drie her te komen, niet betrachtende noch beſchouwende, dat de drie eerſten geene ſieckten in ons en mogen maecken, overmits ſy nergens, noch oyt geſcheyden en zijn, noch en mogen weſen in ons, door dien haer krachten t'ſaemen verbonden ſtaen, door de tegenwoordigheyt des middellevens, onder wiens gebiedt ſy zijn, 't gene ſy zijn. Het ſout heeft hem alleen bedrogen, ſiende 't ſelve in de pis, was hy ſeer verſterckt, niet merckende dat het ſelve niet en is uyt de drie eerſten onſes lijfs ſubſtantie oft compoſitie, dan eenen dreck en uytworp der ſpijſen en drancken; voorts worde hy verſterckt, ſiende dat wonden quaelijck gehandelt, veel bijtend lidt-waeter gaeven; item, daerom oock de kinder-baeckers, en insgelijcks alle opene zeeren ſeer klaegen over het knaegen, bijten, en eeten des zouts, hebbende daer uyt beſloten, dat niet alleen het zout veel ſieckten veroorſaeckte, beneffens d'opene zeeren, maer oock dat d'andere twee eerſten haer keer moeſten hebben, in andere ſieckten te baeren. Voorwaer ſoo hy 't ſelve beter hadde ingeſien, hy ſoude 't bedrogh ontdeckt hebben; want hoewel 't voorſeyde zout uyt de menſchen vliet, zijn ſy niet als het zout geſcheyden van beyde d'anderen; maer dat alle onſe ſtoffe des bloedts en vleeſch ſmolt tot dusdaenigh zout, en niet by ſcheydinge des zouts, van ſwaevel oft quick; hier door beweeght zijnde, ſeght hy in menighte ſteden, dat de geheele ſubſtantie onſes lijfs maer een Salpeter cagaſtri is, en heeft vergeten des ſwaevels en quicks; te

meer

meer, om dat den ſalpeter ſeer ongelijck is met alderhande ſwavel; even gelijck eenen quaeden reuck alle 't vleeſch en bloedt des menſchen verkeert in eenen geelen, graeuwen, oft waeterachtigen ſtinckenden buyck-loop; de waeter-zucht verkeert alle 't vleeſch en bloedt tot zout waeter; een open geſwel verkeert alle 't vleeſch en bloet tot etter. 't Is wonder dat Galenus des menſchen bloedt niet en ſeght verſaemt te weſen uyt etter, uyt zout waeter, geele en graeuwe ſlijcken, &c. overmits het hem levende daer in verkeert, ſoo als in veel verſcheyden andere waeters, en zout. Soo dan het zout des lichaems, als van de drie eerſten, deſe ſieckten maeckte by ſcheydinge, waer blijft dan ſijnen ſwavel en quickſilver te hoop geſtelt, die daer van geſcheyden ſoude weſen. Eenen water-zuchtigen, die door eenen quack-ſalver ſich ſelven het waeter acht en een half voet door eenen dranck liet af haelen, vermeende geneſen te zijn, weſende gantſch dun en maeger; maer in vier-en-twintigh uren was hy weder ſoo dick als te voren, hebbende ten minſten vijftigh pont zout waeters in den buyck en beenen, en ſterf: ſoo ſouder dan moeten ergens tien oft vijftien pont ſwaevel blijven, 't welck in het lijf niet bevonden en wierdt, op geſneden zijnde; maer weſende over het gebeente, als een vel over een trommel getrocken, is al te klaer, dat de drie eerſten geene ſieckten en veroorſaecken. Eenen rijsſchelligen eycken-boom verlieſt ſijne ſtoffe, verkeert tot knaegend zout waeter, en in ſtede datter veel ſwaevel en herſt in hem moeſte blijven, 't welck ſoude afgeſcheyden zijn van 't zout, verlieſt hy ſijn vettigheydt, wordt rot, voos, en hy en kan naeuwelijcks branden. 't Is vreemt, dat Paracelſus niet en gedenckt, dat de drie eerſten hen niet en ſcheyden, dan door 't vuer, dat hyſe noyt anderſins en heeft geſpeurt, noch oock in den graet van onſe hitte; en niet en merckt, dat blijvende de ſelve beginſelen, de ſtoffen veel verweſentheden van d'eene gedaente in d'andere lijden; ter avonture heeft hy gemeent als Galenus, die dachte dat d'elementen

in ons verwesentlijck waren, en dat alle onse krachten daer uyt hongen, hy evengelijck heeft vermeent, dat onder het gebiedt van de gedaente des vleeschs, bloedts, &c. d'ondergedaenten der drie eersten, hadden noch hare openbaere wesen en werckingen. 't Gebreck in de Philosophie, die leert, dat het leven en middelleven wercken in de lijven, dat alle onder-gedaenten als van de drie eersten, vleesch, been, &c. worden van de overgedaente bestiert, besloten en wederhouden; naementlijck, dat de drie eersten noyt ergens en wercken, dan ontslagen zijnde van de over-gedaenten, en sy gescheyden zijn; als wanneer elck van hen nu is geworden een bestaende ding (*res per se subsistens,*) en niet alsoo lange sy onder 't gebiedt van een ander bestaende ding gedwongen staen, als lichaemelijcke beginselen. Dese dwaelinge heeft Paracelsus soo verre verleyt, dat hy niet en heeft geweten, dat alle gewas sijn krachten heeft in sijn middelleven; maer heeft gemeent, dat alle haer deught en wercken quaemen uyt de drie eersten, om dat sy sulcken quick, swaevel en zout hadden. Hy behoorde gemerckt te hebben, dat de drie eerste wel andere krachten hebben, soo sy gescheyden zijn uyt het loodt, dan het loodt terwijlen het in sijn wesen staet. Dat assche, waeter en olie, vermengt in een flessche, dicht toegesmolten, niet en wercken tot onsen behoeve, soo lang sy in de flesch zijn bedwongen, dat de flessche werckt als een flessche, en niet om dat uyt haer de voorseyde drie eersten mogen gescheyden worden; immers heeft hy soo veel naerder dan Galenus gekomen, kennende de drie eersten naerder ten lichaeme, dan d'elementen; doch zijn beyde even verre, eygenende der sieckten oorsaecken aen dese beginselen, midts in ons niet krancker en wordt, dan het leven, 't welck de stoffen beweeght, en de drie eerste en staen oorspronckelijck onder 't gebiet des levens niet, oft onmiddelijck; maer sy staen wel onder 't gebiedt der gedaenten, wiens drie eersten sy zijn; te weten, sy staen onder de gedaenten van bloedt, vleesch, zenuwen, been, &c. dan des men-

schen

ſchen ſtoffe, gelijck ſy uyt verſcheyden ſpijſe getrocken is, ſoo vermach ſy weder door verſcheyde verrottingen veranderen in menigerhande ſappen; eyndelijck de ſieckten veroorſaecken deſe veranderingen in zout en rotte ſappen, maer niet dat dit zout eenige ſieckten veroorſaeckt. En daerom ſegh ick, dat Paracelſus in dit, neffens ſijne tarters der ſpijſen en drancken, heeft gedroomt, twijffelende aen wien hy alle ſieckten mochte toeſchrijven.

TWINTIGHSTE PAEL.

Van de dwaelingen in de Catharren.

INsgelijcks de Schrijvers vol onbetrouwen en onſeeckerheyt ſtaende, ſoo in 't niet kennen des eygen weſens, en gedaente van de ſieckte (ſoo voren is beweſen) als niet wetende waer te vluchten om iet te bevinden, waer aen de ſieckten haren oorſprong ſchuldigh ſouden blijven. Sy hebben oock veel van de fluxien oft catharren gepraet, ſulcks dat bynae een derdendeel aller ſieckten de catharren worden toegeſchreven; den tarter, de drie eerſten, en catharren, ſtaen in 't geding; dus is 't redelijck, dat ick hier verklaere, hoe verre dit ding licht ſchept. Sy ſeggen dat de maegh der catharrigen de dampen ten hoofde ſenden, alwaer de herſſenen, weſende als eenen helm, alambic, oft deckſel eens pots, deſe dampen tot waeter ofte catharren-ſtoffe verkeeren, van waer ſy nederwaerts vallen op de looſe, maege, tanden, oogen, op alle peſen en ſteden des vleeſch. Doch om dit ten gevoegelijckſten te verſtaen, is te gedencken: eerſt, dat den menſch, ſoo lange hy leeft, in ſijne maegh daedelijck vochtigh en werm is; ten tweeden, dat het onmogelijck is, dat eenige waterige vluchtige vochtigheydt, die metter daet werm zy, niet en dampe; ten derden, dat der maegen wech opwaerts ſtaet tot in de kele, en is het ſelve vel en ſtoffe, *Membrana*,

daer sy oock self af is, genoemt wesende haeren wech, *gula*. Ten vierden, dat alsulcken vel dadelijck nat zijnde, op een valt, soo als een natte blaes, met uytsluyten van alle locht, waeter, ofte iet anders. Ten vijfden, dat dit het slot is, waer door *gula* langs henen gestopt is. Ten sesten, dat desen wegh altijdt noodelijck toegesloten is, ten zy voor den tijdt dat 'er spijse, dranck, ofte ripsen door trecken, die hen als dan openen. Ten sevenden, dat 'er uyt de maegh geenen wint, damp, noch locht en komt, 't zy den mont der maege open ofte toe zy, sonder geklanck, alsoo in de ripsen gehoort wort. Ten achtsten, dat de laeuwte der maegh wel eenen damp maeckt, maer niet soo geweldigh die en drijft, dat den damp het slap overeen gevallen vel van *gula* mocht van een spannen om door te vliegen, maer alleen den damp der maege set sich selven weder gemackelijck tot waeter, soo als wy sien in onse glaesen, staende in den leeghsten graedt der hitte. Uyt dese acht regulen, by een ieder gekent, en beleden, volght, datter geenen damp en vlieght van de maegh na het hooft; item, dat alreede de stoffe der catharren ontbreeckt, en den droom uyt de slaep ontweckt is: item, dat dese groote verblintheydt, door soo veel eeuwen, de werelt soo schaedelijck heeft bedrogen: item, staende haer leere, dat elcken mensch dese dampen gelijckelijck soude ten hoofde senden, en dien volgens oock moeten catharreux wesen, luttel min ofte meer van een verscheyden: mits elck een den selven wech, hersenen, water en wermte der maege heeft: item, dat 'er noyt mogende dampen uyt de maegh komen, luttel oft veel, sonder geklanck: dus moesten alle menschen geduerighlijck de verckens in ripsens klanck vergeleecken zijn: item, den damp, hoewel hy van de maegh quaeme tot in de keel, nochtans soude door den mont oft neuse vervliegen, eer hy ten besloten wege der hersenen opstege; 't welck blijckt by de ripsen, die, hoewel sy subtijlder zijn dan waterige dampen, nochtans niet en klimmen by de hersenen: item, souden dese dampen moeten stracks aen-

sitten

ſitten voor het meeſtendeel in de neus, mont, en keel, ſonder op te klimmen tot het hooft. Item, mits twee lichamen hen niet t'ſaemen en plaetſen in een ſelve plaets, ten zy d'een voor d'andere de plaetſe ruymt, en den gang der keelen naer de herſſenen is boven met de herſſenen verſtopt: want den ſelven ſeer eng en naeuw is, ſoo volght oock dat den damp uyt de maege niet wel en ſoude mogen trecken na de herſſenen. Door dien geen buys, ſtaende boven verſtopt, en laet van onder geenen damp ingaen. Item, genomen dat den damp door de Gula ter keelen opquam, ſoo en mocht hy noch in de herſſenen niet komen, noch daer eenige breede plaetſe vinden, om daer tot catharre te worden. Dan wel den damp en mocht niet vinden dan den gront van 't becken, 't welck is als eenen treſter, wiens ſcherp eynde beneden uytkomt, hebbende twee pijpjens ten neuſewaert, en twee naer de keel treckende. Sulcks dat deſen damp, als hy met groot geluck ware boven geraeckt, maer de ſcherpte van deſen treſter en mach ontmoeten, en naementlijck de twee pijpjens ter kelen ſtreckende, en niet meer. Het openſnijden der dooden ſal alle 't voorſeyde verſtercken. Item alle damp optreckende door warmte, jae al worde het ſnot ſelve gediſtilleert met den trap onſer warmte; ſoo en verkeert ſijnen damp maer tot enckel water, en is niet ſlijmerigh, noch bequaem om ſulcks te worden. Soo dan, en komt uyt de maegh der herſſenen noch damp, noch water, noch ſlijm: en daerom valt oock de ganſche catharre tot ſpot der kinderen. Item dat meer is, geenen damp diſtillerende uyt de warme maege, en ſuerder ſtoffe, en mach tot ſout waeter door de diſtillatie worden. Uyt het ſuere moeſten de dampen oft ſuer weſen, en geſmaeckt worden voor ſulcks by alle menſchen, en geven eenen ſueren water-geeſt: oft ten minſten, het waeter moeſt onſmaeckigh weſen, ſoo als gediſtilleert ſurckel een onſmaeckelijck water geeft, en niet een ſuer water; en genomen dat dit alles ophiel, en niet en waer ('t welck ſoo natuerelijck, en noot-

ſaeckelijck is, dat het anders niet weſen en mach) ſoo en mochten nochtans de catharren noch niet vallen uytwaerts, noch inwaerts. Niet uytwaerts tuſſchen de huyt des hoofts en de ſchael: want ſoude deſen damp en vremde gaſt, uyt de maegh komende, eenen vyandt, uytworp der herſſenen, en oorſaecke der catharren, en veler ſieckten geworden zijnde, ſoude hy, ſegh ick, tot waeter zijn gebracht onder de herſſenen, en weder van beneden dwers door 't lichaem der herſſenen, waeter-wijs oft damp-wijs gedruckt worden, ſoo was 'er allen oogenblick een genaederde popleſye, en bekende doodt. Item moeſt deſen damp door de vellen der herſſenen, en door de ſchaele des beckeneels gevoert worden, om onder de huyt (de welcke nochtans veel meer en grooter ſweet-gaeten heeft, dan het gebeente) weder tot water te worden, en ſtoffe der uytwendiger catharren: ſoo buyten alle onnuttigheden in deſen beweſen, ſoude immers ſtracks alle catharren met de eerſte warmte en ſweetinge verdwijnen, en damp-wijs door de huyt verroocken. Item alſoo de huyt des menſchen vaſt aen kleeft, ſoo moeſt 'er eenen drijver weſen, oft in 't waeter, oft in de plaets, dit dit waeter tuſſchen huyt en ſchaele met gewelt afdreven, niet weſende den af hang genoegh om 't ſelve te bekomen. Het waeter en is maer eenen overtolligen damp, krachteloos in ſich ſelven, door de hitte uytgedreven, en ſtaende ſonder hitte onder de huyt, en heeft met ſijne verſtootinge geen drijvende kracht gekregen, en den drijver aller leden, driftende uytwaerts, ſoude ſonderling dit water damp-wijs van ſtede doen vertrecken. Item alle ſweet, weſende alreede uyt ſich ſelven ſout, mocht veel lichter catharren worden, dan deſen gedroomden damp. Het welck niet weſende, ſoo te min mach oock den damp tot catharren veranderen. Item, viel dit water tuſſchen huyt en vleeſch nederwaerts, het ſoude weynigh oft veel zijn; weynigh weſende, het moeſt ſtracks door de ſweet-gaeten verroocken, veel lichtelijcker dan door de herſſenen, membranen, en ſchael. Indien het

het veel is, men moeſt 'et by geſwel vallende gewaer worden. Item het moeſt vallen tuſſchen huyt en vleeſch, en heeft geenen wech om in de peſen, vleeſch, oft elders te pijnigen: overmits elcke pees met haer eygen velleken overdeckt is, en verſcheyden van de huyt des menſchen. Item dit water gemaeckt onder de huyt des hoofts, hoe mach het vallen op de tanden, op de oogen, &c. naerdemael het moeſt eer vallen in de kaecken, tuſſchen haer buyten-huyt, en binnen-vel. Item de zenuwen die beneden van de herſſenen komen van elcker zijde, en ſtrecken hen door 't kaeck-gebeente langs de tanden, paſſen ſoo wel op 't gat des beens, daer door ſy loopen naer de wortel van de tanden, dat ſy het ganſchelijck verſtoppen: ſulcks dat 'er geen plaets en is, om daer neffens catharren in te ſenden, de welcke niet onder de huyt des hoofts, noch onder de herſſenen, maer in het bloedt ('t welck is tot voetſel der plaetſe beſtelt) des tantvleeſch ſoude worden geboren, en dat niet uyt de maegh, dan alleen uyt het bloedt. Het welck overmits het veel ander waeter, ſweet, en bloedt verteert ſonder catharren, mocht oock met eenen een druppel water oft twee meer verteeren, die als catharren, langs de zenuwen der tanden met gewelt waeren ingereſen, oft gedrongen. 't Is oock onmogelijck, dat een uytwendige catharre viel tuſſchen vel en vleeſch, uyt het hooft, oft door de keel nederwaerts, om de Pleuriſie, oft ſijde-ſteeckſel te baren, overmits die noyt en is tuſſchen de huyt en ribben, (alwaer noch eenighſins een wegh is van 't hooft nederwaerts) maer wel alleenlijck tuſſchen de ribben en het inwendigh velleken Pleura genaemt. Zijn dan geene catharren uyt de maege veroorſaeckt (ſoo men nochtans ons leert) ſoo is 't wel te betrachten, dat alle 't gene dat uyt het hooft valt, is eenen dreck der herſſenen, en een ſnot, 't zy het dun oft waterigh zy, oft dick en ſlijmerigh. Dus zijn oock noodeloos alle middelen ter maegen gebruyckt; wiens gebreck in de herſſenen leydt: en is belachens waerdigh, dat Coriandre, &c. gegeten na 't middagh-

mael,

mael, soude beletten het op-klimmen der dampen tot het hooft. Want soo 't selve optrecken natuerelijck waer, en uyt warme vochtigheyt veroorsaeckte, wat mocht den Coriandre daer toe doen: soude hy in 't waeter geleydt zijnde, beletten dat uyt het waeter geenen damp in den Alambick en mocht optrecken: dit is het onbedacht stuck, het ydel en schaedelijck geraes, dat tot noch toe de werelt heeft in slaep gewieght.

EEN-EN-TWINTIGSTE PAEL.

Geen Catharren op de Loose.

HEt is even dwaes, 't gene alle Schrijvers ratelen van de catharren uyt het hooft in de loose: willende dat alle hoesten, uytteeringen, fluymen, vomice, oft vergaederingen, kortborstigheyt, &c. komen uyt de catharren: dat dusdaenige droomen soo veel eeuwen hebben gestaen, is een gewis teecken dat 'er geen konst onachtsaemer en is betracht geweest, dan aen de welcke het meeste is gelegen; en geen sonde min en is gestraft, dan die de meeste moorden doet. Wesende dan al wat uyt het hooft als uytwerpsel komt, eenen waeren dreck der hersenen, te weten een enckel snot; soo is 't selve wit, dick, slijmigh, en weynigh uyt gesonde hersenen: maer soo de krachten verdraeyt staen, soo wort het waterigh dun, oft dick, geluwe, veel, sout, scherp, &c. en loopt af door de neus, oft langs de keel, daer het gevoeghlijckste mach, doch des en valt 'er niet een druppel in de loose, sonder eenigh gevaer, en dreygen van versticken: soo als geschiet, wanneer iemant ongeschickt, broot, wijn, oft water swelgende, en des iets vallende op de loose, is in gevaer van te verslicken, oft versticken. Verre van daer, dat 'er in een uur oft twee slaepens soude een volle becken fluymen, sonder gewaer te worden, uyt het hooft op de loose zijn gevallen, 't welck den siecken door hoesten 's morgens doet ruymen.

Ick

Ick heb my eertijdts laeten genoegen met de leere der boecken. ick ſtelde dusdanige krancken door konſt, dat ſy mochten op 't aenſicht ſlaepen, denckende dat het hooft alles ſoude ter neuſen uytgeſonden hebben, en de looſe vry van de toeloop gebleven: maer den volgenden hoeſt ſpotte met mijne ydele hope; door dien alſulck leggen niet eenen koch des hoeſts quyt en ſcholde. Ick ſagh dan, dat gelijck alle en een iegelijck lidt geterght, oft belet zijnde, maeckt veel uytwerps, de looſe oock niet min dan alle andere leden geterght, gequelt, geperſt, geknaeght, gequetſt, oft verongelijckt weſende, baert veel, en verſcheydenheyt haers drecks, nae de getuygenis haers onluſt. Dat de looſe in alle Scholen tot noch toe geacht worde op en neder te gaen, als eenen blaesbalck, in 't nemen en geven des adems: dat den adem uyt en in de looſe gaet ſonder verder doortocht, en dat daer door 't hart wordt verblaeſen en verkoelt, is een te ſchrickelijcke en ſchaedelijcke onwetentheyt. Ten eerſten, 't is niet volgens het gebruyck en eynde, waer toe de looſe is; want alſoo in de lucht veel ſtofs ſwiert, en dat men noodelijck moet de lucht trecken in de holheydt der borſt, ſoo ſoude in korten tijdt de heele borſt vol ſlijcks weſen, ſoo daer geen looſe en waer; en alſoo 't hair in de neus dient om 't grove ſtof te ſchutten, ſoo dient den menighvuldigen loop der rhoren, en pijpen door de looſe, om het ſubtijlſte ſtof te aenhechten, op dat de lucht vry en ſuyver in de holle borſt treckt, als in een keucken, alwaer ſy ten behoef des levenden geeſt bereydt wordt. Ten eerſten, om te betoonen dat de looſe niet en roert, dienen deſe tien redenen. Eerſt, de ſtoffe oft ſubſtantie der looſe en is niet bequaem om op en neder, wijt en eng te worden; 't welck ooghſienelijck blijckende, 't is wonder dat het contrarie nochtans ſoo onbedachtelijck tot noch toe van alle Scholen is gelooft. Ten tweeden, de looſe der vogelen is haer aen de ribben vaſt aengehecht, doch haer dienende ten ſelven eynde, als onſe looſe aen ons. Ten derden, 't geheel lichaem be-

ſtaet uyt *vena arterialis, & arteria venalis*, en de rouwe arteria uyt het eygen vleeſch der looſe *Parenchyma*, en uyt het vel, 't welck de looſe bekleet. De drie eerſte zijn buyſen door alle de looſe gelijckelijck, en in 't minſte verſpreyt. Waer af de twee eerſte, zijnde vol bloedt,en grijpen geen lucht van de adem toe. Het derde is altijdt open, met ringskens geſticht, ſoo als de ſtrot. Het vierde is vaſt vleeſch, in wiens plaets geen lucht des adems en wordt bevangen. Het derde ten hooghſten en begrijpt maer ſoo veel luchts,als ſal een vierendeel der looſe weſen. Maer mits het open ſtaet,en niet ydel en is: ſoo is 't alreede met lucht vervult, en daerom en mach daer toe geen nieuwe lucht in de looſe komen, ten zy de lucht, die in de voorſeyde tackjens der rauwer arterien is, in 't hol van de borſt wijckt. Ten vierden, ſoo iemant wordt gequetſt door de ribben ſonder looſe te raecken, hy blaeſt een kaers door de wonde uyt; en ſoo men ſtracks daer nae de wonde verſtopt, en wederom verſoeckt op de keers,hy blaeſtſe weder elcken mael uyt als voren;dus blijckt dan,dat den adem gaet door de looſe in 't hol van de borſt. Ten vijfden, 't welck men oock bevindt door 't ſpouwen en ſuyveren van de pleuriſye, en van 't geſweer der longe in etter verkeert. Overmits ſoo in 't een als het ander men door de looſe, 't gene in 't hol van de borſt vloeyt,uytwerpt. Dus moet het vel,'t welck de loos bekleet, open ſtaen: hoewel men het niet en ſiet nae de doodt. Soo zijn oock nae de doodt verſtopt de zenuwen des geſichts; item de darmen, het ſchutſel, 't welck in 't midden 't hert is, en veel andere, de welcke al te ſaemen met het leven ganſch open zijn. Ten ſeſten,alle looſen van 't vee ſwemmen op 't waeter nae de doodt, dus zijn ſy vol luchts nopende de rouwe arterie. Ten ſevenden,item blaeſt uyt alle uwen adem, ſoo veel het mogelijck is, neemt met een zeel de maete om u borſt, treckt dan weder ſoo veel adem, als ghy meught, meet 'et u weder, en ghy ſult bevinden door den Cubus dat 'er meer luchts is getrocken, dan 't geheele lichaem der looſen groot is. Ten negenden,

genden, item ſult het ſelve, blaſende in een blaes, bevinden. Ten tienden, 't is ongetwijffelt oft door het intrecken des adems, wort onſe borſt wijder: en het lichaem van de looſe, al mocht 'et wijder worden ('t welck neen) doch en kan het ſoo veel niet wijder verſpreyt worden, als de borſt grooter wordt. Ten elfden, waer 't dat de looſe de heele borſt vervulde, ſoo waer het billick dat 'et verheffen der ribben de loos mocht opſpannen. Maer aengeſien de lucht verſpreydinge, en verengeringe lijdt; ſoo is 't onbillick dat het opheffen der ribben *adæquate* lucht evenwel ſoude trecken; te meer dat deſen treck altijdt met een gewelt, en pompwijs moeſt geſchieden, 't welck niet naturelijcker wijſe en ſoude gebeuren. Ten twaelfden, wat grooter onbedachtheyt en mach niet voorkomen, dan te gevoelen, dat den ganſchen loop die het lucht-roer door de long doet, ſoude met dwarſe knorrige ringskens opgeſpannen zijn, en dat des niet te min, hoewel alle 't lucht-roer door de long alreede vol lucht zy, ſoude de long op en neder gaen met den adem, wijder en enger worden. Ten dertienden, men leert ter Scholen dat het *diaphragma*, oft ſpanvel, is 't gene door ſijn roeren ons den ordentelijcken adem geeft met de vleeſch-peſen, die tuſſchen elcke ribben ſtaen. 't Is wonder dat de werelt door ſulcken guychelrye haer ſoo lang en ſchaedelijck beſtieren laet, naedemael leggende op den rugge, en leggende d'eene hant op den buyck, en d'ander op de ribben, en treckende eenen ſachten ongedwongen adem, men voelt het tegendeel van de voorſeyde leere: te weten de buyck gaet geduerighlijck op en neder, en ſijne peſen alleen doen alle het roeren tot dien adem. Item, ſtaende eenen vaſten bindel om de ribben, de buyck heft op en neder, blijvende de ribben ſtil ſtaen; ſulcks dat in het ordinaris, en gemackelijcken adem, den buyck met ſijn verheffen en ſincken, alle het werck volbrengt. Maer niet in de engborſtigheydt, in 't geeuwen, in 't hoeſten, in 't nieſen, noch in 't ſuchten: want in 't willighlijck verbreyden en nederduwen der borſt voelt

men wat de voorseyde rib-pesen doen : te weten de ribben hangen ront af, en langwerpigh ; en de voorseyde rib-pesen trecken de ribben om hoogh, daer mede de borst wijder wordt, soo men gewaer wordt in de groote engborstigheyt, waer in de schouderen oock verheffen, &c. maer alsoo niet noodigh en is in een kleynen ongedwongen adem, dat de borst wijder wordt; soo is 't dat de voorseyde rib-pesen ordentlijck stil staen en rusten, laetende den sachten ongehaesten adem alleen door des buycks pesen getrocken worden; en waer het spanvel het eygen werck-tuygh des adems, naerdemael alle pesen treckende roeren, soo soude de borst moeten ingebogen staen onder het spanvel, bynae in gelijckenis eens santloopers: en soude de borst open gaen niet door eenige willighlijcke beweginge, dan alleen van wegen dat d'ingeboogde ribben souden los gelaeten worden, om weder op haer plaets te gaen. Het eerste is onwaerachtigh, en het tweede soude een geweldigh roeren zijn, en niet lang bestaen konnen. Ten derden, soo en vint men oock niet dat de ribben worden ingetogen als met eenen riem in 't uytduwen des adems, dan sy worden alleen geroert door een opheffen opwaerts, en dat wanneer men een geweldigen adem in treckt, en in 't nederduwen, wordt eer rust dan roeringe bevonden. Ick besluyt hier uyt, dat aengesien den buyck door sijn verhef den gemeynen en gerusten adem treckt in de borst : dat de longe, loos, oft licht niet en roert, noch op en neder en gaet; dan dat door haer, als een teemst, de lucht haeren uyt en intocht heeft, de loos blijvende onbeweeght, en door het opheffen des buycks wordt het spanvel om laegh getrocken, en deshalven wordt de ruymte der borst voor soo veel vergroot : soo dan het spanvel en roert niet, maer wordt geroert door het roeren des buycks. Men mach sich schromen over 't ondersoeck der verborgen dingen in de Geneeskonst, aensiende hoe men tot noch toe gehandelt heeft met dese openbare gebruycken onser leden. Soo dan volght, dat de lucht door de loos drijft tot het hol van de borst, dien

dien volgens oock dat het vel, 't welk de loofe bekleet,fo menigmael door-gaet is, als 'er uytgangen zijn der minfte pijpen van de raeuwe arterie. De fwarigheyt dan om te genefen de gebreken der loofe, en zijn niet (fo men ons leert)om dat de loofe geftadelijck op en neder beweeght wordt, als eenen blaesbalck, en noyt en ruft, dan ter oorfaecke, dat foo wanneer d'uytterfte paelen der raeuwe Arterie met eenigh taey flijm verftopt worden, fy moeten verftopt blijven, niet mogende derwaerts iet geraecken, dat gegeten ofte gedroncken wordt, dan alleen de locht, die nu daer door verftopt is, en fonder door-tocht; wefende het inwendigh van de raeuwe arterie eene holheydt, die, hoewel fy binnen ons zy, nochtans ons is als uytwendigh, en niet en is dan een vat des lochts. De locht dan vermeerdert,verdort en verdrooght noch meer het verftoppende flijm, oock en is 't niet te verwonderen, dat dit flijm ten leften fcherp wort, dat het oock bedroeft, verongelijckt en verfmacht de ftede daer het hangt, waer uyt volght engborftigheydt, door knaegen der aderen, bloedt fpouwen, hoeften, verrotheydt, die men *vomicam* noemt, longe oft loos-fweer, &c. Genomen fes hondert pijpkens der raeuwe arterie zijnder van nooden, om wel te verblaefen, waer van feftigh verftopt zijn, dien menfch gebreeckende het tiende deel des adems, wordt kortborftigh, en magh geen raffchen ganck lijden, &c. Hier fiet ghy hoe alle lecken en fyropen niet en baten, want fy niet ten ordre en geraecken: zijnde dan nu in 't kort genoeghfaemlijck bewefen, dat d'ouders met de huydige fcholen vertwijffelt ftaen, en niet en weten het wefen van de fieckte, als fieckte, noch oock foo zy is aengeknoopt aen hare oorfaecken: oock dat 'er geen vier humeuren en zijn, noch in den bloede, noch oock als ftoffe onfer lijven, en veel min als oorfaecken onfer kranckheden: oock dat 'er geenen tarter in onfe fpijfen oft dra ncken en is, veel min om oorfpronck aller onfer fieckten te wefen: noch dat de drie eerften der lichaemen in ons geene van onfe fieckten en baeren:

dat niet geweten en is van de oorſaecken des ſteens, oft zouts: niet gekent en is den inhoudt der piſſe, dat oock niet wel geoordeelt en is over der catharren ſtoffe, geboorte, afloop, en beroerten; noch oock van 't gebruyck, dienſt en eygenſchappen der looſe iet is geweten, veel min van hare gebreecken; ſoo magh men klaerlijck kennen, dat ick deſe uytloopen niet en hebbe aengerecht uyt moetwilligheydt, en als eenen vernieuwer; die alle ding om ſtoot; 't is my genoegh, dat Godt mijne meeninge ſal oordeelen uyt medelijden des menſchelijcken geſlachts geſproten te zijn, en dat ick de deure ten wege geopent hebbe; op dat andere met rijcker gaeven daer door ſpoediger mochten wandelen, mits deſen hun licht genoegh laetende, om aller ſieckten begin, ſtoffe, en de werck-meeſter beſcheydentlijck te kennen, en daer tegens behoorlijcke middelen te onderſoecken. Mijn boeck is kleyn, het beteeckent mijn verſtandt, doch is ſijnen inhout ſeer groot en wijdtloopigh, en tot onſe kranckheden ſeer hoognoodigh, waer op mijnen yver en hope paſſen; in 't kort verhaelt, ick hebbe beweſen dat alle ſieckten in ons voortkomen, ofte uyt drecken en uytworpen der drie verduwingen, waer en hoedaenigh die zijn, en dat de ſelve t'onrecht wederhouden, oft by gebreecke, oft by verſtootinge gemaeckt worden, (waer tegen dient de herſtellinge onſer gebreken, by verſterckinge der krachten) ofte by verweſentheydt in ons, hare uytterſte hardigheydt (als ſteen, verſtoptheden, &c.) verkrijgen, oft haer giftigen aert aen doen, 't zy in 't geheel lijf als melaetsheydt, &c. ofte in eenigh lidt alleen, als kreeft, wolf, doodt vuer, water-ſucht, vallende ſucht, &c. (waer tegen dienen d'eenige vernieuwende, en hoogh-bereyde tegen-middelen) oft by gedeeſſemde vergiftinge, en verwandelinge, als zijn den graeuwen, geelen, en rooden door-loop, peſt-formige koortſen, en de peſt ſelve, (waer tegen dienen de voorſeyde dingen, ſonderling die uyt begaefde tegengiftige dingen konſtelijck en hooghlijck bereydt zijn,) hier mede alle oorſaecken en tegen-

middelen aller inwendiger en uytwendiger kranckheden genoeghſaemlijck begrijpende. Ick dancke den Vaeder der lichten, die my heeft laeten volgen mijn beroep, en dertigh geſtaedige jaeren heeft geſpaert, middelen en wille gegeven, om door 't vuer naer mijn kleyn begrijp geleert te worden; biddende hem in de diepſte nederigheyt, dat het hem gelieve, uyt ſijn loutere genaede, mijn ſchrijven aen andere te laten voorſpoedigh zijn, tot meerder hulpe des naeſten. Den Prince des levens en der doodt zy alleen alle eere en glorie.

TWEE-EN-TWINTIGSTE PAEL.

Tegen-middel der ſieckten.

HEbbende beweſen datter geen vier humeuren en zijn, die de ſtoffe des bloedts, onſes lijfs, en bynae aller ſieckten ſouden weſen; item, datter geenen tarter in de ſpijſen noch drancken en is, die onſer ſieckten ſtof-bereyders mochten weſen; als mede dat de drie eerſte beginſelen niet en zijn de lichamen onſer kranckheden, noch oock de catharren en zijn daedelijcke oorſaecken, ſoo ſy worden gemeent; en volgende daer uyt dat tot den hedigen dage toe; men oock niet onderſocht heeft, zijnde d'oorſaecken aller kranckheden door alle eeuwen noch onbekent gebleven. Nu dan, op dat ick niet alleen loochenende en berovende en ſchrijve, en niet en ſchijne een oordelenden geeſt, die alles verwerpt en omſtoot, ſonder iet beters by te brengen; ſoo heb ick ſtellende betoont, dat bynae alle ſtoffelijcke ſucht ons overkomt, door eenen inwendigen vyant, en dat den ſelven woont in de drecken, oft uytworpen onſer drie verduwingen: deshalven ſoo dacht het my niet onbillick voor te houden die middelen, die de drie drecken voorſeydt mogen wegh nemen. Ick weet dat het mogelijck is, datalle ſieckten, die by de drie drecken voortkomen ſouden, door een eenigh

tegen-

tegen-middel benomen wesen, als staende so afgesuyvert en gescheyden van alle vlecken, dat het sich niet geerne meer en vermengt met eenigerhande onsuyverheden, hebbende daer-enboven noch een ontdoende en ontrunnende kracht, waer door alles stracks wordt ontweyckt, ontdaen, gesmolten, en opgelost. Sulcks is het *liquor Alkahest* van Paracelsus, 't welk is sijnen *Cheyri*, sijn *sal solutum*, *sal circulatum*, *circulatum majus*, en met meer andere naemen by hem vernaemt; sulcks is sijne *essentia membrorum*, *arcanum tincturæ*, ofte *primus metallus*, *vinum vitæ* genoemt; sulcks is sijne verwe van spies-glas, en *mercurius vitæ*; item, sulcks is sijn verwe van gout, van corael, &c. item, sulcks is het element des vuers, uyt het koper; item, sulcks is den Horizon precipitaet, root als scharlaken, bestendigh in 't vuer, soet als honigh, volbrengende alles wat de Genees-konst en Heel-konst wenschen mogen, weynigh uytgesondert. Dit zijn de hooft-stucken, om de welcke Paracelsus soo hoogh beroemt is, en heeft verdient, dat tot Saltsburgh hem dit graf-schrift ter hooger gedachtenisse is gelaeten:

Hier leyt begraven Philippus Aureolus Paracelsus, die de schromelijcke wonden, melaetsheydt, flerecijn, lamheydt, waeter-sucht, uyt-teerende sieckte, en andere ongeneesbare kranckheden des lijfs, door sijne wonderbare konsten heeft weghgenomen, en sijn goet den armen vereert. Is gestorven den 24 September, 1551.

Den steen der Wijsen, voor soo veel hy volmaeckt is, bestendigh op het vuer, en tegen onse verduwinge, en kan vleesch, bloedt, noch geest worden, derhalven is hy geene van de geluckige genees-middelen, niet mogende onsen Archeo in 't naeste toege-eygent worden: deshalven zijn oock alle Wijsen gestorven, korts nae het verkrijgen des steens, ofte immers en hebben door sijn middel hen leven niet verlengt. Paracelsus op een plaets seght, dat hy sijn doodt gekosen heeft; op een ander, dat het

het *elixir proprietatis* bewaert voor ſijnen ouden dagh, en hy is geſtorven in 't ſeven-en-veertighſte jaer ſijns ouderdoms; waer uyt blijckt, dat hy voor ſijne meeninge, en verkoſen dagh is geſtorven: als mede, dat hebbende ſes boecken van het lang leven (waer van het eerſte, vierde en vijfde, noch by niemandt en zijn verſtaen,) geſchreven, hy het ſtuck ſelver niet en ſchijnt dadelijck verſtaen of getreft te hebben. Maer dewijl het maekſel deſer ſeltſaeme geheymen niet verleent en is dan den liefkoſers en verkorenen Godts geſchaepen Geneſers, ſoo moet ick verhaelen andere middelen, de welcke, hoewel ſy niet ſoo veerdigh, noch ſoo volkomentlijck ons en geneſen, doch het lijf van de drecken en ſieckten der uytworpen ontledigen; den eenklanck is wel de hooghſte ſoetheydt der geſangen, en daer nae is het d'achtſte, en daer nae de vijfde. Wy weten oock, dat de voorſeyde geheyme ſtemmen tot den eenklanck, gevoelijck de natuere weten te ontlaſten, en ongevoelijck haeren vyandt uyt leyden: doch onder haer zijn de voornaemſte,die den vyant uyt leyden, en met eenen oock d'ingeborene inwoonende levende krachten onſes lijfs verkloecken, verſtercken, en bynae vernieuwen, ſulcks als het voortreffelijck *Arcanum tincturæ* is, hier boven vermelt. Ick weet der natueren hooghſten eyſch te zijn, dat ſy mochte geholpen weſen ſonder hinderinge, verminderinge, verſwackinge oft verterginge; dat ſy ſoeckt ontlaeden te worden van haren vyandt ſonder gewelt, oorloge oft beſwaeren. Maer dewijl de hooge geheymen te geenen daege en mogen, noch en ſullen gemeen gemaeckt worden; want Godt den toom houdende, wil den eenigen gever der genees-gaeve blijven: hier ſal den leſer ſich ſelven vergenoegen met een leeg accoort des geſangs, 't welck geſchiet met een verbanninge der vuyligheden, hoewel ondertuſſchen iets goedts mede afloopt. Overmits dan hier vereyſcht wort ontlaedinge der drie voorſeyde uytworpen, ſoo ſtelle ick de ſuyveringe,die ick achte Diaceltateſſon te weſen,de welcke alle koortſen uytruymt, vierden-

daeghſche ſoo wel als andere, die in 't eerſte rijck des lijfs, en in het begin des tweeden ingereſen zijn: maer niet wanneer de ſieckte ſtaet in den bloedt-tarter, verre van de kant, noch oock niet in de harde verſtoptheden, als oock niet in de ſieckten, daer de levende krachten, 't zy door quaeden indruck, genegentheden oft ſwackheden, haren eygen vyandt maecken, veel min die, daer geene ſtoffe tegenwoordigh en is, als oorſaecke, maer alleen een quade genegentheydt, onluſt oft verdraeytheyt Archei, weſende hy ſelf ſijne eygen ſieckte verkeert geworden: door dien deſe beyde gebreken eerſtelijck moeten ontweyckt, en ontdaen weſen, en daer nae uytgejaeght, niet by afganck, maer veel eer door ſweet-drijvende middel, ſulcks is den wijngeeſt, hier nae beſchreven.

Suyveringe Diaceltateſſon; neemt vier deelen ſterck ſcheydwater, en een deel gepoedert zout, armoniac kleyn geſtooten, t'ſaemen een deel deſes waters, en een deel fijn gepoedert ſpiesglas; laet het ſamen in de open locht in een diſtilleer-glas werken, diſtilleert ſachtelijck al het water daer van, het overgebleven poeder weder kleyn gewreven, doet 'er gelijck gewicht by van zout armoniacx poeder, wel vermengt, ſtelt het glas wel verſtopt met ſijnen helm, en een kleynen voor-legger aen, in eenen engen pot, ſulcks dat het glas tot den helm toe, in een hof, in het ſandt ſtae, geeft het ſoo kleynen vuer, dat den helm noyt meer dan laeuw en is, en ghy ſult u zout armoniac in veel ſchoone verwen ſien opſtijgen; ten eynde deſes werks, neemt al u ſal. armoniac uyt, doet het in een glas, gieter bron-water ofte putwaeter op, en al 't zout water ſult ghy afgieten en afdiſtilleren, en ſijn armoniac zout, datter beneden blijft in deſe diſtillatie, is goedt om weder ten anderen en anderenmael met het gebleven ſpies-glas te wercken als vooren, tot dat al u ſpies-glas met het voorſeyde zout is opgeſtegen; dit noemt men bloemen van ſpies-glas, de welcke weſende door het voorſeyt was-werck wel gereynight van het armoniacſche zout, ſult deſe geſoette bloemen

men droogen, en droogh zijnde, vermengen met tweemael ſijn gewicht wit ſuyver ſteen-zout, oft ſalpeter; neemt eenen aerden verloyden pot, ſtelt hem in 't vuer tot dat hy begint gloeyende te worden, werpt dan van deſe uwe bloemen des ſpies-glas, een weynigh met ſteen-zout vermengt, in den voorſeyden pot, en ſtracks ſal het als buſpoeder aenvliegen; doet dit allengskens, tot alle u voorſeyde mengelinge is verbrant; en tot een teken dat ghy wel hebt gedaen, ſoo ſal u ſtoffe grijs zijn, een luttel op 't geel treckende, en deſe ſtoffe van alle zout wel afgeſoet zijnde, ſal ſoo veel wegen, ofte een weynigh meer, dan ſy woegh voor de vermenginge. Dit is bereyt, doch dat ſy wel met verſcheyden water van het ſout afgereynight, en deſe ſtoffe wel droogh zijnde, vrijftſe op eenen harden ſteen, ſteltſe in een cauworde glas, en van den onwaterden wijn-geeſt daer op, dat hy eenen duym daer over ſtae, met den helm daer op, en diſtilleert eerſt heet, ſulcks dat het ſiede, en ten leſten drooght het met laeuw vuer, en is bereyt; dan neemt ſcammonea kleyn geſtooten, en doetſe in een groote fleſſche, giet 'er ontwaeterden brandewijn op, die men wijn-geeſt gedeflegmeert noemt, ſtopt u fleſſche, en op laeuw vuer ſult ghy ſien, hoe een groot deel van de ſcammonea haer ontdoet in den wijn-geeſt: giet dan den wijn-geeſt in een kout waeter, en ſtracks wordt een ſwarte ſtoffe daer in gevonden, 't welcke gedrooght en geſtooten, wit is, en is de bereyde en verbeterde ſcammonea. En op dat ghy mooght ſien, hoe verre het diagridium in goedtheydt verſcheyden is van deſe ſcammonea, ſoo merckt, dat ontrent een helft van de ſcammonea niet en is ontdaen in den wijn-geeſt, overmits het maer ſout en vuyligheydt is; ten anderen, ſoo en geeft deſen ſcammonea, aldus bereydt, geen ſchromelijcke toevallen; item, men vermach den wijn-geeſt weder te krijgen, ſonder groot verlies, en is even goet als voren. Soo dan, om de beſchreven beloofde ſuyveringe, neemt van de voorſeyden ſcammonea voor een volwaſſen menſch van de negen aeſen tot de

ſeſtien, doet 'er toe cremor des wijn-ſteens, van de drie tot ſeven aeſen, en van de gebranden en geſoetten ſpies-glas, van negen tot achtien aeſen; deſe mengelinge neemt men het beſte in met vleeſch-ſop, oft met ptiſane, oft in conſerf van rooſen, oft eenigh gediſtilleerde, niet met eenigh ſuer dinck, noch 't welck in de maege mochte verſueren; want anderſins en werckt de ſcammonea niet: oock ſoo men te veel van de cremor neemt, belet het werck om ſijner ſuertens wille; als mede, wanneer men het werck wil ophouden, geeft men tien ofte twintigh aeſen cremoris in; men geeft het de jonge, jae onmondige kinderen in nae den eyſch. Item, men geeft het in tot een vierdendaeghſche koorts, ſelden drie daegen vervolgens; want meeſtendeel ſijn ſy de tweedemael geneſen. Item, men geeft het voorſeyde ſpies-glas tot ſes-en-dertigh aeſen alleen in, en deckende, doet wel ſweeten; en nae de eerſte voorſeyde ſuyveringe, geneeſt men alle geduerige koortſen, en meer dan te ſchrijven is. Sweet-drijvende dranck, verbannende alle uytworp des tweeden rijcks, en die in 't begin des derden rijcks ſtaet, als mede alle bloedttarter; die niet te ſeer verhart en is. Neemt eens geſondt menſchen bloedt, laet het ſtollen, giet het water af, en ſoo veel wicht als het water is, doet 'er toe gediſtilleerden zout-geeſt, die groen is als eenen ſmaragd, laet dit bloedt droogen in een laeuwe ſtoof, oft in de ſonne-ſchijn, tot dat het ſich laet poederen, neemt des poeders een deel, en vijf deelen witten klaeren wijn-ſteen, diſtilleert 'et, ſcheyd het water van de ſwarte ſtinckende olie, diſtilleert die olie negen maelen naer de konſt, ofte ſoo lange, tot dat ſy haer aerde beneden gelaeten heeft, en is als een ſeer dunne ſyrope; doet een deel deſer olie met viermael haer wicht van den goeden wijn-geeſt, en herdiſtilleert 'et ſoo dickmael, tot dat ſy haeren ſtanck verlieſen, en als wey van melck worden; hier van geeft het derde, oft de helft van eenen lepel, met eenen dronck wijns, en laet het ſweeten. Dit door-gaet alle aderen, behoudelijck de looſe, en neemt alle uytworpen wech, meer

dan

dan mach geſeyt worden. Soo wie den ſwavelſchen ſouten armoniac ſijnen hut-roock kan benemen, en dien onſcheydelijck verhuwelijcken met de eſſentien van Caneel en Myrrhe, ſulcks dat beyde deſe olien een ſout worden, die heeft een middel om wech te drijven by afveginge en ſweeten alle ſieckten des tweeden en derden rijcks; die niet en is by den indruck Archei, als ſijn erf-ſieckten, flereçijn, graveel, &c. en oock die door giftigen indruck, 't zy in den gemeynen oft beſonderen Archeus der leden, als is melaetsheyt, kreeft, wolf, &c.

Ick en ſpreeck niet van de ſieckten der heelkonſte onderworpen, als niet komende uyt de drecken der verduwinge; noch van de ſieckten die komen uyt de ſwackheyt der levende machten, 't zy dat ſy haeren vyant inwendigh maecken, als in waeterſucht, flerezyn, vallende ſieckte, lazerye, oft dat den Archeus ſelver verargert wordt in ſijnen aerdt, oft andere afkeeringe, onluſt, indruck, onſtelteniſſen, oft een langſaem gift inbeeldet; want dusdaenige gebreecken moeten door vernieuwende geheymen herſtelt en verquickt worden. Maer dewijl van ſelfs oock onſe nature den loop van alle vleeſch volght, en den ondergang ſchuldigh blijft, ſoo is 't dat den ander allengskens ſtilſwijgende gebreecken invoert, en in alle de drie rijcken des lijfs traegelijck eenigen uytwerp wederhoudt: en aengeſien den middel der ſuyveringe by afgang ſchaedelijck valt, en den ouder verſwackt; ſoo is 't dat het gebruyck der bladeren van de ſwarte nies-wortel, vierkruyt, oft helleborus, alle de voorſeyde drecken oft uytwerpen ongevoelijcken weghneemt. Sulcks dat ick vele heb gekent, die met een tamelijcke beſtieringe vry van alle ſieckten haer daegen boven de negentigh jaeren geſloten hebben. 't Gebruyck is dat men verkieſt de bladeren voorſeyt, korts voor de volle maen van May, 's morgens voor den daegeraet (want in de nacht, als door eenen ſlaep, alle kruyt ſijn meeſte macht herneemt) en gepluckt zijnde, men neemt de ſchoone groene, die onverhindert zijn, niet gepleckt, noch doorgaet, de

ſelve laten op den ſolder droogen tot in de hontsdaegen, en wel droogh weſende, men de ſtelen afpluckt, en men ſtootſe in de meeſte hitte des ſomers met gelijcken wicht fijn ſuycker, (anderſins by vochtige daegen, en zijn niet poederbaer, oock ſonder ſuycker worden wack en verduft,) dit bewaert hem een jaer, en ſijne kracht vermindert het tweede jaer. Men moet dit innemen van ontrent de ſeſtigh jaeren tot de ſeventigh, yder vierden dagh (ſoo als de vierdedaeghſche koorts wort gereeckent) veertigh aeſen, des avonts te voren tot een pap geweyckt ſtaende aen 't bedt, en des morgens van ontrent vier oft vijf uuren ingenomen, daer op een weynigh drinckende, op dat het ſincke; daer op ſal men ſich nederleggen, en ſlaepen, en voorts door den dagh ſijn ſaecken verrichten nae behooren: van ſeventigh tot tachtentigh jaren neemt men over den anderen dagh 't gewicht eender halve kroone van de voorſeyde mengelinge; en van tachtentigh jaren tot den eynde des levens, neemt men, ſoo voorſeydt is, alle ſes daegen 't gewicht eender kroone. En ick heb meer geſien by het gebruyck deſer blaederen dan men wel ſoude mogen gelooven: namentlijck, ick heb oock in jonger jaren veel meſtige, moutige lijven; item veel die ſich vloeyende, oft catharreuſe noemen, en anderſins flerezyniſche, ſchiatyken, en diergelijcke oude traege gebreecken daer mede geneſen, en ſoo den ouder onderhouden, dat ſy haer eynde hebben uytgeleeft ten langen leven, meer dan te gelooven is; mits houdende goede levens ordeninge. Deſe pael heb ick geſtelt uyt medelijden mijns naeſten, en tot onderſtandt der Geneſers, die niet en zijn verkoren om de wetentheydt der voorſeyde hooge geheymen te raecken, haer verſeeckerende in Chriſtelijcke trouwe en liefde, dat ſy uyt deſe weynige middelen meer baet en hulpe den behoeftigen ſullen doen, dan uyt alle 't gene den Apoteker te koop heeft. Vermaenende doch den genen, die beter pont hebben ontfangen, dat ſy als lief-hebbers hunner zielen, en naeſten, willen trachten altijdt nae 't beſte en opper-

ſte eynde hares beroeps, yverende naer de voorſeyde hooge geheymen : verſeeckert zijnde dat Godt die niet en weygert, dan de onbequaemen, en dat het ſtilſtaen in den wegh der deughden is te rugge keeren. De bequaemen noemt Godt den verkorenen geſchapene Geneſers, die barmhartigh zijn, verſaeckende het genut en 't gewin, opſicht nemende op den ſaeligh-maeckenden wille des barmhartigen Godts, altijdt yveren tot leeren, tot beteren, en daer toe ſtieren den drift aller begeerten, en gebedt.

DRIE-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

Onderſoeck op alle gewoonelijcke tegen-middelen.

ALſoo het maeckſel, bereydinge, en vergaederinge der genees-middelen by de Apotekers gemaeckt, en by de Geneſers beſchreven, en gebruyckt voor het meeſtendeel, maer en dienen ter vaerdigheyt, en niet ter eygenſchappen, dan hebbende maer een generaele, oft algemeyne meyninge met ſubſtitutie van d'een voor d'ander, en waer in een t'ſamenbindinge is van veel rouwe ſimpelen, daerom en geven ſy oock maer een raetſlaegige uytkomſte : en menighmael een oudt wijf, oft boer zijn geluckiger in 't geneſen, dan al wat by den Geneſeren beſchreven wordt. Voorwaer, gelijck by de wetten der nature een vergelijckinge is van ſtoffe tot ſtoffe, ſoo oock moet 'er een eenpaerige proportie weſen van gedaente tot gedaente, van eygenſchap tot eygenſchap, en van effect, daedt, oft uytkomſte, tot effect, en uytkomſte. Sulcks dat hier uyt volght, dat alſoo de ſtoffe der genees-middelen, die door bereydinge hoogh op den trap der volmaecktheyt, vrydom, en ſuyverheyt zijn gekomen; dat oock haere gedaente, eygendommen, krachten, en werckingen van gelijcken hooghwaerdiger zijn, dan der Apotekers kokingen. Wat ſegh ick hooghwaerdiger! voorwaer

my erbarmt het menſchelijck geſlacht, 't welck ſoo jammerlijcken, en dus lang met ellendige drancken en middelen gepijnight wort. Want ſoo wie een weynigh verſtant heeft der vierkonſt, en der kruyden, kan lichtelijck oordeelen, dat 'er ganſch niet een der vermengde genees-middelen en is, 't welck niet meer quaets dan goets in en houdt. Want ten eerſten, wat de ſyropen belangt, ſy zijn uyt geſoden kruyden en honigh, oft ſuycker gemaeckt. De kruyden en ſetten maer haer bloedt (te weten gomme, oft ſlijm,) in het water: 't welck noch rouwer, ongekoockter, ongeſcheydender, en veel onvolmaeckter is, en veel moeyten der maege koſten, eer ſy verweſent zijn, en ons haerder krachten mededeeligh maecken; het ſuycker vecht tegen den ſuerheve der maegen, belet verduwt te mogen worden; ſoo oock inſgelijcks het gewortelt, oft ſpecerye; door 't koken vervliegen de beſte krachten der kruyden; en de gommen in het ſuycker worden als verbrandt, onaengenaem ter teeringe gemaeckt; een koortſige maegh, ſwack van heve, wordt des te meer door 't ſuycker (want alle ſuycker wordt by levende kalck bereyt) verhindert; dus ſiet men alle koortſige bynae op ſuycker ſmaeck grouwelen. Ick geloove, ſoo ſy kenden de ſcherpheyt der honigh-geeſten, en de vuyligheyt des bereyden ſuyckers, dat ſy die min ſouden gebruyckt hebben. Ons is bekent, hoe in een kleyn ſap alle de krachten des kruyts aengenamelijck bewaert, en tot hoogeren ſtaet gebrocht worden. Ick ben beangſt, en droevigh over de ſlechtigheydt der gene die de kruyden koocken in wijn, gediſtilleerde wateren, &c. op 't derde, oft op de helft, oft met verſtopten helm; door 't welck oft het beſte deel wort verloren, oft men parſt daer uyt een onaengename gomme en ſlijm der kruyden, de welcke, hoewel ſy door 't wit van een ey, ſuycker, en honigh geblancket worden, evenwel (mits ſy ſonder ſcheydinge des onſuyvers, ſonder openinge des ſlots, en wortel des middel-levens, en ſonder verbeteringe der gebreecken, der rouwigheden, gewelt, en vuyligheyt genoten

ten worden,) de maegh en het gansche leven verstooren ; insgelijcks alle tegengiften, oft conserven, en pillen, 't zy die tot afgang, oft tot versterckinge zijn bestelt, zijn vol dwaelingen en ellendigheden, om veel redenen. Ten eersten, dat sy uyt veel verscheyden en tegenwoordige simpelen oft enckelen onbedachtelijcken zijn versaemt, de welcke malkanderen tegenstrijden, en verhinderen, in plaets dat sy ons, oft malkanderen helpen souden. Want voorwaer ten is niet soo sy hebben vermeynt. Ten is niet in de natuere, gelijck het in de Mathese gaet, alwaer veel krachten t'samen vervoeght in een kracht vergaederen, en t'saemen stemmen : maer in de natuere geschiedt alle werck der genees-middelen alleen door het middel-leven Archei, (soo by ons breeder is bewesen,) 't welck by de t'saemen vergaderinge, en confusie wordt te niet gedaen, oft immers soo verhindert, alsoo men gewaer wordt in verscheyde saden, onder een vermengt, te geschieden. Ten anderen, dat 'er onder dese menigte, veel tegenstrijdende, veel vergeefsche, noodeloose, onbehoorlijcke, en veel doode, jae quaede enckelen, te saemen komen. Ten derden, dat sy allegader rouwe, hart gesloten, een weynigh giftigh, onverbetert, onbequaem ten wercke, en tot het uytstorten haer machten daer vermengt zijn. Ten vierden, dat gelijckerwijs een dier genomen, en gestooten, noodelijck oock sijnen dreck wordt mede genomen ; soo geschiedt het oock met alle gewas. Ten vijfden, dat een siecke maegh allesins daer door seer verswackt wordt, en is des te minder bequaem, om de verborgen krachten des middel-levens uyt te trecken ; des het behoorde haer te voren gedaen te wesen, soude men het verhoopte eynde verwetven. Ten sesten, dat het walghlijck en gruwelijck is, alsulcke dingen in te nemen, en gebruycken. Ten sevenden, scammonium, euphorbium, coloquint, elaterium, esulantopium, en diergelijcke openbaere giften, seer vervalst, vervuylt, en schromigh ; der doodts oft swackheyts oorsaecken, en der kranckheden achterstellingen

in een verbonden tot hooftstucken. Ick verloochene insgelijcks de precipitatien, sublimatien, vitrificatien, &c. der schelmen, die den Antimonium en Quicksilver hoogh roemen, dien sy in 't minste in hun inwendigh niet en kennen. Ick beklage oock de schamelijcke eenvoudigheyt der genen, die gemaelen gout, gestooten peerlen en steenen de menschen ingeven, en hen bedrogh hoogh doen betaelen, als oft onse maege daer uyt het minste geniet des middel-levens mocht krijgen. Desgelijcks zijn oock te beklaegen, die de coralen, peerlen, en andere steenen door azijn oft andere suerigheydt op-eten, en vermeynen dat sy daer door bequaem worden, om in onse aderen ingelaeten te worden; eylacen sy en verstaen niet dat alle suerigheyt uyt onse aderen verbannen is, als gift: en dat de vremde suerte van de selve steenen in ons door 't werck der galle (soo als hier wordt geleert) gescheyden wordt, en de steenen weder sonder suerte staende, zijn oogsienelijck een poeder, gelijck sy voor de oplosinge waeren: gansch onmogelijck om in dusdaenigh wesen van onse maegen bestreden te mogen wesen. Dus dat, ten opsicht deser dingen, voor een spreeck-woordt met recht geseydt is, dat de beste medecijne is, geen medecijnen te gebruycken. Want voorwaer van de daegen Hippocratis tot nu toe en heeft de Geneeskonst geenen voortgang gedaen: sy en is niet voortgegaen, een ieder is te vreden geweest in 't ronde te gaen met 't gene hy hadde gelesen, groot achtende de voorsaeten uytgeschreven te hebben, en by een gelesen al wat 'er geschreven was, om 't selve op andere voegen en naemen ten daege te leggen. Dus zijn de geleertste, en de schrijvers te werck gegaen, de andere loopende om woecker, blijven altijdt in het oude; soo iemant by geluck geneest, meynen sy dat het komt by haer toedoen, en recht hebben om hondert te dooden, oft lang te pijnigen met het selve tegen-middel. Dus zijn de sieckten die van selfs niet en vergaen, onheelbaer geacht gebleven; en die andersins van selfs ophouden, zijn vremdelijck door alle onseeckerheydt en duyster-

duysterniſſen aengetaſt, niet dervende beloven ſoo veel als andere handtwercks-luyden in hen ampten te doen plegen. Eyndelijck alſoo het geneſen is een werck, 't welck een ding nae hem laet, en dat het genees-middel is, 't gene dat het werck volbrengt: ſoo beſluyt ick, en dat 'er ſonder goet middel niet en is lofwaerdigh in 't geneſen oyt gedaen, en dat die het beſte middel heeft, doet de beſte wercken; en dat daerom de vierkonſt is, ſonder de welcke in de Geneeskonſt niet en wordt beſtelt, noch beſtiert ter eeren Godts, en tot nut onſes even-naſten. Ick laet noch ſtaen, dat onder de drie middelen, bidden, ſoecken, en kloppen, het ſoecken ſtaet in 't midden, als een middel om verhoort en open gedaen te worden, en dat de vier-konſt door haer ſoecken ons verwerft d'openinge des verſtandts over alle ſaecken die ons ampt betreffen. Den menſch is geſchaepen tot een beeldt Godts; geen beelt en kan men verdencken het en zy met een figuere, oft maeckſel. Dus indien wy het beelt Godts draegen in onſe ziele, ſoo moet ſy oock een gedaente en maeckſel hebben. Dus dat de ziele als 't beeldt Godts heeft in haer maeckſel alle lidtmaeten, die ſy in 't lichaem beſchrijft. Want waer ſchoonheydt en leelickheyt wordt bevonden, daer moet oock een maeckſel oft figure weſen, ſoo wel in de Engelen, en zielen, als in alle lichaemelijcke dingen. En dewijl de hooghſte waerde des menſchen is, in hem het beelt Godts te draegen, ſoo is oock aller dingen volmaektheyt in haer beelden gelegen, en ſonderling dat ſy dragen een beeldt des menſchen, tot wiens nut ſy zijn geſchapen; op dat ſy mogen betuygen haren maeker, door 't dragen van de tegenſlagh, oft nabeelt, van ſijn beelt. Soo dan moet ick ſtellen in 't voorſeyde beelt der dingen d'innerlijke machten aller dingen. Dit en is voorwaer geen droom, oft gelijkenis, noch oock geen ydel beelt: dan waerlijk in 't broot en wijn zijn Archei, die eenigſins de onſen vergelijcken. Soo voorts oock in alle kruyden en dieren, die tot ons voetſel komen. Het boosgewas, oft giftige dieren, hebben oock wel 's menſchen beelt,

maer gebroocken, verhindert, verargert, verdwenen, &c. Insgelijcks oock alle sieckten draegen oock eenigh beelt des menschen verhindert in 't geheel, oft in eenigh lidt, volgens den aert der sieckten. De grootste smerten, die de betooverde lijden, zijn voor het meestendeel in de zenuwen; en sonder dat men eenige stoffelijcks dings ontstellinge bespeurt: dan alleenlijck door indruck van eenigh tegendeeligh beeldt in onsen Archeo, als eerste wercktuygh aller voelingen. Eyndelijck deser beelden vergelijckinge, voeginge, en vliedinge, leert ons d'eygen genees-middelen bequaemelijck verkiesen. Door dien elck gewas draeght sijn beeldt ter hulpe, oft ter schaeden des menschen; hier toe dient *ars signata*, hoewel die eygentlijck meer een gaeve dan een konst mach geheeten worden. 't Is wel waer dat alle kruyt hadde mogen groeyen in een maecksel, maer mits de Heere 't selve niet en heeft belieft, en nochtans niet sonder geheym en doet, noch sonder eenigh mysterie sijns lofs; soo wordt ons door de verscheyde maecksselen beteeckent, dat elck een sijn bediedinge heeft. Dese konst en is niet grondelijck bewesen, noch door iemandt geleert, dan wordt als een gaeve van den Heer alleen geschoncken, en met sulcken voorwaerde, dat diese heeft ontfangen, en machse niet voort leeren, dan in 't geheym maer gemeyne aenwijsingen geven. By gebreeck dat hy aen niemanden en mach d'inwendige oogen te openen, soo hem van boven is geschiet. Want wesende teeckenen des inwendigen geest maecksels, soo en mogen sy by koudehitte (soo tot noch toe is gepleeght) beschreven, noch gekent wesen. Sommige hebben door de Chiromantie der blaederen die willen te weegh brengen, doch ydelijck en sonder grondt. Andere hebben door de vier-konst gepooght dese wetentheyt te haelen, doch zijn alle onderwegen gebleven. Quercetanus brandde netelen, en trock loogh uyt de asschen, en die liet hy bevriesen: sy was seer waeterigh met weynigh souts in, daerom wierdt sy bevroren, het ys en was niet een heele schelp, dan wel kleyne

kleyne gehackelde schelveren, soo allesins in alle beginnen der vriesende waters gespeurt wort. Eylacen, hy schrijft de gedaente der netels-blaederen in het ys gevonden te hebben, als oft den geest des saets, die 't maecksel in sich selven draegt, niet en konde verbranden en vervliegen. Hy toont niet geweten te hebben den geest, die der maecksselen maecker in de kruyden is; ten hooghsten door de vuer-konst krijght men maer een sap, 't welck alle eygenschappen des saets heeft, oock de maecksel-maeckende kracht; sulcks dat men daer in kan mercken, van wat maecksel het kruyt geweest zy, daer dit edel sap was uytgetrocken, eerst tot een vluchtigh zout gebracht zijnde. Maer al siet men schoon het uytwendigh maecksel des kruyts, soo staet den inwendigen geest noch wijdt van daer verborgen, die het maecksel oft gedaente draeght; de reden oock, en het eynde, waer toe sy sulcken maecksel heeft, en wat sulcken maecksel dit alles beduyt, en staet den vleeschelijcken oogen niet onderworpen, men moet dit alleen van den Heere verkrijgen; dat, aengemerckt dat onse sielen oock hare oogen, en aller leden maecksel geestelijcker wijse heeft, hem gelieve dese oogen der ziele t'openen, die Adam naturelijck in de scheppinge open stonden, en aller dieren en kruyden maecksselen en eygenschappen aensiende, kende, en haer eygen naemen daer uyt maeckte. De H. Teresa seght oock, dat sy dit gesichte en dese oogen eens geopent had, 't welck haer altijdt sal gedencken, en dat sy te voren noyt en wiste, dat de zielen oock eygen besondere oogen hadden: daer en is anders geen middel, om d'inwendige maecksselen in aller dingen Archeus te sien en kennen, met alle eygenschappen tot onsen Archeum hare anderheden en gebreecken, dan door de genaede Godts, om dat wy tot vleesch zijn geworden door de sonde, sonder welcke kennis wy nochtans de kracht der kruyden lesen, die wy ontfangen op 't goedt geloove, en door overleveringe ons gelaeten, doch daer door en zijn wy geen kenners der eygenschappen, maer alleen lesers; soo

 als

als een kint dat de noten der ſang-konſt ſingt, en daerom en is het geenen meeſter, die de ſangen kan maecken. In de genees-konſt is het maer eenen ydelen raedt-ſlagh, wat van recepten, oft compoſitien by een gevoeght is, ſonder deſe inwendige kenniſſe der maeckſelen, en over-een-kominge der gedaenten. Ick ſegge dit, niet dat het by gelijckeniſſe te verſtaen zy, maer van een waerlijck geſicht, 't welck een afgeſcheyden ziele heeft, en 't welck de Heere daedelijck opent den genen die hy tot ſijne geneſers geſchaepen en verkoren heeft, en om ſulcks te ſien, den welcken hy daerom verre afgeſcheyden heeft van die gene, die de herſchreven Heydenſche boecken alle eere en wetentheyt toeleggen. Ick geloove dat aller hemelen en afwijckender ſterren kracht in elcken kruyde ſtaen, doch in elcker gedaente ſijn heerſchinge der eygener geſternte. Item, dat 'er een maeckſel in vrouwelijck oft mannelijck is, midts de natuere nergens meer in is beſorght, (oock in de dieren, die uyt rottinge komen,) dan deſe geſlachten te ſcheyden. Item, dat alſoo alles ten nut des menſchen is geſchaepen, des 't ſelve oock draegt eenige gelijckenis des menſchelijcken maeckſels, of in 't geheel, ſoo als in broodt, wijn, &c. ofte in eenen deele, als Satyrion, Scrophularia, &c. Hier uyt heb ick eerſt bemerckt, dat alle recepten tot noch toe ydel zijn, en by een door geval geſchockt, ſonder kennis des inwendigen maeckſels ſijner over-een-kominge en vergelijckinge met ons. Deshalven hare hulpe is onſeecker, ongelijck, ſonder den oprechten grondt te ſaemen geflickt; jae den meeſtendeel by de mengelinge verdorven hebbende de maeckſelen, ſoo die noch eenighſins over een quaemen. Ick hield t'ſedert alle geneſinge vaſter te gaen by de enckelen: wel kennende, ten zy dat het inwendigh maeckſel van het tegen-middel rijme en paſſe op 't maeckſel der gebreken, ſoo is 't alles te vergeefs wat men daer mede handeldt. Voorts hoe wel deſe twee maeckſelen oock vergelijcken, ſoo en is het noch niet genoegh, ten ſy dat ſy niet wederſtrijden tegen het

maeck-

maeckſel van onſen Archeus. Dit wordt ſeer wel gekent in de wonder-kruyden, die welcke in ſtede van heelen, oock ſchaede doen, ten zy een naer ſijn maeckſel worde toegericht. D'eene heelt het gebeente, het ander de zenuwen, het derde 't vleeſch, vel, hooft, ribben, buyck, knien, voeten, vingeren, &c. Laet ons dan innerlijck den Vaeder der lichten verbidden, dat hy ons deſe ſijne gaeven ſchencke, tot ſijner eere, en des naeſten liefde en nut, ſoo als hy dede aen Bezeliel, Ooliab, en meer andere; ſoo worden wy van de Geneſers, dien hy ſeght verkoren oft geſchaepen te hebben, en alle ſieckten worden onder de handt van eenen prijs.

VIER-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

De ſteenwordinge des bergh-wercks.

KOmende weder tot onſen wegh, ſoo bevinde ick dat onſe voor-ſaeten met Ariſtoteles gemeent hebben tot den hedigen daege, dat alle ſteenen en bergh-werck door koude en hitte uyt der aerden geboren worden; en willen bewijſen, dat de metaelen door koude moeſten verheert zijn, aengeſien ſy door hitte ſmolten, en dat de ſteenen door hitte waren verhardt uyt der aerden, overmits 't vuer die niet en ontdede; hadden ſy het zout op 't gloeyende vuer ſien ſmelten, en weder in het waeter ontweycken, ſy ſouden benaeut geſtaen hebben, of het uyt hitte, oft uyt koude geſtelt was. Maer Paracelſus, een man van hooge gaven, en wel door 't vuer geleert, heeft eerſt bevonden, dat alle ſteen, aerde, metael, en vaſt lichaem, tot waeter mach gebrocht worden, waer toe ick noch ſegge het meeſte wonder der Philoſophie, dat het ſelve mach geſchieden ſonder eenigh taſtbaer lichaem in den grondt des aludel-glas naer te laeten. De Ouden en wiſten noyt, dat alle bergh-werk was een kindt des waeters, en niet der aerden; ſy hebben insgelijcks veronachtſaemt,

ſaemt, dat alle ſteen, ſoo als een ander lichaemelijck ding, uyt den dwang ſijns ſaets komt; veel min hebben ſy onderſocht, hoe dit zaet eerſt ter wereldt quam, en noch heden verſchijnt: deshalven om de nieuwigheydt en ſal 't niet onaengenaem weſen alhier de verklaring te leſen, ſoo ſteen geen ſteen wordt, ſoo is ſteen-wordinge een geboorte, en alle geboorte is uyt eenigh zaet, en alle zaet is uyt een onlijvelijck begin, te weten uyt het beeldt des gepeys ſijner baringe (dat d'onſienlijcke lichaemen oock eenige gedaente van gepeys hebben, ſal namaels beveſtigt worden;) dit beeldt, aendoende een luchtigh lichaem Archei, maeckt ſijne geſtelteniſſen als werck-tuygen in de ſtoffe, door welcker middel en hulpe het alles voldoet 't gene in het begrijp ſijns beeldts beſtelt ſtaet, en van Godt is geſchickt. Men leeſt wel, dat Godt de dieren en het gewas de ſaedelijcke vermenighvuldinge heeft gegunt: maer de ſadelijcke geboorte des bergh-wercks, ſtaende in de Schrifture verborgen, is quaelijck tot noch toe beléden, de welcke ick (onder toelaten der H. Kerke) nochtans daer in bevinde. d'Aerde in den begin, want ſy ydel was, en gantſch ydel, en hadde noch geenerhande bergh-werck, noch het cieraet van de menighte der veranderingen des aerdtrijcks; want d'aerde en was maer eenen enckelen bol van zandt: maer dewijl den Geeſt des Heeren vloeyde op den afgront der waeteren, de welcke, alſoo ſy verſtaen worden t'ſeffens metter aerden te zijn geſchaepen; ſoo was 't water onder den naem der aerde gelijckelijck t'ſaemen vermengt, en d'aerde oft het zandt en ſtondt nergens droogh; het vloeyen des Geeſts Godts op de wateren, en is niet een tijdtverdrijf, oft eenen ydelen drift geweeſt; maer alſoo de waeteren met de aerde vermengt waeren, heeft hy de wateren met ſijn tegenwoordigh gedrijf door en door geſegent, en deshalven d'aerde vervult. Onder de laege oft grondt des blaeuwen zandts vint men een wit zandt, genoemt den key-bergh, om dat hier den oorſpronck der wateren is, die 't bergh-wercks rijck zijn. Paracelſus noemt het

het *lineam trivalem.* Dus dan den Geeſt des Heeren begeerigh zijnde om te ſcheppen, heeft in den afgront der wateren, als in een ſpiegel, een beeldt ſijnder begeerten geſchildert gelaeten, uyt het welcke alle veranderingen der eerſter, eenpaeriger, oorſpronckelijcker aerden zijn voortgekomen, en d'aerde is daer door vervult gebleven over hare ydelheydt, die noch vee, noch gewas, volkomentlijck en mochten vervullen; en aldus is het zaet des bergh-wercks in de waeteren geplant, door Moyſes niet vermelt; op dat het ongeleert volck, de bergen, vloeden en wateren, niet aen en baden voor levende, en onſterffelijcke grootheden en machten. Het begin aller dingen, alſoo 't by wonderwerck Godts eerſt opgeſtaen is, ſoo is het nu gehecht aen natureliјcke oorſaecken eener beſtelde ſtoffe, en eens zaedelijcken werckers. De wateren zijn t'ſedert met luſt gebleven, die de beliefte des Scheppers hen heeft gelaeten, welcken luſt een beeldt maeckt, een werckende beeldt in den Archeus der waeteren, en krijght daer eenen gevoelijcken reuck des key-bergs, (naemaels ſal blijcken, dat alle ding een donckere eygen liefde heeft, en by gevolgh oock ſympathie, en gevoelen;) maeckende 't voorſeyde beeldt, mitsgaders den ſteen-reuck, een volkomen ſteen-zaet; waer uyt alle ſteen-wordinge is opgeſtaen; en om beter te verſtaen, dat de ſteenen een vry zaet hebben, ſoo en is 't niet genoegh te ſeggen, dat de ſteenen een verdicht weſen des zaets hebben, om 't gewas te vergelijcken; want den ſteen uyt de key-bergh, geboren tot een klip, ſteen-bergh, oft ſteen-groeve, bewijſt oock ſijn zaet, en ſijnen luſt tot baeren, want 'er noch daegelijcks ſteenen van nieuws worden. Allenthalven indien het waeter ſuyver is, en onvermengt van aerde, en in hebbende het voorſeyde ſteen-zaet, ſoo wordt het een bergh-kriſtal, en indien daer toeſlaet een ſuyvere verwe des metaels, ſoo wordt het een edel-geſteente; maer ſoo het waeter niet ſoo klaer en is, en bekomt eenige onklare bergh-wercks ſtoffen, en verwen, ſoo wordt het eenen dichten ſteen, en niet doorſchijnigh, als is

Iaſpis, Achates, keye, porphyr, marmer, kalck, ſteen, &c. alles naer gelegentheydt des vermengden lichaems. De ſteenen vergaen oock wederom tot waeter, *qui convertit rupes in ſtagna aquarum*; naementlijck oock tot kalck gebrant, vergaen als mergel op 't lant. Item, ſoo men in de oude ſteen-groeven verkeert, vint men een gedurig gedrup van ſalpeter, 't welck een teken is, dat den ſteen tot ſijn eerſte beginſel keert; het water, ontfangen hebbende den heve des ſteens verduftheydt, wordt tot ſteen, voor ſoo veel oft luttel, als den ſteen-reuck hen is ingelijft, en dat ſoo wel vlietende als ſtilſtaende. Hierom moet men gedencken, dat alle waeter, hoe ſuyver en enckel het ſtaet (ſoo te voren is geſeyt) door en door een onſmaeckelijck ſout heeft (anderſins en konde het water niet vrieſen) door 't welck het tot hout, tot kruyt, tot viſch, tot vleeſch, &c. verhart wordt. Item, het heeft oock een mannelijck begin, 't welck ſijnen ſwaevel is, in het welck alle indruck ter verwandelinge geſchieden moet, ſoo elders is geſchreven. Welcke ſwaevel het voorſeyde ſteen-zaet ontfangen hebbende, loopt tot ſteen-wordinge, volgens den dwang ſijns ontfangen zaets. En op dat het ſteen-zaet te oogenſienlijcker voor den dagh kome, ſoo en is 't niet genoegh dat Godt in den beginne veel ſteen-bergen heeft geſchaepen, en dat t'ſedert uyt den key-bergh dagelijcks veel ſteenen geboren worden; maer oock, dat meer is, het zaet der ſteen-wordinge en is niet te vreden alleen in de wateren te weſen, om ſelf ſteen te worden, maer gaet oock voort tot ſteen-maeckinge. Des Keyſers Frederici handt-ſchoen is half tot ſteen verandert, ſoo verre ſy in 't water hing, d'ander helft, met 's Keyſers ſegel buyten het waeter zijnde, is leder gebleven. Sulcks oock worden hout, kruyt, broot, yſer, ſchulpen, viſſchen, vee, vogelen, &c. niet alleen tot ſteen verandert, maer Ambroſius Paré betuyght, dat het kint eender vrouwe, in 't byweſen van veel Geleerden, uyt 's moeders lichaem is geſneden, volkomen groot, en tot eenen harden ſteen door en door verwandelt zijnde; jae oock dat het moe-

moeder-vat ſelve in 't opſnijden is verſteent gevonden. Jan Gallé 't ſelve ſteenen kint naermaels gebruyckende, om ſijn yſers te wetten, waer mede hy koper wercktuygh ter Matheſe ſneed, twijffelende oft het niet een geſneden beeldt en was, brack den kleynen teen, en het tant-vleeſch, vonder de peſen, zenuwen, en knokelen des teens, en een tandeken onder het tant-vleeſch. De geſchiedt-ſchrijvers vertellen, dat in de ſteen-gangen ontrent Pergamus in Griecken, ettelijcke mannen, uyt gevaer der oorlogen, hen hadden verborgen, de welcke naermaels bevonden zijn, ſittende in de lucht, verandert in ſteen met alle leden, ſoo inwendigh als uytwendigh. Waer by blijckt ten eerſten, dat de ſteenen hebben een ſaedt, 't welck ſoo uyt eygen ſap, als oock uyt vremde ſtoffen ſteen maeckt. Ten tweeden, dat de ſteenen ter werelt niet gemaeckt en worden uyt eenen runbaeren tarter, die daer toe ſoude geſchaepen zijn. Ten derden, dat het ſteen-ſaet, 't welck menſchen, viſſchen, hout, kruyden, vogelen, &c. tot ſteen overſet, is eenen ſteen-reuck, en niet eenigh tartariſch ſap uyt de menſchen, oft hantſchoen des Keyſers getogen; overmits den geheelen menſch, vogel, viſch, yſer, hout, geen tarter en is, en nochtans heel blijvende, zijn overgeſet tot ſteen door eenen ſteen-reuck, en ſaedt, in de Chaos der plaetſen. Soo dat men, ten vierden, het onbehoorelijcke ſteenworden des tarters ter werelt heeft verdacht, verdicht, en tot aller ſieckten oorſaecken beticht. De ſtilſtaende waeteren, om des verduftheyts wille des gronts, hebben veel ſchelp-ſlecken, die de loopende vloeden ſelden hebben. Alle gemoſſelte wordt buyten verſteent, door den verduften gront-reuck, daer op ſy geſtaedigh leggen, en haer ſaedt der jongen en is niet by dierlijcke vermengelinge, dan buyten in de holen der ſchulpen aengehecht. Soo den verduften ſteen-deeſſem in de ſappen der aerden valt, wordt den leſſas tot ſteen-gangen, het doode hout, en beenderen der begraeven lichaemen, tot ſteen verwandelt. Weſende aenmerckens waerdigh, dat alle verſteent hout is den

besten slijp-steen ter werelt. Soo den steen-reuck langen tijdt, en sterckelijck eenen mensche begrijpt, soo doordringt hy sijne pols-aderen, en doodt hem, doorgaet vleesch en been, en verwandelt alles tot steen nae sijnen aert, gelijckerwijs alle ander saet het sap der aerden tot sijne natuer verkeert. Desgelijcks oock het steen-saet, bestaende in een steen-reuck, 't zy die zy in 't waeter, oft in de lucht, evenwel volbrengt hy sijn werck. 't Is nochtans te gelooven, dat het levende kint, niet door steen-reuck, maer door 't verbeelden der moeder, een steene-beelt te scherp aenschouwende, is tot steen geworden. Door reden, dat den steen-reuck niet snellijck genoegh en kan buyten de steen-graeven sijn werck volbrengen, daer hy niet en is in sijne hoogte verheven. Dit steen-saedt oft steen-reuck dan doorgaet het vleesch en gebeente, hout, yser, vogel, visch, schulp, &c. gelijck den roock doorgaet een hart droogh gesouten vleesch en been, daer niet de stoffe des roocks, maer alleen sijnen reuck tot het binnenste doorgaet. De waeteren, noch haer versierde tarters, en zijn den mannen, sittende in de lucht der steen-graeven, niet tot steen geworden in haer gebeente: maer de beenen zijn door het steen-saedt ontworden, verwesent, en tot steen overgeset. Maer dewijl aller gedierten steenen, geen steenen des bergh-wercks en zijn, oock is een steenige schulp van eenigh gemosselte seer verscheyden van sijn eerste schulps wesen, en wanneer sy nu is versteent: en daerom alle steen der gedierten wordt met eenen besonderen naem dueleegh, en niet eygentlijck steen genoemt; want sy hebben verscheyden saet en stoffe. Deshalven de mannen in Pergamo zijn door steen-saet versteent in bergh-werck-steen, en niet tot eenen dueleech. 't Welck insgelijcks oock is geschiedt van 't voorschreve leer, hout, vogel, visch, yser, &c. Wy lesen, dat ontrent 350 jaeren geleden, tusschen Russen en Tartarien, op de hooghte van 64 graeden, niet wijt van de poel Kitaya, de horde der Baschirden Tartaren is gansch in steenen verkeert, te weten, men-

schen,

ſchen, paerden, vee, kemelen, alle haer getuygh en waepenen, die daer noch heden in alle haer gedaenten geſien worden, ſtaende in een wilderniſſe, 't welck, by ſoo ver het niet by overnatuerelijck middel en is geſchiedt, in de natuere kan overkomen, door dien de ſelve wilderniſſe en is maer eenen ſteen, daer geen groen en waſt, dan door de ſpleten der ſteenen, waer uyt mach eenen ſtercken ſteen-reuck geven, die in veel daegen reyſens, gedurighlijck ſonder wint ſtaende, mach eerſt dat heyr gedoodt, en verſtijft hebben, en met den loop der daegen gedaen hebben in de lucht, als in de waeteren met het leer, hout, en vogelen, oft als in de lucht der voorſeyder ſteen-graeven met den mannen ontrent Pergamus is geſchiet. Soo wy geſtadelijck wateren, die ſteen-reuck hebben, drincken; hoewel ſy in ons geenen bergh-ſteen en maecken, nochtans door haer ſteenreucks middel-leven, verwilligen en bewegen onſen Archeum nae haren aert: en dat dit niet en geſchiet uyt tartariſche ſtoffen, eygentlijcke runninge, maer alleen uyt de kracht des geeſtelijcken ſaedts verduſt middel-leven, wordt klaerlijcken begrepen, door dien men ſiet tot Auwergem, in 't roode klooſter, in Zonien by Bruſſel, dat het water ſeer ſteenreuck rijck is, ſmaeckende en ruyckende nae ſteen. Jae in de Sacriſtye zijn ettelijcke waeter-bronnen, daer den Prieſter de handen waſt, de welcke in plaets van de ſteenen door hunnen val uyt te holen, maecken groote dicke ſteenen, die men dickwils met de bijl moet afhouwen. De Monicken ſeggen, dat ſy allegaeder met buyckpijn zijn gequelt, en klagen niet beſonder over 't graveel, dan het wilt ſteenigh waeter veroorſaeckt het buyck-grimmen, welck gebreck ſy voorkomen door 't middelleven, en ſmaeck van 't Daucus ſaet, gebrouwen met de bieren; mits welck gebruyck ſy 't quaet des waeters ontgaen, en leven eenen goeden ouderdom. Voorwaer eenen reuck van de Daucus kan wel eenen ſteenreuck ten onderen brengen; maer en ſoude niet mogen beletten, dat een vremden tarter niet wor-

den en soude, 't welck hy uyt sijnder stoffen moest worden; en soude den Daucus smaeck niet stercker wesen, dan andersins alle macht der verduwingen, en verwandelingen, door onsen Archeum gevraeght. Dus dat men klaerlijck siet dat het saet der steenen, en van 't meestendeel der dingen, die andersins geen sienelijck saet en hebben, bestaet in eenen reuck, oft smaeck, dat is in een middel-leven, en niet in de runbaerheydt der stoffen; mitsgaeders oock dat alle tegen-middel is gegront in 't middel-leven, en niet in de stoffen.

VYF-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

De winden der menschen.

BY gelegentheyt dat wy spreecken van steen en tarters, niemants oor en stae verbolgen, hoewel ick schrijve van pis, dreck, uytwerp, en winden der menschen. Want die sich selven ten besten insiet, en kent, en vindt daer in niet, dan stoffe van schroom, stanck, en wormen. Ick melde ongehoorde en ongeschreven dingen voor desen; dus wesende onbekent en doch nut zijnde geweten te worden, en heb desen pael niet nagelaten te stellen over de winden der menschen. Weet dan, dat den wint des werelts is eenen vloet des luchts, en soo haest als de lucht eenen drijver in heeft, en dien in 't werck is, soo is den de wint daer. Om desen drijver beter te begrijpen, soo weet dat noch water lucht en is, noch lucht en is water; maer sy zijn beyde soo eenvoudigh en enckel geschaepen, dat tot heden toe noyt een druppel waeter is tot lucht verkeert, door natuer oft konst, soo oock noyt lucht tot waeter en quam; dit is nieuw in alle Scholen, doch niet meer soo vremt, t'sedert ick 't selve breeder heb verklaert in 't voorschreve boeck der suer-fonteynen van 't Spa; tot bewijs dan: ick vermach te sluyten in een busse, lang seven-en-twintigh duymen, de lucht, en de selve, op en in een

een te dwingen, oft parssen, tot op vijf duymen; en de geparste lucht drijft een bal uyt door een abeelen bort, dick eenen duym; waer uyt volght, dat indien de lucht, wesende op een geparst, mocht tot waeter worden, ick soude in de voorschreven bosse waeter maecken, en de voorschreven geparste lucht en soude geen kracht, noch poogen hebben, om haer wederom in haere wijdte uyt te breyden. Onse glasen wijsen ons, dat een damp en is geen lucht, maer een water-wolcke van de alderkleynste stof des waters, van een gespleten door het vier, die den hier boven betoonden onsmaeckelijcken souts sout-geest der wateren doet opvliegen, den welcken by het eygen waeter weder ontwijckende, wederom kleyne druppeltjens waeters wordt als voren. Dit is de stoffe van den regen, sneeuw, hagel, douw, nevel, rijm, &c. Item, verstaet meer dat de lucht verdraeght ontpluycken, en parssen; soo men in de wint-bal, en veel ander wercktuygh siet. Dus is 't oock noot, dat 'er in de lucht eenige ydelheyt zy, andersins en mocht de lucht van vier spannen niet geparst worden, houdende haers luchts vorige stoffe en gedaente tot vijf duymen ruymte: dit is even ongehoort in de Scholen, doch nootsaeckelijcke waerheydt alreede bewesen. Item, stelt in 't midden van een schotel een eynde keers, vast gehecht, vult de schotel met water, ontsteeckt u keers, keert daer over een hoogh glas, met een open mont in 't water, staende op de gront van de schotel, en de brandende keers in 't midden; nu het is seecker dat de vlam is een lichaem, andersins het geschut en werckt niet, dan om dat de vlam van 't bos-kruyt, in een oogenblick, duysentmael grooter lichaem, dan het bos-kruyt was, mach wesen; en niet mogende twee lichaemen t'saemen in een plaets staen, volbrengt het bos-kruyt soo gruwsaeme wonderen: zijnde dan de vlam een lichaem, mitsgaeders oock den roock, die uyt de voorschreve keers gestaedelijck gaet, soo waer 't wel reden, dat de lucht en ruymte des luchts in 't voorschreve glas vermeerderde, het water uytstoote, jae oock eenigen wint, oft

bobbe-

bobbelen uytblaefen : maer wel ten tegenfpele, men fiet ooghfienelijck de lucht verminderen in 't voorfchreve glas, en dat het water wordt opgefogen in 't glas, in plaets van de verloren lucht, en dat het feer hoogh klimt. Te meynen dat de lucht door de vlam wordt op een gedrongen, 't felve is tegens d'eygenfchap des viers, en warmte, die de lucht verbreyt in de wijte, foo men merckt by het inftrument, daer mede men de hitte en koude der plaetfen meet. Waer uyt blijckt de dwalinge der Scholen, die vermeynen dat alle bronnen der waeteren zijn uyt de lucht, die in een door koude gedrongen, tot waeter wordt: te meer foo men toeliet, dat de lucht in 't voorfchreve glas verkrompen, oft geparft wordt, fonder veranderinge haers wefens. Soo hebben wy onfe meyninge, te weten, dat 'er iet in de lucht is, het welck min dan lucht, en min dan lichaem is, 't welck wy fien hier tot niet opgegeten te worden door het vier; 't welck wy fien te wefen het eenigh leven des viers, en niet de lucht, (foo men onbedachtelijck vermeynt heeft) want hoe foude de lucht het vier voeden, die evenwel lucht, en een onverandert element blijft! foude de lucht verteert, en vernietight worden door 't vier! foo foude fy tot iet eenvoudiger worden, dan het element is; foude fy felver vier worden, ('t welck niet en is dan vettigheyt, uytroockende ontfteecken,) foo foude een eenvoudigh element in een vetheydt veranderen, in een vermengt lichaem: en 't vier, 't welck anderfins fcheydt alle vermengde lichaemen, foude nu het eenvoudigh tot een vermengt lichaem der vetheden brengen, en op den felven oogenblick veranderen in vier, en in roock; en foo de lucht het ftoffelijck voedtfel des viers waer, en dat het vier de lucht tot vier mocht brengen, foo foude elck kleyn vier blijde wefen om fijn wefen te behouden, den ganfchen bol des luchts te verbranden, &c. Ick weet dan dat het vier eet, en vernietight iet wat, 't welck d'ydelheydt des luchts verplaetft, oft befteet, (ick en durf niet feggen vervult,) en ten waer dat 'er fulcks waer in de lucht, de viffchen en

moch-

mochten geen leven onder het waeter krijgen, noch daer en ſoude geen verbreydinge, noch verparſinge in de lucht weſen, oock elcken minſten wint moeſt de ganſche werelt door beroeren, &c. deſe ydelheyt des luchts noemen wy *Magnale*, waer in, als in een hemelſche invloeyende gedaente, den blas-drijver des wints ſit; en 't zy hy genoemt zy den invloet van Mercurius, oft van de Maen, oft van beyde; of 't zy de lucht ſoo wel haer eygen bewegen heeft, als d'aerde, en 't water; oft 't zy dat 'er Engelen toegeſchickt zijn, die macht hebben over de lucht, waeteren, boomen, &c. 't ſelve laeten wy hier onbetracht. Maer alle deſe droomen achten wy geen voorder wederleggen waerdig te zijn. Ons hier genoegh weſende, dat onſen adem het element des luchts is, 't welck wy noodigh hebben tot ons voedtſel, nemende het magnale in ons, niet min oft meer, dan het vier 't ſelve moet gebruycken. Denckt dat een menſch weeght hondert en vijftigh pont, dat hy kout is als water uyt ſich ſelven, ten waer hy een vier hadde, 't welck geſtaedelijck hondert en vijftigh pondt waters warm onderhoudt. Dit vier heeft den Magnale van noode. Ons voorwerp en is niet voorder van de lucht, 't element des werelts, te ſchrijven, dan van onſe winden, die in ons geboren worden. Galenus, volgende de beginſelen Ariſtotelis, heeft vermeynt dat alle wint die in ons wordt, is uyt gelijcken beginſel des waeters, der dampen, &c. als is verhaelt van de lucht; dat deshalven onſe wint een natten kouden damp was. Ick ontſchuldige hem geerne, want te ſijnen tijde was de diſtillatie noch eén onbekende werelt; des en konde hy niet weten dat waeter altijdt water blijft, en lichtelijck alle damp tot water geweyckt wordt, want hy evenwel noch water is. Dat 'er niet meer natten damps en is te krijgen, als 'er waeterigh en is: dat uyt de lucht niemant en kan water maecken, noch diſtilleren, dan alleen den damp die 'er in is weder te doen ontweycken. Dus niet kennende den aert van onſe winden, ten is niet wonder, dat meynende dat ſy dampen waeren, en lucht gewor-

den, ſy niet haeſt weder tot water gebrocht en mochten worden: hadde hy der winden aert geweten, hy en ſoude noyt geſocht hebben om winden te verjaegen; hy ſoude gedacht hebben, dat overmits eenen wint in 't grimmen, oft kolijcke, ſoo groote ſmerten en gevaer brengt; en ſoo hy eenen damp waer, ſoo ſoude ſijn oorſpronckelijck waeter noch tienmael des te ſmertelijcker weſen, ſoo het grover is. Galenus ſagh d'olien verroocken, hy meynde oock dat ons vet oft ſmout in ons geſmolten moeſt ſtaen, om dusdaenigen droogen wint te maecken. Waer toe dient het voorder getoont te weſen, dat alle deſe gebreecken der kenniſſen ſpruyten uyt de onwetentheyt der vier-konſt, oft ſcheyd-konſt, die ons leert, wat hitte een yder vet heeft, eer het uyt vloet: dat waeter en vet, niet t'ſaemen en mogen ſmelten! dat eerſt alle 't waeter moet vervliegen, eer een druppel vets verſchijnt tot uytvloet; jae dat daerom alle vetten, herſten, olien, en ſmouten, eerſt moeten ontworden van haren bandt, eer ſy uytroocken! dat alle vet en traen, ſeep wordende, tot waeter vergaet; en dat alle vet en traen weder uyt het waeter ſtoffelijck voortkomt! Maer Paracelſus, die de vier-konſt in 't hooghſte heeft begrepen, en ſtaet hier niet onbeticht. De welcke houdende ſijn voornemen, dat wy moeten alle ellenden lijden, om volmaecktelijck de groote werelt te vergelijcken, als oft de werelt ſieckten hadde, en ſterffelijck waer, en als oft men geenen wint ſonder ſieckten dagelijcks en hadde, maeckt vierderley grimmen, nae eyſch der vier winden. Ick vrees eenen oproer op 't compas, en dat elck van de vier-en-ſeſtigh winden ſoo wel wint wil zijn, als de vier hoeckige winden, en derhalven wy vier-en-ſeſtigh verſcheyden kolijcken ſullen moeten lijden. Hy ſtelt het noort in de rugge, blaeſende in de darmen, tegen de navel; het zuyt in de navel, blaeſende tegen de lendenen; het ooſt in de rechter, en het weſt in de ſlincker-ſijde; en elcken wint geeft hy beſondere tegen-middelen, doch ſoo verduyſtert, dat hy ſwaerigheydt ſoude hebben de ſelve uyt te leggen. Eyla-

cen

een wat armer bewijs-reden geeft ſoo grooten man : overmits daer en is maer eenen gang, wegh, en huys des wints in ons, ongebroocken gevolght van de maegh tot den uytgang der darmen. Hy heeft wel geweten, dat de wint in de moeder, in de ſijde, pleureſye, &c. maer droomen en zijn, en oneygen ſpreucken. Doch ſoude hy meerderen gront gehadt hebben, hadde hy deſe vier winden in 't moeder-vat geſtelt, 't welck ſich pijnelijck beweeght tot de voorſchreve plaetſen : maer hy ſoude dan in angſt geweeſt hebben, waer hy den vijfden wint ſoude vinden, en ſtellen, ſoo wanneer het moeder-vat ſich nederwaerts ſinckt; en den ſeſten, als het ſpies-recht om hoogh tegen de maegh optreckt. Ick weet dat ick alle kolijcken geneſe onverſcheyden met een eenigh middel, 't welck is Magiſterium ſuccini, door wijn-geeſt bereydt, ingegeven met laudarium perlatum, beyde door Paracelſum beſchreven. Item jong weſende, ick ſag dat eenen Thomas Balbani t'Antwerpen ſturf van *de volunlus*, oft *miſerere mei*, 't welck men Ileon noemt; hy beloofde tachtentigh duyſent pont Vlaems, die hem genas. Ick hoorde veel daer over warbecken onder de Geleerde, die van wijdt en breet beſchreven waeren, dat den darm gekeert was, en veel andere klaegelijcke leeren. Ick heb 'er t'ſedert een menighte geneſen, en niemant ongetrooſt gelaeten, mits ſwelgende eenige vijf, ſes, oft meer musket-looden, hoe meer, hoe beter, mits leydende den ſiecken; oft hangende hem recht overeynde. Dit is al voorbygaende geſeydt; weder komende tot de kolijcke. Genomen eenen darm ſtont vol wints geſpannen, van de rugh tot den navel, hoe ſoude Paracelſus ons konnen leeren, oft het ware den noorden oft den zuyden wint : item alſoo de darmen ontrent acht-en-twintigh maecken, ſoo van de rugge voorwaerts, als van d'een zijde tot d'ander gedraeyt leggen in onſen buyck, is de vraegh, in welcken keer der darmen deſe vier winden haeren winckel houden? indien in elcken omkeer, ſoo zijnder acht en-twintigh noorde winden, en ſoo veel van d'andere

drie. Eyndelijck Paracelſus, geenen getrouwen Æolus ſijnder winden zijnde, en ſiende dat 'er een geſlacht van buyck-colijcke, treckinge der peſen door het ganſche lijf veroorſaeckt, ſeght dat den wint der darmen door het ganſche lijf waeyt, en diergelijcke ongeſtapelde arme redenen. Niet tegen-ſlagh nemende; noch inſiende dat alle gift, jae alle geweldige tegen-middel, voor ſoo veel het den graet der natueren overtreft, doet de peſen des lijfs trecken. Waer toe aenmerckens-waerdigh is, dat een menſch ſtervende met uytbluſſinge aller krachten, ſijn lijf ſtijf en hart wordt, en 't gene een geweldige doot ſterft, blijft ſlap. Dus dat men hier door gewaer wordt, dat 'er een leven is, een gevoelen, en roeren in 't vleeſch en peſen, 't welck niet en is de redelijcke ziel: het welck leven, ſchromende voor de doot die het gevoelt, oft voor eenigh gift, treckt alle peſen, en wordt daerom ſtijf. Dat inſgelijcks alle treckingen der peſen, ſoo die in de colijck, als anderſins overkomen, niet een treckinge en zijn, door de ziel en wil opgeſtaen, maer door 't gevoelen der peſen, 't ſelve ſchromende; oft voor de doodt, oft voor 't gift: en niet dat de wint der darmen, door ſijne eygen geſpande peſen ſpant. Dus en is 't geen wonder, dat alle *convulſiones ſpaſmi*, oft treckingen, ſoo benauwden byſtant tot noch toe hebben bevonden. 't Is even een ydel gepraet, dat, en ſulcks, drijft de winden. Dat verbreytſe, (*diſcutit ventos* &c.) want indien de gang open is, en onbekommert, de wint drijft ſich ſelven, en ſal den wegh vinden. Deſe wint-drijvende dingen ſouden moeten van binnen iet nederwaerts ſtooten, als den ſtooter in de pomp, oft in eenige buyſe, jae moeſt den ganſchen darm in ſijne dickte vallen, en daer-en-boven noch een jachtende voortvaert. Maer dan, overmits het ſoude meerder ſmerte maecken, dan den ſtillen en ongeparſten wint, dus ſoude dusdaenigen tegen-middel, wint drijvende, niet te gebruycken weſen, oft ten waer dat het de wint dreve met een men-roede, als eenen waegenaer, oft wel door eenigh gebodt, ſoo men het vee drijft: mijns halven ick en

kenne

kenne geen andere drijvende machten, en veel minder eenige van dese, bequaem om winden te drijven. Om desen hoeck beter te openen, soo verstaet dat 'er in ons zijn twee winden, en niet meer, den eenen komende opwaert tot de maegh, uyt genoemt ripsen, de welcke sonder andere lucht, geblaesen in een brandende keers, de selve uytbluſt, den anderen komt van onder ten daege, en wordt een veeſt geheeten; desen geblasen door een brandende keers, ontſteeckt, en wordt een vlam van verscheyde verwen, den regenboogh gelijck zijnde. 't Welck wel ingesien zijnde, wordt men gewaer, dat sy verscheyden zijn in stoffe, gedaente, en eygenschap, soo wel als van plaetse en geboorte. Dus al waer 't schoon dat eenen rips al beneden uyt quam, daerom en soude hy niet branden, als niet wesende een eygen geboorte der darmen. Soo wy de voorschreve veranderinge der winden wel insien, sullen bevinden, dat sy niet en hangt uyt de verscheydentheyt, oft eygenschap der stoffen, (*ex qua*) uyt de welcke: maer wel uyt het saet der winden als stoffe, (*circa quam*) op de welcke en ontrent de welcke den wercker sijn bestelteniſſe voldoet. Want men wordt gewaer dat drie menschen van een spijse en dranck sullen nemen; en den eenen, hebbende de sterckste verduwinge, en maeckt wint van boven noch beneden: den anderen, hebbende een swacke maegh, maeckt veel ripsen: en den derden, hebbende de darmen ontstelt, maeckt veel buyck-wint. Dese waerheydt betuyght ons, dat der winden wesen, noch hare verscheydentheydt tusschen ripsen, en vijsten, niet en hangt stoffelijck uyt de spijse: By gevolgh, 't gene de winden moet doen verdwijnen, en is niet het wint-drijvende, maer wint belettende: mits die alreede geboren zijn, sullen wel de stadt ruymen; laet ons dan ondersoecken d'oorsaecken haerder geboorte. Ick stelle eerst voor, dat d'anderheyt der winden verraet d'anderheyt des werckers, en niet d'anderheyt der stoffen, mits sommige menschen selden eenen wint maecken. Te meer, soo de stoffe der spijse besloot in haer

den wint, ſoo ſoude een ſtercke verduwinge eer en meer wints maecken, dan de ſlappe. 't Welck aengeſien by der daet valſch is, ſoo blijft de ſpijſe der winden onſchuldig. Want ſoo den mage-windt uyt de ſpijſe komt, waer uyt ſal der darmen windt gemaeckt worden, die vet en brandigh is? ſal onſe ſwacke hitte der vetten uyttocht maecken, en laeten den vochtigen damp uyt den dreck te trecken? ſal het vet des drecks alleen wegh-vaeren, en de vochtigheyt onaengetaſt? 't welck ſoude weſen, mits den vijſt in eenen oogenblick ganſch brant. Indien de minſte vochtigheyt mede gaet, en ſal hy niet branden. 't Is tegen gewoonte der hitte, dat het vet vervlieght uyt eenigh vaſt lichaemelijck vet, eer de vochtigheyt verdwenen zy. 't Is oock buyten natuer, dat het vet tot uyttocht verroockt met den graet onſer hitte. Ick bevin dan dat het met de winden is, als geſeydt is van de tarters. Dat gelijck eenen buyck uyt ſelve ſpijſen luttel vuyligheyt, geenen tarter oft wint en baert, daer eenen anderen veel dreck en wint uytbrengt, dat de ſchult hangt, niet dat de ſtoffe tarter-rijck, oft wint-rijck zy, dan dat den verduw-meeſter d'eenige ſchult draeght. Maer 't is grootelijcks te verwonderen, dat eenen ſwacken verduw-meeſter maeckt meer windts, en brengt uyt de ſtoffe dat 'er niet in en is. Het is, gelijck een ſalpeter en kolen wordt een louter vlam; doch en is het ſalpeter daerom geen enckel vier, noch hitzigh. Een merrie en eſel brengen een muyl ten daege; niet dat de merrie vergae tot eenen muyl. Dus den wint der menſchen en is niet ſtoffelijck in de ſpijſen, (een ieder ſoude anderſins uyt gelijcke ſpijſen even veel wints krijgen, en de ſterckſte magen den meeſten wint) maer hy is een nieuw gewas, een geboorte uyt vermengde ſaeden, verſcheyden van beyde de werckende ſaeden, door de vermenginge ter verweſentheydt. Dit verſtaet aldus. Een ſwacke maegh weynigh heve hebbende, verrot de ſpijſen, maeckt rotte ripſen, ſoo als in de koorts; ſoo ſy een weynig meer heve heeft, en een ſlijm ontmoet, maeckt onſmaekelijcke luchtige ripſen,
ſon-

ſonder ſmaeck; hebbende noch eenen graet meer van de heve, en verandert niet wel ſommige ſpijſen, als radijs, ajuyn, loock, &c. en maeckt ripſen, kaeuwende den ſmaeck der dingen; hebbende noch een weynigh meer heve, en vindende een vreemde ſuerte, ſoo wordt 'er een ſuere locht geroocken: en ſoo dit vreemt ſuer eenig vet is, ſoo is de zode in de maegh; maer ſoo de maegh den deeſſem volkomen heeft, en niet overladen, ſoo en maeckt ſy geenen wint. Nu hoe de maege oft dermen wint maken uyt onwindige ſtoffen, leert by exempel: edick werckende op kreeften-ſteen, maeckt eene locht oft wint reuck hebbende, oft ſmaeck naer den ſteen, en niet naer den edick; werckende op eene ſtinckende ſtoffe, ſoo wort 'er eenen ſtinckenden wint, half rot, en ſuer, en ſomtijts als verdorve eyeren: niet dat het byſpel van de edick recht op ons paſſe, overmidts den edick met zijn gevret geen verweſentheydt en maeckt, als onſen ſuer-heve der maege wel doet, maer dient hier alleen tot een vergelijckeniſſe: alle ſpijſe die in de maegh niet verduwt en wordt, wordt verrot, niet tot darmen dreck, maer in de maegh, als maegen dreck, met verſcheyde vuyle ſmaecken der winden. De ſuerte eet oock, daer ſy verſcheydentheydt in de ſtoffe vindt, 't zy niet volkomen verſuert, 't zy verrot, dit gevret maeckt den windt ſoo uyt den ſuere, als uyt 't gene ſy eet, te weten uyt de ſtoffe, die door de ſuerte gegeten wort, en wort eenen derden ſmaeck, ten zy het lichaem, 't welck ontdaen wordt, ſtercker ſmaeck hebbe. De ſelve ſuerte vallende uyt de maegh met onverduwde ſtoffe, en niet ſtracks verweſent wordende (ſoo namaels ſal onderweſen worden) ſoo maekt de ſuerte verſcheyde verbrandelijcke rotte uyttochten; want etende de ſuerte des rotten drecks, ſoo wordt de oploſſinge des drecks eenen windt en reuck, volgens 't gene opgegeten wordt. By gelijckenis, gemeenen geelen ſwavel, een deel geſoden in twee oft drie deelen lijn-olie, wort verrot, met ſtanck als eens menſchen dreck; ſoo men dit ontdoet met loogh-zout, en daer op eenen

ſueren edick giet; in het ontdoen wordt 'er eenen windt geboren, rieckende en brandende als eenen veeſt, en dat voor ſoo veel als de ſuerte etende kan maecken: merckt oock, dat alle dinck ter werelt werckt, ſoo haeſt het ſijnen opworp by der hant heeft, en kan oock laeten te wercken; ſoo dan de ſuerte een lichaem vindt, en kan niet naerlaten te wercken: want dewijl in de veelheydt en verſcheydentheydt der ſpijſen iet onverduwt afloopt, en dat in de ſuerte oock by gebreck, ſtracks niet altijdt en wordt verwandelt uyt haere ſuerte, ſoo blijvender veel ſuerten, en worden veel colijcken, veel winden en ellenden des buycks. Eenen ſueren appel bradende, geeft veel windts, eenen ſelven appel langer aen den boom ſtaende, verlieſt ſijn ſuerte, wordt ſoet, en gebraeden en geeft geenen oft luttel windt. Was 'er te voren een ſtoffe in den appel, die door het vuer windt wordt, de ſtoffe meer gekoockt zijnde, behoorde den windt te voorſchijn te komen, ſoo hy ſtoffelijck daer geweeſt was. Eenen ſuren appel in een vat gebraeden, met eenen helm wel dicht toegeſtopt, geeft windt, die moet locht hebben, en ſy en kan niet tot waeter ofte olie aenſetten. Eenen gelijcken ſueren appel, in het ſelve dicht geſtopt vat, met waeter geſoden, wordt rijp, en geeft geenen wint, en diſtilleert al over. Eenen wintrock geſtooten, en ſtracks gediſtilleert, gaet over ſonder windt te maecken; item, behoudende den wintrock drie oft vier daegen, ſtracks dan geperſt en gediſtilleert, en geeft oock geenen windt, en gaet over; maer geparſt zijnde, en laetende het ſap eenen dagh in een verſtopt glas ſtaen, ſonder hitte, maeckt windt, en ſal het glas breken, ten zy het locht hebbe. Sterck-waeter gediſtilleert wordende, gaet over al in rooden roock tot water, als het te voren was; maer ſoo het ſterck-waeter koper oft ſilver eet, ſoo maeckt het een ſelven rooden roock, die nu wint is; en ſoo men hem vermeent te beſluyten, breeckt het glas: ſulcks dat men gewaer wordt, dat den windt niet en komt uyt de windtachtigheyt der ſtoffen, maer uyt het wercken tuſſchen twee verſcheyde zaden;
want

want het gene in de stoffe maer by toeval en is, en mach niet genoemt worden eygentlijck daer in te wesen. In het maecken des Koninicks-waeters komt 'er uyt het wercken beyder geesten, te weten des salpeters, en van het zout armoniac, eenen onsienelijcken windt, die oock in de koude van selfs werckende, geboren wordt, en niet tot sienelijck waeter oft stoffe en mach gebrocht, noch gehouden worden, hoe groot het vat zy. De suerte, die in den most verborgen is, werckende op de raeuwe stoffe des saps, door 't wercken dat d'ooge en d'oore gewaer worden, maeckt eenen windt, die niet dan met geweldt en wort besloten in stercke vaeten, met ysere reepen, en is eenen ongesonden windt der gestomde wijnen, die andersins uytvlietende, den wijn gesont laet. Ick was eertijdts verdoolt, ick stelde eenen helm vast op het most-vat gehecht, hopende eenen wijngeest te krijgen; maer het was eenen wilden wint, niet mogende tot lichaem komen, noch gehouden worden, door dien het den windt is, gemaeckt door 't werck der suerte; dus maeckt den most, gedroncken zijnde, veel ripsen uyt het werck der suerte voortspringende, die, hoewel sy sonder smaeck zijn, noch eenigen wijn-reuck mede brengen, ter oorsaecke van de daedelijke warmte der plaets. Soo dan, dewijl alle wint der dermen is het werck der suerte, en dat de suerte eygen vyandt der darmen is, daerom is de colijcke soo smertelijck. Eyndelijck de suerte werckende, maeckt wint, sy moeten wercken op alle het gene niet volkomen versuert en is; dus de suerte, niet verwesent in de twaelf duymigen, en eersten darm, (soo namaels sal geleert worden) en vindende eenig onverduwt tot sap, maeckt den buyckwint, naer den aert van 't selve onverduwt lichaem. Dit is genoeg van soo vuyle dingen geschreven. Een glas met ys gevult, den hals door de lamp toegesmolten, en gestelt in een weegh-schael, en sijn effen wicht in de andere schael, latende het daer soo hangen, tot dat het ys van selfs doyt, wort het glas, dat is het water, swaerder bevonden, dan doen het ys was; de reden heb ick ge-

Ee [illegible] schreven

ſchreven in 't boeck, waerom alleen alle tovereſſen altoos natu-relijck drijven, met de helft hares ronts buyten water, cap. van de weegh-konſt des waeters. Alle menſchen, geſtorven door toverye oft gift, drijven; item, alle gift (dit dient den Rechte-ren) 't welck merckelijck doet ſwellen, en des te hooger op-drijven. Het ſwellen dan en is niet een verkrijgen van nieuwe ſtoffe, maer wel eenen ſueren heve, waer door onſe ſap ſich ver-heft, als een broodt door den heve. Hier ſiet ghy hoe de ſuerte windt maeckt, en hoe bloedt en vleeſch, 't welck anderſins niet windigh en is, door de ſuerte windigh wordt. Een verdroncken lichaem light ten gronde, tot dat den ſuer-heve in het vleeſch is gegrepen. Een verſche elſen oft alf-boom valt ten gronde, tot dat den ſuer-heve in 't ſap is, dan drijft hy. Siet aen de trom-mel-ſucht, hoe al het bloedt bynae tot windt wordt verandert; het bloedt is eene windlooſe ſtoffe in haer weſen en geboorte, doch het wordt door geweldt tot windt verkeert, wanneer den bloedt-heve der lever wordt verandert in eenen ſuer-heve; des-halven de piſſe der rammen gedroncken door een behendige remedie, neemt wech den heve, en indruk des voorſeyden ſuer-heve. Men duwt de neus-gaeten der rammen 's morgens toe, die ſtracks piſt door angſt van verſticken, alſoo deſe piſſe van al-le ſuerte gantſch berooft is, en vol ſteen-zouts pis-zout, ſoo treckt ſy lichtelijck ter lever in, om den voorſeyden oneygenen en vyandtlijcken ſuer-heve der lever te ontnemen. Alleen moet ick hier noch ſeggen, om beteren reuck te laeten, dat den wijn-ſteen, gantſch beſtaende uyt de ſuerte des wijns, noyt en mach herdiſtilleert worden, ten zy hy eenige locht-gaten heeft, an-derſins vlieght het vat in ſtucken; voorwaer ſoo de ſtoffe wint in haer eygen beſloot, ſy ſoude ter eerſter diſtillatie dien windt moeten uytgeblaſen hebben; dus dat men hier door wel gewaer wordt, dat de verborgen ſuerte des gediſtilleerden olie des wijn-ſteens, wordende met een lauw vier verweckt tot wercken op de olie, t'elcker reyſe nieuwen windt verweckt, niet mogende ge-houden worden, hoe groot het vat zy. SES-

SES-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

De steenwordinge in ons.

BEwesen zijnde dat 'er geenen tarter in spijse noch dranck en is, die door sijn runnende kracht in ons steen wordt, mitsgaders hoe, en uyt wat oorsaecken den steen in bergen, beeken, en wateren groeyt, hoe hy oock andere dingen versteent: nu staet 'er open (overmits onsen steen eenen duelech is, en bestaet uyt een ander zaet) sijne steenwordinge hier voor te houden. 't Is voren geleert, dat de spijse en dranck in de maege eenen suer-heve ontfangen, waer door sy stracks ontdaen en bereydt worden tot een wit en waeterigh sap, de welcke soo haest het de maegh ontvalt, van de voorseyde heve berooft wordt, als voortaen niet alleen onnodigh, maer oock hinderlijck; en soo wonderlijck als den Almogenden de voorseyde heve begaeft heeft, tot verduwinge der spijsen, even oock soo bewijst hy sijne goedtheydt van dien stracks t'ontnemen in den eersten darm, hebbende den naem twaelf-duymig, uyt sijne lengte, in welcke de swaerste moeyte is, die 'er in de opsnijdinge eens dooden lijfs wesen mach, om de menighte der aderen, pols-aderen, eeckelen en andere stucken, in soo kleynen vervang. De sure dan wort hier stracks tot een zilte, oft zout verwandelt, gelijck eenen edick warm zijnde, op menie, ceruys oft gletten gestelt, stracks verandert wordt tot een water, wiens suer-zout met eenen verandert wordt in een soeten alluyn, en is een alluynigh waeter, 't welck te voren eenen edick was: sijn suer-zout, 't welk te voren eenen suren geest of damp was, wordt in 't afroocken nu bevonden een vast geronnen lichaem te wesen. Dit wordt aldus gedaen, alleen door 't aenraecken des loots, het welcke door het vuer weder tot loodt gebrocht wordt; blijvende den voorseyden alluyn een vast lichaem, door 't selve vuer verandert

in een ſtercke alcali oft loogh-zout. Item, ſoo gediſtilleerden edick ontdoet paerlen, kreeften-ſteen, corael, &c. ſoo wort ſijn ſuerte verandert tot een lichaemelijck zout van anderen, en anderen ſmaeck. Dit is by gelijckeniſſe geſproocken, niet dat den edick, oft iet ter werelt, noch oock den deeſſem des vees onſer maegen vergeleken, mach eygentlijck zijn; jae eens menſchen heve verduwt lichtelijck kruyt, en eens anders verduwt lichter vleeſch, viſch dan vleeſch, waeter dan wijn, en veel maegen en verduwen noch dragen kaes, &c. om de verſcheyde maeg-heven. Rat en muys, geſloten in een beſondere kaſſe, met eenige roomſche boonen Phaſeoli, ſterven liever van honger, dan die te eten; item, een Rat de tanden gebroken, en haer ingegeven poeder oft meel der voorſeyde boonen, is geſtorven; opgeſneden zijnde, is de maegh bevonden door-gegeten; waer uyt blijckt, dat de ſuer-heve eens diers op deſe boonen anders werckt dan onſer maegen ſuer-heve: oock blijckt hoe een ding, dat in ſich ſelven ſoet is, door eenen vreemden ſuer-heve, een knaegende gift wordt. Ick laet hier een groot geheym den liefhebberen der vuer-konſt t'onderſoecken, waerom de voorſeyde boon het ſignatum der nieren voert. De lever dan vloeyt ſterck op den voorſeyden derm, en alſoo ſy geen vat en heeft in haer, om haer verduwinge t'ſamenderhandt te doen, en dat het ſap ſoo ſnel door haer loopt, dat het niet mogelijck en is, ſoo haeſt een wit raeuw ſap tot bloedt te verwandelen, ſoo en geſchiedt de bloedtwordinge niet in het vat des levers, (ſoo nochtans de Scholen vermeynen) maer in de menighte der aderen, daer de lever gebiedt over heeft: want alſoo de bloedtwordinge een naeuwer verduwinge is, en met fienelijcker verwandelinge dan der maegen verduwinge; ſoo en vermach ſy niet in een groot vat geſchieden, dan in veel enge lange vaten der aderen, op dat den levenden Archeus in 't engſte en naeſte alle den ſap aenraecke, ſijne levende kracht ingeeſte en verduwe. De maege oft holle vat des levers, is alleen haere onderſaeten d'aderen

van

van de fraeſe oft *Meſenterium* : en d'eerſte darmen ſelve, als bevel en beſtellinge hebbende, om den invloeyenden heve der lever te werck te ſtellen. Dus alſoo de milt den ſuer-heve in de maegh binnen haren vaete geeſtet, ſoo oock verandert de lever den ſuer-heve in eenen ſout-heve in de eerſte darmen, en blaeſt eenen vleeſch-heve in de eerſte aderen, daer door 't bloet wordt gemaeckt tot bloet, en een levend ſap deſer twee deeſſems wercken, en zijn by de ouderen noyt onderſcheyden, dus vereyſchen hier breeder verklaring. Ick lees, dat de Scholen leeren, dat de gal niet en is een edel lidt, dan maer eenen dreck, een uytwerpigh en verbannen ſap, geſcheyden uyt het bloedt, alleen dienende tot ſuyveringe des bloedts, en om den ſtoel-gang te ſpoedigen. Dat de bloedt-wordinge geſchiet in de lever alleen ; deshalven ſoo behoorde de ſcheydinge te zijn in tijdt, en daet, nae de bloedt-wordinge, en dien volgens moeſt de gal-blaes geſeten zijn boven, en niet onder de lever. De nieren konden oock 't bloet ſoo wel van de galle als van de piſſe ſuyveren, de gal-blaes onnoodigh zijnde, om de lever daer mede te belaſten, haer aenhechtende eenen ontfanger des drecks. Den wercker die het ſout in de piſſe maeckt, al en is 'er geen ſout gegeten, en die een deel der piſſe in 't bloedt laet tot ſweet mede gaen, die mocht oock een deel ſouts tot afvaeginge en ſpoeyinge des afgangs langs de darmen af-laeten, om de gal-blaes, eenen ontfanger des vuyligheydts, te mogen ontbeeren, oft derven. Ick geloove dat Godt ons lichaem het beſte en gevoeghelijckſte heeft gemaeckt : hadde de gal beyde d'eynden, die de Scholen haer geven, de gal-blaes ſtondt veel beter op eenige van de kleyne darmen, dan dat ſy ſoude de lever bevlecken. Indien Godt de vogelen heeft gemaeckt ſonder piſſe, nieren, en blaes, op dat ſy beter ſouden vliegen, en dat de gal alleen diende om het bloedt te ſuyveren : in alle geval het bloedt mocht beter deſe ſuyveringe derven, dan van de piſſe : ick ſegh, ſoo de nature veel dranck mach ſcheyden ſonder piſſe, niere, oft blaes,

des te gemackelijcker konde ſy oock het overtolligh bitter ſcheyden ſonder gal-blaes. Des te meer, dat Galeni leere inhoudt, dat ons bloedt, en ganſch 't lichaem voor een vierde deel beſtaet uyt Bilis, oft galle, als een van de vier elementen, 't welck eygender is dan pis, die niet en is van de compoſitie. Sulcks indien de gal anders niet nut en waer, dan ſoo men vermeynt, het ſchijnt dat Godt ons te vergeefs daer mede ſoude gelaeden hebben, en minder voor onſe welſtant beſorght, dan voor de vogelen. Ter contrarie, men vindt de gal-blaes, geſtelt als een kerne, en de lever als haer ſchors, men bevint dat galwonden een haeſtige doodt maecken, en niet by voegen alleen, als om des uytgeſtorten drecks. De vogelen leven ſonder milt en nieren, doch niet ſonder gal: dus moet 'er eenen meerderen noot en gebruyck der gal-blaes zijn, dan tot noch toe niet verſint en is. De viſſchen (volgens het ſeggen der Scholen) hebben veel Phlegma, geen, oft weynigh Bilis in haer bloedt, haer aes is waeter, oft ſeer waeterigh, dus loopt wel tot afgang, en dient de gal haer noch tot d'eene, noch tot d'andere eynde des gebruycks. Een jongen hadde ſijn bed vuyl gemaeckt, vreeſende de roede, at alle ſijn vuyligheyt wederom op; gevraeght onder andere verwondering, hoe het ſmaeckte, ſeyde dat het hadde eenen rotten ſtinckenden ſmaeck, maer die plat ſoet, en bynae onſmaeckelijck was; gevraeght oft het bitter was, ſeyde neen; en oft 'er verſcheyde ſmaecken in waeren, ſeyde dat de ſchillen der erweten (als ongeduwt) ſuer ſmaeckten, (nota dat d'erweten maer deshalven windigh en zijn, en niet in de tweede verduwinge, ſoo Galenus ſeydt, overmits in de aderen geen winden en drijven,) maer dat alle het ander ſoet ſmets ſmaeckten. In een Abdye der Nonnen gaf men den tafelieren ſlecht t'eten, d'ouders klaeghden dat voor veel gelts haer kinderen qualijck aten; de Nonnen ſeyden, de jonge meyskens die leckerlijck aten, moſten met den rijcken vreck verdoemt zijn; maer die de ſlechtſte en verworpenſte ſpijſen aten, gingen van mondt

mondt ten hemel. Een jonge vrouw, op hope van den hemel, nam voor haer de verworpenste ſpijſe, te weten haer eygen dreck, te eten; haer ouders dit wetende, vraeghden wat ſmaeck het hadde, ſy antwoorde oock als voren, dat het ſmets plat ſoet was. Dus dan is 't gewis, dat 'er geen gal, als gal, den dreck geluwe en verwt, noch oock de pis; want de minſte druppel gal vergalt eenen viſch, hoe ſeer hy wordt afgewaſſen. Ick weet dat de gal is een noodigh lidt des levens, een balſem des bloets, en der lever. De gal komt uyt het beſte bloedt des levers, en dient tot eenen heve, en ingeeſt in den twaelf-duymigen darm ſijne krachten; mitsgaders werpt uyt, niet gal, maer den dreck der gal, den welcken dient tot eenen heve, als heve, verkeert alle de ſuere, vallende uyt de maege in een ander weſen; doch 't ſelve met ſcheydinge der deelen, het een tot goedt ſap, het ander tot ſout, en het derde deel tot verrottinge en verſtootinge. Dit is der verweſentheyt aert, dat het een deel bequaemer zijnde, dan het ander, verkoſen wordt, en het ander verbannen. Staende dan deſe drie deelen t'ſamen, het ſout ſmilt ſich in de waterige deelen, volgende des ſouts plegen: dit wordt ſtracks tot pis getogen by de nieren, en afgeſondert: het beſte (doch rouw bloedt noch ter tijdt zijnde) wordt by de lever opgetrocken, en het vuyl blijft in de darmen; en alſoo 't bloedt noch niet ſtolbaer, noch runbaer in de aderen onder de lever en was, ('t welck blijckt by den rooden loop, &c.) wordt het boven de lever, begeeſt het met des levers vleeſch-heve in den doorgang door de lever, en wordt dan runbaer, en naerder tot des vleeſch aert geneyght. Het verrot ſap, loopende ten afgang, laet nochtans een weynigh van 't ſijne, 't welck d'aderen optreccken ten gebruycke der piſſe, ſoo naermaels ſal blijcken. Dus zijn hier twee heven van twee hooft-leden; den eenen is rouwer en lichaemelijcker, te weten uyt de gal, en is den eerſten in tijde; oock vloeyt een weynigh gal-dreck in het ſuer-ſap, dat uyt de maegh valt. Den anderen, weſende des levers heve, is een geeſtelijcke

ſtelijcke inblaeſinge des levens; de welcke is ſoo ſeer ter bloedt-maeckinge geneyght, dat d'aderen de ſelve bynae als eygen van haer te leen behouden, oock nae de doodt des levers: ſulcks dat ſoo lang 't bloedt in een doode ader is, nochtans noyt en ſtolt. Sonderling te mercken zijnde, dat de kracht en uytwerp van de gal, vallende in 't ſuer der maege, niet en is tot enckele vermenginge, als blijvende een half ſuer en half bitter ſap. Maer wel het is tot heve, dat is, de gal dient ter verwandelinge, alwaer van het ſuer en bitter, een derde wordt noch ſuer, noch bitter, te weten een verrot ſout-ſap, de welcke ſcheyden van malkanderen, niet door verſcheydenheyt der ſtoffen, ſoo als een waeterige piſſe van 't bloet, oft weye van de melck; maer de voorſchreve twee ſcheyden van malkanderen door levende kracht des verkieſens. Want gelijck de nieren de pis ſcheyden, door verkieſinge uyt het bloedt, ſoo werckt hier den Archeus ſijn meeſte verkieſinge: liefde van onliefde, goet van quaet, nuttelijck van onnut, 't ſuyverſte van 't verrot. Waer toe dient grootelijcks den vleeſchenen, die ſtracks 't quaet ſoo wel ter verrottinge, als 't goet tot bloet verwandelt. Hier mocht men my opwerpen, dat naedemael d'aderen trecken, oft ſuygen, 't gene uyt de maege valt, d'aderen der maegh oock het ſuer-ſap der maege trecken, al eer 't werck der gal in den twaelf-duymigen volbracht zy. Maer dit is gegront op een dwalendt voorwerp: want d'aderen (die in de maegh weynigh zijn) en trecken geen ſap, noch ſulcks en is haer ampts beſtellinge niet; door dien het ſuer der maege haer gift en vyant is. 't Is wel waer, dat de ſlagh-aderen, die in de maege groot en verſpreyt loopen, trecken den droncken maeckenden wijn-geeſt, doch noyt oock eenigh ſap; want gedogen ſy eenigh ſap uyt de maege, wat ſouden ſy daer mede maecken? by hem en is geen bloet-maeckinge; dus ſoude 't ſap noodelijck in haer tot verderffeniſſe ſtrecken: ſoo dan de ſlagh-ader niet tot haer en ſuyght, dan 't gene haer nut is; en naedemael het ſuer-ſap der maege de lever-aderen

ren

ren onnut en tegen is, ſoo en ſal d'ader der maege, deſer verkieſinge oock niet berooft zijnde, noch het ſelve ſuer ordentlijck tot haer trecken. Tot bewijs van 't welcke, te weten, dat de ader geen ſuer en treckt, ten zy alvoren eerſt door de gal verweſent, en by gevolgh dat 'er uyt de maegh geen ſuer getogen en wordt by d'aderen, ſoo bevint men, daer den uytgang, oft onderſlot der maegh niet te paſſe en is geopent, (als geſchiet in veel gebreecken, namentlijck in veel koortſen,) daer blijft den dranck en ſpijſe in de maegh, hoe lange het oock zy, jae worden ſomtijdts ettelijcke daegen daer nae noch uytgebraeckt. Leggende op eenen waegen, ick hoorde mijn maege kloteren, als een leggende fleſch half vol waeter, des avonts ging ick ſonder eten oft drincken te bed: des anderen daeghs hoorende mijn maegh als voren, heb ick willen ſien wat dit was; ick ſtack mijn vinger in de keel, ſonder te walgen, en ſonder moeyte braeckten ick veel wit ſap, 't welck ſuer was, en mijn tanden bleven verbeent. Ick en was te voren niet qualijck, doch nae het braecken bevondt ick my veel lichter, en daer-en-boven noch deſe vijf dingen: Ten eerſten, waer 't dat d'aderen der maege dagh en nacht geſogen hadden, ick en hadde 't voorſeyde ſuer-ſap niet gebraeckt. Ten tweeden, het voorſeyde ſuer-ſap was volkomentlijck verduwt, doch en was uyt de maegh niet. Ten derden, door dien den uytgang der maegh niet en hadde ontſloten geweeſt. Ten vierden, dat het verduwen ſomtijdts t'onrecht wordt beſchuldight, daer het onderſlot der maegh de ſchult af heeft, en niet de verduwende kracht; naedemael d'uytdrijvende kracht der maegh ganſch verſcheyden is van de verduwingen, d'eene oock in 't beſonder, en ſonder d'andere mach ſchaede lijden. Ten vijfden, dat die gene die ganſche daegen en nachten drincken, de maegh ſoo uytgeſpannen draegen, dat het onderſlot niet ten beſten geſloten en kan weſen. Dus altijdt doorleckende uyt de maegh, wordt in den twaelf-duymigen geduerighlijck het werck der galle volbracht,

bracht, en deshalven pissen gestadelijck. Ick ben oock niet selden gewaer geworden, dat men veel meer heeft gebraeckt, dan men in twee dagen te voren hadde ingenomen; waer uyt volgt: Ten eersten, dat de maegh-aderen gansch niet en dienen tot het trecken des suer-saps. Ten tweeden, dat haer ampt is verwarmen, en versteercken; en niet tot opsuyginge, als wel de aderen van de darmen. Ten derden, dat in de korst, hoewel daer verduwinge geschiet, nochtans ordentelijck het onderslot der maege sich stracks toesluyt, en blijft gesloten. Ten vierden, dat gelijck de sleutel van de mont der maegh is in de milt: alsoo de sleutel des onderslots, oft uytgang der maege zy in de gal en lever. D'ouden hebben het eerste rijck des lijfs, van de mondt door de maegh en darmen beschreven, tot aen den lesten uytgang en gront des lijfs, daer mede begrijpende oock d'aderen der fraese, tot in 't lichaem des levers. Waer in sy hebben gemist, want in der daet het eerste rijck begint en eyndigt met de eerste verduwinge, de welcke niet en is buyten de maegh. En het tweede begint in den twaelf-duymigen darm; want andersins hoe souden d'aderen, die onder de lever staen, te weten *venæ portæ Mesenterii*, oft der fraesen, wesen ondersaeten des eersten rijcks, indien de selve aderen zijn des levers selve maegh, en dat in haer de bloet-maeckinge wort bedreven: wat gaet de verduwinge den uytgang aen? want hoewel den dreck der eerster verduwinge ten uytgang afgaet, en verbannen wort, 't selve en heeft geen meerder opsicht tot sijnder verduwinge, dan en doet het sweet, gedreven door de huyt; sal de huyt daerom wesen van het tweede rijck, om dat het sweet daer langs henen sijnen uytgang krijght? immers het suer-sap der maegh en blijft in de darmen niet onverandert, en hoewel sijn stoffe blijft tot den afgang, doch ondertusschen wordt het gansch verwesent, dus en moet den uytwerp noch rijck, noch verduwinge beschrijven. 't Is wonder, en jammer, dat de Scholen, sonder nae den wegh voor oft naer om te sien, oft te vraegen, malkanderen
soo

ſoo lang naeſingen, en noch niet en mercken, dat het bloedt-maecken niet en geſchiet binnen de lever, door dien, ſoo dat des levers ampt waer, ſoo ſoude de lever in de viſſchen oock het bloet maecken: en ſoo alle ding ſijns gelijcken baert, ſoo moeſt het viſſchen bloet wit, en niet root zijn, gelijck als haer lever is. Sy hebben gelooft, en vermeynen noch heden, dat'er in de natuer geen doeninge en geſchiet, dan by aenraecken, omvangen, en inſtorten: oock dat in de natuer altijdt aller doeninge begin moet tegenlijden door de wederſpannige doeninge des lijders; welcke regulen Ariſtotelis beyde even vals zijn, door dien ſy maer plaets en vinden in de dingen de Matheſe onderworpen, die Ariſtoteles beter heeft verſtaen, dan de natuer. Anderſins een vlietende waeter en lijdt niet dat eenen ſtock daer in door den loop des waeters afdrijft. Het vier en lijdt geenſins, al onſteeckt het een hoop bos-poeder. Jae geen ſaedelijck begin en lijdt, oft wederlijdt niet in 't bereyden ſijns onderworpen ſtoffen geſtelteniſſe. 't Is oock daerom even vals, dat alle natuerelijck doende begin werckt in eenen oogenblick, niet belet zijnde. Want alle ſaden hebben hun ſeeckere dagen tot hunner rijpheyt geſtelt. De konynen, honden, paerden, menſchen &c. hebben hare jongen, elck op ſijne beſtemde dagen. Niet dat de ſtoffe der menſchelijcker geboorte, rouwer, en onbereyder zy, oft meer tegenſtants doe aen den ſadelijcken Archeo, dan in de kleyne ſlechte dieren. De Heere heeft deſe tijden geſtelt na ſijn believe, daer door hy de nooden heeft verſien. Sulcks indien de bereydinge der ſtoffen langer duert, 't ſelve en komt niet uyt eenige haeren tegenſtant, noch uyt eenige vermoeytheyt, ſlapheyt, oft tegen-lijden des doende begin; geenſins, overmits 't ſelve werckt, ſonder iet te lijden, ſonder afſtant, ruſte, volgens 't gebodt ſijnder beſtelteniſſe. Dat het nat hout niet ſoo haeſt verbrant en wordt, als een dorre, en is geen tegendoen, oft reactie op 't vier, noch het vier en lijdt niet, al waer 't ſchoon dat het hout noyt en verbrande. Want wat lijdt het vier, 't zy

een yſer verbrant wordt oft niet ? en ſoo hier eenen werckenden tegenſtant des waters tegen 't vier waer, het waeter ſoude langer en meer tegen 't vier wederſtaen, dan het ſwavel des houts, oft des kools: dien niet tegenſtaende nochtans, ſoo vervlieght 't waeter eerſt wech, eer het vier den ſwavel ontſteeckt. Overmits 't gebodt des Heeren in nature is, dat het vier eerſt werckt op de ſtoffe, die gemackelijck ſijnen indruck lijden, en daer nae volgens op de gene, die niet ſoo behendigh, vluchtigh, maer dichter zijn. De traegheyt dan, dat het vier langer beſigh is om een nat hout te doen branden, dan een droogh, en is geenen tegenſtant die eenige reactie, oft tegendoen bevangt; dan 't is een teecken dat het vier moet onderdaenigh zijn aen de voorſeyde wetten, en dat het eerſt het waeter tot damp moet verjaegen, aleer het den ſwaevel des houts mach verbranden. Een yſer, ſtaende tuſſchen een vier, en een brandelijcke ſtoffe, geeft een tegenſtandigh beletſel: maer geen reactie op het vier; 't welck de Scholen met haeren Ariſtoteles niet wel en hebben onderſcheyden. Doch hoewel alle 't ſelve plaets hadde in alle lijvelijcke doeninge, daer het doende begin moet aenraecken ſijnen lijdenden opworp, doch en mach 't ſelve daerom geen plaets vinden in de verdoeninge *ſuppoſito ſepoſitis.* Want latende hier noch de hemelen onbetracht, de welcke door invloeyingen, oft influentien, (naem ons by de voorſeyde dwalingen overgebleven, en die anderſins veel beter waer verandert met inſtraelen, inlichten, oft inblicken,) ſonder aenraeck, begrijp, influyt, vervang, oft iet weder te lijden, haer beroerende bewegingsdrif, en macht (die ick blas noem) verſpreyden, volgens haer beſtellingen: immers d'ondermaenige dingen en zijn niet haer blas berooft, die niemant loochenen en kan. Des Elants-horen, mits raeckende onſen vinger, bewaert 't hooft en 't hert voor de vallende ſucht. Item en lijdt niet, noch ſijn macht en wordt al doende des vermindert, verſwackt, veel minder uytgeput. Den bloet-ſteen in de handt gedragen, ſtopt d'ader in de neus ſonder

die

die aen te raecken, en dat doende, en lijdt geen verlies sijner deughden: den zeyl-steen sonder aenraecken, omvangen, ofte eenigen damp uyt te senden, dwers door eenen muer, trekt het yser tot sich, sonder daerom iet te lijden, ofte sijns krachts verhinderinge: den naegel des slincken klaeuws des Rosmerhs, raeckende den vinger, neemt stracks het speen wegh; en troost den hervanck. Eyndelijck, alle kostelijcke harde gesteenten, sonder sijnen opworp te raecken, ofte omgrijpen, sonder uyt te senden eenigen lijvelijcken gas, sonder iet te lijden, oft verswackt te worden, doende, doet sijne bestellinge by enckelen blas, soo als de hemelen; insgelijcks oock in den mensche, het moeder-vat blijvende in sijne plaets, doet den hals soo dick swellen, als de kinne. Item, ick hebbe gesien de pesen in de neck, armen, handen en beenen, nu een, dan meer t'seffens, uyt de natuerelijcke plaetsen, en als uyt de banden oft ligamenten der gevlichten met grooter smerten beneffens springen, en daer naer korts weder in haer vorige plaets springen. Dit sullen deScholen, te seer in den slijck wentelende, de lijvelijke dampen toeschrijven, drijvende uyt den moeder-vat tot in eenen vinger, of teen, en dier-gelijcke kinder-fabelen ons voorhouden. Maer wat sullen sy seggen, soo een maget uyt het moeder-vat maer en siet alle ding ter helft, 't zy d'eene zijde, oft wel d'eene helft gereeckent van boven tot beneden; siende, segge ick, veel menschen neffens een staende, en allegader maer ter helft, en siet nochtans onder en boven andere dingen, maer elck een ter helft; dit sullen dan moeten halve dampen wesen, die, hoewel sy veel dingen ten eenenmael sien laeten, nochtans niet en laeten eenigh ding ten vollen besien worden; als mede soo wanneer het moeder-vat versmachtinge dreygt, of volbrengt, het selve geschiedt door sijnen onlijvelijcken blas, sonder dat het deshalven iet wederlijdt; welcke versmachtinge niet by lamheydt der pesen en is, ofte door paralysie, maer wel door een spanninge der tusschen rib-pesen; want sy klaegen van eenen

bandt om de ribben omgort, en niet over eenige slappigheyt. Merckt hier, ô Scholen! tweederhande roerende kracht, d'eene die uyt den vryen wille de pesen beweeght, en d'andere, die door den blas de selve beroert en spant, soo oock als in alle krampen, en krimpen, of convulsien, waer den onlijvelijken blas de beweginge des wils overweldight. In allen gevalle, by soo verre de willighlijcke beweginge in ons natuerelijck zy, den wille en wederlijdt noyt van de pesen, die hy beweeght; en indien den wille oyt ophoudt van te bewegen, ten is niet, door dien dat den wille soude uytgewrocht zijn, verswackt oft uytgeput, dan alleen by gebreck des lijfs. Hier siet ghy, hoe slechtelijck ghy over des krimpens oorsaecken gehandelt hebt, de selve toeschrijvende aen de vervullinge, ydelinge, oft drooghten der zenuwen: nademael die eenighlijck uyt den blas hangen, en niet lijfachtigs en hebben. Dus en is 't geen wonder, die in de oorsaecken missen, dat sy oock tot nu toe in 't genesen niet en treffen; soo oock de koortse, een taye beslote vuyligheyt hebbende, en roockt niet t'elcker aenkomste door het lijf, 't is genoegh dat haren blas den geest onses levens op seeckere stonden sterrenformigh bewege. De gal en lever dan volbrengt het bloetmaecken, niet met het ontfangen binnen haer, noch met het ontfangen des bereyden saps (soo de Scholen ons wel voorhouden) dan de gal en de lever senden haer instralende blas in de aderen der fraese, haere maegh, waer door eenen lichamelijcken bloetdeessem wort veroorsaeckt, die alle het bequaem sap tot bloedt volmaeckt, des de lever tot haer soo veel treckt, als sy dies voor haer selven behoeft, sendende noch soo veel meer door de holle aderen naer elcken lidt, als het noodigh heeft. Men mochte hier noch opwerpen, soo de gal dus noodigh was, ter bereydinge des voedtsels voorseydt, de duyven en mochten die geensins ontbeeren; waer op ick diene. 't Is waer, de duyve is sonder openbare gal, soo oock snippen, lijsters, en wat met het ingewandt gegeten wordt; doch den smaeck der galle en is noodelijck niet

bitter

bitter in alle dieren, noch en wordt gesmaeckt, noch in een blase verscheyden; de gal en laet geen viscus te wesen, al en wordt het niet gesmaeckt; en daer sy niet bitter en moet wesen, en heeftse geen blase noch verscheydentheyt van noode. Het hert der duyven sit in het hol der lever, als tusschen vier vingeren, sulcks dat het hol der lever opwaerts staet, en haer verheventheydt is om leegh, d'aderen der fraese komen aengehecht aen de verheventheydt der lever: dus indien haere gesteltenisse anders is, soo en is het geen wonder, dat de gal niet bitter en zy, noch oock daerom in een sekere blase vervangen; want wy oock kennen, dat veel gewormte aller leden bruyck zy, sonder te genieten verscheydinge veler leden; desen voorseyden opworp mochte andersins ons oock dienen; want, waer de gal-blase tot eenen ontfanger der overtolliger cholera, sullen dese vogelen geene bilem hebben, geen gramschap, de duyven bijten malkanderen nochtans tot den bloede toe; immers moest de gal des schaeps bloot staen; de visschen hebben veel waterige sappen, geene gramschap, geene bilis in den bloede, doch veel gal, tot het snoodste vervaertste visken toe. Ter oorsaecke van den voorseyden heve der lever, by niemandt voor desen betamelijck betracht, soo wil ick der voorsaten gebreck besteden en vullen; in water-sucht is den buyck hart gespannen, dat hy dreyght te barsten, den wint-bal heeft een leder onder, 't welck den windt versluyt, op dat hy niet weder uyt en kome, die daerin gespuyt is; maer onse aderen en hebben dusdanige sluysen niet op hare eynden, behoudelijck de twee pis-aderen, reyckende van de nieren tot den krop der blaese; nochtans niemant tot noch toe en heeft betracht, (dat ick weet) hoe het water uyt de lever komt, ter stede van eenen soo gespannen buyck, sonder dat het weder achterwaerts door de selve buysen wordt gedreven: dus betoont ons de water-sucht door haren aenblick en blas, dit groot gewant doet door alle hare ondersatige aderen, en verkeert het bloedt, soo haest het uyt de aderen in het vleesch valt, tot de steden

den des waeter-ſuchts, in een ſiltigh waeter, en alſoo door goeden deeſſems beſtellinge, uyt het ſuer-ſap der maege, wort het bloedt in de aderen der fraeſe, ſoo wordt oock insgelijcks door eenen mis-heve het goedt bloet verkeert in een waterigh zout in de water-ſucht, en tot eenen graeuwen ſtinckenden uytworp in den door-loop; doch d'een noch d'ander niet, terwijlen het noch in de aderen is (anderſins 't open ſnijden der lijven ſoude 't ſelve over lang verraden hebben) maer ſoo haeſt het daer uyt valt, door dien d'aderen een eygenſchap hebben, om het bloedt oock naer de doodt te verhoeden voor ſtollen, en deshalven oock voor den voorſeyden waeter-heve, en rot-heve. De lever dan volbrengt haren vreemden deeſſems luſt, vergeten hebbende haer eygen beſtellinge, volght den indruck des giftigen middellevens, die ſy heeft ontfangen; hier door is het dat de waeter-ſucht niet geneſen en wordt door den afganck, maer alleen door herſtellinge des deeſſems, naer welcke herſtelling 't afdrijven des ſondigh waters moet volgen; en hoewel de milt, looſe, &c. oock water-ſucht maecken, doch en vermogen ſy 't ſelve niet te wege te brengen, ſonder willekeuren des levers, als houdende 't roer des bloedts over het gantſche lijf. Dat dit in der daet aldus geſchiet, ſiet men in de kalveren, die maer de moeder-melck tot ſpijſe en dranck en genieten, ſiet hoe het ſelve ſtracks in hen runt, en tot een runſel der kaeſen bereydt wordt, korts daer nae wordt deſe geronnen melck in een bleeck klaer ſap verandert, en ſoo haeſt het uyt de maegh valt, wordt het ſtracks geel, als eenen doyer van een ey met melck geſlaegen. Dit en is niet meer ſuer, maer heeft het ingeeſten der gal ontfangen, wordt een weynigh ſuer zout, met eenen ruttel bitters rotten ſmaeck. Merckt hier dat het geele, 't welck men ſomtijdts bitter rot uytbraeckt, geen gal en is, noch de vermeende cholera, maer het verandert wit ſap der mage: ſoo iemandt qualijck verduwt heeft, oft grooten honger lijdt, en gedreven zijnde in den eerſten darm, treckt de maegh weder van onder op

(mits

(mits het van boven haer geweygert wordt) het rot bitter geel, in den twaelf-duymigen derm verandert. De voorſeyde veranderinge des melcks in deſe geele verwe, bewijſt niet een vermengelinge des melcks met de gal, maer een dadelijcke verwandelinge des melcks uyt ſijne vorige geſtalte; dit geel dan, van daer een weynigh voortgaende in de darmen der kalveren, wordt klaer groen, de bitterheydt allengskens vergaende, tot rotten koeyen-dreck, welcke rottinge ſtracks aengaet, ſoo haeſt het zout optreckt in de waeterige ſappen der piſſe naer de lever, in welcken wege wordt het beſte ſap volkomentlijck des levers bloet-heve ingegeeſt, en weſende nu een volkomen zout-ſmaeck, in het waeterigh deel geboren; wordt al het zout voor het meeſtendeel met het water uyt den bloede getrocken by de nieren; dus blijft de pis ſeer zout, en het bloedt ſeer weynigh. Doch ſoo voren is geſeyt, gelijck een gediſtilleert ſuer-zout, door oploſſinge oft etinge, tot een beſtendigh vaſt zout verandert: ſoo oock dit ſuer-zout der maege ſonder op-etinge, wordt verwandelt in een pis-zout, even vluchtigh en geeſtigh, als het was noch ſuer zijnde. By redenen dat het ſuer niet tot zout en is verandert by eenige etinge oft oploſſinge van eenigh lichaem, dan enckelijck by verweſentheydt van ſijn vorigh ſuer-zout in eene ſtilte. Den menſch, gebruyckende veel zee-zout in ſpijſen, 't ſelve blijft voor het meeſtendeel onverweſent, treckt van de maegh met het ſap tot in de pis; 't welck de ſalpeter-ſieders tot haer leetweſen aldus in 't ſalpeter bevinden, gemaeckt uyt de ſteenen der piſſynen, weſende het ſelve van ander zee-zout niet verſcheyden. Soo dan het zee-zout in de pis blijft, en niet meer verandert, dan voor ſoo veel in de maegh de ſuerte heeft ontfangen van den heve der maege; want al wort 'er geen zee-zout gegeten, daerom en verlieſt de pis haer eygen pis-zout niet, het welck vluchtigh is, midts dat deſe ſilte uyt de ſuerte komt, en niet uyt het vorige zout. Het pis-zout dan, en is noch zee-zout, noch ſalpeter, noch alluyn, noch eenigh ander zout ter werelt

gelijck; want het is een nieuwe geboorte uyt den ſueren heve, die daer is, als het ſuer-zout in eenen gediſtilleerden edick, vluchtigh, en door de diſtillatie tot een ſuer waeter getrocken. De ſuerte dan, weſende in zout verandert, is een vluchtigh zout in de piſſe; om deſen ſuer-geeſt, en by gevolgh deſen vluchtigen zout-geeſt, beter in de piſſe te begrijpen, my gedenckt dat eenen Philoſooph tot Lyons, een azijn-vat met waeter uyt de Rhoſne byna gevult had, en ter heeter ſonne gelegt, en dat het waeter door den ſuer-heve des vats ſtercken edick geworden was, in 't aenſien als enckel water: hy maeckte deſen edick om ſijn beſondere eygendom, want alſoo andere azijnen in het diſtilleeren het ſlapſte eerſt geven, en het ſcherpſte op 't leſt, en laeten veel vuyligheden op den bodem des glas; deſen gaf het eerſte en het laetſte even ſterck, en het en hadde niet meer vuyligheydt op den gront des glas, dan de Rhoſne hem vermengt hadde. Dus gelijck den ſuer-heve des vats het onſmaeckigh ingeboren zout der waeteren verſuert, en baert eenen edick, ſoo is 't oock even mogelijck het ſuer-zout in pis-zout door heve te verwandelen. Dit hebbe ick in 't lang moeten ſtellen, door dien Galenus het ſelve in de boecken van het gebruyck der leden niet en heeft geſtelt, noch iemandt naer hem en heeft geweten. Wy hebben uytgeleyt, hoe de drie verduwingen in den menſch beſchickt worden; Paracelſus, willende de nature op ſijne regulen doen paſſen, ſeght, dat in de verduwingen der mage, het rot ſwaevel tot dreck des uytworps van de andere twee ſcheydt, en in de lever ſcheydt het waeter met het zout, blijvende het bloedt oft Mercurius tot voedtſel des lijfs. Maer ſijn leere valt in het ſlijck op de ſtraet, naedemael d'oorſaecke der opene zeeren onderſoeckende, wil hy dat het zout uyt den bloede vloeyt, als uyt een zout-bron, daer nochtans der menſchen pis niet een greyn min ſiltig en is, of ſy opene zeeren hebben of niet. Insgelijcks, hy maeckt de melck het bloet gelijck; als wordende onmiddelijck geboren uyt den bloede, hebbende de ſaen oft room

voor

voor ſwaevel, en dat den kaes en matten een enckel zout zijn; dus moet de wey dan oock een enckelen Mercurius weſen, getogen uyt het bloedt, en eenen Mercurius uyt den Mercurio, als oft de wey het meeſte en beſte voedtſel aller leden, en het beſte des melcks en des bloedts was: wy houden den ſaen voor 't beſte, en ſullen Paracelſus geerne de wey laten eten; den room wordt voor een deel boter, niet ſoo Fernel ſeght, dat hy door het ſlaen ſchuym wort, en dat de boter niet anders en is, dan onſienelijcke bobbelen des ſaens, dat tot ſchuym verkeert is. Mijne voorſaeten en kenden noyt, dat allegader de natuerelijcke verweſentheden eenigen deeſſem hadden, die de ſtoffen bereyden: de ſaen dan grijpt door het roeren eenen ſucr-heve aen, tot eene nieuwe geboorte des boters, en niet by ſcheydinge der drie eerſten; 't welck blijckt: want ſoo in den ſaen een weynigh zeep oft ſuycker is, het belet den ſlappen ſuer-heve, ſoo oock het worden des boters: item, daerom by den winter de boteringe langer duert, dan by den ſomer, die alle diergelijcke ſpijſen lichtelijck verſuert. Paracelſus prijſt alom den ſaen boven de kaes en wey, ſoo ter geſontheyt in de ſmaeck, als tot het beſte voetſel. De Galeniſten in tegendeel, loven de maegere ſchrale melck voor het geſontſte der ſpijſen, als oock in de ſuygvoedſteren; dat de ſchapen-melck het vetſte en ſlechtſte is, daer nae de koeyen-melck, daer nae de geyten-melck, en ſtellen de eſelinnen-melck voor het leſte, beſte, magerſte, en blaeuwſte. Ick weet, in gelijckenis van eenparigheyt geſproocken, dat de melck der beeſten, die drooge kruyden weyden, is het medicinaelſte en kracht-rijckſte, overmits het middelleven der kruyden daer in blijft, niet min dan in het bocks-bloedt; niet tegenſtaende dat de ſelve melck meer ſaens heeft, dan de koeyemelck. Te vergeefs beſchrijven ſy, dat men den bock eerſt met ſeeckere kruyden voeden ſoude, de eſellinne met andere kruyden, en de voeſters met ſeeckere ſpijſen onderhouden. Indien der voetſelen krachten in de melck niet over en blijven, maer

dat de eselinnen-melck beter voedt, en is niet datse meer voedtsels in heeft, ofte om datter minder saen op drijft, noch oock dat anderer dieren melck min voedtsel in het gewicht geven; maer alleen ter oorsaecke dat der eselinnen-melck deelachtigh is harer Archei des langen levens, en heeft een vaster levende kracht, dan alle andere melcken, en datse daerom oock niet in korten tijdt haere saen af en scheydt, wiens afscheydinge een bereydtsel is ter verderffenissen, en heeft de eselinnen-melck soo veel wicht des voetsels, als het wicht des saens heeft; doch den Archeus des langen levens maeckt dese melck soo hooghweerdigh, en geensins het wicht sijns voedtsels: de vrouwen-melck andersins heeft het meeste, beste, en natuerelijkste voetsel, als voetsel, en als meer ververschende onse droogte, en als hebbende de meeste vergelijckinge met ons, maer ontbreeckt in de deught Archei, gedragen tot der eselinnen-melck. Paracelsus magh hier leeren, dat wanneer eenige geboorte uyt den zaede voortkomt, daer niet en is eenige scheydinge der drie eersten, maer wel alleenelijck een vorderinge des zaets ten middelleven; en soo wanneer eenige verwesentheyt der dingen wort, sonder zaedelijcke geboorte (als naementlijck wanneer uyt de spijse bloet wort) soo en wort 'er oock geene scheydinge der drie eersten ontmoet, dan wel d'afscheydinge des uytworps van het uytworp: en wanneer eenigh ding gekomen is ten eynde sijns middellevens, en ingetreden het leste leven, soo wort het allengskens verandert in een sap, met ontdoeninge aller ondergedaenten; en by aldien het te voren alreede een sap is, als bloet, melck, wijn, soo geschiet 'er wel een scheydinge, doch niet der drie eersten, noch oock tot de drie eersten: dan daer is alleen scheydinge der sappen ter bederffenisse, by leste uytwerckinge der ondergedaenten, in welcke leste ontdoeninge sy weder eenen Archeum tot nieuwen zaede vatten. Dit is het gaen en wederkeeren van duysternisse ten licht, en weder van de dagh tot den nacht, by Orpheum hoogelijck gesongen; sulcks

dat

dat in geenderhande voegen de drie eerste noyt en scheyden, dan by het vier oft warmte. Deshalven en hebben de Ouden de drie eerste noyt gesien, noch gekent. Wat slechter saeck waer het, dat een verbannen uytworp der maege soude het swavel des bloets achten? hoe souden d'andere twee terwijle alleen in de lever bestaen, daer het swaert alreede tot in de diepste wortel der voeginge het swavel soude hebben afgesneden van de andere twee!hoe mocht de pis(die eenen uytworp der spijsen en dranc-ken is) nu wesen het sout des bloets? overmits het bloet sijn ey-gen sout noch inhout: is de pis een overtolligh sout der dranc-ken, soo en is sy geen sout des bloets. Het gout en loot t'samen gesmolten, en naermaels het loot verandert tot gletten, soo en zijn immers de gletten niet des gouts, noch een deel des gouts, noch van 't gout,noch uyt het gout.Het bloet is een enckel sout in sich selven, volgens de leere Parac. hoe is dan de pis het sout des bloets?het bloet wort stracks tot sout verkeert in allen door-loop, watersucht, en opene seeren, doch het en wort geen pis. Dus en is eenen uytworp, geboren in de verwesinge der din-gen, geen deel der drie eerste, uyt het suyvere deel, in wiens op-sicht den uytworp is tot uytworp geworden. De steenen der bergen en zijn geen deel des metaels, noch oock de bergh-slac-ken en zijn geen deel des metaels, van welcke sy gescheyden worden, en met het welcke sy t'saemen zijn gewassen. Veel minder zijn sy een van de drie eerste uyt de metaelen gescheyden. Mijn strijdt-reden en is niet op den naem oft eygentheyt des spreucks. Maer hier blijckt dat Paracelsus de verduwinge niet en heeft doorgront, oock blijckt hier hoe wijdt sy verdoolt gaen, die uyt de scheydinge des bloets, loopende nae sijne be-derffenisse, de vier humeuren vermeynen bespeurt te hebben, die de natuerelijcke wetentheyt met duysternisse, en de kerck-hoven met dooden hebben opgehoopt en vervult.

SEVEN-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

Oorsaecken van de duelech by de Ouden van ons verscheyden.

SOo dan, alle Scholen, vergetende haer leere van vier oorsaecken aller naturelijcke dingen, en stellen niet meer oorsaecken over de geboorte van onsen steen, dan twee, als oft hy geen natuerelijcke geboorte en waer in sich selven, om dat hy t'onsen opsicht tegen onse natuer is; alleen met ons wel over een komende in 't getal, maer niet voorder; te weten, sy leeren dat sijn stoffe is een slijm, en den werck-meester de hitte des lidts, daer hy wort gesmeet. Wy hebben hier voren bewesen met de handdadige Mechanica, dat slijm als slijm noyt stoffe der steen en is, noch en was, noch en sal wesen, ten waer dat het met de gerechte stoffe, en saet der steenen in 't runnen vervangen worde, en dan en is het slijm geen steen, dan maer alleen slijck: als wesende het steenigh sap in de kleynste deelen des slijms versteent, dus het slijm, daer onder vermengt, maeckt een slijck. Sy hebben hen selven bedrogen, siende dat soo wie steen der blaesen heeft, veel slijm pist, hebbende daerom sonder voorder ondersoeck gemeynt, dat het effect des steens (te weten de hitte der plaets) des steens oorsaecke was. Sy behoorden immers al rijdende om te sien, dat den steen gesneden zijnde, het voorschreve slijm oock voor het meestendeel ophout. Behoorden te weten, dat een dooden steen geen stoffe buyten sich selven maeckt tot sijn eygen wesen, veel min tot sijne vermeerderinge noodigh: noch oock dat onse nature in 't bywesen des steens sorghvuldigh soude wesen, om een stoffe te maecken, om haeren vyant te verstercken, en vermeerderen tot haere eygen bederffenisse. Sulcks en was noyt de meyninge in de nature. Sy moesten aensien, dat een stof ken in de oogen veel tranen maeckt: dat het verstopt swam-been in 't voorhooft veel

ſnots veroorſaeckt in de verſnuftheyt : dat de tong veel ſlijms maeckt in de huygh, en omleggende gebreecken : dat de looſe veel fluymen maeckt, wanneer ſy ontſtelt is : ſoo oock de maege veel ſlijms in haer gebreecken voortbrengt. Dat oock inſgelijcks de nieren en de blaes veel ſlijms moeten maecken, ſoo wanneer ſy door den ſteen gequelt worden. Dit is den gemeynen handel onſes lijfs, dat ſoo wanneer eenigh lit wort gequelt, dat oock ſijne voedinge niet wel en wort gedaen, jae dat ſijn voedende levende ſlijm in eenen onaerdigen ſlijm verkeert en vermeerdert wordt. Dus maecken de nieren en de blaes veel ſlijms, wanneer ſy door de ſteen gequelt worden, en dien geruymt zijnde, wort het ſlijm oock geſchorſt : anderſins waer dit gepiſt ſlijm d'eygen ſtoffe tot ſteen-wordinge, en dat de warmte der blaeſe daer d'eenige en genoeghſaeme oorſaeck was, om den ſteen te verharden ; en dat beyde deſe oorſaecken waeren tegenwoordigh, en genoeghſaem tot ſteen-maeckinge, ſoo ſoude alle dit ſlijm moeten tot ſteen worden, en niet als ſlijm uytgepiſt worden, en de geheele blaes in korte daegen met een ſteen vervult weſen, volgens den regel ; dat weſende tegenwoordigh alle 't gene tot een geboorte wordt vereyſt, oock noodigh is dat de ſelve geboorte geſchiede : en ſoo 't ſelve niet aldus en geſchiede, ſoo ſagh ick, dat de twee voorſchreve oorſaecken, oft niet waerachtigh, oft niet genoeghſaem, en in alder voegen gebreckelijck waeren. Ick ſagh dat de hitte der lenden quam by oorſaeck des ſteens, en niet den ſteen by oorſaecke der hitte. Ick en hoorde noyt klachte van grooter hitte in de blaes voor de geboorte des ſteens : de welcke nochtans des te meerder moeſt zijn, ſoo veel den ſteen der blaes meerder en harder is. Ick hoorde wel klachten dat de pis als vierigh was in 't piſſen, en dat niet in de blaes, maer aen den leſten uytgang. Ick en ſagh dat niet voor een brant der blaes aen, die den ſteen mochte verdroogen; maer wel dat 'et der piſſe ſchult was, ſo men gewaer wordt in de koude-pis, de welcke ſchijnt te branden, niet dat
de

de pis onderſocht zijnde ſcherp-hitzigh zy, maer om dat ſy een vremde gaſt mede ingemengt heeft. Soo ſiet men dat het jonck bier ('t welck min hitzigh is dan het middeljaerigh) de koude-pis maeckt, om dat 'er van den ſuer-heve des biers ongeſcheyden met de pis loopt; 't welck overſulcks door foeillie wort verbetert, die doch de pis behoorde brandiger te maecken, als weſende een heet gewas, wiens reuck in de pis wordt beſpeurt. Ick ſagh dat de ſteen dagelijcks groeyde uyt de ſelve ſtoffe, daer hy van geboren was, te weten uyt de pis, en niet uyt de ſlijm: 't welck aleer den ſteen was, niet en worde uyt de blaes geſpeurt. Mijn kleyn verſtant en konde noyt bevroeden, hoe hitte als hitte, en als principaelen wercker, ſoude in 't midden van onſen water-vloet een ſlijm tot eenen harden ſteen konnen droogen. Ick ſagh dat alle valſch geloove ſchaedelijck is, en daerom oock ſtraf baer. Ick hadde daerom liever altoos af te ſtaen van te veel te gelooven de gene, die te luttel onderſochten en kenden, dan dat ick mijnen naeſten ſoude ſchadelijck zijn. Ick ſagh by hant-bewijs, dat 't zy iemant graveeligh was oft niet, piſſende door eenen doeck in een glas, dat den doeck daer uyt geen ſlijm en hadde geſcheyden, en 't glas eenige uuren geſtaen hebbende in de lucht, en gietende de pis daer uyt, dat men bevont ſoo verre de pis geſtaen hadde, het glas gelijckelijck beſtroyt met een roodt aenklevende ſant, dat niet meer ten gronde, dan ter ſijden bedeelt was. Ick hiel 't oock verſeeckert daerom, dat 't ſelve ſant niet en was van den beginne in 't glas geweeſt, door dien het grover was, en ſoude niet door den doeck geſijght zijn, het ſoude ten minſten ſtracks van den beginne te gronde gevallen zijn, en niet ſoo evengelijck alom uytgedeelt. Veel minder en ſou het niet vaſt aenklevende zijn; en dewijl het ſich ſelven hadde aengehecht, ſoo was het oock in 't glas, eer 't tot ſant was geronnen. Sulcks dat naedemael een deel der pis was tot ſandt geworden uyt de ſelve oorſaecken, die in ons het ſout oft ſteen maecken, en dat 'er geen ſlijm en was geweeſt, noch oock eenige

nige

nige hitte, (ſtaende 't glas in de koude lucht) die dat ſlijm hadde mogen in 't midden der pis verdorren tot ſant. Soo wordt ick verſeeckert, dat de Scholen tot heden toe des ſteens eygen oorſaecken, en by gevolgh oock de geneſinge in 't minſte niet en hadden gekent. Te meer, dat ick geſont zijnde, en niet in 't minſte graveeligh, was ter eender ſijde gewaer geworden, dat mijne pis dit ſant aldus maeckte, en ick noyt ſlijm, noch hitte der lenden, oft der blaes en hadde bevonden, noch deshalven en wiſt niet waer ſy ſtonden: en ter ander ſijde, dat ick, om der eerbaerheyts wille, hadde ſomtijts twaelf oft veertien uren mijne pis langer opgehouden, dan het my ſelver luſte, ſonder nochtans daer in oyt eenigh ſant te vinden, moeſt ick door mijne ondervindinge beſluyten: dat, overmits het ſant in mijne pis, en in de warmte mijns lijfs, en in twaelf uren niet geboren en was, en dat anderſins in veel minder tijdts mijne pis in een kout glas, hadde ſant gebaert, en aengehecht: dat de hitte geenſins oorſaecke oft werck-meeſter des ſants en konde weſen. Doen was ick verſeeckert, dat 'er een ſadelijcke nootwendige, en inwendige oorſaeck was, die de ſteen, oft ſant baerde, en ick verworp alle uytwendige toevallige oorſaecken, die meer nae de konſt ſmaecken, dan nae den gang der nature, die nergens hitte, noch koude en gebruyckt, dan tot verweckende uytwendige oorſaecken, en niet tot inwendige verweſentheyt der ſaetwerckende geboorte. Paracelſus, hoewel hy der ſteenwordinge in ons veel naerder komt met de gelijckeniſſe des wijn-ſteens, dan alle voorſaeten, doch alſoo den wijn-ſteen in 't waeter ontweyckt, en geenen oprechten ſteen en is, en heeft Paracelſus noch de geboorte van onſen duelech noyt getreft. Dus niemant vindende, die my deſe geſchiedeniſſe onderrichte, en ganſch onvergenoeght; ick bevont dat Godt niemant meer en verlicht, dan ſoo wanneer als hy ontbloot ſtaet van aller wetenheyts verwaentheyt, en Godt aenroept om de genade ſijnder belieften. Ick nam voor te onderſoecken de pis ſelve, hopende

dat haere nature my ſtommelings haren inhout tot ſteen ſoude leeren. Want Albert Raymon, en Paracelſus hadden my geleert, dat 'er geen ſeeckerder voege en is, om te bewijſen wat in een lichaem iet veroorſaeckt, dan als men de lichaemen ſoo opent, dat d'oorſaecken u ſelf komen aenſpreecken. Ick ſtelde mijne pis elf dagen te rotten in paerde-miſt, wel wetende dat 'er door de rottinge eenen heve geboren wordt, die de lichaemen opent, en tot ſcheydinge des inhouts bequaemt. Ick diſtilleerde in wel vaſt beſloten glaſen, deſe ſtinckende pis, tot dat ſy bequam de dickte van eenen goeden honigh. Het gediſtilleerde was ſcherp van reuck, dien ick oock in de oogen gevoelde, de ſmaeck was als een rot ſout waeter. Voor het andermael, weder gegoten op 't ſelve, ick diſtilleerde tot dat het onder in den gront was, als een latwerck, oft conſerve. Ick bevond doen het gediſtilleerde noch ſcherper. Ick volharde hier in, en ten vierdemael ſoo was 't voorſchreve ſout waeter ſeer ſterck, ſulcks dat 'er ettelijcke criſtallen, een weynigh geluwe, en ter ſijden, en in den helm, met de minſte hitte bleven aenhangen: ick nam een deel van den voorſchreven vluchtigen ſout-geeſt, daer in een deel der criſtallen waren ontweyckt; ick ſtelde hem op kalck van ſilver gemaeckt door 't ſcheydt-waeter, en met zee-ſout nedergeſlaegen, en ſeer nauw afgeſoet, door veel warme waeteren, en ten leſten gedrooght. Ick ſagh den voorſchreven pis-geeſt met kleynder lauwheyt hemels-blaeuw worden. Ick kende daer uyt dat hy ſoo ſcherp was, dat hy ietwes van 't ſilver ontdede. Ick hoopte oock, dat hy ſoude ontdoen des menſchen ſteen, maer ick was verdoolt; want een ſtucksken duelech, wegende vijftien aeſen, geſtelt met dusdaenigen pis-geeſt in een beſloten glas, bleef onverandert in alle graeden van lauwheyt, en weder worde bevonden het ſtuck duelech, wegende vijftien aeſen, als voren. Gietende dan het blaeuwe pis-water van 't ſilver-kalck, en diſtillerende over, bevondt ick dat den pis-geeſt bynae even ſterck was als te voren, ter oor-

ſaecke

ſaecke dat het ſilver niet en was ſijnen eygen opworp: te meer, ick bevon dat mijn glas ter ſijden, en onder, gelijck eenen graeuwen ſteen hadde aengehecht. Ick bevond dat 'er niet meer van de pis-geeſt blaeuw en was geworden, dan voor ſoo veel noch eenigh ſterck water ſout was, in de ſilver-kalck gebleven, het welck door de warme waeteren niet en mocht ontweyckt worden, ſteeckende te diep in 't ſilver. Oock bevond ick, dat deſen graeuwen ſilver-ſteen in 't water niet en ontweyckte, door dien dat het voorſchreve overgebleven ſterck-waeters ſout door den pis-geeſt tot een aerde was vervat, en gebrocht; en den ſilver-ſteen, geleydt in warm waeter, maeckte het waeter pis-ſiltigh door den pis-geeſt, die meer was aengekleeft, dan het ſterck-water ſout tot ſijn verdorringe van noode heeft gehadt. Ick nam een kroesken, 't welck met Boras ſchoon was vergglaeſt, ick bevond een weynigh ſterck-waeter-ſout tot aerde verkeert, belettende 't ſilver te ſmelten, tot dat ick 'er een weynigh poeder van Veneets glas toe dede, 't welck de voorſchreve aerde innemende, worde een droevigh duyſter glas, oft ſlacke. Deſe proeve was ydel en onnut. Ick nam dan het ander deel des voorſchreve pis-geeſt, 't welck ick onvermengt had behouden, ick ſtelde het in een glas met een langen hals, en daer op een deel brande-wijn, liet het eenige daegen ſtaen in de tragenhoven, daer quam allengskens ondertuſſchen een klaer ſcherp water over, en den hals hing vol criſtallen bleeck geluwe: ick goot dit leſte waeter, dat over den helm was gekomen, in een fleſchjen met den beſten brande-wijn, die op eenen oogenblick in een ſchoon wit vluchtigh ſout worde verkeert, niet min, als den geeſt des wijns, oft der piſſe; de welcke wijn-geeſt in veel ſieckten groote baet heeft gedaen. Ick worde hier gewaer, dat den pis-geeſt heeft een uytnemende runnende kracht, die eenen ſuyveren brandewijn dede ſtracks verharden, te meer dat in ſijne verhardinge den brandewijn alleen ſtont, en alle 't waeter, ſoo inwendigh als vreemt, vlotte boven op den brandewijn,

blijvende den pis-geeſt t'ſaemen met den brandewijn ſoo geronnen verſaemt, dat hy ſijn pis-water hadde verlaeten, en daer uyt geſcheyden. Ick hadde hier door oock geleert, dat den pisgeeſt hem met andere vluchtige geeſten verſaemt, en niet met lichamen, als den ſilver-kalck was. Item, dat deſe verſaeminge niet en is een mengelinge, maer daetelijck een onſcheydbaer huwelijck; verwandelt in een derde geboren. Andermaelen, heb ick de pis meer verrot in 't miſt, en gediſtilleert, den ontfanger was eenen witten criſtallynen grooten voorlegger, en nae de heylige daegen van Pinxteren, bevont ick dat den ontfanger was bevleckt, en dun overgeſet met eenen witten ſteen, ſoo ver het gediſtilleert pis-waeter in hem hadde geſtaen. Ick was droevigh te ſien een glas, gekoſt hebbende drie guldens, met dusdanige vuyligheyt bedurven; te meer, ick ſagh dat den voorſchreven witten ſteen met geen ſant ſich wilde laten afſchueren, (merckt hier eender vluchtiger aerden geeſt, hoe dat hy eenen vluchtigen ſout-geeſt vindt, en t'ſaemen verbonden, ſteen worden) dus houdende deſen voorlegger voor verloren, ick diſtilleerde voorts het gene dat 'er van de voorſchreve rotte pis was overgebleven: korts daer nae ſagh ick dat elcke druppel waeter, die doen viel in den bevleckten ontfanger, ontdede den aenhangenden witten ſteen. Doen vont ick dat ick ſocht, my worde de kenniſſe geopent der verſcheyde krachten en deelen der piſſe; item verſcheyde bereytſels der verrottingen. Deshalven ben ick beluſt gebleven om alles naeder te onderſoecken, en heb t'ſedert verſcheydentlijck en menighmael herhaelt en verſocht de pis te diſtilleren. Ick viel in 't boeck Turnheyſeri zum Turn, op ſijne diſtillatie der piſſen. Doch vondt het meeſtendeel droom en ydele fabelen, naementlijck een Hydromantie, willende ſijn glas af-deelen in 24 deelen, en den menſch deſgelijcks, verhopende dat in 't diſtilleren elcken damp oft roock ſoude ſoo hoogh in 't glas klimmen, als het lidt der menſchen is, 't welck lijdt, en moeſt natuerelijck elcke ſieckte betich-

tichten, volgens dat het hem beliefde 't glas te proportioneren op de hooghte van den mensch: als mede hebbe ick honderden logenen bevonden in de menighvuldige scheydinge der bergh-wercken, die hy stelt, willende een nieuwe konst van voorsegginge uyt de pis op enckele beuselen grondeeren. Immers de distillatien der pisse hebben my ontsloten de blindtheyt en luyigheyt der voorsaten, die in een sake van soo grooten gewicht, door den lust des gewins, alle liefde ter wetentheyt versmacht hebben, dies sy gebleven zijn met onwetentheydt der gesteltenisse, stoffe, en bediedtselen der pisse: moetende soo wel dwaelen in 't pis-oordeel, als in de kennisse der steenwordinge, en in het genesen der selve. De bediedtselen en oordeelen uyt de pis by distillatie zijn noch een raeuwe konst, Godt gave dat anderen van rijcker verstandt, desen acker met my omploeghden. Wat grooter en ellendiger onwetentheydt is het, dat de Scholen leeren, dat het geele sap der pisse de gal, in de tweede verduwinge gemaeckt, soude wesen, het welck sy noyt soo onbedacht de eene den anderen niet en souden naergeschreven hebben, hadden sy het hondertste deel soo veel moeyten aengegaen in het ondersoecken, als sy hebben gedaen in 't uytschrijven en herschrijven van de boecken der voorsaten; immers hadden sy soo veel vermengt in een waterige pisse, tot dat sy geel ware geworden, en dan eens die selve met een druppel gesmaeckt; sy souden wel stracks gekent hebben, dat het geele der pisse geen gal en is; dat het al droomen zijn, dat de witte waterige pisse in de koortsen onsinnigheyt beteeckent, om dat de gal naer 't hooft optreckt: sy souden stracks gekent hebben *stercus liquidum*, ofte het dunste van den dreck der darmen, in de pisse tot eenigh groot geheym vermengt te wesen, wiens vermenginge (merckt wel wat ick segge) is de verhinderinge der steenwordinge, waerom andersins de witte en waterige pissen steeniger zijn, dan de geele. Den steen der blase, gedistilleert, geeft d'olie des voorseyden drecks kenbaer genoegh,

noegh, den genen die den dreck oyt gediſtilleert hebben. Item, onſen duelech geeft oock by diſtillatie eenige geele criſtallen, aenhangende in het glas, ſoo als de piſſe doet, by verlies van de welcke, ſoo olie als criſtallen voorſeyt, 't geen beneden blijft, is een brooſe ſwarte aerde; maer dewijl deſe aerde, aerde is, en niet in de gedaente van aerde in de blaes gekomen en is, dan ſapwijs, en door den runnenden pis-geeſt verhart tot duelech, ſoo merckte ick dat aerde, als aerde, vermengt met den pis-geeſt (jae niet d'aerde des ſteens, noch geſtooten poeder des ſteens) geen ſteen en worde, dan alleen een vluchtige aerde, die in de piſſe was, verſaemt zijnde met het vluchtigh zout, en als twee geeſten, die op malkanderen wercken, t'ſaemen tot ſteen worden. Hier merckte ick weder den noodeloſen grondt des tarters, naedemael gediſtilleerde waeteren tot ſteen in ons wierden, en niet tartariſche aerde; ick ſegge, ſoo onſe piſſe een vluchtige aerde voert, dat is, die dampswijſe diſtilleerbaer is, en daer toe eenen vluchtigen pis-geeſt komt, en dat daer af geſcheyden zijn alle beletſelen, dat uyt de voorſeyde aerde en pis-zout eenen ſteen wort geronnen, die tot gruys valt; en ſoo daer eenen ſteen uyt de lenden in de blaeſe is, oft eenigh geſoncken gruys oft zant, dat het runnende ſap voorſeyt, eer het runt, ſich ſelven aen de voorſeyde ſteen, oft gruys aenhecht, en niet aen de blaes.

ACHT-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

Toe-eygeninge van 't voorſeyde.

HEt pis-zout, weſende eenen geeſt des zouts der piſſe; en vervangende eene aerde, die door den heve der verrotte verduftheyt, tot eenen vluchtigen geeſt der aerden is geworden, wil den ſelven aerd-geeſt door ſijnen bijtenden aert op-eeten: maer den aerdt-geeſt, houdende de nature en eygenſchap der

aerden

aerden, heeft eene wederſpannigheyt, en intreckende verhardinge; van wegen dan der wederſpannigheyt, geſchiet 'er een werckinge tuſſchen de vluchtige aerde, en het vluchtigh zout; en van wegen de aertſche intocht, ſoo wort het pis-zout verandert tot lichamelijcke runninge, en d'aerde met hem, des ſy tot ſteen worden. Beſiet het Spae-water, 't welck eene ſuerte heeft des ſwaevel-geeſts, en eenen aerdachtigen vluchtigen yſer-vaſel, oft embrioniſchen yſer-geeſt; ſy zijn beyde onſienelijck, en als een doorſchijnigh klaer waeter, maer ſoo den ſwaevel-geeſt verſaeyt is in 't wercken op den yſer-geeſt, ſoo worden ſy beyde te ſamen een ſteenigh lichaem, en hechten ſich beyde aen 't vat, 't zy glas, ſteen, hout, &c. tot eenen geelen oker-ſteen, die veel beter vergelijckt onſen duelech, dan den wijn-ſteen doet: overmits de ſuerte des wijns, vindende een vaſt lichaem des gifts, eet het ſelve, en wort eenen ſteen, die weder in 't heet water weyckbaer is: want het ſuer-zout blijft ſuer-zout, en het verweſent niet, door dien den geeſt een lichaem is, en niet eenen geeſt, en daerom blijft het lichaem, lichaem als vooren; doch alſoo het niet en ontlichaemt, hoewel het wordt door de ſuerte opgegeten, (want geen metael, ſteen, oft aerde, en wort vluchtig noch ontlichaemt door 't op-eten der ſuerte) ſoo oock de ſuerte en wort niet verweſent buyten het weſen des zouts, wiens eygenſchap is in 't waeter ontweyckt te mogen worden; maer twee geeſten, beyde vluchtigh, diſtilleerbaer, vervangen in de ſteen malkanderen tot in de wortel (*radicaliter*) en waer in alleen d'oprechte en onſcheydbare vermenginge geſchiet ter verwandelinge: alleen is den oker-ſteen in 't Spae-waeter van onſen duelech verſcheyden in de ſtoffe des bergh-wercks, en in den zout-geeſt; want den pis-zout-geeſt, ſiltigh weſende, werckt op de voorſeyde vluchtige aerde, ſonder bobbelen, en ſtracks daerom voleynt haren loop, daer het Spae-waeters ſuer-geeſt langſaemer werckt, en ſiedende, als alle ſuerten doen. Maer dewijl onſen duelech uyt twee vluchtige ſtoffen wort, en dat in allen

len gevalle de vluchtigheyt des aerdt-geests meer haer selven in wesen behout door de hitte, dan door de koude, soo geschiet het ook, dat sy niet so behendig in onse blase en wort versteent, als sy wel doet in den kouden pis-pot, soo boven verhaelt is. Merckt wel, dat eenige bestendige, en niet vluchtige aerde (peyst den wijngeest) alreede hare runninge uyt haer selven en eygen hebbende, en behoeft sy die niet te krijgen: en wat eenigen geest daer op doet, en sal niet wesen om haer te geven, 't welck hy niet en heeft, en sy alreede heeft. Soo volgt dan wel, dat den geest wel kan geronnen worden tot zout, (maer dat niet in onse blaese, daer het waeter van de pisse het runbaer oft geronnen zout soude ontweycken;) maer niet vermengt in 't minste deel der wortel: noch oock en kan d'aerde niet verwesent worden tot eenen steen, volgens den regel dat alle verwandelinge des wesens, verwandelinge der stoffen vereyst; sulcks dat aengesien eene bestendige aerde, ten zy datse opgegeten wordt door suere, oft zout-geesten, oft niet, niet en wort ontwesent, noch en wordt geen aerde: soo en vermagh een fixe oft bestendige aerde, aerde blijvende, geensins tot steen verwesent worden: wel is waer, dat het etende zout tot een vast lichaem runt in d'aerde, doch blijft het zout, en weyckbaer door 't water: maer nochtans en gaet niet tot de wortel, en tot den bant van de bindinge, en lichaemelijckheyt der aerde, en deshalven en volmaecken sy geene essentiele noch formele commixtie, maer soo den pis-geest een vluchtige aerde der pisse vervangt, soo vermengen sy in het diepste der wortel. Dit is onsen duelechs geboorte, den Heere zy gelooft, die ons het verstant heeft geopent: hier siet ghy oock nu, dat alle duelech der dieren sijne geboorte krijght, door dien een vluchtige aerde eenen scherpen zout-geest begrijpt, in de bracke geslachten der visschen, kreeften, en andere beesten; dan ick worde gewaer, dat den duelech der dieren hen geene sieckte en is, als wel in ons; niet dat Godt ons minder bemint dan de beesten: dan wel heeft hy daer door alleenelijck willen betoonen,

toonen, dat hy tot ſijner goedtheydts teecken, ons in de dieren heeft voorbereydt een tegen-middel tegen onſen ſteen, door dien ſy wel bereyt zijnde, ons ſtoffe geven ter geneſinge: wy en hoeven dan geene uytwendige tarters runninge, wy hebben ('t welck arger is) den meeſter des runnens in ons binnenſte. In Salines en zijn nu maer twee zout-putten, *le puits à Muyre*, en *le puits à Grey*, ſoo hondert deelen van deſe peeckel in het beſonder verſoden wierdt, geven veel min zouts, dan oft ſy beyde t'ſamen verſoden wierden, hebbende 't een zout meer vluchtig zouts in, 't welck alleen zijnde verſoden, oock meer vervlieght; maer vindende een ander, 't welck lichaemelijcker, beſtendiger en vaſter geronnen zy, worden ſijne zout-geeſten daer in tot lichaem geronnen, ſoo als het ſuer-zout des aſijns ſich runt in het gebrant zout des wijn-ſteens, oft wijn-giſt. Op dat men ſie de waerheyt, en datter in de vluchtige zout-geeſten oock vluchtige aerde is, den ſalpeter brengt de vluchtige aerd-geeſten met hem: deshalven een once antimonie, met twee oncen ſalpeters gebrant, nae afwaſſchinge des zouts alleen, weeght noch een negende deel meer dan een once: niet tegenſtaende datter een vijfde deel der antimonie verbrant zy, ſoo ſiet men dan dat ſalpeter een vijfde houd, en een negende deel vluchtiger aerde in hem: uyt het voorgaende volght oock, dat het gebruyck van veel lichaemelijck zee-zout, (verre van daer, dat het ſteenachtigh maecken ſoude,) is een behoetſel en eygen tegen-middel der ſteenwordinge, door dien den pis zout-geeſt in het lichaem des gebruyckten zee-zouts, tot zout wordt, (als in Borgondien beweſen is,) en niet tot ſteen geronnen met de vluchtige aerde; jae ſoo het mogelijck waere, dat onſen pis-geeſt in onſen lijve binnen het zee-zout geronnen was, ſoo moeſt hy met de eerſte vochtigheyt ontweyckt worden. Het Bourgoens zout voorſeyt, mits het ſoo geeſt-rijck is, ontdoet en eet op een deel uyt den ſteenbergh, door den welcken het vliet; het is klaeren pekel als den traen der oogen, doch in 't verſieden komt 'er

veel zouts te voorschijn, soo haest den zout-geest door de hitte, vindende sijns eygen lichaemelijcken zouts versaedinge, verlaet het opgegeten gruys des berghs, en wort tot vast zout, als niet wesende in den wortel met het opgegeten lichamelijck zout vermengt. Dese onse mechanicke zouts bewijs-reden gaet soo vast, dat eenen gebranden-wijn-maecker, die in sijn ouderdom van 64 jaeren seer met het graveel was gequelt, gebruyckende veel zee-zout, heeft noch vijftien jaeren geleeft sonder eenig vermaen van sijn quaet, 't welck ick veelmael met 'er daet heb bevonden. Hier leert men onse regulen verstaen; ten eersten, dat lichaemen op lichaemen naturelijcker wijse niet en wercken, dan alleen door wicht, grootte, maecksel, en door het roeren de Mathese dienen, uytgesteecken 't zout; ten tweeden, dat de lichaemen niet en wercken op vluchtige lichaemen (die wy allesins geesten der naturee noemen) dan door haer wederstant, sulcks dat haer wercken eygentlijck geen doen en is, maer alleen lijden; ten derden, dat hoewel de geesten op de lichamen wercken, met verlies harer krachten, nochtans sy de lichaemen niet en verwandelen, dan maer alleen en knaegen, en ontdoen in kleynder deelen; ten vierden, dat alle werck, streckende tot vermenginge der wortel, geschiedt alleen tusschen geest en geest: sulcks dat men te recht heeft geseght, dat der lichaemelijcke werelts oorspronck, en bestieren, hangt uyt een der geestelijcke en verstandelijcke werelts gebiedt, uyttocht en invloet: dus smaeckt te seer nae den grondt en onervarentheydt des vuers, 't gene ons de Scholen leeren, dat de vier elementen souden versaemt worden met haere raeuwe lichaemen in elcken vermengden lijve: 't is even ongeschaeft, dat het lichaem des tarters naer alle verwesende verduwingen, sijnen wilden runnenden, steenigen aert en zanden houden soude, blijvende in sijn lichaemelijck wesen in ons tot steen verwandelen.

NEGEN-

NEGEN-EN-TWINTIGHSTE PAEL.

Genegentheyt tot steenwordinge.

DE geboorte van de duelech nu bekent zijnde, soo blijft 'er noch open staende een hooge betrachtinge. Weest indachtigh datter geseyt is: een gesont kint, van gesonde ouders, onder gesonde mede-erfgenaemen, midts suygende een steenige voetster, is in sijn leven lang steenigh geweest, en onder de derde snijdinge gestorven. Waer uyt volght, dat niet alleen de twee geesten, te weten des pis-zouts, en der pis-aerde, t'saemen tot een waerlijcken duelech worden: maer datter oock daer toe vereyst wort eenen steenigen indruck in den Archeus der nieren oft der blaese. Dit noemen de Landt-lieden, soo wel als de Leeraers, een genegentheydt tot steen, verre verscheyden van des tarters eygen ingeboren en onscheydbare runninge. Doch is dit woordt sonder licht gebleven, ten zy men verstae, hoe het middelleven van de voorseyde indruck, 't zy des saets der ouderen, oft der voedtsteren, (waer uyt volgen erf-sieckten) of 't zy des bekomenden ongelucks onser dwalingen, (soo wordt by exempel 't flerecijn soo wel behaelt, als be-erft, onder een selve gedaente, en altijdt selve geslachte des flerecijns, 't welcke wel gaede te slaen is) ingelijft wort met onsen Archeo; te stercker sijnen inval doende, hoe desen indruck jonger wordt ingelijft: overmits soo lang ons lijf noch groeyt, soo dienen de voedtselen tot wasdom, en worden ingemengt met haer middelleven *constituentibus primis*: en oversulcks onder den wasdom, blijft der steenige voedtselen middelleven sonder scheyden ons ingelijft, soo het geraedde in het voorseyde steenigh kint; maer soo haest onsen wasdom voleynt is, soo en worden de middellevens der spijsen oft drancken ons niet soo diep, soo vast, noch soo onscheydbaer ingemengt: dan hebben de middellevens der din-

gen alleen macht, om onſen Archeus te verſwacken, en nae haeren luſt te buygen, 't welck is een ſware oorſake onſes ondergancks (ſoo beweſen is;) doch beter en geringer om af te wenden, dan de voorgaende ingelijfde middellevens. De middellevens des gewas, die binnen den wasdom haren indruck doen, zijn de eenige oorſaken der menſchen verſcheydentheden, onder de verſcheydentheyt des bodems, of der climaten; deſe genegentheden des middellevens, hoewel ſy ons vreemt zijn; doch door dien ſy den Archeum buygen, maecken eenen gelijcken indruck om hem te beſtieren, als oft het een noodelijcke daet ter geboorte was, en tot ſijnen welſtant, wordende dus den Archeus verleydt tot ſijn eygen verdervinge. Hippocrates ſeydt, dat de zaeden worden geleyt daer ſy niet en willen, niet door de eygen ſtoffelijcke genegentheydt tot vreemde en nieuwe gedaenten; maer wel door vreemder gedaenten middelleven, die in de ſtoffe vyantlijck zijn ingevoert. Het beeldt dan, dat den Archeus voert uyt eenige ſteenachtige middellevens, als oft ſijn eygen ware, bereydende de pis-geeſten beyde tot ſteenwordinge, is des genegentheyts eenigen verwecker en eygen oorſaeck tot ſteen, ten zy het is gelegen in 't vluchtigh maecken, of 't zy door de vergelijckinge of appropriatie harer beyden; ten zy ook dat het zy tot achterdeel der verhoedinge van alſulcke dingen, die de appropriatie oft ſteenwordinge in ons behoeft, als zijnde veel zee-zout, item veel geele verwe der piſſen, de welcke verhoet de ſteenwordinge, ſoo om dat het eene ſtoffe is, om de welke, noch in de welcke den ſteen noyt in de darmen gevonden en wort, als dat ſy rotbaer is, en 't gene rotbaer is, ſcheyt van een als vyant des herten gebints; daerom vettigheyt, ſwaevel en olie zijn onbequaem tot ſteenwordinge: als mede dat het eene ſtoffe is, in de welcke de vluchtige aerde haer lichtelijck laet beſluyten, en dat ſy beneemt de ſcherpheydt des pis zouts-geeſt; weſende deſe de ſelve redenen, waerom de pis van yder menſch niet evengelijck tot ſteen en wort.

DERTIGH-

DERTIGHSTE PAEL.

Genesinge des duelechs.

DE genesinge is tweederhande, d'eene bestaet in een stoffe te maecken, wiens middel-leven bequaem zy sich selven soo in te mengen in de wortel van onsen Archeus der nieren en blaese, dat het worde, als eenen levenden verduwenden geest, oft deessem der selve leden, om wech te nemen alsulcken indruck, als het ellendigh kind, waer van in de voorgaende pael geschreven is, van de voedster overgeset was. Dit seggen de Galenisten gansch onmogelijck te wesen, en noemen 't daerom een ongetempertheydt verkeert in natuere te zijn; overmits haere tegen-middelen ter genesinge soo grof zijn, dat sy bekennen, dat het niet en mach toegestaen worden, dat sy eenighsins mochten ingelijft worden, *constituentibus primis*, maer overmits 't selve wel geschiet tot quaet, geduerende onsen wasdom, als mede wanneer wy naermaels het flerezyn (by exempel) door onsen toedoen bekomen, soo is 't dat wy het tegen-deel tegen de Galenisten vastelijck gelooven, en dat het middel-leven der dingen tot oprechtinge des gevallen is, oock mach by de konst tot in de diepte der vermenginge geraecken, mits alle ding soo verdeelt mach worden, en soo hoogh geestelijck, dat het mach met onsen Archeo in de wortel vereenigt worden. Dusdaenigh zijn de *entia prima*, eerste wesens, daerom genoemt, dat sy vermogen onser eerster wesens byvoeghselen worden, in 't boecksken van de vernieuwinge door Paracelsum beschreven. Wesende deser *entium* ampt te vernieuwen, en wech nemen, oft versmachten aller middel-leven indruck, 't zy tot steen, oft andere erf-kranckheden genegen: doch met sulcken voorwaerde, dat om het steen-worden, en sijne genegentheydt uyt te roeyen, moeten gebruyckt worden *entia prima*

ſaxifragorum, oft ſteen-breuckers, aldus door de oprechte onderſoeckers der natuere genoemt, niet dat ſy den ſteen braecken, als eenen haemer hem breeckt op het aenbeelt, maer dat in haer was de Bruyloft-gaeve, waer door de genegentheyt der ſteen-wordinge wierd verhindert. Dit is ſoo vermeynt by Paracelſus, en de ſijne; doch met haren vrede. Ick weet wel, dat hoe hoogh eenigen, 't zy koſtelijcken, oft anderen ſteen, veradelt wordt, des niet te min en vermach hy noyt met onſen Archeus worden ingelijft, die eenen ſubtylen menſchen geeſt des levens is, deshalven oock niet vermengt in de wortel des levens, als houdende altijdt ſijnen ſteenigen aerts middel-leven, 't welck altijdt bergh-wercks geſint is. Ick weet en geloove wel, dat eenen koſtelijcken ſteen, oft Ioodſchen ſteen, bergh-criſtal, &c. weſende berooft van ſijne hardinge, jae oock gebracht roocks-wijs over den helm, ſal ontdoen den pis-geeſt uyt ſijnen runnenden aert, en de vluchtige pis-aerde, geven een ſubtijl loogh-ſout uyt den ſteenigen aert, en geven deshalven een afdrijvende kracht: doch niet, dat ſy daerom mogen vermengt weſen in de diepſte wortel van den geeſtelijcken Archeus, woonende in de blaes en nieren. Maer hier toe heeft ons de goetheyt Godts eenen anderen ſteen geſchaepen in vruchten en dieren, de welcke anderſins geenen nut hebbende, bewijſt ons eyndelijck ter werelt gekomen te zijn tot onſen nut; niet om te eten, en daer uyt gevoed te worden, maer om daer uyt te trecken ſijne beſtellinge, oft deſtinatie, door de vremtheyt ſijns ſteen-wordings duydelijck beteeckent: dat, eveneens als de bergh-ſteenen onſen gemaeckten duelech helpen uytdrijven, en beletten ſijnen wasdom, de ſteenen der dieren, en vruchten, niet weſende haer tot ſieckten, dan tot *ſignatum*, ons ſouden dienen tot indruck te geven onſen Archeo van een middel-leven, tegendeeligh ſtaende aen 't middel-leven der ſteen-maeckinge: want gelijck bergwerck-ſteen altijdt houdt eenen wilden ſteen-aert, ſoo der vruchten en dieren ſteenen hebben alreede eenen milderen aert,

aert, om in onsen heve verplant te worden, dienende hen het aensicht van steen, soo om ons aen te wijsen de hope, die sy dus gesegelt draegen, als tot eenen heve, wanneer sy van de steenaert ontwesent, en veredelt in haeren graet, sy ons toegeeygent zijnde, mogen volbrengen in onsen Archeo, door haer middelleven, de beloften die de goetheyt ons in haer *signatum* aenwijst. Het moet dan alles wesen uyt de kruyden, vruchten, en dieren, dat onsen Archeo der nieren en blaes mach ingelijft worden, om sijne steen-genegentheyt te ontnemen. Paracelsus belooft groote dingen van Aroph, dat hy wech neemt alle quaede genegentheden der nieren. Hy en seydt nergens wat Aroph zy, noch oock de reden waerom hy sulcken kracht heeft. Weet dat het is saffraen, daerom genoemt Aro : ph : 't welck is *Aroma Philosophorum*, de welcke soeckende een gulde verwe, die sy nergens bescheydelijcker onder de welrieckende, oft *Aromata* en vinden, dan alleen in 't saffraen. Hy seydt wel, dat het moet in broodt bereyt worden tot sijne hooge niet belettende kracht, wel daer door verstaende dat het geen bergh-werck en is, noch vleesch, noch visch, dan alleen een kruyt, 't welck door den broodt-heve mach verdeessemt worden. Waerlijcks oock geen ding en gaet dieper ter wortel der nature, om daer in te wesen vermengt, dan 't gene in sich selven een voedende kracht en stoffe heeft. Ick heb den Aroph bereyt nae sijn vermaen, en eenen Heer, die ettelijcke steenen der nieren met grooter smerten hadde gebaert, is door 't gebruyck Aroph gekomen van 't jaer 1608, tot het jaer 1631, sonder eenigen steen; jae sijnen soon, klaegende over pijn in de lenden, willende sijn gebreck kennen, dede sijn vaders lichaem open snijden, oudt wesende over de tachtentigh jaeren, en is in sijne nieren, noch blaes, geen steen, noch gruys bevonden. Den voorschreven Heer gebruyckte Donderdaeghs, en Sondaeghs 's morgens nuchter den bereyden Aroph, met den uytgang, soo verhaelt is. Ick weet dit niet alleen van den Aroph, maer oock dat alle dieren, en vruch-

vruchten, steenen, gehaelt over den helm, sulcks dat 'er niet, 't welck tot kool mochte gebrocht wesen, over en blijft, en vermengt met wijn, oft bier, en daer af daegelijcks gedroncken, ontwenden het steen-worden by geduerige gewoonte, en dus nemen alle quaede genegentheyt by indruck van haer middel-leven, den quaeden indruck des heve in de Archeo der nieren, oft blaese gestelt; en evengelijck als een sonde oft misbruyck alleen tegen de nieren, oft eenen inval eens boosen middel-levens, den Archeum stracks niet en doet afvallen van sijnen goeden inborst; aldus oock moet men dusdaenige tegen-middelen by dagelijcks gebruyck ons gemeyn maecken, souden ten lesten haere middel-levens den geduerigen indruck uytveegen. Dit genees-middel, hoewel het schijnt maer te dienen tot verhoedinge, nochtans is het wel 't aldertreffelijckste, en het welck nochtans het minst tot noch toe is aengesien geweest. En gelijck eenen die valt in de vallende sieckte, niet genesen en wordt genoemt, indien hy uyt den val opstaet; maer wel alleenelijck in 't verhoeden van noyt meer voortaen te vallen: alsoo oock de volkomen genesinge des steens, en bestaet niet in eenen steen te doen ruymen, te snijden, t'ontdoen, oft uyt te saegen; maer wel eygentlijcker in 't besorgen, dat den krancken soo vry stae van de vervallinge, als eenen die noyt steenigh en was; sulcks dan dat de tweede, en mindere genesinge des steens bestaet in 't oplosen, ontdoen, smelten, oft breuckigh te maecken den gemaeckten volkomen steen. Cardanus seght eenen man gekent te hebben, die het selve alom soo gewisselijck dede, als eenigh hant-wercks-man sijn ambacht: doch dat hy met de konst is gestorven. Het Graf-schrift Paracelsi verseeckert van hem oock het selve. Dus 't gene geschiet is, is alreede buyten onmogelijckheyt. De Schole Galeni tot noch toe treckt haere schouderen, en gevraeght zijnde, en antwoort niet, en gepraemt zijnde, komt liever tot het onmogelijck, dan te bekennen haere onwetentheyt: liever dan hare onbequaemheyt te kennen, betichten

tichten Godts barmhertigheyt van hulpe hier tegen, als tegen veel andere gebreecken in de natuer geweygert te hebben. De Schrifture ſeght, dat Godt de doodt niet en heeft geſchaepen. *Non ſit Medicamentum exterminii.* Sy ſeggen daer tegen, dat haere onmacht gewiſſelijck d'onmogelijckheydt der nature betuyght, dat ſy wel weten, al wat 'er mogelijck in de nature is: en dat ſy alleen het onmogelijck niet en weten, en dat noch niet negative, maer privative; dat is berovende geſproocken, overmits op den niet geen begrijp en paſt in 't verſtandt: de logen en ontbreeckt niet daer de ſieckte in haere gedaente wort ongeneesbaer geſcholden: want indien het waer is, dat de ſieckte op de ſonde is gekomen, en op haer paſt, en dat alle ſonde vergeven kan worden, ſoo moet oock alle ſieckte mogen weghgenomen worden. Miſſchien en heeft Godt niet vermocht te ſcheppen het bequaem tegen-middel, of en heeft hy 't niet geweten? oft niet gewilt, die tegen d'eeuwige doodt ſelve een middel heeft bereyt? Godt en heeft de doodt niet gemaeckt, noch en verblijdt hem in 't verlies der levende niet. Hy heeft alle volcken der aerde geneesbaer gemaeckt, noch daer en is in hen geen medicament der verballingſchap, noch het rijck der hellende in de aerden. Sommige daerom, nae 't gebruyck aller afvagende en af-jaegende kruyden, leggen haer onderſoeck te ruſte met cliſterien, vervochtende, en verſoetende dramcken. Andere geſien hebbende dat het ſap van de citroen ontdoet den duelech, ſonder t'aenmercken dat het voorſchreven ſap in de warmte ſoet wordt, als een onrijpe druyve oft appel met de Son; en ſonder t'aenmercken dat de ſuerte der citroenen geenen toegang en is der nieren, hebben verhoopt door den citroen den ſteen der blaeſe, oft nieren, immers t'ontdoen. Sy en hebben niet gekent den heve der lever, noch dat de blaeſe het minſte ſuer niet en lijdt, jae niet eenige druppen wijns door de ſpuyt ingeblaeſen, ſonder onlijdelijcke ſmerte. Deshalven miſſen oock onſe diſtillateurs met haer olien uyt Hongerſchen,

oft Cyprischen koperroos, oft uyt het zee-sout getrocken door groot vier. Andere hebben gestooten, oft gesoden steenen uyt de picken, peeren, mispelen, persen, &c. ingegeven. Andere gestooten kreeften-steen, oft uyt slecken, visschen, schulpen, zee-kalf, &c. jae kostelijcke steenen, bergh-kristal, caljony, &c: als oft 'er eenig kleyn stof, oft stoffe der steenen toegang hadde tot de nieren, 't zy poejer-wijs, oft 't zy door onsen heve ontdaen wesende. Sy wanhoopten allegader t'ontdoen eenen volmaeckten volkomen steen: nochtans sy hebben verscheyden middelen geproeft, om steenen, die noch niet volkomen en zijn, te breecken, oft ontdoen. Sy hebben 't versocht sonder moeyte en onkosten, op 't vel van de gehoorsaemen; niet begrijpende dat alle onsen steen eenen duelech is, en dat hy volkomen is, 't zy hy groot of kleyn is, hart, of murwe; en dat sijne hardigheyt niet en komt door 't lang blijven in onse hitte, maer door den eygendom des pis-souts; 't welck het sout oft steen soo hart runt in een uur, als in seven jaeren. Eyndelijck sy hebben over een gedraegen, dat eenen grooten steen moet door 't rasoir wech gehaelt wesen; 't welck Paracelsus in 't boeck der tartarische kranckheden oock lijt, hoewel hy in 't boeksken *de Tartaris*, van sijnen *ludus*, oft *cevillus*, andere beloften doet, sonder aensien van eenigen duelech; doch om des nuts wille en derven de Galenisten niet belijden, dat sy soo weynigh baet weten om eenen kleynen steen te ontdoen, en te doen smelten, als om eenen grooten; en soo weynigh weten om geluwe, oft roode, als om witte steenen te doen smelten. Sy beschrijven veel saxifraga, oft steen-breucken, hoewel sy geen hope noch ervarentheydt en hebben tot eenige beternisse, dan alleen op hope van ondertusschen betaelt te worden; en indien het een kleyn steentjen is, en komt af te schieten, sy den lof en loon bekomen; ten argsten komende, om te mogen seggen, wy hebben alle mogelijcke middelen versocht, maer desen steen moet hart wesen, en ongeneselijck, werpende haere gebreecken op d'onmacht der natuere:

tuere:

tuere : belovende groot geheym te hebben, om den kleynen en geluwen (die sy ongeformeert noemen, tot een nuttelijck bedrogh) te mogen morselen tot poeder, en komt 'er ondertusschen eenigh sant, dat is hare konst toe te schrijven, die de steenen tot sant, en niet tot water kan breecken, als oft de stoffe des steens niet alom steen en waer, en als oft de steen maer en waer een sant met slijm te gaeder gelijmt : andere weten het lichaem soo wel te bestieren door dickte, dat alle voorgaende stoffe, die andersins steen soude worden, by haer konst moet afscheyden. Sy beschrijven hoe men sich hoeden sal, en onthouden van al 't gene eenigh slijm maeckt, qualijck indachtigh, dat wy gevoedt worden by gelijcke slijm, daer wy uyt geboren worden. En wetende dat Colloquint den slijm der darmen drijft, geven sy dien vermaskert in, en toonen den geloovigen siecken sijnen afgang, voorseggende geluck toe, dat hy 't verhoopte en beloofde slijm soo voorspoedigh is quijt geworden, wordende andersins des toekomenden steens eenige en noodelijcke stoffe. Ick sie Paracelsus oock veel praten van de eerste stoffe des steen-tarters in ons, en dat hy somtijdts sich self verloopt tot het slijm der humoristen. Wederom bestrijdt hy dese voorgaende stoffe des tarters, seggende dat men sal in veertien daegen konnen besien, hoe groot den steen was, mits verroockende alle de pis. Waer by hy schijnt niet te weten wat vuyligheydt de pis inhoudt, oock van de gene die geen steen in de blaes en heeft. Oock loochent hy hier by, dat 'er eenige eerste stoffe des tarters soude wesen, oft andersins soude de verroockinge der pisse niet alleen te vergeefs zijn, en enckel bedrogh; maer oock een ongewis teecken van de grootte en gewicht des gesmolten steens. Eyndelijck is bewesen dat de stoffe des steens komt uyt de maege door de lever in de nieren, en wordt bynae in eenen oogenblick steen. My docht altijdt dat elcke logen een bedrogh, en elck bedrogh een verraderye bedeckte : dus erbarmde my van jongs af de siecken, die sich door onwetent-

heyt, en te veel betrouwens, het leven en de beurs lieten bestieren. Ick sagh om, en hoewel veel Galenisten overgroote middelen bekomen hadden, doch en bevond ick niet dat hare derde geboorte de selve besat. Ick en segh dit niet tot misachtinge, maer alleen tot vermaen, dat indien iemant soeckt goet voor sijne erven te vergaederen door onwetentheyt, dat hy wil aenvaerden de waerheyt, die ick hem aenbiede. Paracelsus in sijne boecken vermelt weynigh openbaere tegen-middelen voor soo schromelijcken vyandt, en de selve laet hy noch door vremde naemen verduystert; en die hy eenighsins openbaert, en zijn sijns niet waerdigh, noch om opgehangen te worden tot prijs, tegen een soo grooten vyandt. De verborgen zijn daerom Arcana genoemt, waer over sijn Graf-schrift betuyght, dat hy den steen sonder snijden genas: seydt hy uyt de steenen te zijn getogen, besonderlijck de gene, die daer toe eygen gaven hadden ontfangen, als is sijnen *ludus*, oft *civillus*, de welcke hy elders noemt de galle der aerden, *Altholizot correctum*, 't welck is den *ludum al to oli gesotten*: siende dan groen soo haest hy sijne dickte heeft, en citroen-verwigh, als hy noch niet volkomen gesoden en is. Welcke steen, oft warmen key wordt gevonden op de hooghte van de gront des waeters in 't velt, nevens eenige loopende vloeden, de welcke hy noemt te zijn geboren uyt de sappen des pis-souts des aertrijcks. Hy seydt dat alle kruyt-gewas te slap is, om den steen te mogen ontdoen; dat de steenen ontdaen zijnde tot blijvende sap, alleen onsen duelech ontdoen; het waer seer nootwendigh, dat dese stucken onder de menschen waren geweten, doch om ander swaerder gevolgh, en mogen niet geopenbaert worden, dan blijven den geluckigen in 't geheym. Ick liep onder alle gewas, ick bevondt dat het te slap was om steen te ontsteenen; en dat 'er sommige wel mochten uytjaegen het slijm, het sant, en kleyn gruys, 't zy dat sy hebben een eygenschap om te porren d'uytdrijvende krachten Archei, oft dat het zy door uyterlijcke suyveringe der nieren. Ick gebruyckte

ſekere aſſchen der kruyden, ſteenen en zout, jae poeder van ſeker gewormte, en oock vogelen, moſſelen en viſſchen; maer ick ſagh dat het kalckigh weſen (door 't welck ick hoopte mijn begeerte te bluſſen) niet ter ſteen-groeven in ons en komt, en al quaemer iet wat ten orde, het en ſoude ten alderhooghſten niet meer doen, dan oft men eens menſchen duelech in een piſſe leyde, in de welke een weynig van die gebrande aſſchen of kalck was; ick ſagh dat alle ſuerten den duelech wel in hare ſappen ontdeden, maer ſy en mochten met hare knagende kracht niet ter ſteen-groeven komen, en de blaes en mochte niet meer de minſte ſuerte verdragen, dan een gloeyend yſer; ick ſagh dat deſe vogels niet alleen onſen duelech, maer veel harder ſteenen ontdoen by haer eerſte en ſuere verduwinge, dat men daerom ingaf het poeder van 't inwendigh vel der maege uyt de hinnen en duyven; op hope eylacen, dat der maegen vel in ons verduwt en tot piſſe verwandelt zijnde, onſen ſteen in de blaeſe al verduwende, ſoude ontſteenen. Dit was weder een onnoſelheyt, overmits de verduwingen des derden rijcks geenſins en gedulden de ſuerte van de verduwinge der maege. Ick ſagh dat uyt de carreelen der oude huyſen een ſalpeter getrocken worde, dat het gruys zijnde ſonder zout, en onder een dack ter locht geleyt, en ontfangende naer ettelijcke jaeren eenen verduften damp der aerden, den damp en het gruys tot ſalpeter verkeerde, ſijns ſteens gebondt verlieſende, brijſelden tot kleynder ſtof. Item, dat eenen ouden ſalpeter-ſteen, gemetſelt in het midden van eenen muer, ſes voeten dick, door alle andere ſteenen ſijnen ſalpeter ten daege uytbrocht, en alle andere ſteenen verderver was. Ick gedachte ſijns naems, dat ſalpeter, beduydende het zout des ſteens, en weſende het zout, moeſt weſen een van de drie beginſelen des ſteens, en overſulcks eenen ſteen ontdaen in ſijn zout, ſach ick dienvolgens, dat in de holen der andere ſteenbergen een geſtadigh ſteen-zout, oft ſalpeters niter drupten; ick proefden het ſalpeter in ſich ſelven raeuw, en oock

gesuyvert, gesmolten, oock gebrandt met eenen kool daer op, item het salpeter der steenbergen, item uytgetogen een salniters sap uyt eenige wormen, levende in vochtige orden en salpetrige plaetsen; doch onsen duelech spottede met mijne onnoselheydt, overmits alle die dingen den duelech niet en vermogen in 't minste te hinderen, doende dit zout in een pis, daer eenen duelech in leyt; dus distilleerde ick het salpeter, en de voorseyde sappen, en bevont dat haer suerte niet machtigh en was, en des te min niet ter hant en quam met onsen vyandt, ick bereydent in verscheyde voegen, doch even onbequaem: en niet tegenstaende mijn ydel versoeck, hielt ick staende in mijn geloof, dat Godt, uyt sijne barmhertigheyt, tegenmiddel gegunt hadde in alle geslachten der sieckten, dat overmits hy den Genees-meester heeft geschaepen, hy en heeft hem niet gebreckelijck geschapen: insgelijks ick geloofde dat den sieken een geneser van noode heeft: dat eenen steenigen sieck is, dat hy deshalven eenen geneser behoefde, en dat niet om hem het gelt uyt de beurs te helpen, noch oock om hem een lever-genesinge te geven, die sy *palliative* noemen, maer wel om een gewisse konst te betoonen; en dat de Geneser uyt de hant des Heeren geschapen was, die den mensch niet en hadde in wanhope gelaten. Dus besloot ick, dat soo wel in de genesinge als in de kennisse des steenwordens, gefaelt was, en dat alle gebreck uyt onse luttel sorgen en vuyligheyt was, en niet uyt eenige onbarmhartigheydt Godts. Ick sagh oock, dat de loogh uyt de weedassche getrocken, en d'overgebleven assche tot eenen koeck geslaegen, sulcks als de testen oft capellen ter Marten zijn, en de selve sterckelijck herbrandt, nochtans geen zout meer en kregen, doch op het lant geleght, vergingen als mergel tot sap en leffas der aerden, soo sy eertijdts waren; ick bevont wel hoe eenen steen, ofte oock duelech tot zout en tot sap quam, maer en konde niet weten, hoe het selve in den mensche te wege te brengen; dus bleef ick op het droogh sitten, ter tijdt toe dat ick

ick weder de pis begon te diſtilleren, ick merckte dat alle pis in ſtoffe ſeer luttel was verſcheyden, datter in elck een een vluchtige aerde en een vluchtigh zout was: dat deshalven elcke piſſe, 't zy in ons, oft in de pis-pot, ſteen maeckte: dat het vleeſch van de nieren, bequaemer is om ſteen aen te hechten, dan de blaeſe, dat 'er noyt ſteen en runt in het midden der piſſe, dan alleenlijck in 't aenſetten: dat bynae alle ſteen der blaeſen, een root of geele graen heeft in 't midden, 't welck het lijf is, waer aen de piſſe allengskens ſteen aen hecht; dat het zant, 't gene in het midden van de nieren aenſet, licht van ſteê drijft, maer niet het welck in de lange kromme pis-aderkens der nieren ſich aenſet, 't welck tot meerderen ſteen groeyt; dat niet tegenſtaende alle pis ſteen inhout, nochtans elcken menſch niet ſteenigh en is: dus datter in de piſſe iet moet weſen, 't welck de ſteenwordinge belet en verhoedt: ick ſocht dit met hoop, ſoo het tot hooger trap by de konſt waer gebrocht, ick ſoude den ſteen wel ontdoen, des te meer ick het ſelve in mijnen criſtallijnen ontfanger alreede hadde bevonden; dus greep ick aen de piſſe van alle vluchtige aerde te beroven, en van den runnenden pis-geeſt, die (ſoo ick hebbe vertelt) den brandewijn doet runnen, en ick trock d'olie uyt den ſappigen dreck, die de piſſe ſijne verwe geeft: de welcke ick ſoo verre brocht, dat ſonder toedoen van eenigh ding, 't welck niet weder volkomentlijck in krachten en gewicht daer van en wort geſcheyden, het wort eenen geeſt, die noch vet, noch ſcherp, noch ſtinckende en is, en de blaeſe dien wel lijdt in gemeene piſſe vermengt, door de ſpuyt ingeblaſen; voor al ſagh ick, dat dien geeſt in de piſſe vermengt, ontdoet den duelech, daer ingeleght, wort broos, en breuckigh, en dat niet by gewelt, ſoo de ſueren en ſterck-waeter wercken, maer als eene verroeſtinge in een metael grijpt, met pis beſtreecken. En dewijl onſen bereyden geeſt in de gedaente is van een elixir, ſubtijl en doordringende, ſoo wordt onſe verroeſtinge niet eygentlijck als een metaels verroeſtinge, het welck alleen in de

ſchorſſe

ſchorſſe is,noch als ontdoeninge oft op-etinge, noch in gedaente van eene weeckinge, dan onſen duelech wordt wel tot een broos lichaem, 't welck ten leſten van een valt; ſoo als de kalck ſijne vochtigheydt in de locht raept, waer door hy ſich ſelven bluſſchende,tot poeder valt. Iooſt van Herpen, backer, en mijnen nabuer in Bruſſel, hadde een dochterken, 't welck van veel Meeſters was geoordeelt den ſteen in de blaes te hebben, maeckende bloedige piſſe met ſmerte, en met ſtoel-gancks noot en opſchorten des waters in 't midden van den loop, &c. was aldus van vijf tot bynae tien jaeren van haren ouder, en haer moeders ſuſter was van den ſteen geſtorven,haer pis was bleeck-geel, en ſtaende een luttel, was 'er op den gront een wit ſlijm als etter, 't welck omroerende, ſtracks in de piſſe vermengt was: een boerin, die haer eygen ſoon hadde geneſen, gaf haer moeder deſen raet: men haelde tot den ſlaeger de blaes van een ongeboren ſtier-kalf, de welcke altijdt vol pis is, maer en ſmaeckt niet als pis, ſy dronck daer af 's morgens een duym hoog, met tweemael ſoo veel witten wijn, dit heeft ſy dickwils gedroncken, en ter ure dat ick dit ſchrijve, is het nu een welvaerende jonge dochter. Ick hebbe t'ſedert dit verſocht met pis van eenen ongeboren bock; item, bocken-pis, gediſtilleert als menſchen-pis, doet meer dan hier te beſchrijven ſtaet, van wegen de beriſpers der wetentheyt: ſoeckt, en ghy ſult vreught ontmoeten; men doet de bocken 's morgens piſſen, hen den neus toehoudende, tot dat ſy meenen te verſticken. Ick ſal hier byvoegen de bereydinge der ſteenen, voor ſoo veel als ſy mogen geopenbaert weſen, naementlijck de ſteenen des bergh-wercks worden aldus bereyt: den ſteen wort kleyn gewreven, en daer op geſtelt half ſoo veel van 't ſap Alcaheſt Paracelſi, en 't ſelve wort in heet zant weder afgehaelt, ſommige ſteenen hebben ten eerſtenmael genoegh, andere (als koſtelijcke ſteenen) verdraegen deſe diſtillatie tot negenmael: ſoo wanneer ſy tot een zout zijn verkeert, 't welck in de kelder ſtaende op een glas, afloopt tot water;

ter; dit water gesloten in een ey-glas, en gegeven vuer van sublimatie, koockt, en werpt ten lesten een vet boven op, als room des melcks, 't welck is *primum ens Gemmarum*; item, is den *Altholixi correctum*, item 't selve 't welck staet van de ludus, kleyn gevreven, en door de catrinatie gesoden tot een olie. Item, de steenen der vruchten bereyt aldus: neemt drie pont afgewassen mispel-steen, kleyn tot stof gesift, item drie pont schoon afgewassen sant, item May-dauw, daer in ontdoet een loot steenzout, en giet het over den mispel-steen, dat hy twee vingeren diep verdroncken staet, vermengt dan het voorseyde sant (eerst gedrooght zijnde) daer onder, vult een kan daer mede de vijf vierdendeelen vol, boven wel dicht gestopt met kurck tegen de draet gesneden, sterck ingeparst, en met versch was overgoten, en begraeft de kanne in de aerde met eenen wassen doeck, dat den hals vry uytsteeckt, ter plaetse daer de son den geheelen dagh mach op schijnen, al den steen sal in het zant tot sap vergaen, als hy andersins in de aerde doet; maer mispelen, cornoeiljen, en diergelijcken, moeten twee volle jaeren staen, daer andere zaeden en steenen binnen 's jaers vergaen: u zant uytgenomen, en in wijn gesoden, geeft alle sijn sap, en recht daer meer mede uyt in het graveel, dan iemant mach verhopen, en het eerste gewicht des zants wordt weder gevonden. Wat belangt der dieren steen, die heeft sijnen besonderen aert: Paracelsus beschrijft sijne bereydinge in 't boeck van de tartarische kranckheden, doch verswijght het hooft-stuck, waer door hy gantsch met den geest des wijns vluchtigh wort, 't welck is dat hy by den wijn-geest vermengt een weynigh van het sap Alcahest, en strack vergaet den steen daer in, en wordt onsichtigh. Nu hoedaenigh dit sap zy, en hoe te bereyden, dat blijft in het heymelijck, wesende genoegh daer van geseght, dat het alle steen ontdoet tot sijn eerste wesen, en het selve soo wel de hondertste mael als de eerste. Dus en laet hy van sijner stoffen noch krachten gantsch niet achter, wesende een werckende ding,

dat werckende niet verſwackt en wordt, noch en lijdt niet door den tegenſtrijdt des lijdenden dings; overſulcks Ariſtoteles met de ſijne daer van onwetende ſijn geweeſt.

EEN-EN-DERTIGHSTE PAEL.

Den nieuwen Catheter.

ICk ſag dat men de piſſe afliet door een krom ſilveren hoornken, binnen door eenen ſilveren draet verſtijft, dat deſen handel ſeer ſmertelijck is, en veel bloedt ſomtijdts uyttreckt, en menighmael niet tot de blaeſe en wort ingelaeten; men noemt het den Catheter. Ick ſocht in verſcheyde ſtoffen, eyndelijck en vont ick geenen beteren, dan die ſonder ſmerte hem buygt, en ſonder eenigh hinder wort ingedreven. Ick neem een ſmal ſterck garen lint, 't welck ick ſteke in wit geſmolten was, dat onvermengt is, ſoo het van de bleyck komt, dan beſtrijck ick dat gewaſt lint met lijn-olie, die eens opgeſoden is met gletten, de welcke van wederzijden 't ſelve lint ſeer wel verniſt, dan naeytmen het lindt om een koper-draet, met eenen platten naet, ſoo wort het een buysken ſoo dick en lang als men het wil hebben; dan verniſt men het weder van buyten met lijn-olie, en men ſtijft dit buysken met eenen priem oft draet, getogen van 't walviſch-been: deſen Catheter laet ſich ſelven buygen, en ſonder ſmerte hondert-mael 's daeghs tot alle noodt indringen; zijnde nu door den ſluyter in de blaes, treckt men den voorſeyden priem uyt, en men hechter de ſpuyt aen, en aldus laet menter blaſe uyt en in wat men wil. Der vrouwen Catheter mach grof en kort zijn, want het ſlot der blaeſe by den dagh leyt, men noemt hem Dyoptriſmum; ick en ſtoote my aen de verſcheydentheydt der naemen niet. Dit is het gene ick tot gemeenen nut van onſen duelech heb willen aenteeckenen; een ander ſal het voorder brengen, die meerder gaven heeft, als 't Godt ſal gelieven: ſijnen Naem zy in 't hoogſte gepreſen.

HET

HET TWEEDE DEEL.

VAN DE PEST.

EERSTE PAEL.

De Pest wesende in haer jonckheydt.

Wy lesen dat Artaxerxes door eenen brief aen Pætus begeert, dat hy de pest wilde komen genesen, die sijne ondersaten vernielde, overmits hy door ontfangen weldaeden daer toe verplicht was. Pætus schrijft, dat de siekten, die ordentelijck uyt de natuer voortkomen, worden door de konst en door de natuere geheelt: maer dat Hippocrates, uyt den geslachte Æsculapii, de sieckten, die met eenen overganck dooden, alleen konde genesen, door dien hy, soo van Vaders als van Moeders zijden, van goddelijcken geslachte was, en hadde de Genees-konst van kleyne tot hoogen prijs verheven. Artaxerxes schrijft dan aen Hystanes, Oversten van Hellespont, dat hy hem Hippocrates soude senden, gevende hem soo veel gout als hy wenschen mocht, met noch beloften, dat hy in eere en rijckdommen den grootsten en eersten der Persen soude gelijck worden; waer op Hippocrates Hystani antwoorde, dat hy alle sijne noodtdruften genoegsaem had, des het hem onbillick was, het gout der Persen t'ontfangen; oock niet en wilde genesen de sieckten der Barbaren, vyanden der Grieken. Artaxerxes dreygde d'eylanden Cos, dat sy hem Hippocrates souden senden, of andersins hy soude haer stad en eylant slachten, scheuren, en soo onder de zee verdrincken, dat de toekomende tijden niet we-

ten en souden waer het gestaen hadde. Maer die van Cos hebben Hippocrates geweygert, verhopende dat de Goden haer landt niet en souden veronachtsamen. De pest was noch luttel bekent, in alle dese brieven wort sy naeuwelijcks genoemt, dan eene behaelijcke sieckte. Immers blijckt het hier by, dat Hippocrates volkomentlijk, konstelijck, en ongetwijffelt den overganck der pest wist te genesen; 't welck sedert tot heden toe men niet gepleeght en bevint, noch oock, hoewel Hippocrates den eersten schrijver zy, dat hy ons geschreven heeft gelaten dese sijne wetentheyt, 't zy dat hy het heeft gelaten door vreese der Barbaren, oft dat hy daer door yverigh was, om te behouden d'achtinge van Goddelijcke geboorte, oft dat sijne schriften ten onderen zijn gegaen: doch uyt het voorgaende en mach men niet wel gelooven, dat de boecken de Epidemicis sijne geschriften zijn, ten ware in sijn onervarene jaren. Immers wy weten, dat ten sijnen tijden de beste tegenmiddelen aller sieckten noch niet bekent en waren: men genas oock met simpel gewas, daer en was noch geen bereydinge gepeyst. Galenus, meer dan vijf eeuwen jonger, en heeft noyt rosen-water noch quicksilver gesien; men bevindt dat alle sijn Historie der kruyden, byna van woort tot woort, getogen is uyt Dioscorides, die een krijghsman was. Dit niet tegenstaende zijn de genesingen der sieckten Hippocrates spoedelijk geluckt; en het heeft den Heere belieft, dat de konst der pest-genesinge met hem is ontslapen. Immers van de tijden Noë, tot de boete der sonden Davids, en leestmen van geen volcklijcke pest onder de Joden, noch lange eeuwen daer na niet weder, 't en ware seer dun gesaeyt en seltsaem. David koos pest voor honger en oorlogh; sy moest hem wel bekent wesen. Onder de Persen en Griecken, behalven die ten tijde Hippocrates was, heeft den vyant der menschen eenige pesten verweckt, die hy met menschen-bloedt heeft laeten boeten; het zy dat Godt hem dat verleende uyt sijne verborgen oordeelen, als aen den Prince der werelt; oft het zy dat den vyant een voor-

weten

weten hadde van de toekomende natuerelijcke sterfte, wiens maecksel, en macht van ophouden, hy sich selven toeschreef. By de Romeynen is de pest seer selsaem geweest. t'Sedert in de voorgaende eeuwen en heeft de pest naeuwelijcks alle hondert jaeren, en daer nae alle 60 oft 50 jaren geweest; nu is sy alle drie jaeren seer gruwelijck in Alkairo, Constantinopelen, en elders; korteling herwaerts over, en is 'er noyt jaer-gang sonder pest, noch ondergang der selve. In onse voor-ouders tijden sprak men van de pest, als van een selsaem dier. Tot Brussel zijn onlangs de Pest-huysen gemaeckt, men heeftse lang konnen derven. My heeft eertijdts geschroomt, overpeynsende dat een van de teeckenen des ondergangs is, daer sullen pesten wesen. Ick dachte dat 'er niemant meer opstaen en soude, die als Hippocrates een landt met den overgang der pest gewisselijck mocht genesen, en voorkomen. Maer dewijl wy seer geerne hopen, 't gene dat wy seer wenschen; ick trooste my, oft dat dese gewisse konst weder opstaen soude, doch weder vergeten worden ontrent den jongsten dagh: oft dat 'er dan schromiger pesten sullen opkomen, dan oyt te voren, voor de welcke onse tegenmiddelen te swack sullen wesen. 't Gene my dit doet verwachten, is, dat 'er eygentlijck geschreven staet: daer sullen pesten wesen; dat is, vele, veelderhande, en niet een gewoonelijcke. Oock denck ick, dat dusdaenigh teecken niet gewis, noch een vaste aenwysinge des aenstaenden ondergangs en is, indien de pest alsdan soude wesen, als hedensdaeghs. Ick troost my dan, dat het daer by schijnt, dat de pest eenige eeuwen te voren wel sal mogen geneesbaer wesen door eenige gewisse konst; maer dat sy in de leste tijden, tot een teecken des ondergangs der werelt, sal seer fel met ongehoorde boosheden weder komen, en sonder baet, het getal dooden dat by het boeck der Openbaeringe is begrepen.

TWEEDE PAEL.

Oorſprong der nieuwer ſieckten, voorſegginge van de voortgang aller andere ſieckten.

ALle de ſieckten en zijn niet t'ſeffens ter baen gekomen. Geluckigh waeren d'eerſte eeuwen, wanneer daer noch weynigh kranckheden aen 't menſchelijcke geſlacht d'oorloge deden; d'uytkomſte des vloecks is allengskens ingereſen, en ons als naturelijck geworden, vindende natuerelijcke oorſaecken, om daer in te herbergen. d'Aſtrologen beroepen ſeeckere geſtelteniſſen, en aenblicken der hemelſcher lichten, wanneer d'eerſte koorts, d'eerſte poplefye, d'eerſte peſt, &c. was ter werelt gekomen. Maer ick en heb my noyt bemoeyt om t'ondersoecken voorgaende dingen, die my noch ſchaede, noch profijt en konden doen, te min, waer af ick geen ſeecker bewijs krijgen, noch geven, noch doen en konde. Ick wil gelooven, dat d'eerſte ſieckten waeren als in haer kindtsheyt, veel ſachter en ſnelder uytgebluſt, dan de hedendaeghſche. Want ick worde gewaer, dat het ſaet voortgaet, ſtercker aenvalt, en voortaen onſe nature, hoe langer hoe qualijcker, het tegen-middel aengrijpt. In onſer vaderen tijden zijn de pocken, en andere nieuwe behaelijcke ſieckten aengekomen; en wat ſieckte oock opſtaet, ſy blijft haer geſlacht houden, en gaet niet onder: onſe plaegen vermeerderen, 't is een teecken, dat onſe boosheyt vermenighvuldight. De ſieckten veranderen, vermeerderen, en verargeren; wy moeten dan oock toeſien, ten zy wy den toom willen laeten vallen, dat wy de tegen-middelen verbeteren, en hooger in den graet ſtellen. Jae uyt de verargeringe der ſieckten, heb ick ſtoutelijck voorſeyt, dat'er een nieuwe en vaſter Geneeskonſt ſal en moet opſtaen, oft dat anderſins het menſchelijck geſlacht ſijnen aenſtaenden ondergang wordt gedreyght. Mijn voor-

voorſegginge grijpt plaetſe, door dien ick ſie dat de pocken alle d'andere ſieckten ſullen veranderen, en verargeren, jae oock de peſt ſelver ſullen booſer maecken. Wy leſen, ſoo in de openbaeringe van de H. Brigitta, als in de Legende van den heyligen Dominicus, en elders, dat ſy eenpaerigh in geſichte, oft openbaeringe als een Apocalypſis, de vrienden Godts vergunt, geſien hebben, dat den Heere vergramt over 's werelts boosheydt, den menſch dreyghde te vernielen met drie lancien, oft werp-pijlen. 't Selve geſicht heeft, korts voor het openbaeren der pocken, de H. Coletta, herſteldereſſe der Clariſſen, geſien; den H. Vincent. Farrer. ten ſelven oogenblick in Valencien heeft in een onverſtandelijcke openbaeringe de maget Coletta ſien knielen voor de heylighſte Drievuldigheydt, en verbidden, door 't behulp der Moeder Godts, de verdiende ſtraffe des werelts. Daer door is den H. Man gekomen uyt Valencien in Vlaenderen, heeft ſijn viſioen in 't Valenciaens gepredickt op den Caſſel-bergh, en hebben hem de Vlamingen verſtaen, en veel bekeert geweeſt; hebbende de H. maeget Coletta tot Gent gevonden, heeft bekent dat ſy die eenige was, die hy ſochte, en hem in de openbaeringe vertoont was. Ick ſegh, Godt hadde drie lancien in ſijne Almogende handt, tegens de drie voornaemſte ſonden, daer onder de werelt verſmacht; te weten, tegen de hoverdye gebruyckte hy den ſchicht van honger en armoede. Tegen gierigheyt en dieverye, werpt hy den pijl der oorloge, door den welcken hy den gierigen leecken ontneemt haer vergaedert goet, en hy verjaeght den gierigen kerckelijcken; op datſe oock bekeert worden, die d'andere worppijlen niet aen en gaen. Eyndelijck tot de onkuysheydt werpt den Heere de lancie der behaelijcker ſieckten. Deshalven is oock de ſonde van overſpel in David met peſt geſlaegen, en verſoent; en David en heeft niet by geval de peſt verkoren, maer ordentelijck tot hooger beweginge; want alle 't volck door den bant was doen geſamentlijck door onkuysheden ſeer verargert.

Weſen-

Wesende hier alleen ons hoogelijck te bewegen, dat het voornoemde visioen soo dickwils tot verscheyde Heyligen en tijden is vertoont. Want van allen woorde dat de Heere doet, geeft hy sijne H. Dienaers en Propheten de kennisse. Ten langen lesten, soo de tijden zijn rijp geworden, en de menichte der misdaeden op een gehoopt staende, zijn verrot; soo heeft Godt een lancie geschoten in 't midden des vleeschs, en stracks zijn de pocken ter werelt gesien, en alle daegen trecken andere sieckten met onderdaenigheyt haer gift aen. Sulcks dat voortaen d'oude sieckten niet meer en passen op 't beschrijven der eerste eeuwen; staende bynae als onbekent, en antwoorden niet meer op den roep der ouder naemen, noch en geven meer de gepleegde onderdaenigheyt aen de tegen-middelen. Een ieder belijdt, dat in voorgaende tijden alle volcken hebben veel legers en groote menichten gevoert, sonder nochtans merckelijcke sterften in haer geschied-schriften te bespeuren. Veel legioenen plegen eertijdts uyt Europe in Asien, en Afrijcken, en wederom te trecken, sonder merckelijcke siecken; maer vonden het getal, dat sy te voren hadden, geheel. Nu sterven stracks vele in belegerde steden, en ordentelijck naer alle belegeringen, volght een schrickelijcke sterfte. Jae geen vaendel en kan trecken sonder wagens met siecken, die gestadigh volgen, en noch de Gast-huysen achter hen vol te laeten. D'ervarentste in de heel-konst verwonderen, en beklaegen seer, dat over vijf-en-twintigh jaeren, en noch onlangs, kleyne quetsueren ongehoorsaem zijn, en niet en luysteren nae wond-dràncken, oft balsemen; daer te voren nauwelijcks groote wonden en durfden tegen-spannen, maer lieten hun genesen sonder gevaer nae lust in seeckerheyt en snelheyt. Men leest dat de pocken eerst zijn geopenbaert in 't belegh van Napels, ontrent het jaer 1494, korts nae de openbaeringe den voorschreven Heyligen gedaen. 't Welck geen Schrijvers voor my en hebbende betracht, seggen ettelijcke by gissinge, dat de pocken uyt Indien herkomen,

komen, alwaer ſy ſouden een eygen gront-ſieckte zijn van oude tijden. De Portugaloiſers, die eerſt de Ooſt-Indien hebben verkregen, en komen in dit getal niet. De Spanjaerts waren alleen in 't belegh voor Napels, ſy hadden Weſt-Indien beginnen aen te taſten. Ferdinand Cortez, winner van Weſt-Indien, ſeydt dat voor ſijne komſt de pocken daer onbekent waeren, en daer gebrocht zijn uyt Spanjen, door een ſwarte ſlaeve van Pamphilo de Narvaez; waer van ſtracks veel hondert duyſenden om hals quaemen, brengende de voorſchreven ſlaef verſch uyt Spangien, en by avontueren de pocken uyt het belegh van Napels. Andere willen, dat de Soetelaers in 't voorſchreven belegh 's nachts menſchen-vleeſch ſtaelen, en koockten, 't welck de ſoldaeten etende, ſouden de pocken gekregen hebben. Doch 't ſelve is onwis, overmits die landen, daer het eten van menſchen-vleeſch in daegelijcks gebruyck is, voor dien tijdt de pocken niet en kenden. De Sterre-kyckers verhalen van eenen vremden ſtandt der ſterren die 'er doen was, in 't begin der pocken: doch alles ſonder gront-ſtuck; als hebbende den ſelven ſtandt der ſterren noch in voor-tijden geweeſt, en ſonder pocken geboorte. Paracelſus, hoewel hy den aert der pocken, en haeren tegen-middel in 't naeſte heeft gekent, hy miſt doch in haer oorſprong; willende dat ſy ſouden opgeſtaen zijn, door vermenginge van een melaetſche hoer met eenen anderen onſuyveren, waer uyt een vermengt gift ſoude veroorſaeckt zijn: ter avontueren bynae gelijck de Joden eertijdts in Vranckrijck door een melaets gift aengerecht, hebben een groote menighte doen ſterven. Maer den uytgang van dit gift treffende ter doot, anders zijnde dan de pocken, betoont dat het niet gemeyns en heeft met de melaetsheyt, en by gevolgh oock niet met de oorſaecke der pocken by Paracelſo. Verhaelt des te meer, dat 'er in vorige tijden noyt geen melaetſche hoeren ontbroocken en hebben, ſonder opſtaen der pocken. Voorwaer ten is geen wonder, dat ſoo ſpitsſinnigen man de natuerelijcke oorſaecken der

pocken in haer eerſte geboorte niet en heeft gekent : overmits ſy overnaturelijcke beginſelen der ſtraffen, door 't werpen der lancie, gekregen heeft. Gelijckerwijs wy op ſtraffe der verdoemeniſſe gelooven, dat by het omſtorten der fleſſchen in de handen der Engelen, een derdendeel der menſchen eens te niet ſal gaen, &c. Maer dewijl de pocken ons dienſtigh vallen in de handel van de nieuwe verargeringe, en vermenighvuldinge van de peſt, ſoo moeten wy haer aert naerder verklaren. Niemant en twijffelt dan, oft de pocken zijn giftigh, behaelijck; en daer door in alle hoecken des werelts verſpreyt, zijn geworden een algemeyne plaegh, ſieckte, en ongetwijffelde oorſaecke van voorder bederffenis. Oock is 't buyten twijffel, dat de pocken in haren opgang, hebben niet alleen onbekent geſtaen, maer oock des te meer haer geneſinge. Het tegen-middel is verſcheydelijck, en ongeluckelijck langen tijdt geſocht geweeſt, en tot noch toe bynae onbekent gebleven; volgende hier uyt dat door onbehoorelijcke ſtrenge remedien bynae de ganſche menſchelijcke natuere verbolgen, verkeert, vernedert, en verſwackt zy; welcke ſwackheydt noch tot de vierde afkomſt wil blijven, al begon men voortaen haeren afgang te reeckenen, en alhoewel een groot getal der menſchen noyt pocken en behaelde: doch, ſoo ſy naeuwelijcks oyt volkomen, noch grondelijck zijn geneſen, ſoo zijn immers die dit gewelt hebben geleden, t'ſedert des te ſwacker gebleven; boven dat ſy noch hebben een deel van de wortel des gifts der ongeneſen pocken behouden, waer door haer kints afkomſt noodelijck blijft verongelijckt. Ten anderen, ſoo bevint men dat de pocken (ſoo Paracelſus eerſt en wel heeft aengeteeckent) geen eygen ſieckten en zijn; dan alleen een pock-gift, 't welck aenkleeft, en ſich ſelven inlijſt met andere ſieckten, die den menſch heeft, oft openbaer, oft verborgen, oft by genegentheyt. Dit is den eygendom der pocken, en eenen beſonderen aert, dat ſy noyt in een eygen weſen en beſtaen; dan aenhangen in, en neffens andere ſieckten,

ten, dienthalven oock niet behaelt en worden, dan door de gene, die eenige beginſelen, bereytſelen, oft genegentheydt hebben tot eenigerhande ſieckten,'t zy inwendigh,oft uytwendigh, met de welcke 't gift der pocken ſich ſtracks vereenight, en vergeſelſchapt. Hierom maecken de pocken in ſommige menſchen open ſeeren : in andere veel ſmerten, en knaegen der gebeenten : in andere veel ſweeren en puyſten : in andere veel geſwellen, knobbelen, buylen, en uytwaſſen : de welcke zijn oude gebreecken der heel-konſt, doch niet meer geneesbaer, volgens de Oude ſchrijvers. Soo oock in andere lieden knoopen ſy hen met inwendige ſieckten, als zijn lamheyt, doofheyt, waterſucht, geelſucht, flerezijn, koortſen, &c. ſlaet wel gaede: dat evengelijck de ſieckten haer lichaemen in onſe lijven hebben gevonden, en daer in moeten woonen, en niet daer buyten; de pocken oock inſgelijcks op den ſelven voet des vloecks, en niet by krachten en oorſprongen der nature, vinden haer lichaem in de lichaemen aller andere ſieckten. Sulcks dat de gelijckheyt der ontfangenis, geboorte, beſtendight, en uytwercken in eens anders lijf, ſoo in de oorſpronckelijcke ſieckten, als in de pocken, betuygen een gelijckheydt van haer begin uyt den vloeck en ſtraffe der ſonden. Paracelſus heeft hier uyt ſeer wel voorſeydt, dat de koortſe, en alle andere ſieckten, ſouden in toekomende tijden van aert, weſen, eygenſchap, en omleggende toevallen veranderen, verargeren, giftigh, en behaelijck worden,niet gemeyns houdende met haren vorigen ſtant. Waer af niemant en heeft d'oorſaecke onderſocht, ſonderlinge waerom nu ter tijdt de ſterffelijcke behaelijcke ſieckten booſer en dickwijlder weder komen, en minder dan in voorleden tijden ophouden. 't Is waer, dat het meeſtendeel ſchrijft, dat de peſt ſoo dickwils weder komt, ſoo gering, en met de minſte oorſaeck aengrijpt, en ſoo hart verargert; dat de nieuwe ſieckten eens geboren, blijven haer geſlacht houden; dat het getal, en boosheyt der ſieckten meerder is, en ons vleeſch alle daegen te

krancker wordt, dus dat dien volgende 's menſchen natuere ten eynde loopt. Maer ick houde my aen 't woordt Godts, wiens kracht onverbroocken, en onvermindert, ten eynde toe ſal dueren: overmits geen gebreck en is de wortel des menſchen geſlachts eygen, oft ingelijft: dan wel by geval, en als eenen overkomenden toeval aengehecht. En dewijl alle 't gene der nature is aengehecht, haer vreemt is, en kan daerom weder van haer geſcheyden weſen, 't zy in drie, vier, oft meer geboorten: en niet, 't welck vreemt is, en mach den goddelijcken ſchepſel in 't diepſte vermengt worden; daerom volgens dat alle ding ter wereldt ſijn begin, opklimmen, ſtilſtant, afgang, en ondergang heeft; ſoo moeten nootſaeckelijck alle vremde gaſten ruymen van de ſtal daer ſy ingekropen zijn. Sulcks dat ſoo haeſt de ſieckten zijn afgeſcheyden, de nature komt weder allengskens op den voet haerder ſcheppinge door de kracht des woorts: 't welck noch door de tempeeſten, noch langheydt des tijdts, noch door 't gewelt der vyanden, in 't minſte noch uytgebluſt, gekrompen, noch vermindert en mach worden. De Sond-vloet heeft het aertrijck bedeckt, om dat den menſch was vleeſch, en ſijnen wegh hadde verdorven. Dus dat niet om de ſwackheydt des vleeſchs, maer om de ſonde des vleeſch, alle ſterffelijcke ſwaerigheydt ons overgekomen is, en daegelijcks noch van nieuws ons wordt gedreyght en overgeſonden: doch en is de ſonde des vleeſch maer een verweckende oorſaecke, oft oorſaecke der ſtraffe, en geenſins oorſaeckende oorſaeck der peſten in nature, en deshalven niet by ons voorder merckbaer, dan om haeren oorſprong en uytgang op te borden, aen de wille van A en Ω. wy laten de Predicanten 't volck tot beterniſſe verwecken, ons te ruſt houdende binnen ons ampt van middelaers der nature. Te meer, aengeſien dat de vermaledydingen; dat d'aerde onkruyt ſoude voortbrengen, de vrouwe haer kint in ſmerte baeren ſoude, den man in 't ſweet ſijns aenſchijns broot eten, dat den regen-boogh een teecken des verbonts

bonts soude wesen, alle t'saemen nu hebbende gevonden hare oorsaecken in de natuer; jae sulcks, dat hoewel de dieren buyten souden zijn, nochtans oock het selve jock met ons moeten draegen, en baeren in smerte. In 't jaer 1540, onder Paulus den Derden, in de herfst, is in Apulia onder 't Rijck van Napels, ontrent Tarentum, eerst geopenbaert een Schroom-dier, soo groot als tweemael een groote spinnekop, om de plaets wille Tarantula genoemt, 't welck sedert niet alleen ter plaetse en blijft, maer wordt nu oock in den acker der Romainen gesien. In 't jaer 1550, onder Julius den Derden, hebben de Brabanders in den Oogst eerst de bedauwde oft behonighde tarwe gesien, de welcke groen zijnde, in haer aderen stinckt als rotten bocksharing; en rijp zijnde, wort een swart stinckende stof, en rooft ons noch heden byna een vijftiende deel onser terwe, maeckende die selve ongesont. In 't jaer 1556 is in onse waeter-landen het scheur-buyck eerst aen den dagh gekomen, en last noch even seer, doch niet dat tegen ons opstaet en vergaet. Het schijnt dat de natuer een gebodt t'onser bederffenisse heeft ontfangen; men vindt nu kortelings seeckere roode koortsen in Spanjen, het Tavardillo, &c. men noemtse de legersche, Mansfeltsche, ofte Hongersche koorts, betoonende een gift in haeren grondt, doodende sonder hitte oft dorst, en niet als andere koortsen plegen. Sommige meenen d'onsuyverheydt der beesten, beecken, rioelen, der menschen, der huysen, jae d'armoede in de huysen en legers, hier d'oorsaecke af te wesen: deshalven een groot deel der behoeden, der sorge, der Geneseren, draeyende op desen teerlinck, veroorsaeckt de Magistraten daer jaerlijcks verbodt op te doen; doch voorwaer alles sonder kennisse des gronts: want soo de koorts, die van oudts bekent is, in eenig lijf valt, 't welck oft dadelijck de pocken heeft, oft die gehadt hebbende, onbetamelijck genesen zijn, en oversulcks als gebroocken met haren gift noch in 't lichaem leggen; soo versaemt sich stracks de koorts met het giftigh overblijfsel

der pocken, door welcke verſaminge de koorts is verandert, en nu giftigh oft behaelijck geworden; te weten, is een derde geboren uyt de koorts als vaeder, en uyt de pocken als moeder, welck derde geen koorts meer en is,ſoo als ſy te voren was,noch oock pocken; maer een behaelijcke nieuwe giftige koortſe,een wonder dier, geboren uyt het vermengen van verſcheyden ſaden, van twee ſieckten van een beſonder geſlacht; waer uyt blijckt, dat de koorts, peſt, &c. van eertijdts nu verplant, verweſent, vreemt en onbekent zijn geworden, als giftigh, peſtformigh, en behaelijck: door dien dat de pocken, die anderſins ſoo gering niet en worden behaelt, nu met de koorts vermengt zijnde, in eenen lochtigen chaos-damp haeſt verſpreyt, overgeſet, vaſt behaelt, en gemeen gemaeckt worden: even gelijck eenen muyl geen eſel noch peert en is, ſoo oock dit droevigh en ſpoedigh gewas der pocken en is vaders noch moeders gelijck; maer als een verraderlijck gift,maekt peſtdadige koortſen, en doet de peſt met een nieuw rot venijn vergiften. Blijckt dan hier uyt, hoe alle legers heden meer ſieckten en ſterften voeden, dan in voortijden; waerom de legers meer behalijcke ſterften overkomen, dan andere volckrijcke ſteden; waerom alle koortſen van ſwier verandert zijn; waerom onſe natuer ſoo verſwackt is; waerom in China (alwaer d'uytheemſche qualijck toeganck hebben) de behalijcke koortſe niet bekent en is, noch in 's menſchen gedachten geſien: eyndelijck, waerom de peſt nu by ons verandert is, ſoo dickwils weder komt, en ſelden ophoudt, vindende ſtracks alom een vonck tot haer vuer.

DERDE PAEL.

Van de Koortſe.

DE peſt is ofte eene enckele koortſe, ofte is immers met de koortſe vergeſelſchapt, des en is het hier niet onbillick de koorts

koorts in haer wesen te ontpluycken, als oock om datse is een gemeene en dagelijcksche sieckte, daer de kerck-hoven mede gemist worden. De Scholen leeren noch heden, dat de koorts een onnatuerlijcke hitte is, eerst ontsteecken in het hert, en van daer verspreyt door het gantsche lijf; haer wesen dan is hitte, en haer koude staet buyten de koorts, noch en is geen deel in de koorts, hoe lang sy oock magh weiren: en 't gevolgh deser leere is, dat soo iemant begint te zidderen en beven, hy niet en magh gelooven, dat de koorts hem aenkomt, dan een andere ongenoemde sieckte, van de koorts verscheyden. Dese leere van Galenus is strijdende tegens Hippocrates, die niet toe en staet, dat hitte oft koude eenige sieckte soude wesen, oft oorsake der inwendige sieckten; dan wel alleen 't gene bitter, suer, scherp, sout, amper, &c. is, 't selve baert ons onse sieckten. Desen Ouden heeft de dingen naerder ingesien, hy wort hoogh by de Scholen geroemt, doch weynigh gevolght; want Galenus heeft veel papiers verquist, en de wereldt acht het meeste gepraet, en het minste verstant; dat is, om dat de werelt het meeste acht, 't welck haer het meeste gelijckt. Sy willen dat wy gelooven d'oorsaecken der koorts te wesen, eenigh van de vier humeuren dat verrot is. Voorwaer desen vader en moeder staen verscheyden van hare kinderen, niet alleen van gedaente, maer oock van geslacht, jae oock van een geheel predicament, wesende het humeur eene substantie, en de hitte eenen naeckten toeval. Het gelijck en baert niet meer sijns gelijck in de nature, oft de koorts moet buyten oft boven natuer geboren wesen, oft de Scholen leeren droomen: sy seggen oock dat de gedeurige heete koortsen uyt het rot bloedt spruyten, en openen dickwils d'aederen, op hope het rot bloedt door d'aederen des arms te trecken, het welck het hart eer verhit dan sijn eygen aderen: sy seggen, by soo verre het uytgetrocken bloedt hen niet en behaeght, dat al het bloedt quaedt en bedorven is. Geluckige meesters, die het gantsch verdorven bloedt mits een verminderinge

minderinge wederbrengen: andere hen deser slechtigheyt schamende, seggen dat het gelaten bloedt niet en is tot uytscheyden des quaets van het goede, maer alleen tot revulsie oft afruckinge van de herten. Dese benemen seeckerlijck de macht der nature, en den schat des levens, het welck is in den bloede op een onseeckere hope, van dat door het bloedtlaten het sieckelijck aenhangende sap uyt sijne stede sal verschuyven. Kenden sy een voorseecker sieckelijck sap, en hoedanigh sijn tegenmiddel moet wesen, sy souden haer aderlatinge belachen, en verstaen dat Godt genoeghsame uytgangen heeft gemaeckt tot ruyminge aller qualen, sonder d'aderen te steken. Ick vreese dat alle aposteme voortaen een gedurige brandende koorts sal wesen, en dat niet meer als het bloedt in 't worden der verrottinge tot etter gaet, maer als het etter sal gemaeckt zijn, en dat als dan voortaen het meeste gevaer sal worden tegen de leere Hippocrates, en d'ervarentheyt. Voorts willen sy, dat de dagelijcksche, 't zy geduerigh oft ophoudende, van verrotte phlegme, oft rottige rot humeuren komen, door dien sy oock willen, dat dit dagelijcks meer geboren wordt, dan van des anderen twee. De derdendaeghsche soude wesen uyt rotte bilis, cholere, ofte gal, en oock om alles op malkanderen te effenen, soo moet oock nootsaeckelijck de vierdendaeghsche uyt de melancolie spruyten: te meer sy seggen, datter over den anderen dagh soo veel gals soude worden, als 'er tot het verwecken eener koortse noodigh is, en der melancolie soo veel yder derden dagh. Ick verblijde my, dat onse tael geen eygen woorden en heeft, om dusdaenige faebelen te beduyden, dat mense moet uyt de Griecken ontleenen: dus dunckt my in alle geval, dat de Scholen gebreckelijck vallen, niet hebbende een vijfde humeur voor vijfdendaeghsche, een seste, en een sevende voor alsulcke koortsen, een anderhalf humeur voor de *hemitriteos*, een dobbel galle verrot voor de dobbel tertiane, en dobbel verrotte melancolie voor de dobbel vierdendaeghsche; en eyndelijck oock een onseecker

verrot

verrot humeur, voor de ongestapelde koorts: want het getal van de vier elementen, en is niet genoeghsaem voor alle en soo menige koortsen. Galenus stelt den setel aller koortsen in d'aderen, nochtans met voorwaerde, dat het rot humeur der gedurigger niet en soude in het vleesch uytgestort worden, om de koude des aenvangs te veroorsaecken (noch niet bepeyst hebbende van waer dese koude en bevinge in den eersten aenvanck der gedurige koortsen souden herkomen) maer gebiedt dat het humeur der ophoudende koortsen, in elcken aenval gestort soude worden uyt de aderen in het vleesch, 't welck soude doen schudden en schateren, tot dat het ten lesten door het sweet soude verbannen wesen. *Initiis intermittentium sæpè vomitus, sitis, &c. stomachi symptomata affligunt; quo circa si ibi sit nidus mali, quomodo, qua via, quo ductore tam cito deducitur per venas omnes humor vitiosus ad habitum corporis! quo pacto non fit ille transitu contagium! quo pacto non fit revulsio quam per sectam venam intendunt.* My dunckt dat op dit geset in elcken aenval behoorde elcken koorts gantsch uytgeput te worden, en dat het nieuwgeboren humeur niet en magh verrot worden in soo korten tijdt: maer indien noch iet des verrotten humeurs binnen blijft, om het nieuw te verderven, hoe en worden oock t'saemen niet verrot en verdorven d'andere humeuren; immers ten minsten de verrotte gal sal eer bederven al de gal des bloets, dan de nieuwe en verschgeboren gal, die noch niet in het bloedt en is, dan alleen in het suer sap der maege, 't welck sy noemen in macht, en in het geboren worden: dus moeste het gantsche bloedt t'eenemael en t'seffens verdorven worden. De Cholera die verrot binnen soude overgebleven zijn, sal eer verrotten uyt het goedt bloedt en vleesch, daer sy af gemaeckt zijn, en weder in versmelten door den stoel-ganck, (soo sy leeren, en met de stercke purgatien vermeenen te bewijsen,) dan dat de nieuwe cholera, die noch niet in wesen en is, soude scheyden en verrotten tot eenen nieuwen aenval der naester der daeghsche; ja dienthalven

ſoude den menſch ſtracks geheel oft ontdaen worden, en verrotten: jae al en ate den menſch in drie dagen niet, en hy dronk maer een weynigh gerſten-water, doch evenwel komt den aenval der koortſe ten geſetten tijde. Soo dan al warender uyt cholera, phlegma, oft melancolia in ons, en is 'et immers de cholera niet, die oorſprong der derdendaeghſche koortſe is. Eenen ſtercken menſch neemt een ſcammonialen dranck, krijght veertigh afgangen van een rot ſtinckende geel waeter, wegende ontrent acht-en-twintig ponden: is dit cholera, ſoo blijft 'er, volgens hare leere, een derde meer phlegma, dat zijn vier-en-twintigh ponden phlegma, en een derde min melancolia, dat is twaelf ponden melancolie; dus in ſtede van ſuyveringe, ſal den dranck het bloet onſuyveren en vervuylt laten. In wat vat ſullen deſe ſes-en-dertig ponden vuyligheyt binnen gebleven zijn; den armen ſiecken is des anderen daeghs ſwack geworden, ſijn aengeſicht is ingevallen, ſijn ſtem is droogh ſcherp geworden, en heeft by deſe konſt veel geleden. Siet ghy noch niet, dat deſen dranck ſijn vleeſch en bloedt verrot heeft, datter een gift in dien dranck is, die de werelt bedrieght? het gift is klaer, ſoo ſijn gewicht een weynigh wort vermeerdert; wort ghy niet gewaer, van waer deſe verrottinge en ſtanck komen? niet uyt de verduwinge der darmen, want den leſten ſtinckt ſoo ſeer als den eerſten, jae noch erger, en deſe uwe cholera komt ſoo ſnel naer den anderen uyt, datter geen ſtede ter verrottinge en blijft. Soo wie drinckt witte coperoſe in wijn ontdaen, een quintlijn, en daer achter noch eenen anderen teugh wijn oft bier, die krijght veel afgancks, oock in ſijſe van geel waeter ſonder ſtanck, oock ſonder verlichtinge. Soo dan uwen dranck niet en ſtinckt, weſende als cholera, noch als komende door de dermen (anderſins ſtoncken deſe leſte kamer-gangen oock even ſeer) dan alleen uyt den giftigen dranck ſcammonea. Den eenen doet het bloedt en vleeſch affmelten als den anderen, den eenen door verrottinge, en den anderen door gewelt des bergh-wercks amperheyt:

perheyt: jae volgens de voorseyde leere Galeni, indien iemant in anderhalven dagh niet en at noch en dronck, soo moeste nootsaeckelijck altijdt de derdendaeghsche koortse volkomentlijck zijn genesen, by gebreck van nieuwe gal die 'er van noode is tot den aenval der koortse, en om uyt de aderen in het vleesch gegoten te worden. Indien de natuere door de aederen het verrot humeur weet uyt te storten, en noch iet wat binnen behout, is dat aldus gedaen tot harer genoeghte en kortswijl: oft heeft sy den wegh vergeten, alwaer sy het ander en het meestendeel korts te voren heeft verjaeght, oft is het behouden deel besloten geweest, en dat de natuer den sleutel daer van verloren heeft. Fernelius ruyckt lont, hy beticht sijnen Galenus, des wort hy seer bekeven by Rondeletius en anderen, dat sijne meeninge soude wesen, dat den stoel der koortse ontrent de lever en onder de maegh soude wesen in Pancreale: hy treft beter na het wit dan Galenus, doch schiet het mis, soo in humeuren als in het wesen en eygenschappen der koortsen. Ick weet hem sijnen arbeyt danck. De milt is ontrent veertienmael grooter dan de gal-blaese, sulcks dat indien meer gals dagelijcks wort geboren, dan der melancolie, soo is de gal-blaes qualijck vergeleken in groote. Den maecker der menschen sal hem misgrepen hebben: want in dat geval behoorde de mildt een derde kleynder te wesen dan de gal-blaese, oft dese behoorden een derde grooter te wesen, dan nu onse milt is. Ick neme voor te handelen de vierdendaeghsche; ten eersten sy en gehoorsaemt niet aen het beschrijven, leere, tegenmiddelen, noch drogen der Scholen. De Genesers tot noch toe trecken de schouderen, en moeten belijden, dat sy tot haer geenen middel en hebben, noch en weten; sy en konnen niet met uytvlucht seggen, als in andere sware kranckheden, dat sy ongeneesbaer is: want de natuer geneest haer selven beter alleen, dan door haer toedoen: dus en vermogen sy met alle hunne leere, boecken, ervarentheyt, arbeyt en hulpe der nature, niet soo veel, als de nae-

ture alleen by haer ſelven : oock en is het geen wonder, aengeſien uyt logentalige beginſelen geen waere hulp en komt, dan verſtooringe en verderffeniſſe. In Schotlandt en begon noyt vierdendaeghſche, dieſe elders behaelt hadde en inbracht, die moeſtſe daer oock ten eynde dragen. Schotlandt ſtaet wel met den Saturnus onſer milt, die niet misaerdigs tot hem en treckt. Immers de Scholen moeten door de vierdendaeghſche koortſe hare eenvoudigheyt, en valſch voorſtellen der koortſen bekennen en belijden : ſy raetelen veel van de digeſtie oft verduwinge des rotten koortſigen humeurs ; doch belijden ſelve,dat hoe eenigh humeur langer in eenigh heet koortſigh lijf blijft, hoe het des oock dicker, drooger, traeger en onbequamer wort, om uyt ſijne ſtede uytgetrocken te worden ; doch en derven niet komen ter ſuyveringe en afſcheydinge, dan eerſt na de verduwinge : ſy hebben dickwils verſocht, dat anderſins alle hare ſuyveringe te vergeefs is: maer alſoo hen ander middel ontbreeckt, ſoo hopen ſy dat de koortſe rijp en naby haren eynde zijnde, ſy van ſelfs mochte ophouden, en d'uytkomſt aen hare ſuyveringe toegeſchreven worden. Ick wenſte te weten, indien de melancolie in de mildt verrot zijnde, de vierdendaeghſche veroorſaeckt, hoe en wordt de koortſige hitte niet eerſt in de mildt, en daer nae in 't herte ontſteecken ; men bevint dat eenen Anthrax, Eryſipelas, oft heete Apoſteme ter ſtede heeter is dan ergens elders ; en hoewel men de koortſe gevoelt, doch en wort de hitte ter herten niet merckelijck vermeerdert ; by wat wet dan ſal een rot humeur anders in de koortſe wercken,dan in de voorſeyde koortſige gebreecken. Het ſchijnt dat de koortſe maer een ſieckte by gevolgh en is, en niet een eygen quaedt, in ſoo verre in de mildt geen quaedt en is, daer het quaet humeur ſoude ſitten, en moet van het herte uyt de milt komen, en weder tot de milt. Hoe ſal de vierdendaeghſche melancolie van ſelfs beter ruymen, ten eynde van achtien oft twintigh maenden, als ſy ſeer verhart, dick, traegh, en taey geworden ſal zijn, dan

dan den eerſten dagh, als ſy noch verſch-loopigh is? hoe ſal, oft mach een rot humeur gedirigeert worden? wat opſicht ſal de natuer nemen om een humeur, 't welck by haer toedoen is verrot, en 't ſelve niet en heeft willen verduwen, nu te verduwen als 't lange maenden verrot heeft geweeſt? is 't haer berouwen? oft is ſy nu van ſinnen verandert? oft berooft? hoe ſal haer de moeyte luſten, ſoo ſchrickelijck lang daer mede ſpelende, haer bynae ten onderen brengen, om ten leſten uyt te werpen als 't harder is, booſer is, en ſoo ſchaedelijck heeft geweeſt? Indien daegelijcks de melancolie uyt de milt wort geruymt in de maege, hoe heeft ſy nu in haren noot deſen wegh, deſen drift, deſen plicht vergeten? veronachtſaemt ſoo langen tijdt, eer ſy haer ampt gedenckt? Indien Sena, Epithymus, en den giftigen hut-roock in den armeenſchen, en lazuer ſteenen, de melancolie by verkieſen uyteyſchen, oft uytſuyveren; en indien melancolie deſe koortſe veroorſaeckt, hoe en geneſen ſy dan de vierdendaeghſche niet, noch en verminderen, noch en verkorten die niet, overmits men evenwel ſiet dat ſy veel vuyligheyts en verrot humeurs uytbrengen? hoe, en doet dit geenen af-ſlagh, al en naemt ghy diergelijcke ſuckelingen daegelijcks tot der doodt toe in? Scholen laet u leeren, doet d'oogen open, en ſiet dat alle uwe humeuren en purgatien tot narren-werck en apen-ſpel, van over veel eeuwen, alleen door de vierdendaeghſche koortſe verweſen zijn. Nae waeterige piſſe in de geduerige koortſe komt onſinnigheyt. De Scholen voegen voor een reden, om dat de Cholera geſcheyden wordt, en klimt tot het hooft; dat is, eerſt geſcheyden, en daer nae klimt ſy. Het is onſen Archeo onmogelijck die te ſcheyden, die eens onſcheydbaer vermengt zijn in de piſſe, en wordt oock niet uyt de gal-blaes geſcheyden; want ſy en heeft geen ader treckinge naer het hooft. Klimt de cholera, ſoo wordt ſy geſonden, of getrocken, of treckt van haer ſelven op in 't hooft, door 't bloedt en de aderen; 't welck de droomen van een oudt wijf gelijckt. De cholera en heeft

geen plaets in de herſſenen; want ſy hebben en houden haere plaets, niet in de vier holen, oft maege der herſſenen, want dat waer een gewiſſe haeſtige doot, veel arger dan de poplesye; niet in de ſlagh-aderen der voorſeyde holen, want ſy en trecken geen ſap tot hen, dan alleen het ſuyver bloet, door het middel-ſchutſel des herten. Tot wat eynde ſoude de groote ſlagh-ader ter herten trecken de cholera, om die tot het hooft te ſenden, die goet bloet genoegh vindt in 't herte? oock en kan de cholera niet geplaetſt zijn in de rancken der bloedt-aderen, die op de deckvellen der herſſenen geſpreyt zijn: want de cholera ſoude daer ſoo ſchadelijck zijn, als het uytgeſtort etter, 't welck in weynigh druppen doodt. Dus en is 'er geen plaets in 't hooft, daer de cholera mocht herbergen, ten waer een nieuwe gedroomde plaets voor een gedroomde cholera, een gedroomde ſcheydinge, en opſtijginge. Tot wat eynde ſoude de lever de cholera tot haer ſelven in haere kleyne aderkens trecken? en tot wat eynde ſoude de lever die tot het hooft opſenden, zijnde 't ſelve tegen hare beſtellinge, en eygen deſtinatie? want niet en wort 'er geſonden, noch getrocken in onſen lijve, dan by verkieſinge, en beſtellinge Archei, waerom de witte ongeverſde piſſe in geduerige koortſe, beteeckent toekomſte van dolheyt: ſoo weet dat d'aderen der fraeſe en trecken noyt geluwen dunnen dreck, die de piſſe verwt, terwijle het ſap in de eerſte dunne darmen is; want aldaer en is het ſap noch tot dreck, noch tot geluwen dreck geworden, (merckt hier dat de piſſe nae den eerſten ſlaep niet ſoo geluwe en is, als daer nae, niet by volkomender verduwinge, noch by de cholera, die in de eerſte darmen immers moeſt weſen, maer dat in de eerſte darmen den geluwen dunnen dreck noch niet en is, deshalven is de pis komende van deſe aderen noch ſonder die verwe) dus door de hitte en ontſteltenisse des lijfs, geduert hebbende nu eenige dagen in de geduerige koortſe, d'aderen der eerſte kleyne darmen ſuygen de waterige piſſe ganſch uyt, ſulcks dat 'er geenen dun-

nen

nen dreck en blijft in de leste enge darmen, maer alles is dick en dor. De waeterige pis dan in de voorseyde koortse, bediet de groote hitte en ontsteltenisse, en niet meer. Maer dewijl in de geduerige koortse, eenige daegen geduert hebbende, is d'oorsaeck, (te weten den dunnen dreck, soo voren is geseydt) ontrent de mage gansch verrot, en verslimmert, en dat daer door eenen boosen uytworp in de maege is, als eenen bloet-tarter geboren; soo en is 't niet wonder, dat de slagh-aderen eenen stinckenden damp daer van ontfangen, en door haeren slagh ten hoofde opblasen. Ter oorsaecke van de welcke, soo merckt dat de Hypochondriake, dolheyt, manie, onsinnigheyt, ydelheyt, delirium, &c. hebben haer nest, niet in 't hooft, maer beneden het spanvel ontrent de maege. Ick heb diergelijcke gesien, die in seventien daegen niet en aeten, noch en droncken, hadden schoone verwe in 't aensicht; des moest hare maege t'onpasse zijn. Item een meysken van eenen Pachter, in 't Gast-huys van Aelst, oudt ontrent negen jaeren, door een schrick van de donder, en at niet in drie jaeren daer nae, dan dronck alle acht oft negen daegen ontrent drie oft vier lepelen waeter; was voorts dartel, sterck en wel te pas. Nu is 't klaer, en een ieder geloost het by sich selven, dat den schrick sijnen eersten, en geheelen indruck op de maege doet; de welcke verlet zijnde, en maeckt geenen honger, soo men bynae in alle koortsen siet. De voorseyde onsinnigheden komen dan voort uyt den onverduwden dreck der maege, 't zy in de eerste verduwinge, oft 't zy in haer eygen, oft derde, door de welcke haer eygen voetsel tot eenen bloedt-tarter is geworden. Dus is alle hulpe ten hoofde gedaen, item alle aderlatinge onvast, onseecker, en sonder gront, oft kennisse der oorsaecken; 't welck ten eersten de Schrifture Luc. 24 betuyght, die niet en seydt, dat *het gepeys* nederdaelt, maer *klimt op ter herten*: ergo van een leger plaets. Ten anderen seydt Hippocrates, soo wie de groote ader beneden het spanvel sterck slaet, 't selve bediet dolheden. Ten derden, ick heb

heb honderden onsinnigheden der koortse in weynigh uren door 't Diacelitatesson weghgenomen, oft met het bereyde spiesglas voorseydt alleen. Ten vierden, de gene die deser quaelen setel vermeynen te wesen het hooft, gaen ter genesinge met veel en stercke clysterien, en gevense den naem van Hypochondriaken. Dus belijden sy al swijgende, dat het sondigh sap verre van 't hooft light; item dat alle hare laxativen niet en vermogen iet eygentlijck uyt het hooft te trecken. Sy moeten dit by geluck gevonden hebben, gelijck een mol eenen schat ontdeckt: overmits die genesinge haer voorstellen bestrijdt. Plato meynt dat het hert is den setel des verstants, en Galenus met de sijne nemen 't hooft voor den setel; 't is noch ongevonnist. Mijn weten is, ten eersten, dat den regel valsch is, die seydt, dat de selve macht die in de gesontheyt de gesonde daet doet, de selve in de sieckte sieckelijck doet. Want alle roeringe der pesen, die by den wil geschieden in gesonde, en geschieden daerom by den wil niet in de kramp, krimpen, oft convulsien. In de pesen selve woont een natuerelijcke roeringe, die oock nae de doodt krimpt, en treckt, &c. Dus dan dat desen regel haer heeft belet niet te verstaen, dat hoewel eygentlijck alle gebeeltenissen, jae wercken des verstants en gedachtenisse bestaen in 't hooft, soo sy recht gaen: doch alle beroerten der selve bestaen onder het spanvel, en trecken door de slagh-aderen des monts der maege ter herten. Men siet het selve in veel schricken, droefheden, gevaer, &c. Item in menigerley moederlijcke en hypochondriake sieckten, daer den siecken selve bekent by sijn eygen vonnis des verstants, dat hy dwaelt van sinnen, en nochtans 't selve niet en kan beteren. Hoe het verstant, en sijne beroerte zijn verscheyden in den mensch: hoe daer zijn verscheyden machten, en levens in eenen mensch, en elck een heeft deshalven sijn verscheyden gebreecken oft sieckten. Hoe in ettelijcke kruyden en andere dingen zijn verscheyden indrucken des verstants, en berovinge des selfs, als in *opio jusquiamo*, *Mandragora*,

ra, en hondert andere, ſoo drecken als gewaſſen, behoeft wel een boeck beſonder. Doch is hier nochtans blijckelijck by andere voorgaende redenen elders beſchreven, waerom een ſwangere vrouwe ſtercker werckt dan eenigh ander menſch. Overmits het moeder-vat is naeby den bodem aller beroerten des geeſts, en is in plaets van de oorſpronckelijcke beroerte; en om de wil van deſe plaets, ſoo en zijn d'eerſte beroerten niet in onſe macht, 't welck anderſins moeſt weſen, ſoo deſe quaelen beſaeten 't hooft, oft de ziele des menſchen. Den Opium is van grove koude deelen, ſoo ſy ſeggen, die genoeghſaemelijck ingenomen, jae nae den eten, ſijn lichaem en vermach ſtracks ter herſenen niet optrecken, noch ſijn geronck en mach den ſlaep niet maecken, volgens de leere in de pael der Catharren, en in allen gevalle ſoude ſijnen reuck eer door den neus doen ſlaepen, dan uyt de beſloten maege; doch nae het innemen Opii, is 'er eenen ſwaeren ſlaep voor handen: dus ſiet ghy hier dat den ſlaep beſtaet onder het ſpanvel, en niet en is een verſtoptheydt der ſinnen, noch diergelijcke ydele waenreden, dan alſoo alle eerſte beroerte is beneden, en klimt tot het hooft, ſoo doet oock den ſlaep. Item eenen doodt-ſlaep wordt meer geneſen met ſtercken azijn gedroncken, dan met ſtoven des hoofts, ſnuyven, en diergelijcke hooft-hulpen. Godt heeft den ſlaep geſonden in Adam. Hy is een daedelijcke macht, die woont in de maege, die wacker zijnde te ſnel werckt, en vermoeyt is: dus door den ſlaep beroert ſy haer ſelven, en herneemt haer kracht: ſoo een maegh overladen is, oft oock te ſeer nuchter, men ſiet den ſlaep verhindert: anderſins een overlaeden maegh van goede ſpijſe ſoude eer den ſlaep voorderen, ſoo den ſlaep waer uyt reden, ſoo ſy tot noch toe hebben vermeynt. Paracelſus konde ongetwijffelt en gewiſſelijck alle koortſen geneſen, hoedanigh die waren, met den eerſten dronck, ſonder merckbaeren uytworp: want hy hadde waer mede hy kende by ſijn werck, dat aller voorſaeten leere een blinde raetſlagh was, op valſche humeuren en

ongerijmde rottingen gegront : doch hy ſelve, onderſoeckende der koortſen weſen, eygenſchap, en oorſaecken, heeft oock wijt gedwaelt. Hy ſeydt dat 'er over de negen-en-tſeſtigh gedaenten der koortſen zijn, ſonder die te noemen, te bedeelen, oft haer eygen oorſaecken te beſcheyden; het welck hem wel hadde van noode geweeſt, ſoo hy vermeynde de Geneeskonſt te vernieuwen, en eenen Monarch der geheymen te blijven : mits dat 'er geen andere gedaenten in de dingen en worden, noch en zijn, dan by de anderheydt der waere oorſaecken, en hy anderſins in der daet en kent maer eenderhande oorſaecke der koortſe, aengeſien hy de koorts in haer geſlacht beſchrijft te weſen, de ſieckte des ſwavels, en des ſteen-ſouts. Hy maeckt 'er eenen donder der kleyne werelt af; en hoewel hy elders de vallende ſucht noemt een donder, en ſomtijts een oprechte aert-bevinge der kleyne werelt; nochtans herneemt hy ſich ſelven in deſen, en wil dat de koorts den donder zy, en dat het bos-poeder ſijne gelijckeniſſe zy, niet alleen by gelijckeniſſe, maer in der daet het ſelve by overſtellinge. Alle ongeſtadigheydt des geeſt bewijſt een twijffelen, en betuyght een raetſlaegen. Mijns halven ick weet ſeeckerlijck, dat alle koortſe, die eygen in haer ſelven beſtaet, en niet en wordt tweedelijck veroorſaeckt, ſoo als is, die door wonde, beenbreuck, geſwel, en diergelijcke veroorſaeckt wordt, is den dunnen dreck, daer door de pis geel is, wanneer hy langer dan 't behoorde, oft buyten ſijnen ſtreeck gehouden is. Dit is het eenigh rot humeur, 't welck nae de gelegentheyt der plaetſen, en ſijnder eygener geſtelteniſſen, verſcheyden koortſen baert. In de aderen der maege maeckt hy een geduerige koorts; in de ſlagh-aderen der maege een ſelve, maer met ſchromelijcke toevallen vergeſelſchapt, als zijn doodt-ſlaep, dolheyt, flaeuwigheden, machtigh braecken, en booſen hick. In de lever een derdendaeghſche koorts. In de aderen der fraeſe, oft Meſenterii, daegelijckſche koorts, en in de milt een vierdendaeghſche. Elck een van deſe geduerigh,

ſoo

soo wanneer de stoffe taey is, en vast aenkleeft, en ophoudende, soo wanneer sy niet vast en kleeft, maer drijft als besloten in de voorseyde plaetsen. Eenen selven dreck, treffende eenige van de voorseyde deelen, veroorsaeckt aldaer stracks eenen bloedt-tarter. Desen, volgende den aert sijns lidts, is d'eenige oorsaeck der verscheyden tijden beroerte in de koorts, uyt de welcke men de naemen der koortsen heeft gegeven. Item, alsoo alle bloedt-tarter vervremt wordt van de natuere, als verbannen, en afstervende, krijght eenen heve ter bederffenissen, de welcke gemeynlijcken suer zijnde, en dat alle suer der aderen, jae den ganschen tweeden, en derden rijcke vyantlijck, en giftigh is: hier door is 't dat alle koortse, nevens haer stoffe des drecks, oock een licht gift heeft. Nu soo weert alle koortse soo lang, tot dat haer stoffe met den geboren bloedt-tarter t'saemen ganschelijck verteert zijn. Merckt hier waerom alle koortse, hoe giftiger en suerder bloet-tarter sy heeft, hoe sy oock des te snelder is. Want hoe den bloedt-tarter meer heve heeft, hoe hy te haester verdwijnen mach. Ribben-wee, oft pleurisye; item alle, soo inwendige, als uytwendige sweeren en geswellen zijn hare geboorte aen den suer-heve schuldigh, die door de bederffenisse des bloedt-tarters wordt geboren; en hoewel hier koorts mede loopt, nochtans zijn dese sieckten van de koortse des dunnen geluwen drecks, in worden, wesen, en genesen verscheyden. D'eendaeghsche koortse is bynae genesen, eer men het tegen-middel gebruyckt. Sy komt uyt den selven dreck, doch seer waeterigh, en niet besloten, dus wordt hy sonder gevolgh van eenigen bloet-tarter met het sweet uytgedreven. Dese leere bestede ick met der daet, en genesinge. Een vierdendaeghsche van selfs ten eynde loopende ontrent haeren halven loop, maeckt een harde milt, die op 't eynde en nae het eynde der koortse noch dicker en harder wordt bevonden, met dicke beenen. Soo de melancolie oorsaeck der voorseyde koortse waer, en sy nae de koortse de harde milt maeckte (soo sy vermeynen)

nen) hoe houdt de koortſe op, naedemael de melancolie noch overblijft? hoe ſal de melancolie nae de koortſe verhart blijvende in een levende inwendigh lidt, beter geruymt worden, dan terwijle de koortſe loopt, en het humeur noch vlietigh was? Is miſſchien de melancolie ten leſten nae de koortſe ontrot? is deſe rottinge alleen niet meer tot veranderinge der gedaenten geeyndt, ſoo ſy van outs placht? Is ſy nu ſoo hart, en dreyght ſy een waeterſucht, ſoo en is ſy immers niet ſeer goetaerdigh gebleven: en in allen geval, ſoo ſal ſy d'eerſte weſen onder alle gerotte dingen, die nae haer rottinge, en bederffeniſſe, ſal herſtelt en verbetert worden, en blijven met haer middel-leven. Is de melancolie geſuyvert, en de koortſe mits dien geeyndight, hoe is de milt ſoo hart, en geſpannen gebleven? hoe is deſe melancolie nu beter hulpbaer, wanneer ſy ſoo hart is, dan terwijl 'er noch geen hardigheyt en wordt beſpeurt? hoe gebruyckt men nu kappers, *Tamariſcum*, *Aniomacum*, &c. tegen de melancolie in de harde milt? hoe hoopt men dat die ſouden byſtandigh zijn, die geduerende de koortſe geen hulpe en deden? Is de melancolie noch daer; hoe is dan de koortſe vergaen, blijvende haere vorige en genoeghſaeme oorſaeck? Is het geen melancolie, hoe gebruyckt ghy dan tegen de harde milt, 't gene gehoopt wordt de melancolie vlietigh en loopigh ſoude maecken? Indien de milt hart wordt by abſceſſum, oft afſcheyden des humeurs, ſonder vonniſſe, en dat de melancolie is gevallen in de milte uyt eenigh edelder lidt, welck toch is dit edel *viſcus*, 't welck den ſetel der melancolie ſoude weſen? 't welck ſonder gevoelen, en ſonder klachte, ſoo lang geduerende de vierdendaeghſche, de melancolie, en koortſen aenval, heeft gedraegen? en van het welck den afſcheyt is gevallen in de milt? hoe is de milt het eygen lidt der melancolie, en moet de melancolie nu van een ander oorſpronckelijcker ontfangen? hoe is de melancolie tot dit edeler lidt nu eerſt gekomen, en niet tot ſijn eygen moeder-vat de milte? hoe en is dit afſcheyden, oft abſceſſus

niet

niet geſchiet, wijl de nature aller leden noch ſterck was om uyt te ſtooten, dan nu ſy in de uytterſte ſwackheyt is gevallen? Is de milt hart uyt ſieckelijcke verdrooghde, en rotte melancolie, hoe is in 't leſte de milt altijdt des te grooter en harder, hoe de koortſe langer heeft geduert, naedemael, volgens alle redenen, de melancolie hadde in het begin meerder behooren in gewicht te weſen, en min op het eynde, naer ſoo lange verteeringen, hitten, ſweeten, vaſten, koortſen, &c. 't Is wonder dat ſoo veel ſlechtigheden tot noch toe der wereldt den kop hebben doen draeyen, niet bepeynſende dat eenigh lidt, 't welck ſeer en lang door eenige ſieckten gepijnight is geweeſt, niet verſwackt en is geworden in alle ſijne krachten, en naementlijck in ſijne verduwinge: dat daer niet gemaeckt en gelaten en worde een onverduwt ſap in ſtede van een goet, en noch des te meer, hoe de ſieckte meer heeft aengetreft. Dus dan het gene in de ſwacke milt naer de vierdendaeghſche is geworden tot een harde milt, is den bloedt-tarter der derde verduwinge, en geenſins melancolie, mits die in de natuere noyt en was geſien, en daerom verdwijnt de hert-milt van ſelfs, en ſonder hulpe der uytwendige middelen, ſoo haeſt de verduwende krachten haer ſelven hernemen (volgens des bloedt-tarters eygendom) de welcke daerom ſtaen te verſtercken, en niet te dencken op de vervochtinge, weeckmakinge, noch verſlijtinge des overigen melancoliſchen humeurs. De koortſige ſtoffe door mis-gang en ongeval ter milt zijnde gekomen, wordt quaelijcken daer uytgeruymt, en met groote moeyten by de natuere verroockt; des is de vierdendaegſche ſoo lanckduerigh. In ſoo verre men het padt, hier geſtelt, naevolght, komt men op het eynde, daer de vierdendaeghſche geneſinge ſoo haeſt geluckt, als eenige andere. Ick en kende noyt humeuren, die onſes weſens wortel en oorſpronck in haer ſtant zijn ſouden, veel min dat die ſelve verrot zijnde, ons de koorts mochten voortbrengen, en bynae alle andere kranckheden; noch oock en kenne ick in ons een ontſteecken zee-

zout, 't welck met ſwaevel ons de koorts ſoude baren. 't Is als een ydel geraes, wy maecken ons deſen vyant, wy trecken hem buyten ſijne ſchreve, wy halen hem aen, hy en komt niet ongeroepen noch ongehaelt, wy locken hem in, 't is onſe ſchuldt; en des noch te meer, dat wy geneſen als blinden, ſlaende naer een ey, 't welck ſy niet en kennen; ſoo men den haes met de ooren niet en grijpt, hy ontloopt, en men vangt eenen blaeuwen niet. My gedenckt de koorts duyſentmael volkomentlijck in korte ſtonden geneſen te hebben, en ſonder eenige kennelijcke en gewaer-wordende uytworpen, mits doende affmelten en uytruymen den dunnen dreck der aderen. Ick en hebbe niet ſelden de koortſe ſien geneſen met aengebonden en aengeſtreken middelen, de welke de macht hadden den voorſeyden dreck te doen ſcheyden. Ick ſagh eenen boer veel trage koortſen geneſen, die alle andere geleerde mannen te vergeefs onder handen gepijnigt hadden, mits drie malen in gevende het gepoedert hart van een haes. My gedenckt door 't Arcanum corallinum in elcken dronck, door het ſweet, meenigh duyſenden van koortſen verjaeght te hebben, ſoo gedurige als andere. Ick heb meenige koortſe ſien met eenen dronck geneſen worden, en ſonder merkelijcken uytworp; een menſch gebruyckten daer toe gebroken ſchaepen-keutelen, en in wijn te weecke geſtelt, en doorgezijgt, den wijn gedroncken en geſweet: ick ſagh daer door geneſen alle grimmen oft colijcke der maege en dermen, als mede door het gebruyck van de groene Texelſe kaes, die ſijn verwe heeft uyt de ſelve keutelen; de ſuerte als ſy te groot is, maeckt grimmen in de maegh: en een kleyne ſuerte in de dermen maeckt ſmerte. Den dreck der ſchaepen, geyten, en van alle vee, is de leſte ſtoffe des zouts, en heeft het ſteen-zout des vees, een loog, waer in de ſuerte ſterft. Item, de kruyden die gegeten zijn door de verduwinge, verkrijgen haer vluchtige zouts krachten in de drecken; hier door de koeyen-dreck verſoet de pijnen der geſweeren, overmits alle geſweeren uyt de ſuerte des bloedt-tar-

ters worden; hier door den paerts-dreck (besonder de merrien voor de man, en de hengsten voor de wijven, uyt redenen van ander bestier) met wijn gedroncken, als voren geleert is, geneest alle ribben-pijn, sonder laten oft afganck, mits wel sweetende. Desgelijcks oock den honts-dreck die van gegeten beenen is, heelt den huygh; 't welck Galenus oock van den kinder-dreck seght; en aller drecken genesinge hangt uyt redenen, dat sijne suerte is door den heve der galle benomen, en hoe stercker benomen, hoe de hulpe gewisser is tegens alle wercken der suerte, soo als de bloedt-tarters zijn in de koortse, en aller geswee-ren smerte en wee. Beda melt gesien te hebben, dat eenige, door giftige adderen gesteecken ofte gebeten, hebben ingedroncken snippelingen van boecken in Yerlandt gemaeckt, en stracks zijn genesen. Wy sien dat huysen met Yerisch hout gebout, geen spinnekoppen noch andere giftige dieren en baeren, soo als de sael van 't Koninckliјck Hof ter Vueren by Brussel is, de water-hal van Brugge, en Oydonc-huys tot Nevele by Gent. Dus hebben wy giftige vreemde koortsen gesien sonder eenigen afganck, innemende het geraspte van Yerisch eycken-hout. Aensiet het eycken-hout van de Roble, en Enzina van Spanjen tegen het onse; item, het onse tegen het klap-hout van Riga, oft de platen van Koningsbergen, men sal meenen dat het geen hout en is van een geslachte; en indien, boven d'uytwendige stoffelijcke verscheydentheyt, men daer byvoegt d'eygendommen van wedergiftigh te zijn, ofte als Dal d'aguila, ('t welck komt van den uytterſten opganck der sonnen) en is in der daet een eycken-hout, wiens herst, gebrant zijnde, als Benjoin rieckt. Men sal den regel van Aristoteles gebreckelijck vinden, die segt, dat aen de gedaenten der dingen men niet aen oft af en magh doen, niet meer dan de getallen sonder stap aen de gedaente te veranderen. Met een woordt is nut hier aengeteeckent, dat gelijck eenen selven Archeus van de eycken-boom soo seer wort veradelt door de suyverheyt van de lessas sijn

voetsel,

voedtſel, dat het ſchijnt niet een ſelve gedaente van hout te weſen; dat oock insgelijcks door het gebruyck der hooge geheymen, onſen Archeus ſoo ſeer wort veradelt, dat de geboorte der gener dieſe gebruycken, ſoo verſcheyden worden in alle krachten, geſteltenisſen en verſtant, als de voorſeyde eycken-boomen der vreemde landen. Ick gruwel my voor de eenvoudige ſlechtigheyt, daer ſoo lange eeuwen de werelt haer heeft laten omleyden in ſoo openbaere, kenbare, en dagelijckſche ſieckte als de koortſen zijn; dus beangſte ick my, als ick bepeyſe wat 'er geſchiet is in den handel der duyſtere ſieckten. Eyndelijck wiert ick gewaer, dat 'er met geen ding onachtſamer en is omgegaen, dan met het leven der menſchen, en dat 'er geen vleeſch meer en koſt, noch beter koop gegeven en wordt, dan des menſchen vleeſch; dewijl aller wegen des menſchen ſtandt ellendiger is, dan van het verworpenſte dierken: ſoo hope ick, dat Godt, onſer ellenden halve, ons genadelijck ſijnen Hemel ſal ſchencken uyt medelijden. Ick verhooge den naem Godts, die de Geleerde deſer werelt ſijne wijsheyt heeft verborgen, en die aen de kleyne leer-jongeren heeft geopenbaert. Glorie, eer, prijs, lof, en gebenedijdinge in liefde, zy u, ô Heere! in der eeuwigheyt van alle geeſten, volcken, eynden, herten en tongen, Amen.

VIERDE PAEL.

Verſcheyde meeningen der Ouden, over d'oorſaecken der Peſt.

De peſt van alle oude tijden is gereeckent voor een ſtraffe Godts, jae oock Hippocrates noemt alle gift en beſmettelijkheyt *divinum in morbis*. De Heydenen liepen en loopen tot hunne afgoden, de Chriſtenen nemen hun toevlucht tot den waren, eenigen, eeuwigen Godt, al in allen dingen, daer toe ſy oock aenroepen den ſonderlingen byſtant van ettelijcke Heyligen,

gen, op dat ſy van Godt verwerven het gene wy niet en verdienen, te weten, dat deſe ſtraffe ons genaedelijck afgewent worde: 't is ſoo, de hayren onſes hoofts ſijn getelt: niet een bladt en valt van den boom, ſonder Godts beliefte; en ons en komt noch toe, noch over, dan by voorwete, ſchickinge, en toelaten des Heeren. 't Is oock waer, dat ettelijcke peſt is ſonder natuerlijck middel, uyt de handt Godts, en dat men deſe niet en mach ontvlieden, maer is tot een ſtraffe t'aenveerden; nochtans en is daerom alle peſt niet boven nature: jae ſoo iemandt wordt van eenige peſt door Miſſen, bidden, vaſten, bedevaerden, &c. geneſen, alſulcke verkregen geſontheydt en is de natuer niet toe te ſchrijven, maer is een louter wonder-teeken. D'onbermhartigheyt en onbeſcheydentheyt der gener, die de peſt in 't hoogſte behoorden te kennen, en geneſen, heeft ſoo ongeſchickt geloopen onder de menſchen, dat bynae noch heden alle volcken de peſt voor een beſtelde ſtraffe Godts houden. De Mahometanen en Calviniſten vermeenen, dat 'er niet naturelijcks in de peſt en is, dat alles zy een enckele ſchickinge Godts; dus en ſchouwen noch vlieden ſy menſchen noch plaetſen om de peſt, ſoo ſy anderſins voor het vuer, water, en ſchadelijcke ſchepſelen vluchten: toonende daer by, dat ſy onvaſt ſtaen in de loutere ſchickinge Godts, tegens de vruchten van de vrye wil. d'Engelſchen en hebben geen eygene naem der peſt, van oudts altijdt gemeent hebbende, dat het een enckele plaegh zy. De Griecken, en naer deſe de Arabiers, als mede alle Geleerde, die tot noch toe beyde deſe Scholen vermengt hebben, beroepen d'oorſaecken van de peſt tot tweederhande, 't welck ſy noemen de voorgaende, en de medegaende: en dewijl ſy ſagen de lijven der menſchen bynae elck een verſcheyden, als mede de plaetſen der wooningen met groote veranderinge, hebben verdacht een algemeyne oorſaecke over generale peſten, en is den Hemel beticht dat hy uyt de ſterren onſe locht vergiftigt had, daerom hebbenſe dat gift *Epidimicum* genoemt: en hoewel dat ſy

oock bevonden ſeker behaelijcke ſieckten geboren te worden van beneden uyt den grondt ; 't zy ter oorſake van eenige poelen, holen, vochtige oft giftige gronden, bergh-wercken, hitſigen weder-ſchijn der bergen, vuyligheyt der dalen en plaetſen, daer uyt ons mochte komen uytwendige verrottinge ofte verdervinge : doch eygentlijck en hebben ſy de ſelve ſieckten niet genoemt, noch gemeent oprechte peſt te weſen, dan by afgeſcheyden naeme, geheeten *Endimicum.* Sy zijn dus wel geruſt gebleven, datſe een algemeene oorſake der peſt hadden, geſtelt in 's hemels onſteltениſſe: ſy meenden ſeecker te ſtaen, en verhoopten immers, dat den verre-afgelegen hemel haer misverſtant niet en ſoude ontdecken, en dat die ſtervende ſiecken over hen ongeluckige gehoorſaemheden klagende, niet en ſouden verhoort worden ; dat 'er gebreck in het gebodt, en in de wet des gebodts moet zijn, daer den meeſter ſelver vliet, en verlaet den ſiecken in doodts noot, en wanhopende over het beleyt van een onſeecker uytkomen ; en op dat deſe Geneſers te vaſter ſouden gaen, roepen ſy de ſterre-kijckers tot onderſtant, om t'ſamenderhandt de ſterren te betichten, dat ſy giftelijck invloeden, en onſe locht en wateren bevlecken. Paracelſus, een man hoogelijck begaeft in 't licht der nature, ſpreeckt noch veel ſtouter : ſeght, dat de peſt altijdt van den hemel komt, die onſe ſonden gewaer wort, opteeckent, ontfangt, en daer door beſmet wort, als door eenen weder-ſchijn onſer misdaden, en daer over vertoornt zijnde, ons ſtraft, wraecke neemt, en als eenen ſchutter ons queтſt ; dat de peſt maer een wonde en is ; dat deſe wonden alleen worden getreft achter d'ooren, onder d'ocſelen, en in de laſſen, ſonder elders meer : in andere boecken maeckt hy vier peſten, volgens de vier elementen, met vier verſcheyden tegen-middelen, ontkennende dat de peſt des waters door geen ander middel mach geneſen worden, dan door des waters peſt-remedie. Verſocht zijnde van de ſtadt Stertzingen, die hem weldaden gedaen hadde, dat hy haer ſoude mede-delen
een

een seecker middel, soo ter verhoedinge, als ter genesinge der pest; verlatende alle sterren des hemels, als oock de verscheydentheyt der elementen, komt eyndelijck hem te besluyten op eenen sweet-dranck, gemaeckt uyt theriakel, myrrhe, groote hoef-wortel (*petasites* genoemt,) gesegelde aerde, walschot, swaluwe-wortel, bibernel, valeriaen en campher, alles geleght in goeden gebranden wijn: en genomen aldus vermengt, vallende onbedachtelijck in dusdanige lange vermengelinge, by hem soo seer in het boeck van de pest versaeckt, bevinde ick desen dranck sijn vinding niet te zijn, dan by andere ervarene hem overgelevert, en aldus by hem sonder ondersoeck gebruyckt en beschreven: en hoewel hy goet is, heb ick doch bevonden, dat hy niet altoos vast en gaet, noch en geneest, dan die niet hoogelijck vergift, noch verre gekomen en zijn; wesende desen dranck te seer grof, om een snelle hoogh-vergifte pest t'overheeren; want hoewel den brandewijn een geest is, soo en is hy nochtans niet lichamelijck bequaem om sweet te worden, hy moet eerst veel elders lijden, en 't gene hy in hem heeft ontdaen, en is maer een gomme, die noch moet verduwt worden, als mede de gestooten wortelen die 'er in drijven. Onse Valckenaers hebben bevonden, datse, brandewijn drinckende, veel min op de jaght sweten. Doch by oorsaeck laet u hier inbeelden, dat indien de pest, d'alderheetste, booste, en snelste der koortsen, wort genesen by heete sweet-drancken; des te meer sullen alle andere koortsen door heete drancken mogen overwonnen worden, soo wy naermaels het middel daer toe beschrijven willen: dus vallen hier te hoop twee d'aldergemeenste en voornaemste regulen Galeni; te weten, dat de tegenwoordige door tegenwoordige moeten genesen worden, en dat alle koortse in haren aert (*genus definiti febris*) is een enckele hitte. Elders beschrijft Paracelsus het opperste heel-stuck der pest-wonden te wesen den bruynen precipitaet des gouts, en d'uytgetogen verwen der kostelijcke steenen, de welcke, hoewel sy in der daet de beste tegen-middelen

 zijn,

zijn, besonder soo sy gantsch vluchtigh zijn gemaeckt: doch by gebreck des waren bereyders, zijn sy soo seltsaem, dat tot noch toe noyt by dien middel, noch landt, noch stadt en is genesen, noch bewaert geweest, jae naeuwelijcks iemandt in sijn eygen besonder; gelijck het oock insgelijcks niet mogelijck en is een landtschap te voeden met reygers oft oyevaers, en des noch te min by den herfst: is oock te seer swaer, dat elck mensch soude een leeuws-tonge by hem draegen, noch diergelijcke verhoedinge, die meer eenen roem smaecken van de uytheemsche kennisse, dan naer liefde ten naesten. Ick verachte dan alle spijsen en middelen, die seer kostelijck zijn, oft quaelijck krijghbaer voor de gemeente, wien de pest voor het meestendeel het ellendighste aentast, mits sy daerom souden in wanhope des levens, ongelijck, en met swaer beklagh moeten sterven. Ick en geloove niet dat Godt een uytnemer der menschen zy, en min besorght geweest voor de genesinge der armen, dan der rijcken; overmits de geschiedenisse van den rijcken vreck, en van Lazarus, d'armen seer vertroost, dat Godt d'armen, en noyt den rijcken, sich selven en heeft vergeleken. Paracelsus maeckt oock boecken, betoonende dat by toverye, item door nacht-geesten, kabbouteren, gespuys en gespoocken, pest soude geboren worden; doch sonder daer tegen eenige hulpe te stellen, 't zy dat sijne daer toebehoorige schriften ten onderen zijn gegaen, 't zy dat hy die noyt om redenen en heeft willen stellen, 't zy dat hy door de doodt verrast is geweest, of 't zy dat hy in het spoor van een ander heeft getreden, veel roocks gemaeckt, sonder vuer te hebben: andersins sijne boecken van de pest, en van de tarters, behelsen meer een wijtloopigh verstant, dan eenen getrouwen bystant, het welcke wy nochtans het meeste verwachten, en van noode hebben.

VYFDE

VYFDE PAEL.

Wederlegging der voorgaende oorsaecken der peste, by de Ouden voorgehouden.

TOt noch toe en bevind ick uyt de boecken den minsten troost mijnder zielen, noch voor de ellendige siecken. Dus dan beantwoordende op de oorsaecken by de Schrijvers voorgewent. Ick betuyge mijn geloof, dat ick voorseecker houde, dat den hemel geen doodt, geen sieckte, geen gift, twist, bederffenis, noch oorsaecke tot iet diergelijcken in hem en voert, noch en besluyt. Dan wel, dat het werck der handen des Heeren zijn de hemelen: dat by Godt geen doodt en is in 't wesen, noch door hem geschaepen: dat het ampt des hemels niet en is iet quaets te baeren, noch te veroorsaecken, noch gift te stroyen, in te vloeden, oorloge, oft doodt voort te brengen; en dat het eynde sijnder predestinatie ('t welck hy niet en mach overtreden) is d'eere Godts, en 't behoef der menschen, en dat in te wesen vol van leven, vreught, vrede, licht, gesontheydt, met een geduerigh, vast, geschickt, en ordentelijck beroeren: dat hem geen vermaledydinge en is overgekomen, noch vlecke by de sonde overgoten, 't zy om selve besmet te zijn, en blijven, oft om ons die mede te deelen: dat onder de Maen is des duyvels, des doots, der sonden, en der twisten gebiedt: dat dit dal der traenen is belaeden en verargert gebleven door de smerte der sonden, en dat d'aerde daerom onse stiefmoeder is geworden. Ick geloove meer in de woorden des Geest Godts, dan aen alle sterrenwichlerye: *Dat de hemelen vertellen de glorie Godts; en den gesterrende hemel verkondight de wercken der handen des Heeren.* Dus zijn dan de hemelen tot voorkonding des goets en des quaets, en niet om 't selve dadelijck te veroorsaecken, oft te wege te brengen. Want (seydt de Heere) de sterren

ſullen u weſen tot teeckenen, tot tijden, tot daegen en jaeren. Dus en zijn de ſterren niet tot gift-koken, tot oorlogh-ſtoockers, noch doot-ſlagers. Het boeck der Openbaeringe en leert niet, dat de hemelen de minſte ſtraffe doen, oft boete begeeren: dan wel de ſlaende Engelen volbrengen 't gebodt, 't welck hen van hooger handt des rechters komt. Alle de beroerten die wy in de zielen bevinden by de veranderinge der tijden (ſoo men ſeydt) over te komen, zijn door de beroerten van 't weder, en niet door den loop, en invloet des hemels, als oorſaecke der ſelve ontſtelteniſſen: want in der waerheydt, Godt en ſtelt het ampt der hemelen en ſterren niet voorder, dan dat ſy ons ſullen zijn tot teeckenen, tot veranderinge der tijden, en des weders, tot daegen, en tot jaeren. Niet weſende in de handt des menſchen, haer eenigh voorder ampt te geven, dan dat hen den Schepper ſelf geeft. Den hemel dan verkondight het toekomende, dus is hy tot teeckenen: Hy veroorſaeckt de veranderinge der tijden, en des onweders, ſoo in de lucht, wateren, aerde, als in onſe lichaemen: weſende alle deſe veranderingen niet voorder te verſtaen, als elementele vruchten, en door de vier gemeyne elementele qualiteyten, hitte, koude, natheyt, droogte, ſonder daerom gift-koken, oorlogh-ſtoockers, &c. te weſen. Wy kennen de hemelen voor maeckers van 't weder, daer by als oorſaeck ettelijcke van onſe ſieckten mogen beweeght weſen, als wordende onſe krachten beroert door de beroerte des hemels en des weders, overmits de onſe haer voetſtappen volgen, doch niet voor peſt-maeckers, en mogende de peſt niet veroorſaeckt worden door 't weder, ſoo Eudoxus by Fernelium volkomentlijck bewijſt. Veel minder dat het waſſen, groeyen, maeckſel, noch iet dat uyt het eygendom des ſaets voortkomt, ſoude van de ſterren hangen, oft gemaeckt worden. Want al en waerender geen ſterren, evenwel ſoo moeſt alle natuerelijck ſaet ſijne geboorte volbrengen; by voorſpel, in een ſtove, en in onſe glaeſen volſtieren wy ettelijcke geboorten der ſaeden, ten ondanck

danck der ſterren, en des weders; dat is, buytens tijdts. De boecken Epidimicorum, hoogelijck door Galenum uytgeleyt, achte ick des naems Hippocratis onwaerdigh; want ſy onbedachtelijck de daeden aen vremde oorſaecken toeſchrijven, de ſieckten aen het weder, en verſcheyden ſieckten in geſlachte aen een ſelve beroerte des weders. Ick bevinde ſeeckere ſterren-wichlers, de quackſalvers in deſen gelijck, de welcke ſoo haeſt ſy een ſalve, oft olie bekomen, de ſelve loven, prijſen, en beloven tot alle ſieckten, en noch veel meer andere: ſoo doen oock dusdaenige Aſtrologuen, die niet geruſt weſende met dat het geſternte verkondight, ſy maeckender oock ſmeden, jae goden af, alles gelucks en ongelucks-meeſters, oock raets-lieden en rechters over alle gepeynſen, en vraegen, oock aleer ſy gepeynſt oft gevraeght zijn. Soo dan de hemelen, noch doodt, noch oorlogh, ſterfte, noch peſt en hebben, volght oock dat ſy die op ons geenſins en konnen regenen; niet mogende geven, 't welck ſy niet en hebben, noch in en houden. Eyndelijck 't voorſeggen, oft voorkondigen der ſterren, alhoewel genomen dat het vaſtelijck gekent waer; doch evenwel en mogen ſy tot ons ooghmerck niet dienen, mits de ſterren de peſt niet en veroorſaecken. Na 't ſeggen van Trigaultius, noyt peſt en was in de wijde rijcken van Sina, oft China: waer over nochtans den ſelven Mars, en Saturnus, ſoo veel en even ſterck gebiedt hebben, als in d'andere deelen des werelts. Item, indien in ſeeckere landen de peſt ſeeckeren tijdt houdt, 't ſelve maeckt een noodelijck gevolgh, oft dat de ſelve landen niet en ſtaen der ſterren invloet onderhoorigh; oft dat de ſelve waerige peſten, geen peſt en zijn, noch en komen by der ſterren uytvloet, mits de ſterren daer niet anders en vergaderen, noch ettelijcke tijden en houden, die men alhier niet en ſoude weten. Item, ſoo de peſt in een plaets wegh neemt het meeſtendeel der levende; ſoo ſiet men nochtans, dat mits goede toeſicht der Magiſtraten, de naeſte ſteden, leggende onder den ſelven meridiaen, loop,

en

en hoeck des hemels, blijven onaengetaſt van de peſt. En dewijl der ſterren invloet ganſch gemeyn is, ſoo en mach in goet verſtandt, d'oorſaecke deſer ſieckte de ſterren niet toegeſchreven worden. Den invloet der ſterren zijnde peſt-baerende, oft 't is een lucht, die als eenen dunſt, oft roock ons vergift wordt, en beſmet afgeſonden; oft ten is maer een giftige naeckte qualiteyt ſonder het eerſte lichaem, daer in ſy in den hemel was ontfangen. Indien het eerſte u behaeght, ſoo moeſten oock in elcke peſt alle hoecken des werelts eenpaerigh daer mede zijn beſmet, ten waere een buyſe van den hemel tot op de vergifte plaetſe geſtaedigh deſen roock nedervoerde: want, komende over de hondert duyſent mijlen nederwaerts door de lucht, ſoude anderſins verſpreyden, en gemeyn gemaeckt worden over den ganſchen bol der aerden, die ten opſicht des hemels, maer een ſtip in 't midden des rondeels is. Men bevint op de alderhooghſte bergen, naementlijck in een van de Canarien, dat in de lucht daer de wolcken vlieten, een groote koude is, daer zijn geſtadelijck veel winden en ſneeuw; maer ontrent drie mijlen hooger, daer en is douw, regen, ſneeuw, wint, noch koude, noch oock eenigh gewas; dan alleen een ſoete ſuyvere lucht: en indien men daer iet in 't ſandt ſchrijft, dat men de ſelve ſtraemen binnen ettelijcke jaeren daer nae noch onverandert vindt. Sulcks dat indien uyt den diepen afgront van hondert duyſent mijlen (die de Maen van ons mach geſcheyden zijn,) geen ſijdelincks drijvende lucht tot ons en komt; veel minder die regel-recht nederwaerts tot ons ſoude geſtiert worden. Maer in ſoo ver der peſt-giftige ſterren invloet, is maer alleen een naeckte qualiteyt der ſterren; ſoo ſal ſy nootwendigh onderwegen door den langen wegh, en over ſoo menige dagh-reyſen, veranderen, en ſoo verſwacken, dat eer ſy beneden ware, en ſoude geen gifts gelijckenis meer behouden, noch haer ſelfs gelijck zijn; oft in ſoo ver ſy noch even ſterck overblijft, ſoo ſal ſy moeten bevlecken de ganſche lucht, en den heelen kloot der aerden:

den: en niet ſtaen mogen tot een uytgeſteecken landt, veel minder tot een ſtadt, oft dorp; ſulcks dat het van noode ſoude weſen, dat des hemels peſt-gift ons door eenen Engel ſoude neder gebracht worden, oft in de vlietende wolcken geboren worden. Het eerſte ſoude een overnaturelijcke peſt weſen, die hier by ons niet en wordt betracht, en willende naturelijcke reden der peſt hebben, ſouden wy moeten vluchten tot miraculeuſe, en dat 'er geen naturelijcke en ſoude weſen. Te meer, dat in de ſelve gevallen men de hemelen roept tot noodeloooſe oorſaecken, mits den Engel het peſt-gift gereeder en bequaemer hier beneden ſal vinden, oft maecken, dan 't ſelve uyt den onſchaedelijcken hemel te brengen. Het ander lidt, ſtelt den ſchutter oft gift-maecker in de wolcken, dus blijft den hemel ſonder ſchult. 't Is waer, dat men ſomtijts uyt de lucht op ſeeckere plaetſen een vierpijl ſiet vallen; daer de peſt is gevolght; maer deſen vierigen ſtock en komt niet uyt den hoogen hemel, dan wel uyt de naeſt-leggende wolcken. En dewijl des viers eygenſchap is het peſt-gift te verteeren, en niet te veroorſaecken; deshalven en moet niet bedieden natuerelijck, 't gene hy natuerelijck niet en mach veroorſaecken. Soo en is dusdaenigen lucht-pijl maer een teecken by de geeſten, tot waerſchouwinge, oft beterniſſe gedaen, overſulcks niet gehorigh tot ons voornemen: veel minder, om daer door den diepen hemel tot eenen peſt-maecker te betichten. Te meer, dat dusdaenigh teecken maer ſelſaem *portentum* en is, onbequaem om eenen ordentelijcken gront in de natuere, en beſtendige reden in de ervarentheyt te beveſtigen. Soo den hemel deſen gift-kramer waer, wat tegen-middelen zijnder tot noch toe vermelt, om der ſterren invloedt te wederſtaen! mits den wijſen man ſal de ſterren overheeren! ſy raeden te vlieden de plaets daer de plaege is, goet vier te maecken, en noch niet genoegh dingen in de theriakel weſende, een ieder voeght 'er noch met dozijnen latwergen toe, en maeckende uyt duyſenden een ding, hopen dat

indien het een niet en helpt, ten minsten het ander sal mogen helpen, oft immers geen schaede doen; en ten quaetsten komende, sy blijven sonder laster, last, oft schult; want sy hebben goede preservativen, by andere beschreven, gebruyckt. Item, sy beschrijven te ruycken goede reucken, seeckere azijnen, en diergelijcke slappe saecken, niet meer over een komende met haer voornemen, en beschuldinge der hemelen. Bemerckt doch op de geloofwaerdigheyt sulcker middelen, en meesters, en oft sy sullen de krachten der hemelen daer door overweldigen. By voorworp, oft ons mergh en hersenen deshalven soude laeten te groeyen, en afgaen, volgens het ouder der maene: dit zy geseydt volgens haer en 't gemeyn geloove: overmits men houd dit te geschieden by enckel bestier der Mane, en niet (soo wy seggen) door 't eygen saets werck, 't welck uyt kracht sijnder scheppinge hemels zijnde, den loop sijnder hemelen volbrengt, al en waer de Maen niet geschaepen geweest: de aerde, het waeter, de lucht insgelijcks hebben haere eygen beroerten en veranderingen, die wy oock soo lijden, als oock nae doen, overmits elck schepsel heeft sijn hemelsche beroerte in hem, maer den hemel als sienelijcker met sterren verlicht, is kennelijcker, en schijnt als universeel voor te gaen, en wy nae te volgen. Dus, dat hoewel de Schrifteur den hemel toeschrijft, dat hy sal wesen tot teeckenen, tot tijden, daegen en jaeren, nochtans soo en dient hy niet in onsen opsicht, dan om te verkondigen de wercken der handen des Heeren: overmits de veranderinge der tijden, de daegen der jaeren des jeughts, en des ouders, ons overgekomen uyt den hemelschen loop onsers Archei, en aller met loopende hemelsche krachten elcker schepselen. 't Welck wy met het uyttrecken des vijfden wesen, oock der verworpenste dingen, genoegh bespeuren. Waer af den uytwendigen, en universelen loop, en is maer den voorkondiger. Sulcks dat den wijsen de sterren sal overheeren, niet dat hy haer loop sal mogen veranderen, wederhouden, oft beletten, dan

dan alleen voorkomen haer voorkonden, en niet meer. Oock ſtaet hier te mercken in 't voorby gaen, dat hoe ouder een beeſt is, hoe het meer mergh heeft; tot een teecken dat het mergh geſtaedigh groeyt, als een vet, en niet, ſoo men vermeynt, als een *humidum radicale*. Weſende 't mergh in 't gebeente, om te verhoeden ſijne drooghte, en dewijl de beenen het hartſte, drooghſte, en verdorrendſte lit zijn, hebben moeten met vet, en niet met ſlijm, oft douw, (ſoo als d'andere leden) gevoedt worden. En mits in den ouderdom niet ſoo veel tot onderhoudt en wordt verteert, als in den waſdom, en jeught; ſoo groeyt dan het mergh des te meer. Te meer, het mergh als vet weſende, niet lichtelijck en verroockt door de ſweet-gaeten des beens. Het mergh verandert wel met de Maen, doch elcke Maen blijft 'er iet over meer en meer, 't zy dat 'er minder af wordt verteert, oft wel dat hoe ouder het beeſt is, hoe minder den eygenen hemel ſich voeght nae den uytwendigen hemel. Voorwaer d'Aſtrologen hechten veel dingen in den hemel, die ſy ſelven wel kennen niet mogelijck te zijn, het zy dan om te bevrijden veel onwetentheden, oft om te volgen, niet de gene die gaen daer men moet gaen, maer die volgen de voorgaende kudde. Ten gaet niet in de natuer, als in de Matheſe; de natuer en lijdt geen logen, geen bedrogh, geen onmogelijckheydt, noch en behoeft geen algebreck, oft voedtſel der valsheyt. My dochte goet, ſoo het peſt-gift op ons uyt den hemel komt, om eenen volckigen overgang te veroorſaecken, ſoo waer 't noodigh, om de ſelve te heelen, den hemel te beſtrijden, en der ſterren boosheyt t'overweldigen; maer ſy en betrouwen hen ſelven niet: ſy vallen geeren op 't onmogelijck, om d'onwetentheydt eenen ſchilt te geven: ſy en beſtrijden d'oorſaecken niet van voren! maer komende alleen van achteren, tegen d'effecten: ſy doen, als iemant die verhoopt een loopende beecke te droogen; mits puttende op 't eynde daer ſy in de zee valt. Dus dan, oft ſy en gelooven niet dat den hemel d'oprechte oorſaecke zy van de

pest, oft haere leere en brengt maer wanhope mede, om 's hemels gift te beletten. De Schrifture leert ons, dat alle gewas, kruyt, boomen, &c. waeren geschaepen, eer oyt Son, Maen, oft Sterren waeren. Item dat sy groeyden, en saet hadden, 't welck oversulcks niet en is verbonden aen 't gesternte, soo ons de Sterren-bedieders geerne souden wijsmaken; en in so ver alle saet bestaet uyt sijn eygen wesen, en niet uyt der sterren invloet, waerom en sal oock het pest-saet niet mogen bestaen uyt een sadelijcke, en eygen kracht: naedemael elck ding, dat ter werelt voortkomt, 't zy goet, oft quaet, is sijnen oorsprong aen sijnen sade schuldigh. Immers soo den hemel als toornigen vader, onse misdaeden opteeckent, ons schiet, verwont, en soo jammerlijck straft; soo is hy eenen afgodt, ten minsten een gevoelendt dier, 't welck Godts en der straffende Engelen ampt aenneemt. Maer soo de sonde een niet is, bestaende gansch in de affscheydinge onses wils van de ongeschaepen wil, hoe sal desen schutter tot in den hemel eenen niet voelen? hoe sal hy door eenen niet beweeght, oft besmet worden? wordt hy over ons misdaet tot straffe aengehitst; soo soude hy noch ongelijck veel toorniger zijn, gewaer wordende dat den mensch hem nae doet, als een sim, in 't pest-maecken, 't zy door gevaer oft andersins. Dat den mensch hem sijn gebiedt ontweldight, en sijn ampt onderkruypt. Item soo moeten ten gronde vallen, alle voorseggingen en voorkondigen der sterren, die uyt haeren geschickten loop voorseydt worden: aengesien onse sonden geen ordentelijck geschickten dagh, tal, noch maet en hebben, de welcke de sterren mochten ten bestemden dage voor beteeckenen, mits hangende uyt den vrydom onses wils. Noch Mars, noch Saturnus, met hare verdichte boosheden, en sullen ons geen gift maecken, dan wel alleen onse sonden, die noch de sterren en konnen voorweten, noch haer loop en kan die niet verkondigen; noch de Astrologen die voorsien. En hoe sal doch onse boosheydt meer en eer Saturnum oft Martem aenlocken, om

ons.

ons te ſtraffen, dan de maene, naerdemael die veel milioenen mijlen verder van ons zijn, dan de maen en is; en ſoo eenigh licht ons peſtigh waer, het ſoude de maen weſen, en niet Saturnus ofte Mars. Want Godt en ſchijnt maer twee groote lichten in den hemel geſchaepen te hebben tot het beſtieren des wereldts; het eene voor den dagh, en het ander voor den nacht. Item, komt de peſt ons over by ſtraffe der hemelen, oft Engelen dieſe beroeren, ſoo en is 'er allesins geen naeturelijcke peſt, en vallen de wetten der Geneſers overhoop, ſoo dickwils herſchreven tot preſervativen. Hoe ſal den hemel de peſt verkondigen, oft verkondigen de ſonde eer ſy is? hoe ſal hy de peſt eer veroorſaecken, dan verkondigen, naedemael de Schrifture hem toegeeft het verkondigen, en niet het veroorſaecken, het welcke naer de ſonde ſoude weſen, en het verkondigen ontnemende! Immers ſoo de peſt uyt den hemel als ſtraffe quam, ſoo ſoude hy miſlucken en faelen, ſoo dickwils hy een kindt, een godtvreſendt, en deughdelijck menſche met de peſt ſoude ſlaen; een rechtveerdige ſtadt, dorp oft huys-geſin, en ſoude noyt peſt bekomen, het moeſten alle Zodomen en Gomorrhen zijn. Godt ſoude eenen quaden Rechter geſtelt hebben, die den goeden voor den quaden ſoude ſtraffen, en voor onbedreven ſonden. Soo de peſt ons uyt de hemelſche lichten quam, dat moeſt op een ſeer korten tijdt weſen, niet mogende haer boos aenſien lanckduerigh weſen; en het ſoude eenige plaetſen der locht moeten toegeſchickt worden, van waer het met den eerſten windt ſoude wech waeyen, en door den eerſten regen uytgewaſſen worden, en dus ſouden de ſteden geſtraft worden, die het minſt geſondight hadden. In alles ſoude de voorſichtigheyt der ſtraffende hemelen te kort gedaen worden. 't En is niet ſelden gebeurt, dat een groote ſterfte by een menſch is begonnen, dus en ſoude den hemel niemant ſchieten, dan dien eerſten, overmits de behalijkheyt van den eenen aen den anderen, niet uyt den hemel en wort geſchoten; dus ſal des hemels toorn

om eens menschen sonde wesen, die oock ter avonturen niet al te boos is, oft treffen misschien den ontschuldigen: sijn gift sal over hondert duysent mijlen verre nederkomen, om dien eenen te treffen. Hier staet hen toe ons te bewijsen, hoe een pest-gift van hemelschen oorspronck niet en is in gedaente, gesteltenis, en gesl chte, verscheyden van het gift, 't welck oft by vreese, oft by besmette locht gehaelt wort; ter avontuere sal van twee soo verscheyden vaders, een selve kint in geslachte geboren worden: sal den dagh die ons uyt den hemel schijnt, van eender geslachte met het licht eener keerse wesen? De Heere seght, dat hy de medecijne van de aerde geschapen heeft, en soude hy de sieckten ons van de hooge hemelen senden? ick vreese dat de medicijnen te gebreckelijck, te swack souden vallen, tegen soo grooten, soo geweldigen, en van soo verre treffenden vyant; deshalven mochte iemant twijffelen, dat den Schepper, in het maecken der medicijnen uyt de aerde, soude gedwaelt hebben. Eyndelijck, ick en kenne de hemelen geensins voor pest-maeckers, noch oock in de Goddelijcke pest-straffe; 't Boeck der Koningen en der Openbaringen leggen dat ampt den Engelen toe; 't en is ons niet geoorloft daer af te wijcken. Soo wy maer aen de ooren, ocxselen en lassen by den hemel verwont en worden, soo sullen de menighte der pesten in andere leden, of geen pesten wesen, oft van andere geslachten en andere oorsaken, dan die uyt den hemel ons toegeschickt wort; en indien sy oock pest zijn, soo wort 'er oprechte pest van andere oorsaecken, dan alleen van den hemel, en voor straffe der sonden; en deshalven is oock te vermoeden, dat overmits andere oorsaecken hare daet wel bekomende sonder hulpe des hemels, dat desen oock ten lesten sal sijn recht verliesen van ons te straffen over de misdaden. Soo de pest een wonde is, soo en is sy geen inwendige sieckte, noch koortse, en te vergeefs beschrijft men inwendige hulpe der sweet-drancken, die met wond-drancken behoorden geheelt te worden: te slecht neemt men eenen sweet-

ſweet-dranck, op dat den Schutter des hemels niet treffe, niet en ſchiete; deſen ſchilt is te ſwack tegens ſulcken Schutter, die van ſoo hooge valt, en over een millioen mijlen ſoo onfeylbaer treft. Voorwaer den kool, klier, bleyn, buyl oft vleck, en zijn de peſt niet, maer ſy zijn haer teecken oft haer vrucht: overſulcks dickwils de peſt eerſt maer nae de doodt en wort geteeckent. Deshalven en ſoude den hemelſchen Schutter geen peſt ſchieten ofte verwonden, dan alleen maer de vrucht der peſt: dien volgens oock ſoo verre het uytwendigh teecken de peſt is, en een wonde van den hemel geſchoten, ſoo ſoude den hemel dickwils te laet komen, om met de peſt iemant te quetſen, die alreede door de peſt overleden was. Dat de kool den peſt niet en is, blijckt door dien, alwaert dat men den kool ſtracks met de huyt afſnede, daerom en waer de peſt niet geneſen, noch den ſiecken buyten gevaer. Een menſch gedurighlijck braeckende, quam te ſterven met veel flaeuwigheden, hadde korts voor de doodt veel ſtramen over de borſt en buyck: open geſneden, bevont men ſijn maegh ontrent haren mondt met een eſchare oft kole, 't welck immers geen uytwendige wonde en was, noch in de drie plaetſen by Paracelſo vermelt. Ambroſius Paré vertelt iet diergelijcke bevonden te hebben; dus weſende dan de peſt binnens lijfs, en van den geeſt des levens gevat (ſoo naermaels ſal geleert worden) volght oock dat ſy geene wonde en zy: des te min oock dat buyle oft klier geen openheyt der huyt en hebben. Te vergeefs dan is den hemel beſchuldight, te vergeefs de vier elementen, ſonderling zijn daer maer drie oft ſes plaetſen, daer de peſt eygen is; want dit getal en rijmt niet op malkanderen, met drie zijnder te luttel, en met ſes te veel voor de vier elementen: en mits Paracelſus, in ſijne wijtloopende boecken van de peſt, die den hemel toeſchrijft, en oock den onreynen geeſten en hexen, ſoo heeft hy vergeten ſijne leere Paramiri, en der drie andere weſens, te weten, *entis naturæ*, *entis veneni*, *& entis realis.* Eyndelijck met groote ſware droomen heeft men groote moeyten.

SESTE

SESTE PAEL.

Tegen de medegaende oorſaecken der Peſt, by den Ouden toegeſchreven.

TOt noch toe is beweſen, dat d'Ouden de voorgaende oorſaken der peſt niet recht getreft en hebben: men ſal oock hier nae toonen, datter geen oorſaecken in de ſieckte en is, die voorgaende genoemt mach weſen, weſende alle voorgaende maer een oorſaeck, en niet oprechte oorſaecken, ſoo in andere plaetſen noch breeder is uytgeleght. Nu nopende de meêgaende, ſy ſtellen die eenighlijck en eygentlijck in de verderffeniſſen oft verrottingen der vier humeuren, die ſy gelooven ſoo in onſe aderen te woonen, als te weſen d'eenige ſtoffen onſer lichamen. Sy laten oock toe dat de verrottingen en omſtenden der Endemia daer veel wichts toe hebben, doch eygentlijck niet om de peſt te maecken, nochtans ſchicken ſy evenwel daer toe alle tegenmiddelen, ſoo ter verhoedinge als ter beteringe der verderffenis dienende, voegende daer toe t'ſamen alle droghten, die ſy in het kruyt-boeck leſen, deſen gewenſchten wederſtant te doen, op dat'er onder de groote menighte iet zy, 't welck helpen mach; weſende deſe onſekerheyt begroot, door dien evenwel het beſte, hooghſte, en uytterſte tegenmiddel, oft hoopancker dat ſy hebben, is te ſchouwen en te vlieden de bevleckte plaetſen, en niet betrouwende op de wetten en beloften haerder konſt, eynden het ongeluckigh gehoorſaemen haerder ſiecken in eenen blaeuwen niet, die te verontſchuldigen ſtaet met ontſchuldingen in onwetentheden. 't Werck der peſt is ſeer heftigh, gaet ſnel toe, 't gift en ruſt niet, en houd geen beſtant noch vrede: aengeſien dan de bedorven ofte verrotte humeuren, die het alrede ſoude weſen, en ſouden weſen als voorgaende veroorſaeckende oorſaecken, niet en mogen wederkomen noch her-

ſtelt worden in hen vorigen en geheelen ſtant ; ſoo en baeten daer geen andere middelen, dan die de ſelve met alle ſnelheydt uyt het lijf ruymen ; dien volgende ſouden haere purgatien en aderlatinge het hooft-ſtuck weſen, nochtans mits de ſelve in de peſt ſchaedelijck zijn bevonden, ſoo valt oock de wet om leegh, die de bedorven humeuren in de peſt invoert ; ſoo dan oock de humeuren, ſtaende in het bedorven worden der peſt, eenige oorſaecken waren, ſoo moeſten ſy een vaſt middel voorgewent hebben, 't welck ſtracks alle bederffeniſſe belette, en dit is tot noch toe vergeten gebleven. Maer dewijl de peſt ſoo ſnel is, dat ſoo haeſt men die gewaer wort, alreede de bederffeniſſe binnen is, en uyt het lichaem roockt, ſoo ſouden de humeuren bedorven zijn, eer ſy bedorven ſoude weſen. Fernelius heeft den a. b. de rerum cauſis genoeg beweſen, dat de peſt niet en komt uyt voorgaende verrottingen, noch ontſtelteniſſen des weders ; des heeft hy wijſer geweeſt dan alle ſijne voorſaeten. In alle recepten tegen de verderffeniſſe, heb ick weynigh trooſt gevonden,namentlijck het theriakel (weſende het voornaemſte) heeft dry deelen honighs, tot een wicht der kruyden,die welcke veel, verſcheyden, oneenſaem in krachten, dor, hert geſloten, verandert, verſoden met den honigh, en noch te verduwen ſtaende by een ſlappe vergifte maegh, geven my kleyne hulpe en luttel trooſt, om onſen geeſt des levens te veſtigen, na wiens afſcheyt ons de verderffeniſſe ſtracks aenvangt. De koecxkens der viperen, geſoden te Venetien, naer het beſchrijven Galeni, zijn krachteloos, onder het verſieden vervlogen, in het vleeſchſop uytgemergelt, en in het droogen te niet gedaen. Immers niet alleen en hebben onſe voorſaten niet genoemt, welcken van de humeuren in de peſt verderft ; maer oock noch niet hoedanigh deſe bederffenis der humeuren is, die ſomtijts in weynigh ſtonden begint en vermoort ; op dat men de giſſinge in 't verhoeden en heelen daer na hadde mogen ſtieren : ſulcks dat het ſchijnt, dat ſy daer na geraetſlaeght hebben, te vrden zijnde geſeght

te hebben. De peſt is een verrottinge en verderffenis der humeuren, ſpreeckende meer van het volgende effect, dan van de oorſaecken: even als oft ſy geſeyt hadden, de peſt is een behaelijcke ſieckte, ſpruytende uyt ongeſteltheydt onſes lichaems. Voorwaer tot ſulcke wetentheyt en hoeftmen niet veel letteren, de Landt-luyden ſeggen wel ſoo veel.

SEVENDE PAEL.

Bedeelinge der Peſten.

PAracelſus is in ſijn Paramirum beeſigh, om te betoonen dat alle ſieckten, geene uytgeſondert, zijn vijfderley in oorſpronck, in weſen en geſlacht: moetende daerom by vijfderley beſondere zeden en middelen geneſen worden; d'eerſte noemt hy *ens naturale*, naturelijck en oorſpronckelijck komende uyt het gewas der elementen. Deſe peſt heeft hy in ſijn andere boeken van de peſt uytgeſloten; ſoo men hier acht op het gene hy elders ſeght, de naturelijcke peſt vierderhande te weſen, volgens de vier elementen, ſoo ſal het *ens naturale* by hem in vieren moeten geſcheurt weſen: d'ander noemt hy *ens aſtrale*, als uyt den geſterrenden hemel voortvloeyende. In ſijne boecken *de Peſte, Peſtilitate, de Peſte cum additionibus*, &c. ſpreeckt hy alleenelijck van deſe, en vergeet alle andere: het derde uyt eenig gift, genoemt *ens veneni*, als oft het gift iet buyten, bezijden, oft boven nature was: het vierde *ens ſpiritale*, by medewerckende geeſten, ſoo wel der duyvelen, geſpoocken, als hexen, vyantwerck, en vloecken der wanhopigen: en het leſte komende boven nature, en ſonder middel uyt de verbolgentheyt Godts, noemt hy *ens fidelium*, of *deale*. In ſijne wijtloopige boecken der peſt vergeet hy deſe peſten; 't is waer dat hy in het minſte niet en volght deſe bedeelinge in ſijne boecken, *de Peſte*, *Peſtilitate*, *additionibus*, &c. ter avonture dat ſy anders zijn in tijde, dan ſijn

Para-

Paramirum. Mijns halven soo voren bewesen is, ick en aenveerde het *ens astrale* niet, 't welck nochtans Paracelsus met alle andere Schrijvers gemeen maecken over alle pest, die oorspronckelijck begint, als mede door dien de naturelijcke pest een gift is, soo moet *ens veneni* met het *ens naturæ* over een komen: insgelijcks dewijl de pest eenen besonderen vreemden handel voert, afgescheyden van alle andere sieckten, waer in 't gepeys sijne macht heeft, en dat de boose geesten in de toveryen bynae in de voegen wercken, soo ons beschroomt gepeys in de pest: en dat nootwendigh aller duyvelen werck onder der natueren bandt is, hoewel het schijnt buyten de schreef te lopen, even als de pest, uytlopigh, buyten den drift van alle andere sieckten is; soo is 't dat wy het *ens spirituum* onder het *ens naturæ* in desen bedwingen, en onderscheyden maer tweederhande pesten, d'eene wesende de Goddelijcke straffe oft versoeckinge, straffe voor den boosen, en versoeckinge den rechtvaerdigen toegeschickt. Wy kennen dese, doch van haer en hebben wy niet meer te seggen, dan bevelen die Godt onsen goeden Vader, niet mogende onse smalheyt het minste sijner diepigheden omvangen: sullen ons vergenoegen te handelen alleen van de andere pest, *entis naturæ*.

ACHTSTE PAEL.

Bereydinge ter kennisse van d'oprechte oorsaecken der Pest.

GEbleecken zijnde de vergetentheydt in het ondervinden der rechte oorsaecken van de pest, soo blijve ick verbonden de selve beter te leeren, soude ick met redenen de voorsaeten wederleyt hebben. Ick sal dan mijne ervarentheden verklaren, d'oorsaecken der pest, hare verscheyde zeden in 't worden, hare vreemtheden in 't wesen, behoetselen en hulpen, soo voren

geſeght is, wy en kennen maer twee oorſaecken der naturelijcke dingen, ſonder meer, te weten, de ſtoffe, en den inwendigen maecker oft zaet. Voor de ſtoffe van peſt, en noeme ick niet een onbeſcheyden ſtoffe met Ariſtoteles, die noyt en was, noch weſen en kan: dan nemende de ſtoffe niet als ſtoffe, maer als ſtoffe der peſt, ſoo moeten ſy een opſicht hebben tot den werck-meeſter: de ſtoffe dan is een locht, die een beſonder gift der peſt, als haren werck-meeſter en zaet draeght, ſulcks dat den werck-meeſter en locht van malkanderen ſcheydbaer zijn; de ſtoffe wordt by wijlen van buyten in den menſch gebracht, volkomentlijck vergift door eenen anderen peſtigen menſche, oft ſonder volkomen gift wort uyt eenen aerts chaos ingebrocht, ontfangende haer leſte volmaecktheyt binnen ons, en ſomtijdts wort gantſchelijck binnen ons geboren, en tot volkomen boosheyt gebrocht: want d'eerſte menſchen ſonder uytwendige oorſaecken, en in geſonde tijden, en krijgen immers de peſt niet by behaelijckheden: en om beter de ſtoffe en zetel der peſt te begrijpen, ſoo moet men weder in 't gedacht roepen, het gene voren geſeght is, dat onſe eerſte verduwinge verſtoot veel uytworps ter dermen af, 't welck men eygentlijck dreck noemt; en ſoo daer iet van dien, 't zy in de maegh oft dermen, blijft kleven, oft wort opgedrongen en opgetogen in de eerſte aderen, den ſelven is dan het meeſtendeel oorſaecke der colijcken, doorloopen en gebreecken der dermen, ſulcks dat in het eerſte rijck d'eenige oorſaeck der ſieckten komt uyt den dreck van die verduwinge; maer alſoo in de tweede verduwinge de pis den dreck is, is ſy eerſt waeterigh wit, en tot haer groot gebruyck en noot, wordt 'er eenen dunnen geelen dreck op getrocken, die de piſſe verwt: ſoo is 't oock noodig dat deſen geelen dreck, voldaen hebbende aen ſijne beſtellinge, hem ſcheyde met de pis uyt het lijf, anderſins veroorſaeckt hy alle koortſen. Deshalven ſiet men dat de wey, oft waeter, 't welck op 't goet bloedt drijft, en met het bloedt in de aderen vermengt

mengt is, in haer stoffe is pis: nochtans sonder de voorschreven verwe, oft des soo weynigh, dat het een met 'et ander wel mach door-sweeten. Andersins, soo der voorseyde geele verwen daer te veel blijft, maeckt veelderhande sieckten in het tweede rijck beneffens de koorts, als zijn rasernyen, swindel, doodt-slaep, geel-sucht, waeter-sucht, geswellen, gesweeren, en open seeren, &c. 't welck geen wonder en is, mits het eenen uytworp is, dien rijcke onnut, en onaengenaem. Dit was den tarter des tweeden rijcks, dien wy oock met eygen naeme dreck noemen. Maer in 't derde rijck en is geenen dreck der voorgaender verduwingen: dan alle dreck wordt eerst sorghvuldighlijck uytgescheyden. Doch alsoo alle verduwinge haren uytworp heeft, soo wordt daer oock lichtelijck, in plaets van dreck, een ding, tot noch toe sonder naem, geboren, 't welck wy hier by gedooge bloet-tarter sullen noemen; wesende een gebreck van goede huyshoudinge: eenen dreck, niet die ongescheyden is; maer die van goet sap in quaet verandert wordt, en lichtelijck is verstooten, 't zy door verlaetinge, verstootinge, en verbanninge Archei, te weten, uyt eygen gebreck, en ongeschicktheydt Archei, oft 't zy door eenen vremden, oft geweldigen indruck; en 't zy desen bloedt-tarter komt by den eenen, oft den anderen middel, zijt indachtigh, dat hy heeft ontfangen den derden heve des bloets, waer door hy niet minder, als alle 't goet bloedt, door de sweet-gaeten gansch mach verroocken, sonder eenigh geronnen lichaem nae hem te laeten. Hier door sien wy seer harde gommen, oft uytwassen op de gebeenten, weder gansch verdwijnen ten velle uytwaert. En hoewel den bloet-tarter gewoonelijck desen heve des bloedts houd, soo wanneer hy maer enckelijck door een verstooting wordt uyt de gemeynschap des levens verstooten, en afgescheyden: nochtans oock niet selden en wordt hy door stercke invallen en indrucken soo ontvreemt, en der ganscher menschelijcke goetheyt soo onterft, dat hy niet alleen en vergaet tot roock, (soo men bevindt in 't krijt des fle-

 rezijns

rezijns uytwassen, &c.) maer treckt oock eenen giftigen aert aen, niet te vreden zijnde, sich selven onnut en boos te maecken, maer daer-en-boven oock het lidt, daer hy ontfangen is, te bederven, en door sijne boosheyt te verdeessemen; als in beyde de kreeften, doot-vier, kole, peft, &c. en hoewel wy dit ongenaemt ding bloedt-tarter noemen, om niet te schijnen alle woorden der Schrijvers te verwerpen, soo en is 't daerom niet noodigh, dat hy, nae 't voorhouden des tarters, altijdt in een vast hart lichaem runt. Neen voorwaer, 't is genoegh dat wy voor den dreck des derden rijcks den naem van bloedt-tarter toelaeten, sonder de versierde eygenschappen des tarters (die 'er noyt en was, noch in ons en waeren) toe te staen; maer alsoo, wanneer, en soo menighmael het levende voedtsel des derden rijcks niet en raeckt tot sijn eygen bestelteniſſe, maer wordt verkeert van sijn eynden; soo verstaet, dat 'er eenen bloedt-tarter wesentlijck geboren is: al eveneens wesende, 't zy hy dick oft dun, hart oft weeck, soet oft scherp zy; als naementlijck van hem komende alle opene seeren, alle etter, lidt-water, &c. volgens den aert des ontfangenen indrucks. Item, hier uyt soo komt alle lamheyt, krimpen der zenuwen, onversienige doodt, &c. In desen wegh is al te seer te verwonderen d'onachtsaemheydt der Scholen, de welcke tot noch toe noyt soo veel en hebben betracht, dat sy dit ding in kenniſſe souden nemen, en eenen eygen naem gegeven hebben; sy hebben hen met vrede te rusten geleydt, alle sieckten toeschrijvende de vier complexen, en vier humeuren; de welcke doch beyde maer eenen droom zijn, als zijn *epicycli*, *eccontrici*, &c. en of 'er schoon vier humeuren waren, uyt wiens versaeminge de stoffe des bloedts bestonde; doch wanneer het bloedt geen bloedt meer en is, maer verandert in een levenden sadelijcken slijm, 't welck alle leden in 't besonder, en op 't naeste voedt, en wasdom geeft: dan en is 't bloedt immers niet meer de vier humeuren, noch eenige van de vier: die nu ten minsten souden behooren verwesent en vergeten te

zijn:

zijn: gelijck wijn, bier, waeter, en consommaet van vleesch in eene maeltijdt gedroncken, en bloedt geworden zijnde, en is niet meer de vermengelinge van vieren, noch een van die vieren, dan bloet; soo oock, al waer bloedt, noch bloet zijnde, de vier humeuren geweest, immers nu verwesent in een homogenial saedelijck slijm, en is 't geen vier humeuren versaeminge, noch de gebreecken, die in 't voorseyde slijm mogen toerijsen, en zijn noch in 't wesen, noch in 't genesen voor vier humeurische sieckten te reeckenen; niet mogende beter te rugge gaen in vier humeuren, dan het bloedt weder vergaet tot wijn, bier, waeter, en consommaet. Dit is voorwaer een groote blintheyt, waer door ten minsten een derde-part aller sieckten tot noch toe is onbekent gebleven, en by raedtslaegen genesen. Hier blijckt oock hoe in onse huyshoudinge drie verduwingen, en drie verscheyden drecken worden: d'eerste twee, als eenighsins vreemt, en t'onpas wederhouden; maer den derden binnen ons gemaeckt uyt den goeden, als eenen bastaert Archei, oft bedorven by gewelt, en dwing-kracht. Dus en is 't oock niet te verwonderen, dat de vierkonst hedensdaeghs ettelijcke dingen soo hoogh heeft veradelt, die elck in 't besonder alle drie de voorseyde drecken vermogen wegh te nemen: en dat oock volgelijck, een ding alle sieckten mach heelen: overmits alle sieckten *entis*, *& mentis*, komende oorspronckelijck uyt eenige van de voorseyde drie drecken, behoudelijck die in 't gebreck der maecksel staen; als onnoselheydt, blintheydt, doofheyt van geboorte; item een afgehouwen hant, de gescheurtheyt, &c. als mede uytgenomen de sieckten, die by duyvels nijdt, en toovery ons overdrongen worden; uyt reden, dat de selve eygentlijck, noch eerstelijck niet en vervangen 't lijf, veel minder d'overtolligheden des selfs, dan alleen den geest des levens, onsen Archeum; de welcke wesende door het geheele lijf, als een schaduwe eens menschen, oft een gedaente des menschen verdeelt, en worden gequetst, gekrompen, verlamt, oft verdraeyt

in

in eenigh lidt, ſtracks lijdt het lidt oock de ſelve toevallen. Want wat den geeſt lijdt, moet oock ſijn lijf lijden: maer daerom niet, wat het lichaem lijdt, moet den geeſt oock 't ſelve lijden. 't Is anders, want 't gene 't lijf door ſieckten lijdt, den geeſt voelt, en deshalven dit voelen is hem een lijden, doch en wordt niet verkrompen, noch vermengt, ten zy het lijden ten uyttersten klimt, tot op de wortel des levens, ſoo voren is geſeydt van de booſte der colijcken; item ſommiger giften, en buyckloſſingen gewelt, &c. Anderſins een verkrompen, oft afgehouwen lidt, en veroorſaeckt niet dat daerom een volkomen kint van leden geboren wordt. Om de verſcheydentheyt te beter te begrijpen, ſiet eenen lammen tot voorworp; ſijn lamheyt is, door dien een oft meer zenuwen verſtopt zijn, ſulcks dat den roerenden geeſt Archeus daer door niet en dwaeyt. Maer een betooverden lammen menſch en heeft geen verſtoptheyt ſijnder zenuwen, dan den booſen geeſt ſtelt een verſtoptheyt in 't licht des levens in de leden des geeſt Archei, waer af het lijvelijck lidt is verlamt: waerom oock alle tegen-middel, 't welck dient tot ontſtoppinge der zenuwen, 't zy inwendigh, oft uytwendigh, als ſalven, baden, &c. is al te vergeefs. De ſieckten die by grooten indruck, en veel lijdens, den geeſt des levens eenighſins hebben verhindert, en in ſijne krachten verſwackt, oft een quaede genegentheyt daer in geconſenteert; maecken oock in de wortel des geeſts alſulcken ontſteltheyt, dat ſy erf-ſieckten in de geboorten overſetten: doch hebben altijdt eenigh lichaem, waer in ſy eygentlijck gehuyſt zijn; en daer in verſcheyden, en kenbaer van de gebreecken door toverye gedaen: door dien deſe noyt meer dan den geeſt en bewoonen, overſulcks alle haer tegen-middel, 't welck het lijf aenſiet, is baeteloos; en ſoo wat middel den geeſt des levens aenraeckt, is met voller kracht in deſen dienſtigh. Tot byſpel, eenen arm uyt de koot ſtaende by tooverye, wordt weder in de koot gebrocht, ſonder des meeſters handt, mits innemende een vluchtige verwe uyt het roo-
de

de korael getrocken: doch mach den duyvel binnen korte daegen den arm weder uyt de koot ſtellen als voren, ten zy daer ander verhoedenis bygevoeght worde. Maer dewijl diergelijcke hoogh-gebruyckte middelen, noch heden ſelden gevonden, oft qualijck bereyt worden, en veel roem-bedriegers omloopen; ſoo loopt men in deſen uyterſten noot tot miraculeuſe geneſingen: deshalven gewijde waeteren, ſout, broot, was, palm, &c. helpen ſtracks, ſoo ver den booſen tegenwoordighlijck den Archeum verlet houdt, oft verkrompen, als niet lijden mogende de krachten der zegeningen, in de voorſeyde dingen geknoopt, en binnen gebrocht: hy vliedt, en dus laet hy den Archeum, en ſijn lidt in vreden; en komt niet graegh weder, daer hy dus gehandelt wordt tot ſijnder misachtinge; maer ſoo wanneer den booſen daer niet meer tegenwoordigh en is, noch hy het roer op die vaert niet en houdt, dan heeft 'er der hexen middel toegemaeckt, die in ſijn plaets het werck nae hem doet, als dan helpen ſelden de voorſeyde geſegende middelen; dan ſoo moet alle boven-natuerelijcke hulpe beſtaen door de enckele kracht des naems, voor den welcken alle geeſten buygen, ſoo wel der aertſche hexen, als der helſche vyanden. Daer is de toelaetinge Godts tot ſijnder glorien, om ſonder geſchapen toemiddel door louter wonderteeckenen, ſijnen naem te doen ontſien van de booſen, en te aenbidden by ſijne Heyligen. Weder vallende op onſen bloet-tarter, als moetende weſen den ſetel, daer in de ſtoffe der peſt geboren wordt, en woont: ſoo weet, dat ſoo haeſt de derde verduwinge eenigh hinder aenkomt, dan het zy eenigh gepeyns van toorn, ſchrick, oft droefheyt; 't zy dat 'er eenigh middel-leven overweldight den Archeum der leden, oft 't zy eenigh uyterlijck ontmoeten, 't welck anderſins queтſt, oft verhindert de derde verduwinge, ſtracks wordt 'er in de menſch een verſtooten ſap, 't welck tot geſwel, open ſeere, oft tot eenig ander oproer, tot eenen bloet-tarter wort verſtooten. Wie is 'er die noyt verſocht en heeft, oft een ſpijt, een droeve tijdinge, en

 beneemt

beneemt ſtracks den eet-luſt! maeckt traenen! doet ſuchten! dan wordt ter maege een pack gevoelt,'t welck uyt het gekoockte voedtſel der maege daer light verlaeten en verſtooten door den Archeum: jae 't gepeyns van eenigh walgigh ding, aen menigen de walge en het braecken veroorſaeckt. Den bloet-tarter dan afgeſcheyden zijnde, wort als het braken van een hont, ons vyant, en als vyant, oock door onſen Archeum aengeſien; en alſoo den hont ſijn braken moet beſterven, ſoo moet den bloet-tarter ruymen, en te niet gaen, ſouder geſontheyt volgen. Uyt reden, dat 't gene onſen Archeus eens verlaet, en neemt hy noyt weder aen, noch en maeckt noyt vrede, (merckt hier hoe de wraeck-gierigheyt der nature is ingewortelt,) noch oock den bloet-tarter en is niet meer onderdaen de wetten des levens: en hy doet ſijnen inval des te ſtraffer, hoe hy de ſtoffe onſes levens naeder is geweeſt; hy is een huys-dief, hem zijn de ſchatten, en de wegen bekent. Hoe haeſt vermoorden ons weynigh druppelen etters! hoe boos wordt een drupken bloedt-tarters in alle geſweeren! wat felheydt grijpt hy aen, ſoo haeſt hy buyten de betaemelijcke wetten der onderdaenigheydt is gevallen! ten is dan niet onbillick, dat de booſte der ſieckten haeren ſetel ſoo nae 't leven in den bloedt-tarter geſet heeft. Dus dan de peſt vangt een verbont aen met deſen onſen vyant, by ſoo ver hy daer alreede is: en indien ſy die niet en vint, ſoo is ſy genoeghſaem om dien ſetel ſtracks te maecken nae luſt haers gifts. En alſoo beweſen is, dat den bloedt-tarter ganſch mach wegh-roocken, ſoo is de ſelve eygenſchap d'eenige hoop der geneſinge der peſte, en dat alleenelijck door ſweeten. Sulcks dat hoewel den bloedt-tarter gekomen zy tot buylen, klieren, &c. nochtans door het ſweet ganſch mach wegh-roocken; ſoo lang de peſt ſtaet in de bloedt-tarter, en niet en heeft vervangen eenigh vaſt lidt, ſoo ſy anderſins inwendighlijck is gewoon te doen, en dat korts voor de doodt. Hier is noch te mercken het onderſcheyt van het wegh-roocken, en het ſweet; zijnde het eerſte het we-

ſen

ſen en de ſtoffe des voedtſels, oft verſtooten bloedt-tarters: daer het ſweet maer en is het waeter des bloets, 't welck den voorſeyden heve niet en heeft, noch oock en behoeft, en dewijl den doorroock des bloedts geſtaedelijck ſonder ophouden geſchiet, oock ſonder ſweet: en dat het ſweet eygentlijck afwaſt, ſoo en is het door-roocken niet genoeghſaem in de peſt, maer daer-en-boven, het uytwaſſende ſweet moet gedreven worden, om terwijle dat den peſtigen bloedt-tarter door-roockt, ſijns gifts boosheyt wordt voor een deel afgewaſſen by het ſweet. Hier blijckt de reden dat veel maegh-ſieckten noch door braecken, noch door afgang, dan alleen door ſweeten volkomentlijck worden geneſen, als ſittende in de bloedt-tarter der maege, dat is, in 't levende ſap; daer ſy, als door de derde verduwinge, mede gevoedt wordt, 't welck door ongerijmtheyt wordt ontaert, en in eenen bloedt-tarter verkeert. Dus dat de peſt oock niet ſelden in de maegh en wordt bevonden, ſonderlinge die door ſtercke beroerte den menſch overkomt; overmits (ſoo elders wordt beweſen) onſe gebeeltteniſſe ſterckelijck onſe maege ontſtelt.

NEGENDE PAEL.

Uytloop ter oorſaecke des bloedt-tarters.

HOewel dat in 't flerezijn, en andere quaelen, den bloedt-tarter in een ſlijmige gedaente verſchijnt, nochtans en is hy noch ſlijm der maege, noch ſnot, der herſſenen dreck, 't welck ſonder aert des bloedts, en bloet-tarters, is ſtaende; gelijck oock niet het bloet van 't vee, hoewel het root zy, daerom geen menſchen bloet en is; maer heeft geſlachts verſcheydentheyt in elcken geſlachte des vees. 't Is ons hier genoegh, dat de ſlijmen voorſeyt, zijn dagelijckſche drecken der naturelijcke verduwingen: daer den bloedt-tarter een misgewas is, en een

broetſel onſer quaede huys-houdinge. Wy en kennen petuite, noch pippe, noch phlegme, noch bilem, noch melancoliam, als deelen des bloedts. En niet tegenſtaende dat het bloet ſoo haeſt als het uyt de ader is, aenvangt te rotten, ſich ſcheydt, en ſomtijdts waeter op geeft, en bewijſt verſcheyden gronden, nochtans 't ſelve waeter en is daerom noch bilis, noch galle, noch en heeft geen bitterheyt, dan is een ongeſcheyden waeter, 't welck van het meeſtendeel des pis-ſouts is berooft, en ſtaet ſonder de pis-verwe, (ſoo het by der diſtillatien onderſoeck ons is gebleecken,) gebleven in 't bloedt tot ſonderlingen nut, ſoo voren is geleert geweeſt. Sulcks dat het voorſeyde waeter des bloets niet en is van den inhoudt des bloedts: maer het bloedt ganſch ongehorigh, en niet beſtaende, niet meer dan eenen waegen en is van de ſtoffe des menſchen, dien hy voert. 't Is al te jammerlijcken ſaecke, dat alle voorgaende eeuwen dit water noyt gekent, noch noyt geſmaeckt en hebben: dan hebben, als blinden, malkanderen nae geratelt, veel onnutte droomen onderteeckent, dienende tot verderffeniſſe, en niet tot ſtichtinge der geſontheyt. Doncker marcyt bloedt en is daerom geen melancolie. De Mooren hebben 't bloet vaſt bruyn-root, ſelden waeter daer op; lijden veel van gramſchap, noyt door melancolie. Eenen bleeck-blonden menſch heeft dun bleeck-root bloet, niet uyt de phlegme, dan uyt het middel-leven ſijns geſlachts, volgende den aert ſijns werck-meeſters. Onſe naburige boeren van oudt herkomen doen hen jaerlijcks den anderen Pincxteren dagh laeten. Ick heb 't bloedt van over de vier hondert boeren laeten vergaederen, de welcke allegaeder volkomen geſont zijnde, gaeven nochtans veel verſcheydentheden des bloedts. Ick begon te belacchen d'oordeelen over het gelaeten bloedt; 't welck indien het waeterigh, wit, ſlijmigh, oft bruyn-root is, vinden ſtracks het overtolligh ſieckelijck humeur: waer op de kenniſſe volght, hoedaenigh humeur ſy door den afgang moeten ſcheyden, en jaegen,
hoewel

hoewel sy ondertusschen beter weten, dat den rabarbre, gutta gamma, scammonea, &c. oock geel rot waeter door den stoel drijft, van de gene die sy het alder melancolijckste, oft phlegmatijckste oordeelen: insgelijcks dat coloquint veel slijms drijft, oock van de melancolijckste en belieuste lichamen, sulcks dat sy wel weten, oock sonder kennisse der complexien, en sonder 't bloedt gesien te hebben, hoedanigh den dreck wesen sal, die sy willen maecken; waer uyt volgen vier dingen, het eerste, dat is het werck der gegeven drooghte, en geensins van de humeuren, 't welck sy voorbeelden: het ander, dat overmits de drooghten, den gesonden oock evengelijck als den siecken, den buyck doet lossen, en in de selve gedaente des humeurs: dat dit werck niet en is een suyveringe oft purgatie, maer een besmettinge des raeuwen bloedts tot dusdaenige verrottinge; het derde, dat volgens het boeck *de natura humana*, *Hippocrati* qualijck toegeschreven, en 't welck men in de Scholen voorhout, elck van die droogen, gegeven een weynigh boven de verdragelijcke maete, den mensch doodt, 't welck oock niemant en loochent: dus dat dese lieve purgatie niet en is by verkiesinge van eenigh humeur, maer wel een gift, wiens eygenschap is, des menschen goet bloet te verrotten en te verderven, onder 't decksel van den schoonen naem purgatie, de welcke alleen moet dus genoemt wesen, die alleen eenen siecken, en geensins een gesondt lijf, ten uytworpe drijft: het vierde, dat het oock niet te verwonderen en staet, dat hoewel men uyt het bloedt het humeur gekent heeft, en het selve door den dranck ten stoele zy verbannen; dat eylacen evenwel voor het meestendeel de sieckten noch in hen vorigen stant blijven, niet dervende de meesters de lichaemen daerom ten stoelganck drijven, terwijlen de sieckten noch nieuw, en den siecken noch stercker is; maer alleen naer de koockinge der sieckten, en soo wanneer sy alreede teekenen van voorseeckere hope der beternisse hebben, op dat haere suyveringe hare eere niet en verliese. En dewijl 'er buyten la-

ten, en dusdaenige suyveringe luttel by hen te doen staet, soo op dat sy souden schijnen ondertusschen iet te doen,'t welck het gelt verdient, geven *minorativa*, dat zijn purgatien, die de stoffe der sieckten niet grondelijck wech en nemen, dan alleen de selve minderen; maer siende dat het gelaten bloedt ten besten niet geronnen en is, vinden sy daer groote verrottinge in te beschuldigen: sy krijgen gelt, en den siecken somtijts gesontheyt, behoudende eene wetenschap deser konsten des bloedts oordeels, die in weynigh regulen geleert wordt, met de welcke ick niet gerust zijnde, beklaegde ick mijnen verloren tijt en arbeyt; my rouwde dat ick,een Edelman wesende, mijn verkiesing in de Genees-konst gedaen hadde, waer in alle geboeften en schuym der menschen hadden mogen een inval doen, overmits in het bestaen der proeve bynae elcken ongeleerde den geleerden geleeck. Ick besluyte hier uyt, dat de teeckenen den verkorenen alleen sullen volgen, en dat d'ingeestinge Godts alleen het verstandt geeft. Ick liet af, en ick en wilde niet meer hooren van eenige boecken; maer hoewel de natuer met een vorck uytgejaeght wort, soo komt sy altijdt weder: dus vong ick weder aen te distilleeren (overmits ick in alle boecken maer den koeckoeck-sang en vont) verscheyde bloeden, waer door ick niet alleen en vont het ontsluyten des bloedts, maer oock sijnen inhout, en daer-en-boven een hemelsche gesteltenisse, dienende tot verscheyden sieckten en wonderdaden: die niet voorder hier te openen en staen, genoegh wesende hier betoont te hebben, dat by de distillatie des bloedts, 't zy het versch, ofte by tijden verrot zy, veel sieckten niet alleen genesen, maer oock bekent worden, beter en seeckerder, dan uyt der pissen distillatie, en alle andere teeckenen, die sy *Diagnostica Pathologiæ* noemen, overmits dese alle t'saemen niet en vermogen eenen leeraer te maecken, maer wel eenen leer-jongen, die niet den siecken, maer van de siecken komt leeren; sulcks dat het geen wonder en is, dat alle onse leeraers ons heymelijck bekennen en beklaegen,

klaegen, dat ſy ſoo weynigh waerſchouwens uyt de pis, pols en bloet hebben; ondertuſſchen docht my altijdt, dat het was een onbedacht gepeys eener onſuyverer ziele, den menſch liever te noemen uyt den naem van eenigen dreck en vuyligheyt, te weſen phlegmatijck, bilieux, oft melancolijck (de welcke ſy ſelve bekennen, dat het naemen des drecks zijn) dan uyt de inwendige krachten, die hem het leven onderhouden, en indien ſy 's menſchen eygendom en gedaente vergeten hebben, het welck beſtaet in te weſen het beeldt des Alderhooghſten, immers en mochten ſy den menſch naer ſijne drecken niet noemen. Hier wederom en mach ick niet laeten voorby gaen ſonder verwonderen, dat d'oorſaecken en nature van de meeſtendeel der ſieckten in 't beſonder, niet alleen niet en zijn gekent geweeſt, maer oock in 't minſte niet d'eygenſchap van de ſieckten in het gemeen; door dien tot heden toe, in alle Scholen, de ſieckte *diagnoſis* genoemt wordt, een qualiteyt, ſpringende uyt eenige ongetempertheydt, voor ſoo veel ſy is quetſende eenige van onſe naturelijcke wercken: dus hebben ſy alle ſieckten geſtelt *in prædicamento qualitatis*, daer nochtans elcke ſieckte in haer ſelven beſluyt, en heeft het bevang van alle predicamenten: dus en ſtellen wy de ſieckten in geen predicament, maer wel alle predicamenten in elcke ſieckten; want elck een heeft haer ſtoffe, die als eenen vreemden gaſt binnen den menſche gehuyſt is. D'onwetentheyt van dit poinct heeft veroorſaeckt, dat ſy het paert achter de kar geſtelt hebben, en tot heden toe vermeent, dat alle geneſinge in eén qualiteyt beſtont, een *diatheſis* te herſtellen en verbeteren. Sy ſeggen, dat alle ſieckten moeten by tegenſtrijdigen geneſen worden, dat alle tegenſtrijdigen moeten ſtaen onder een geſlacht oft genus, en deshalven weſende de ſieckten een *diatheſis*, ſoo moeſte haer geneſinge oock een *diatheſis* weſen, die moeſten weſen een getempertheyt der ongetemperde complexien; ſulcks dat alle haer gepeys onſinnigh was in den ſchadelijcken droom dusdaniger

gene-

genesinge. Sy lieten hen ondertusschen voorstaen, wat sy uytrichteden in het weghnemen der vuyligheden, dat het selve alleen maer toevalligh was aen de genesinge, als daer door benemende het wesen der sieckten, 't welck de ongetempertheyt is. Sy hebben uyt Galenus vermeent, dat alsoo 't begrijp der oorsaecken (als zijnde de beginselen, door de welcke elck dinck is, en bestaet) verscheyden is van de begrijpen des dings, wiens oorsaecken sy zijn: dat daerom oock insgelijcks d'oorsaecken moesten t'aller tijdt in wesen zijn en blijven, verscheyden van de dingen, die daer uyt oft daer door quaemen. Voorwaer alle naturelijcke Philosophie heeft haer altijdt te seer gemeten naer den voet der konsten, als oft d'oorsaecken in de natuer, eenigh uytwendigh werck-tuygh der konsten waeren, en als oft in de konste der verwandelinge des wesens als mogelijck betracht worde: daerom en hebben sy noyt gekent, dat d'oorsaecken in de natuer, te weten de stoffe en inwendigen werckmeester, t'samen onder hen beyden anders niet en zijn, dan eygentlijcken het gene daer geboren wordt; als mede en hebben niet geweten, dat de geboorte niet en is een gantsch nieuw wesen, maer veel eer een vorderinge, voortvloet en uytkomst des zaets. Sy zijn verleyt door 't seggen Aristoteles, dat 'er geene geboorte en zy, sonder onderganck en verderffenisse, noch oock geene versterffenisse sonder geboorte. Tot byspel: een ey is de stoffe en den werck-meester des jongen vogels, die geboren wort, en dese beginselen blijven oock tot den ondergang des vogels: oft soo wanneer uyt het zaet eenigh gewas wordt, het inwendigh zaet, en den inwendigen wercker blijft, hy voldoet sijn aengenomen werck tot den eynde toe, door alle trappen der wercken, en der gantscher bestieringe des levens. Soo oock den wercker, die uyt de stoffe des zaets een kruyt gesmeet heeft, die en is noch verloopen, verbannen, afgescheyden, noch gestorven: noch daer en wort in sijne stede geenen anderen geschapen met de geboorte des kruyts, oft des vogels: dan wel rijck zijnde, en

vol

vol van verborge wetentheden die hem te doen ſtonden; ſoo heeft hy oock de wetentheden der tijden *durationum*, en aller beſtelteniſſen *deſtinationum*, om voort te doen groeyen, waſſen, verſtercken, en ſijne geboorten tot der doodt toe geleyden: jae oock de geboorten die ziel-rijck zijn, die ziele en brengt geenen nieuwen Archeus oft werck-meeſter: maer hy, als eerſte oorſaecke des weſens, blijft in de beſtieringe, alles veroorſaeckende, wat in de geſchiedeniſſen en geſchicktheydt ſijns geboren kints wert uytgericht; en mits hy ſelve de tijden, veranderingen en ondergangen onderworpen ſtaet, ſoo oock alle het gene in de ſtoffe uytgericht wort, 't zy ter veranderinge oft ter doodt, is eygentlijck de veranderinge en doodt, ofte afſcheyt Archei: de ſtoffe blijvende ſtoffe ſonder onderganck, maer den Archeus geſcheyden zijnde, beginnen de ondergedaenten, ſtaende oock ſonder haren ſtuerman, te vervallen in bederffeniſſe. En eyndelijck al wat 'er in de ſtoffe verandert wordt, is ter oorſaecken Archei. Soo dan dat alle geboorte niet een nieuw ding en is, noch en komt uyt de oorſaecken, als daedelijck verſcheyden uyt het weſen des dings, te weten met afſcheyt en onderganck der oorſaecken: dan wel alle geboorte en is maer eenen voortganck des zaets, eene ontvouwinge der verborgentheden, eene uytlegginge ten daege der beſlotenheden: een rijpheyt, en volkomenheydt der gelegentheden des ſaets, en een volbrengen ſijnder deſtinatien, oft beſtellingen. Nae welcken opſicht volgt oock, dat de ſieckten niet en zijn toevallen, oft accidenten, die ſy enckelijck noemen quetſingen onſer wercken, volgende uyt den twiſt der oorſaecken, tegen onſe natuerelijcke krachten. Maer eygentlijck de ſieckten zijn ſelf-ſchepſelen, die in ons haer ſtoffen, en werck-meeſters be-erft hebben: oft, om beter te ſeggen, deſe ſtoffen met de werck-meeſters, zijn de ſieckten ſelve. Dus dewijl de ſieckten door den vloeck herkomen hebben, en niet uyt het eerſte ſchepſel, ſoo en zijn ſy geen ſieckten, ſoo lang ſy buyten ons ſtaen: dan wel, ſoo haeſt haren Ar-

cheus den onsen is huys-genoot geworden, en behouden heeft sijn wilt middel-leven, hy is daer door met onsen Archeo twistigh geworden, en deshalven van hem verstooten; soo blijven sy soo lang onse sieckten, tot dat sy volkomentlijck uytgebannen zijn. En aengesien sy ons door den vloeck zijn aengevallen, soo blijven sy deshalven van alle andere schepselen der eerste scheppinge verscheyden, voor soo veel elck schepsel een wesen en bestaen heeft in sich selven: daer de sieckten geen wesen, eygenschap, noch bestaen en hebben buyten de menschen. Dit heeft onse voorsaeten bedrogen, vermeynende dat overmits de kranckheden buyten onse lijven niet en bestonden, dat daerom de sieckten enckele toevallen waeren, en deshalven by gedooge schickten hen noch toe het *Prædicamentum ad aliquid:* met de hope, door enckele toevallen van hitte, en koude, alles t'overheeren, en bestrijden, als met tegenstrijdinge. Willende daerom dat alle hulpe en troost, die de siecke en swacke nature vereyst, moest geschieden, niet by gedaente van hulpe, en vrede, maer wel door een gedaente van strijt en oorlogh; willende allen ongelijck met tegenstrijdige toevallen en qualiteyten bestrijden en dooden. Sy en hebben noyt betracht, dat 'er ettelijcke stoffen zijn, die bestaen moeten in andere stoffen, en daer woonen; mits dat het bestaen in sich selven, oft het bestaen in andere, niet te niet en doet het bestaen der dingen: noch en vermach niet te maecken uyt een bestaende stoffelijck schepsel, eenen naeckten toeval, mits 't selve soo onmogelijck is der nature, als was uyt niet iet wat te scheppen: maer dewijl de destinatie, en wil des Scheppers is geweest, dat de sieckten met hare lichaemen niet en souden wesen buyten ons, dan wel in de lijven, wiens sieckten sy moesten wesen; soo is 't noodelijck geweest, dat de sieckten ander bestaen, oft subsistentie souden hebben, dan alle andere substantien, die sonder opsicht eens anders bestaen, en zijn 't gene sy zijn. Dit en is niet wonder, dat de Heydensche Schole noyt en heeft begrepen, als niet weten-

de,

de, dat de vloeck over de ſonde, was d'eenige, eerſte geboorte, en ſchickinge oft deſtinatie der ſieckten; en dat ſy met haere lijven moeſten in onſe lijven ingelijft worden, ſouden ſy onſe ſieckten weſen. Maer het is te verwonderen, dat onſe Chriſtenen ſoo blindelijck in alles de Heydenen hebben naegeſchreven, en tot eer gehouden d'onwetentheden te mogen onderteeckenen, die hen tot ſchande, en de ſiecken tot ſchaede moeſten gedyen. Sy ſaegen en kenden wel, dat eenige ſtoffen der ſieckten weſen ſoo waeren aengehecht; dat ſy oock naeuwelijcks by het verſtant, en ſuppoſitie van Matheſe, ſcheydbaer en waeren van de quetſinge onſer naturelijcke wercken, (naementlijck als de ſchille op de ooge is, quetſende 't geſicht, en den ſteen verſtoppende den pisgang,) nochtans hebben ſy liever geſtelt der ſieckten weſentheydt in een verdicht weſen des toevals, ſpruytende uyt de verbeeltenisse van eenen twiſt der vechtende qualiteyten; dan dat ſy ſouden bekent hebben, dat in de naturelijcke, beyde d'oorſaecken niet en zijn buyten het *conſtitutum*, oft het geboren. Hier volght dan een beklagh van 't menſchelijck geſlacht, dat de gene die noch weſen, noch oorſaecken der ſieckten en hebben gekent in haren af hang, oft dependentie, dat ſy oock op den taſt moeten geneſen hebben, geleyt door de ervarentheyt der verſcheyde uytkomſten, en onſeeckere kennisse.

TIENDE PAEL.

Verbeeltenis in kruyden en bergh-werck, elck een nae vermogen ſijns aerts.

ALle ding hebbende een beſtaen, en dadigh weſen, heeft eenige liefde tot ſich ſelven, eenigh gevoelen van ſijnen vrient en vyant; weſende de Philautie, oft eygen-liefde, onſcheydbaer uyt den wortel der natuere. Anderſins elck ding

 bleef

bleef altijdt geſtadigh in een weſen, ſoo het geen vyandt en hadde. By gevolgh oock moet alle ding een imaginatie hebben, die ick alom verbeeltenis ſal noemen. Want anderſins het is onmogelijck den vrient te lieven, en den vyandt te ſchouwen, (het wort Sympathie, en Antipathie genoemt,) ten waer dat 'er een gevoelen, kenniſſe, en inwendige beroerte zy om te lieven, en haeten, wanneer het object, oft opworp tegenwoordigh is. 't Welck in ſich ſelven oock beſluyt een donckere verbeeltenis; jae dat meer is, oock een ſijſe van verkieſinge in deſen hoeck leydt verduyſtert d'oprechte wortel, en oorſprong aller verborgen eygentheden der dingen: de welcke de geleerde, als verbaeſt zijnde, gelaten hebben t'onderſoecken, te vreden zijnde met den naem *Occultarum proprietatum*; dus zijn ſy verborgen Philoſophen gebleven, door wanhope van dien bergh te mogen doorgraeven, hebben opgehouden, van waer ſy eerſt behoorden begonnen te hebben, volgens den regel: Dat den Philoſophe aenvangt daer de nature ophoudt. En aengeſien deſe verbeelteniſſe behoort tot ons voornemen, ſoo ſtaet te bewijſen, dat in de dingen, oock die men ſonder ziele en gevoelen noemt, woont oock een ſijſe van gevoelen, verbeeldinge, en diergelijcke krachten; hoewel 't ſelve maer by gelijckeniſſe nae vermogen, en graet van elck een te verſtaen en is. Welck deſe onſe nieuwigheyt aldus verſtaen zijnde, en ſal niemant mogen verſtooren. Tot welckers bewijs wy deſe Mechanica, oft hantdadige bewijs-reden, aenvaerden. 't Is ongetwijffelt, daer zijn verſcheyde bloemen, die de Son volgen, ſoo by daege, wanneer het ſonne-ſchijnſel niet door en licht, als by nachte. Betuygende hier door nootſaeckelijck een gevoelen, een kennen, en een minnen ter ſonnen, en van haren gang, te hebben: ſonder welcke beweeghlijckheden 't onmogelijck is, dat ſy de Son ſoo geſtaedigh ſouden volgen; want alſoo deſe bloemen des avonts de Son ten weſten verlaeten, de welcke loopende onder d'aerde, terwijle niet en werckt, boven by ons in de ſchaeduwe

der

der aerden: nochtans het zy den nacht warm, oft kout zy, droogh, oft nat, evenwel keeren ſy hen met de nacht ten ooſten; 't welck een gewis teecken is, dat ſy een kenniſſe van 't ooſten, en een gevoelen van den Sonne-gang draegen, oock een weten dat de Son ſal oprijſen, en waer dat ſal geſchieden. Noemt dit *inſtinctum*, oft ſoo het u belieft, den naem en ſal de ſaeck niet veranderen. Dit geſchiet in 't gewas, 't welck men ziele en gevoelen toeſchrijft; maer 't ſelve wordt oock beſpeurt in alle andere dingen, die ſymphatie uytdruckelijck bewijſen; de welcke alleſins moet ſtant hebben, 't zy openbaer, ofte verborgen. Overmits d'eygen liefde de natuere ſoo ingewortelt is, dat het niet en geſchiet, dan by eygene baet. De doode pluymen aller vogelen worden van de Arents-vederen beſchaedight. Laecken daer doode ſchaepen-wol onder vermengt is, worpt gaeten, daer de doode wolle loopt; maer niet indien uyt der doode ſchaepen-wolle alleen het laecken wordt gemaeckt. Men ſeydt dat het vel van een ſchaep wordt ſtemdoof, ſoo een trommel van wolven-vel daer nevens ſlaet. Den pels des Braſſers (Gulonis) een dier in Noorwegen, doet van eten, en van jaght altijt droomen, jae eenen die verſaet, en vermoeyt zijnde, daer onder wordt gedeckt. De Schrifture ſeydt, dat in de ſteenen een groote deught is; noodigh zijnde om deſe deught, niet te laeten een begraeven pont, dat de ſteenen een gevoelen en kenniſſe hebben van haren opworp: en mochten anderſins noch beroeren, noch door de ſelve beroert worden; en indien de ſteenen haer deught uytwercken by eygen liefde, des te meer oock alle gewas, en des noch te meer ons vleeſch en bloet; 't welck ons wit is, waer nae wy ſchieten. Den zeyl-ſteen wil ons deſe waerheyt openen; deſen keert ſich ſelven, en uyt ſijnen eygen drift naer 't noorden: en niet dat dit eenighſins geſchiedt by treckinge uyt het noorden. Want ſtellende den ſteen met ſijnen averechten hoeck, recht in 't noorden, in een houte ſchotel, op een ſtilſtaende waeter; ſoo ſiet men dat den ſteen

ſtracks de ſchotel geweldighlijck omkeert, ſtellende ſijnen rechten hoeck in 't noorden. Dus, waer 't dat dit geſchiede by den treck des noorts, en niet door den eygenen drift des ſteens, ſoo ſoude de ſchotel by den ſelven treck nae den noortkant des waters getrocken worden, en drijven: maer dewijl dit niet en geſchiet, dan wel de ſchotel blijft ſtil ſtaen, ſoo haeſt den ſteen ſich ſelven, en de ſchotel nae ſijnen luſt gekeert heeft: ſoo volgt dan daer uyt, dat den ſteen ſich ſelven keert uyt ſijn eygen bewegen; deshalven oock dat hy dadelijck een kennen, een voelen, en luſt heeft tot het noorden. Dat meer is, ſoo iemant ontrent den ſteen, ſtaende ten noorden in de ſchotel op 't waeter, een ſtuck gevijlt ſtael houdt, ſoo verlaet hy ſtracks het noorden, en neyght ſich nae 't ſtael; ſulcks dat de ſchotel derwaerts drijft door 't waeter. Dus moet hy dan hebben een meerderen luſt, oft liefde, en met minder alteriteyt tot het ſtael, dan tot het noorden, en oock by gevolgh een verkieſinge. Hier op maeken ettelijcke een onnoſele twijffeling: den eenen houd dat het ſtael den ſteen treckt, en den anderen, dat den ſteen het ſtael treckt; niet wetende, dat de liefde in nature, niet en is in deſen de liefde tuſſchen twee menſchen gelijck; daer dickwils den eenen lieft, ſonder gemint te zijn: in nature is de liefde van wederſijden gelijck, en die niet allengskens, noch by trappen van nut, genieten, en gevolgh, noch veel verminderingen, en vernietingen onderworpen: maer is in den Archeus beyder ſijden, die malkanderen naecktelijck lieven, begeeren, en aenlocken. Sulcks indien het ſtael lichter is, het wordt getrocken; maer indien den ſteen lichter is, ſoo keert hy hem tot het ſtael. En dewijl Godt ons leert, dat men alle ding uyt ſijne wercken, en allen boom uyt ſijne vruchten moet onderkennen; ſoo en mogen deſe wercken der liefde niet geſchieden; ſonder te betuygen eenigh mede-deelen des levens. Weſende nochtans dit leven des bergh-wercks, en des gewas, niet minder verſcheyden van 't leven der dieren, dan en zijn hare baeringen. Door dien

dat

dat het gewas, en de steenen,maer en wercken eene,oft weynigh eygenheden; en de selve noch met besonderheydt, eygenheyt, genegentheyt, en nootwendigheyt, soo wanneer haer opworp tegenwoordigh is: daer ter ander sijde het gedierte veel werckt, en 't selve al, niet by dwang, noot, noch geval; maer alles by lust, by wil, en verkiesinge des beraets. Wesende haer eerste werckelijckheyt het leven; de tweede, den wellust, oft eygen liefde; en de derde, de verkiesinge des beraets in alle opworpen: daer d'eerste werckinge der duyster levende is de macht ter wesentlijckheyt des saets; 't ander, het gebruyck haerer ingeboren machten; en het derde, de meerdere en mindere genegentheyt, beroerte, en kennis, die niet en vloeyt uyt de verkiesinge des beraets, maer uyt de alteriteyt, oft vremtheyt, gelijckheyt, verscheydenheyt, suyverheyt,oft grof heyt haerer opworpen. Hier in hebben d'Ouden wel geseyt, dat alle ding in alle dingen is, doch nae gelegentheyt des ontfangers. Dese krachten der dingen, om haer duysterheyt, en onbescheydenheydt, zijn ongelooft, en daerom onbetracht gebleven, de werelt met een uytloopende wanhope (uyt den naem van verborgen eygendommen gevloten,) haer selven verblindende. Ons voornemen in desen is, dat indien kruyden, en bergh-wercken dusdaenige kennisse hebben, dat des te meer in vleesch en bloet der menschen, moeten woonen een besonder gevoelen, kennis, beroerte, liefde, en vyantschap buyten den aenraeck, oft der vijf sinnen: en daer-en-boven een kennisse, een verbeeltenisse van liefde, vreese, schroom, en strijden met winst en verlies, opperheyt, en nederigheyt; staende in den mensch in hoogeren graet der volmaecktheyt, dan in eenigh ander schepsel. Besiet hoe een tant van een dooden, met enckelen aenraeck doodt eens levende menschen tant, en doet den selven rijsen! een doodt hair, gestreecken over een levendigh hair, 't selve doet vallen! Item hoe de vratten, oft aengeboren moeder-teeckenen,gestreecken, en verkoelt, met het aenraecken eens afgestorven lichaems,

't welck

't welck niet verſmacht en zy: maer met uytbluſſen aller levende krachten geſtorven, daer nae van ſelfs verdwijnen, en vergaen. Oft het niet teeckenen en zijn van een ander gevoelen, dan van de enckele koude! of'er daer-en-boven niet en is een gevoelen, een kenniſſe, en vreeſe des doodts! die oock nae 't ſcheyden der zielen de lichaemen ſoo ſtijf maeckt, als eenen ſtock: niet alleen door bevroſen koude, maer alleen door eenen *tetanum*. Een geſpan, en krimpen aller peſen, en vellen van wederſijden, hen vertreckende, voor 't voelen, en vreeſe des doots.

ELFSTE PAEL.

Hoe de verbeeltenis uytwerckt.

OM 't gene voorſeyt is, tot ons voornemen te brengen, gedenckt hoe een ſwanger wijf, door een vrees, luſt, ſchrick, &c. misraeckende (jae oock onwetens) haer hant, eenigh lidt haers lijfs, ſchildert op haer ingeſloten kints gelijcken lidt, een beeldt haerder beroerten; 't welck geen ydel, oft doot beelt en is: maer, genomen haere luſt waer een kriecke, ſoo wordt het verbeelt teecken in 't kint groen, geel, en root, ter ſelver tijdt als de kriecken op den boom deſe veranderingen verkrijgen. Eenen ſwart-hairigen man, des avondts vreeſende voor een ſchandael, dat hem des morgens moeſt aenkomen, ſat den ganſchen nacht met het hooft op de rechter hant; en 's morgens was hy grijs ſoo ver ſijn hant hadde gelegen, (merckt hier, dat het hair groeyt, als ander gewas, en niet by aenſetſel) en is deſe geſchiedeniſſe de wijven verbeeldinge eenighſins gelijck; hoewel der wijven beroerte veel geweldiger is: want in ſoo ver des moeders beroerte ſterck is, en maeckt niet alleen een nieuw weſen op het out, maer verwandelt oock ganſch en geheel haer kint nae het beelt haerder beroerte: dus wijckende het

het beelt des ſaets, en 't beelt Godts; ſoo overkomt het kint een vreemt beelt, waer uyt dat een ſchroom-dier volght. Hier van ſtaende elders beſchreven vremde geſchiedeniſſen, en vereyſchen geen breeder bewijs; doch ick ſal 'er twee verhaelen by my geſien. Een vrouw tot Mechelen in 't jaer 1621, ſagh 'er twee vechten, en den eenen verloor de ſlincker-hant; de vrouw verſchrickt, baert een uur daer nae haer kint ſonder ſlincker-hant; en dat meer is, en worde de hant nergens in de nageboorte gevonden. Onſe pachtereſſe, gaende beſoecken haere boerinnen, tredende in huys, trat ſy op het hooft van eenen-beer, des ſy vervaert zijnde, baert een uur daer nae een kint met eenen volkomen langen tant, vergelijckende den beeren-tant. Dit wordt toegeſtaen in de bevruchte wijven; hoewel binnen de vrouwe geen kint en zy, nochtans daerom en laet de verbeeltenis niet haer beelt te maecken in 't moeder-vat. Weſende 't wijf geſchaepen tot het ingeeſten haers levens, en voedtſel in haer kindt. Dus dat daerom alle hare verbeeltenis drijft tot het moeder-vat, 't zy daer een kint binnen zy, oft niet. Des ſoo wie een vrouw (beſonder een weduwe, oft jonck-vrouw) bedroeft, doet als de gene die ſijnen naeſten wetens ſieck maeckt. Dit is d'eenige oorſaeck, waerom de maeghden ten tijde der begonne rijpheyt, haer met ſwaere gedachten, oft verlangen vermoeyende, plegen door de beelden der ſelve haer moeder-vat t'ontſtellen, en daer uyt te veroorſaecken veel vremde ſieckten. Een man oock, hoewel hy ſonder moeder-vat zy, nochtans maeckt hy oock een beelt ſijnder verbeeltenis ontrent ſijn milt, die beſtaet in een levende geeſt Saturni, waer in 't beelt des gepeyns, als in een lucht en ſetel, gehecht en verplicht worde. Dies niet ſonder goet bediet de dichters, den Saturnum (woonende ſijns gelijcken geſternte in onſe milt) noemen den aenvang, den vader, en begin der goden, der ſterren, en oorſprong des levens: oock eenen op-eter van een jong kint: beteeckenende hoe de gedachten des dals der traenen in de milt verbeelt het

nieuw leven, en jong bloedt verteeren, en doen verdwijnen. Oock mede daer door beteeckenende dat 'et beelt der gedachten sijne vruchtbaerheydt, en macht ten wercke gewint in onse milt, en door onsen Saturnum. Daerom meer pols-aderen, spring-bronnen des levens, in de milt versaemen, dan in eenigh ander lidt des lijfs te saemen stooten. Dese verbeeltenis oock, als moeder des eersten gewelts, en staet niet in ons gebiedt: Saturnus daerom staet als sonder begin. Jupiter, verstootende sijnen vader uyt den stoel, beteeckent de reden, heerschende over de verbeeltenis. Het beelt dan der verbeeltenisse onlijvelijck, wordt met den geest Saturni in de milt bekleet, om te krijgen macht der lichaemelijcke wercken. Een ieder verbaest, verschrickt, bedroeft, oft ontstelt zijnde, voelt stracks aen de mont der maege (daer de milt aenleydt, en waer langs sy haerder krachten uyttochten op de maege doet) een verschieten, een beroerte, benauwtheyt tot suchten, &c. hebbende onse voorsaeten tot dien opsicht alle begeerelijcke krachten, den mondt der maege toegeschreven, en de grammoedigheydt het herte toegeleyt. Hier staet te verwonderen, dat alhoewel het wijf niet en kent d'inwendige gesteltenis der dingen, die sy verbeelt, nochtans door hare verbeeltenis, maeckt een volkomen kriecke in het vleesch, inhoudende het inwendigh wesen, en des saets wetentheyt eender kriecke, muyse, &c. dat oock diergelijcke eens menschen schroom, hoewel sijn ziele niet en weet 't inwendigh wesen van de pest, nochtans niet en laet te baeren een volkomen beelt, met inhoudt des waeren pest-gifts. Hier staet het velt open, om te bewijsen, dat de wetenschap en kennisse aller dieren, en kruyden eygenschappen, die Adam hadde, noch heden in ons light, (hoewel verdonckert,) overmits 't gepeyns eens wijfs 't volkomen wesen, en inwendige gesteltenis van elcken gewas, oft gedierte datelijck voortbrengt, en daerom moet sy oock de volkomen wetentheyt natuerelijck in hebben: mits geen ding en kan niet geven, noch maecken, 't welck het niet

en

en heeft, oft niet weet. Den wegh, ſegh ick, ſtaet hier open, hoe een menſch ſijn verdonckerde wetenſchap mocht in 't licht brengen, en aldus verkrijgen, 't welck geen boecken, noch jaeren hem en ſullen leeren. d'Adepten noemen deſe ſoo gekregen wetentheyt L. S. waer door ſy verſtaen *laborem ſophiæ*, als weſende den hooghſten arbeydt ter wijsheyt. Sommige ſeggen gemackelijcker te weſen, dan Latijn te leeren, ſoo wanneer den goeden middel wordt gehouden. Anderſins ſeydt Jo. Picus, ſoo men werckt ſonder eenigh uyterlijck middel, (ſoo Paracelſus in 't vierde boeck van 't lange leven beſchrijft, die ſelf in ſijn ſeven-en-veertighſte jaer is geſtorven,) ſoo ſterft den werckman door de kracht der verbeeltenis, en ſijnen geeſt des levens verdrooght, 't welck hy noemt de doodt *ex Binſica:* andere willen 't ſelve beter te bekomen zy, door *Extaſes ſomniales,* vervangen hunne verbeeltenis, door vaſten, waecken, almoeſſen, en bidden; dus weder komende tot ons vorigh voornemen. D'onwetentheyt der oorſaecken heeft veel dingen veronachtſaemt, en veel ſieckten ongeholpen gelaten. Dus heb ick gedwongen geweeſt, de kennis der beelden uyt het gebeeltenis voor te houden; op dat eerſt wel worde betracht, hoe alle lichaemelijck ding komt uyt een onſichtigh, en onlijvigh begin, by de verbeeldinge der voorſaeten. En nae gelijckeniſſe van 't ſchepſel der wereldt, 't welck door 't gebiedt van de onbegrijpelijcke woorden, uyt eenen oneyndelijcken niet, eens voortgekomen zijnde, heeft ſijne geduerigheyt gekregen by naturelijcken ſade der verbeeltenis. De natuere daer in volgende d'ingegoten macht, de voetſtappen des Heeren nae tredende, brengt alle ſaet voort uyt een gedachte. Weſende de verbeeltenis in 't gedierte, en in 't gewas, d'eenige oorſaecke des ſaets, der vruchtbaerheyt, en des mis-gewas; maeckende de verbeeltenis haer beelt, 't welck ſy door haere gangen in 't ſaedt ſend, ſonder 't welck alle ſaet maer een ſloeſter, en een dommigh ding en is, als een pompoen-bloem, die achter haer geen pompoenken en heeft.

Dit beelt alſoo het in hem een volkomen gelijckenis is, van ſijn voorbeeldt, ſoo heeft het oock een vrye onverhinderde kenniſſe, ten eynde die 'er van noode zijn. Maer het bergh-werck, niet ſtaende geſchickt, om uyt ſijn lijf ſijn afkomſt te verwecken, heeft ſijn verbeelteniſſe des te duyſterder, en ſijn ſaet dies noch te onbekender, ſoo voren is beweſen. Dus dewijl alle geboorte komt uyt kracht der verbeelteniſſe, en door 't beſtieren haers beeldts: ſoo is 't oock noyt, dat het beeldt van eenen ſchroom niet en baert het beeldt eender liefde, noch het beeldt der vreeſe eens vyants, (daer door ick ſtracks een heb ſien ſterven, en een ander bequam de vallende ſieckte) niet en is het beelt des gruwels voor de peſt. Daerom heeft men te recht altijdt geſchuwt de plaetſen der peſt, om d'opworpen te ſchuwen, die d'eenige bewegingen zijn ter verbeelteniſſe. Nu begint men allengskens 't lant te ſien, hoe de ſchrick van de peſt, het peſtgift maeckt in onſen Archeus, die aller geſternte eygenſchappen, en der Adamiſchen kenniſſe beſluyt in hem draeght. Met den onbejaerden geſchiet het, dat hoewel ſy ſnellijck verbeelden, doch door gewoonte, en worden haer beelden niet ſoo haeſt ter milte, oft tot het moeder-vat geſonden; even gelijck eenen luyt-ſlaender met de eerſte leſſe ſijn begrepen gepeyns naeuwelijcks met groote moeyten en kan ſenden tot ſijne vingeren: maer wanneer de begrepen grepen, en thoonen in 't hooft, zijn dickwils nae de vingeren geſonden geweeſt, ſoo ſpelen ſy die ſnel en onverlet uyt; jae hoewel den ſnaer-ſpeelder een aendachtigh geſpreck met iemanden uytvoert, daerom en houden ſijne vingeren niet op; maer ſpelen oock alles uyt, ſonder dat hy daer op aendachtigh denckt.

TWAELF-

TWAELFDE PAEL.

Naerder bewijs der verbeeltenis.

D'Ervarentheydt heeft doen gelooven, dat men mach door schrick sich selven de pest veroorsaecken; dese waerheyt heeft ons bedwongen voorder t'openbaeren, hoe het beelt der verbeeltenis van het onlijvelijck wesen sijner naecktheydt, en van de simpelheydt eender gedachte, sich allengskens kleet met den geest des levens in de milte, oft moeder-vat, en wordt bequaem tot groote daeden. Doch, alsoo het tot 'et volbrengen sijnder schickingen drifts noch niet genoeghsaem en is, en dat men bevindt dat alle beelden gekomen tot de voorseyde leden, noch dickwils verschijnt, sonder sijn eygen effect te baeren: soo hebben wy verklaert daer toe noch vereyst te zijn de hant, (een wercktuygh aller wercktuygen genaemt,) moetende een uytwendigh teecken ter bescheyde plaetse geven. De ziel altijdt eenigh middel gebruyckende, op 't welck het beelt wordt ten wesen, en ten wercke uytgevoert. Hier toe is 't van noode geweest te betoonen, hoe de ziel gewoonelijck haerder gepeynsen werckelijcke beelden tot de handt, en niet tot de voet send, by proeve, en gelijckenisse des snaer-speelders, en hoe by gewoonheyt sy haere beelden stracks versent, die andersins niet sonder gewoonte en moeyten, derwaerts en dwayen. Ick segh ter oorsaecken dat de hant is het eenigh, gewoonelijck, ordentelijck, dagelijcks wercktuygh aller gepeynsen, soo voert sy met haere roeringe het beelt ter plaetse, en ten wercke. Men wordt gewaer, dat een man niet soo haestigh en werckt, als een vrouw: noch oock een vrouw soo sterckelijck, als een bevruchte vrouw. Men bevindt oock niet, dat elcken schrick van de pest, een pest maeckt; als mede dat de schroom voor den wolf, slange, oft raesende hondt, niet in ons en baert het beeldt en wesen des

 wolfs,

wolfs, slange, oft rasenden honts; jae al komt 'er oock de handt toe: alsoo men nochtans lichtelijck de pest in ons by verbeeltenis des schricks bekomt, oock sonder de roeringe van de hant; soo mocht ons 't selve doen twijffelen, oft dat de verbeeltenis des schricks geen eygen oorsaecke en zy, (soo nochtans d'ervarentheyt ter contrarie bewijst jae,) oft immers datse geen genoeghsame oorsaecke en zy ter peste. Soo staet te betrachten, dat de verbeeltenis een beelt verbeeldende, geene macht en heeft om iet in ons uyt te wercken, ten zy den wille daer oock toe kome, soo ordinaris geschiet in alle onse ordinarise bedachte wercken, (geene uytgesondert) die uyt het beraet van de verkiesende ziele voortkomen. Een Backer sal te vergeefs veel dencken op sijn broodt backen, ten zy den wille de hant daer toe brenge: maer dewijl een mensch sonder schrick, met vol gepeys der ziele en wille, peyst op de pest (soo ick nu doe, schrijvende dit boecxken) en nochtans de pest niet en bekomt, en dat men niemant en vindt, die ter geboorte van de pest het toestemmen sijns wil geeft (ten ware in boose vloecken, die oock loopen ter hoecken, ten zy de barmhartigheyt onse boosheyt voorkome) en daerom wordt alleen het toestemmen des wils vereyst in de dagelijckschen en naturelijcken loop der begrepen beelden, dienende den wille ter executie, en niet voorder ter geboorten van eenig wesen, oft ter verwandeling eens wesens in het ander, het welck wesende een veranderinge des vorigen wesens, een overwinninge en herbeeltenis van den Archeus, jae als een vreemt gewas, een wondergeboorte, seer nae gelijck het wercken der geesten: daerom soo moet dese betrachtinge gemeten worden, niet met den wille, noch oock met de kracht der naester verbeeltenis en aenraeck des hants, door dien dese omstanden (soo voren is bewesen) zijn ydel tot het uytwercken in de grouwelen der mannen, soo wel als der onbevruchte vrouwen. Dan merckt wel, dat alle wercken der verbeeltenis in ons, die, oft een nieuwe geboorte, oft de verwandelinge eens wesens in het ander, voortbren-

brengen,geſchieden niet by enckele verbeeltenis,maer daer toe moet noch loopen een geloof, 't welck verbonden ſtaet met de verbeeltenis, ſonder welck geloof 't werck der imaginatie ydel blijft in hare verbeeldinge,ſoo boven by exempelen beweſen is; te weten, den ſchroom voor eenigh ſchadelijck dier, en brengt in ons 't ſelve dier, noch oock ſijn gift, niet voort. Soo oock mijne imaginatie, die wel aendachtelijck overpeyſt het wondergift der peſt, en baert daerom de peſt niet; maer wel den ſchrick der peſt, en niet den ſchrick der dieren: want die en geſchiedt niet alleen door de vreeſe der vreeſelijcker effecten der peſt; maer om datter een onſcheydbaer geloof toeloopt (al en is het maer ſoo groot als een moſtert-zaet) daer door eenen blooden menſch ſich ſelven inbeelt, dat hy iet van de peſt mocht behaelt hebben, waer door dan eerſt (en anders niet) het beelt der peſt door den ſchrick met eenen geboren is, en vruchtbaer oft werkende geworden. Maer iemandt ſiende den woelenden hont, hoe verſchrickt hy oock zy, nochtans en gelooft hy niet ſijn gift behaelt te hebben, ſonder te zijn gebeten, dan ſijn vrees en is maer alleen om niet gebeten te worden: 't welck eer een verhoedinge is, dan een geloof van de geboorte des gifts; ſulcks dat in den ſchrick die de peſt veroorſaeckt,de verbeeltenis nootſaeckelijck oock een geloof inhoud, met vreeſe van de peſt alrede behaelt te hebben, in onſeeckerheydt ſtaende, midts ſy niet ſichtbaer en is, ſoo wel anderſins den woelenden hont is, welck geloof volbrengt de dadelijcke geboorte van de peſt in den Archeus, door dien ſijn gepeys, en t'ſamen gelooft, wort dadelijck tegenwoordigh, en als in haer eygen weſen; anderſins elck geloof en is daer toe niet genoeghſaem, want niemant en is 'er die niet vaſtelijck en gelooft, dat de peſt kan dooden, kan behaelt worden op 't toekomende, &c. maer 't ſelve geloof is als doodt, niet werckende, niet ſchadelijck, ſoo verre men niet met eenen ſchrick tegenwoordelijck en gelooft, dat 'er iet alrede dadelijck en feytelijck moet binnen behaelt zijn. Alle legers en ſtercke plaet-

plaetsen krijgen een doodelijken schrick, *Pavorem panicum*, soo haest sy met vreese gelooven, dat den vyant oft heymelijck binnen is gekomen, oft eenen onverwachten bystant gekregen: en wort noch alles by nacht vergroot, ter oorsake dat hy alles onsienelijck maeckt. Dit houd dan den schroom voor de pest meer in, dan den gruwel voor andere sienelijcke dingen: de welcke oock andersins, soo diergelijck geloof daer by is, mogen oock soo wel en soo snel dooden, als de pest: te weten, onder vier-en-tachtentigh soldaeten moesten twaelf sterven, en trecken het lot; zijnde onder vier-en-tachtentigh briefkens, de twaelf met galgen; eenen Edelman, vreesende en geloovende dat hy een galgh soude trecken, steeckende de handt in de pot, viel doodt ter aerden. Soo leest men, dat eenen mensch, verwachtende het sweert, en wordende met een stocksken in de neck geslaegen, is doodt gevallen. Ter andere sijde, niet en maeckt stoutigheyt, dan te gelooven, niet dat het quaet niet quaet genoegh en zy om quaet te doen; maer dat het op hem niet en sal grijpen, oft niet en sal passen, treffen, oft vermogen. Hier door ontkomen sy swaere toevallen van groot gevaer, van quaede dieren, swaere sieckten, en vyanden. De besmettingen der onkuysche droomen, hoewel daer een stercke verbeeltenis zy om uyt te worpen, 't gene daer sy haer werck toe heeft volbrocht, nochtans en is het maer een dom beelt, een loose ydele vreught der ontfangenisse, by gebreck des voorschreven geloofs. Want hoewel de verbeeltenis al slaepende werckt, nochtans het geloove en werckt niet al droomende; de reden is, om dat het geloove geen kint en is der imaginatie, maer des wils. Het lichaem de slaep van nooden zijnde, overmits de ziel het voedtsel des derden rijcks niet en mach besitten, noch ingeesten haer leven, ten zy by den slaep: waerom oock onder den wasdom, men meer en vaster slaept, dan daer nae. En overmits de levende stoffen haere naturelijcke verbeeltenissen hebben, (soo voren betoont is,) die niet en zijn verbeeltenissen der ziele; soo is 't dat d'imaginatie

tie des bloets op het krachtighste werckt in de slaep; maer 't geloof, wesende een afgesonderde kracht der ziele, en boven het vleesch, soo en kan 't geloof by den slaep, oft droom, niet te wercken komen. D'imaginatie sonder ophouden, oft rusten, werckt altoos: maer de ziele eens geloovende eenigh ding, rust van de bemerckinge des geloofs, tot dat het opworp weder verweckt zy: en dewijl in de dromen, d'opworpen ter verbeeltenis zijn, en niet ten geloove; soo wordt de voorseyde stoffe uytgeworpen door verbeeltenis der dromen, gansch onvruchtbaer ter geboorte. Eyndelijck alle geboorte en verwandelinge des wesens, en kan sonder geloove niet staen: daer alle andere wercken alleen vereyschen, oft de verbeeldinge alleen, oft de wil daer toe. Besiet eens de macht van een valsch geloove, oft dwase verwaentheyt. Aen een teve, die noch geheel was, worde een jong welp gebrocht, sy liefden 't, en leckten 't stracks, duwdent aen haere mammen, sy geloofde dat 'et haer jong was; en soo haest zijn oock haere mammen soo met melck gevult, dat de melck op der aerden uytvloeyde. Om kieckenen buytens tijdts te krijgen; men leydt eyeren, en verwarmtse met eenen doeck tot dat sy lauw zijn, men pluckt ondertusschen de pluymen uyt de borst van een cappuyn, die men stelt gesloten op de lauwe eyeren; door 't behaegen der lauwheyt blijft hy eerst sitten, stracks daer nae door malheyt begint hy te gelooven dat hy de moeder van de eyeren is; hy begint te klocken, hy volbroeyt d'eyeren als een hen, keertse op den behoorelijcken tijdt, en picktse open, beter dan de hen; mits hy verwacht tot het leste kiecksken, hy leytse al klockende, hy verwarmtse met de meeste sorgh, en is strijdtbaer voor sijne kieckskens, eyndelijck is droevigh als de kieckenen hem verlaeten. Doet dit een valsch geloove, wat en sal een oprecht niet doen?

DERTIENDE PAEL.

't Gift overweldight den mensch in lichaemelijcke, en geestelijcke machten.

BEmerckt voorder, hoe eenen hont treurigh gaet, wat mornigh, en haet-nijdigh gedachte hy voedt, eer hy raesende wordt; hoe sijn gepeyns volle kracht in elcke minste druppel sijns zeevers volkomen is; jae sijnen tant door 't kleet bijtende, wordt noch afgevaeght van den zeever, en behoudt maer eenen slechten reuck, die genoeghsaem is, om alles uyt te rechten 't gene sijnen zeever mochte doen; en in de minsten reuck des tants, is 't beelt sijnder verbeeltenisse soo verbeelt, dat soo wat mensch 't selve in een opene huydt ontfangt, niet alleen en blijft vergift ter doodt, indien hy niet en wordt geholpen; maer oock den kostelijckste schat sijnder reden verloopt, begint te volgen, daer hy by het beeldt van de voorseyde reuck des tandts getrocken, en verweldight wordt; eenen reuck, segh ick, gansch, oft bynae gansch onlijvelijck, soo als de verdustheydt des vats is, oft den reuck des voets, steeckende in eenen nieuwen schoen, die hy laet in sijnen voetstap, en wordt by eenen hondt gekent, en langen tijdt daer nae onderscheyden. Alle 't selve is gelijck eenen reuck, dat in een kleet eens pestigen gedruckt is. Diergelijcken reuck des tant-vergift allengskens den gebeten mensche, en ten lesten, wordende oock in sijne reden overwonnen by den voorseyden enckelen reuck, den mensch schroomt voor alle waeteren, als den rasenden hont selve, vangt aen den nijdt des honts, wenscht alle levende dieren om 't leven te brengen, te bijten, te vermenighvuldigen, en sijn speecksel te verheven met den ontfangen heve. Ettelijcke seggen oock, dat in de wonden wormen met hondts hoofdekens groeyen. Merckt hoe de *Tarantula* noyt stil en staet, haer altoos beweeght, en deshalven brengt

brengt haeren vremden indruck der onruſten door haer ſtrelen in het lijf, wiens huyt ſy veropent. En daer-en-boven, wat vremtheydt bevangt 't gepeyns, en de reden des menſchen van ſoo verworpen dier, en door ſoo weynigh gift! Voor de ſonde, alle dieren waren den menſch ſlavelijck onderworpen, en ſijn middel-leven verdween voor den Archeus des menſchen: maer nu en overheert eenen hondt niet alleen des menſchen levenden balſem, maer ook ſijne vrye krachten des geeſts, door de welcke den wijſen man de ſterren ſal beheerſchen. Beſiet hoe elken venijnigen beet der beeſten ſoo verſcheyden en hinderlijcken indruck doet, volgens den aert des beelts, 't welck hy draeght! hoe alle gedierte, oock van de huysgenoten, ſijnen beet vergift, ſoo haeſt het met toorn bijt, en hoe ſwaerlijck dien beet geneſen wordt, hoewel hy niet diep en treft: als mede hoe ſnellijck des toorns beeldt ten tanden gedraegen wordt in de wonde. Siet hoe eenen reuck uyt het moeder-vat brengt ſoo ſelſaeme ſieckten! en ſoo vremde uytvaerden des verſtants! ſoo verſcheyden flauwheden! hoe eenen reuck van een verrot onſinnigh ſap, komende uyt de ſole der voeten, der handen, oft der maege, worpt den menſch ter neder, beneemt hem alle ſinnen, gevoelen, vernuftheydt, en gedencken, voortbrengende de vallende ſieckte! Hoe dusdaenige dreck-reucken, komende van beneden het ſpanvel, maecken d'onſinnige hypochondriake droefheyt, onſinnigheyt, dolheydt, Phreneſien der koortſe, en verſcheyden raſentheyt, oock doodt-ſlaepen, elck een nae den aert des beelts in verſcheyden drecken, en onſuyverheden verbeelt! Hoe grimmigen ſchrick-gift wordt in eenen oogenblick geboren, in de beeſten door den donder verſlaegen, dat ſoo wat menſch 't vleeſch eet, de peſt bekomt. Men wordt gewaer, dat gelijckerwijs een gemeynte des levens in 't broot is; dat oock ettelijcke verdufte reucken houden iet wat van den dierigen mumialen geeſt des vleeſchs; waer door ſy lichtelijck leven krijgen, en verwandelen in verſcheyden ſchadelijcke wormen, de welc-

ke alsoo haeſt ſy nu dieren zijn geworden, verbeelden haere giften, die ſy op een ander mogen verſenden: dat oock te vorens, ſtaende in den heve der verduftheyt, en ſtreckende ter verwandelinge tot het leven, mogen dan ſoo wel, als korts daer nae, tot dieren geworden zijnde, ons verhinderen, door hitſige verſtooringe van haren Archei, een verbolgentheyt, en gift aengrijpen, ſoo haeſt ſy haer booſen luſt niet en mogen volbrengen. Den heve die in 't gift is, hoewel hy van andere noyt ſoo duydelijck en is voorgenomen geweeſt, doch hebben ſy 't werck aller giften, om ſijn wonderheyts wille, genoemt *Actionem æquivocam*, dat is, ſoo als de hemelen hier beneden dingen baeren, die niet en zijn haers gelijcken. t'Elckenmael ſoo wanneer de Scholen d'eygen oorſaken niet ontmoet en hebben, nemenſe altijdt toevlucht tot de hemelen; doch oneygentlijck: overmits alle gift in gedaente van eender geboorte met verweſentheyt, brengt op het naeſte, en alderſterckſte ſijns gelijcken voort: want al 't gene door naturelijcken heve werckt, en werckt geenſins *æquivoce*; oft anderſins alle natuerelijcke werckinge waer *æquivoca*, *& anomala*; oock ſoo de peſt *æquivoce* voortquam, ſy en ſoude niet behaelijck weſen, mits ſy haers gelijcken niet en ſoude baeren. Dus blijckt hier by, dat by den anderen 't gift, noch in weſen, noch in wercken diepelijck en is ingeſien geweeſt. Te meer, dat alle gifts eygen is, de verſtooringe Archei, inbrengende ſijn eygen beelt in de ſtadt; 't welck aller baerende dingen het natuerelijckſte is. Ick ſegh dit van de giften, die door verbeeltenis tot verwandelinge opſtaen, en niet van de op-etende, knaegende, oft corroſiven: want dit eygentlijck geen gift en is, mits het niet en bederft, noch en verjaeght het beelt Archei; dan wel bederft het lichaem, op wiens ondergang den Archeus alleen by gevolgh met vollen en geheelen beelde moet ſtadt ruymen. De grootheyt, ſnelheyt, en onverwinnelijckheyt der giften, heeft hen bedrogen, niet kennende de wercken, die met, en door den heve wercken, als naementlijck

lijck zijn alle de gene, die ter geboorten, en verwandelinge ſtrecken. Sy hebben alle natuerelijcke wercken, met den voet der konſten, op 't naeſte gemeten; en ſoo ſy iet vonden, 't welck deſen voet niet en hielt, hebben ſtracks hunnen toevlucht tot den hemel genomen, en door woordelijcke ontſchuldingen hen op de vlucht begeven.

VEERTIENDE PAEL.

Stoffe en uytkomſte van de peſt.

SOo lang eenigh ding buyten ons bevang is, 't zy het in de lucht, waeteren, oft in de aerde hangt, ſoo lang en is het geen ſieckte, noch eygen oorſaeck; dan het mach een oorſaeck der ſieckten worden: want moetende alle ſieckte in ons, als haer eygen huys weſen, daer ſy hare beſtellinge en eynden moet volbrengen, en dat d'eygen oorſaecken van alle weſende dingen zijn en blijven in 't gene uyt de oorſaecken wordt gemaeckt, en onderhouden; ſoo volght hier uyt, dat 't gene men tot noch toe genoemt heeft voorgaende oorſaecken, (*cauſas antecedentes*) maer en zijn oorſaecken, oft *cauſæ occaſionales, & per accidens:* de welcke ſonder toe-eygeninge oft appropriatie ganſch in ons niet en veroorſaecken. Volgens het welcke ſy oock geen geneſinge vereyſchen; dan wel alleen verhoedinge, en vliedinge der oorſaecken: wy ſullen dan voor oogen ſtellen d'oorſaecken der peſt, ſoo ſy noch hebben een uytwendigh weſen, op dat wyſe te beter kennen, als ſy binnen tot oorſaecken ontfangen zijn. 't Is hier boven geleert, dat de peſt niet en komt geſonden, noch geſchoten uyt den hemel; dat alle dingen ſijne trappen heeft ter rijpigheyt, alle dingen heeft ſijn begin, toenemen, ſtant, afgang, en uytgang. Dat de ſtoffe der peſten ſtoffe niet en is, ſoo haeſt ſy een ſtoffe was, ſy heeft haere trappen der bereydinge, ſy is *ad aliquid*, ſy en treft niet met ons, noch oock

met 'et gedierte; sy moet eerst een volkomenheyt in ons ontfangen: maer soo sy eens is bereydt, dan werckt sy als een vier, vallende in de voncke. Weet dan, dat alle pest maer eenvoudigh en is in haer wesen; want aen de wesentheyt der geslachten, en mach men aen noch af doen, sonder veranderinge der selve. De toevallen, en niet de substantien grijpen trappen van meerder, oft minder volmaecktheyt. Alle sieckte heeft haere stoffe, als haer eygen substantie, en naementlijck de pest heeft haere substantiele stoffe, en de gedaente, en het pest-gift, bestaende in substantie, wesen, en sijn geslacht, moet eenigh zijn, en eenvoudigh. Dat het somtijts eer bekleeft, bevleckt, en heftiger behaelt wordt, 't selve en verandert het wesen, noch de gedaente des gifts niet; dan wel sijn teeckenen der eygenschappen, by meer gifts in menighte, by meerder, oft minder getempertheyt, oft van beter vermenginge van onsen vleesch-deessem, die de appropriatie min oft meer maeckt, oft van meerder oft minder verdustheyt der stoffen: maer nopende het inwendigh formeel gift der pest, 't selve en mach maer eenvoudigh wesen. Alsoo het wesen aller dingen bestaet in sijner geslachten enckele ondeelbaerheyt. Gelijck een kleyn vier niet in wesen verscheyden en is van een groot vier; soo en zijn oock de pesten in haer inwendigh gift maer eenderhande. De stoffe in haer eerste beginsel der pesten, is een verdufte lucht: jae niet de lucht als lucht; maer eer de naeckte verdustheyts gas, die veel onlichaemelijcker is dan de lucht, en is den onlijvelijcken saede der dingen vast gelijck. Welcke verduffinge, oft eerste saet der pesten, nae ondervindinge der Adepten, is minder, dan het acht duysent twee hondertste deel des saets. Sulcks als men siet, dat een verduffinge des vats, sonder eenigh wicht, oft stoffe, verduft hevelijck soo veel wijnen, als men op 't selve vat soude mogen by gevolgh der daegen doen. En dewijl de verdustheydt de stoffe der pesten in haeren eersten graet is, daerom hebben wy van de heve der verdustheydt soo lang gesproocken. En dewijl uyt de

de onsienelijcke en onvindelijcke beginselen, alle oorspronck der geboorten is, soo is den oorspronck der pest uyt de onsienelijcke verdusten oft gas der aerden, in eenen overganck der pest, het zy naer aerdt-bevingen, belegeringen, &c. d'aerde is bewesen de moeder aller verdustheydt, haer dienende tot alle geboorten. In een gemeene pest is d'eerste stoffe uyt der aerden, en soo verre d'aerde verscheyden is van den hemel, soo wijt staet onse stoffe uyt den hemel te verwachten; maer in een eygene pest (die immers in den eersten eens begint) die niet t'seffens het gantsche lant overspreyt wordt, daer wordt de verdustheyt binnen geboren, en heeft eenen snelderen voortganck, dan die ons van buyten de verdustheydt aenbrengt, mits dat sy verdust en verdeessemt wort t'eenen selven daege, en beyde dieselve haestiger ontfangt. Dese verduste locht, soo van buyten komende, als binnen geboren wordende, is menighmael van soo kleyne verdustheydt, dat onse zielen des gevoelens 't selve niet en begrijpen, dan wel sommige dieren, scherper van reuck dan wy menschen. Dese soo uytheemsche als huys-genoten verdustheydt, moet evenwel in ons ontfangen haeren anderen trap der bereydinge, 't welck is eenen levenden menschen heve; desen is schult van de appropriatie oft toe-eygeninge, sonder de welcke de verdussinge ons weder geeygent, noch schadelijcker ter peste wort, meer als de andere dieren; en hoewel aen desen verdusten heve den vleesch-deessem de stoffe ter behaelijckheyt geeft, vermach sy doch niet het gift te geven: en alsoo alle gift vyant is van ons leven, soo en wort het niet behaelt, noch behaelijck sonder appropriatie, dat is, sonder menschen mumialen reuck oft vleesch-heve: deshalven hebben wy den pael van den bloedt-tarter beschreven; den welcken alsoo hy bequaem is gantsch in uyttocht wech te verdwijnen, soo geeft hy eenen bequamen heve aen de eerste stoffe der verdustheydt, wesende eenen setel, waer in de verdustheyt haeren deessem ter toe-eygeninge bekomt. Desen stoel oft bloedt-tarter, is gesegt in

in elcken menſche te zijn, daer alrede oft wel ſtracks te worden gemaeckt, ſoo haeſt de peſt is voorgehouden; en hoewel het een uytterſte eynde, daer men de toe-eygentheydt der peſt opgrondt, den vleeſch-deeſſem zy, nochtans ſoo behoeft 'er noch eenen anderen *terminus correlativus fundandæ relationis*, ſonder de welcke de peſt niet en mach gehuyſt noch ontfangen worden, indien ſy van buyten inkomt, de welcke is den Archeus, veroorſaeckende eygentlijck, dat alle bereyde peſt-locht, komende uyt eenigh peſtigh lijf, daerom nochtans niet noodelijck noch gewiſſelijck behaelt en worde, ten zy den Archeus d'aengekomen peſt-gift aengrijpt, en d'appropriatie geſtaede. Deſe appropriatie en geſchiet in ons niet by confermentatie des ontfangenen vleeſche, het welcke het ingetrocken peſt-gas ſtracks in ons ontfangt, dan dien vleeſch-heve is maer een middel en oorſaeck tot de appropriatie; dus ſit d'appropriatie eygentlijck in een barende oorſaecke, die uyt de voorſeyde oorſaeck vloedt, de welcke is gelegen in eenen ſchrick, die den Archeus by der voorſeyde oorſaeck grijpt, welcken ſchrick eygentlijck, onmiddelijck, eerſtelijck, en naeſte eenighlijck, is den vader des peſtgifts in alle peſten. De peſtformige koortſe heeft oock een gift, een behaelijcke rotte verduftheyt met den vleeſch-deeſſem verhevet, doch en heeft dit oorſaeckelijck peſt-gift niet, deſen beroert den Archeum niet tot het maecken der peſt: dus hebben wy moeten eenen eygenen pael ſetten ten opſicht van den Archeus, de welcke geduerighlijck beſigh zijnde met het beſtieren des levens, en het bloedt te bereyden tot de uytterſte volmaecktheyt des voedtſels, belet wordende door eenigh gewelt, maeckt den levenden ſlijm ſtracks deelachtigh ſijner bekomen beroerten en ontſteltenisſen, en terſtondt het ſelve ſlijm, (hoe groot het zy) wort eenen bloedt-tarter: en in ſoo verre het gift groot is, als dat van de peſt, den Archeus laet den toom ſijner beſtieringe vallen, doet voortaen alles als een verbaeſt menſch, hy ſlaet alarm, 't is duyſter, den vyant is binnen, de eet-luſt vergaet,
de

de maegh ontſtelt haer,de begonnen verduwinge houd op,'t gene anderſins was om verteert te zijn, wordt bedorven, volgens den aert en trap ſijner bedervinge, maeckt verſcheyde oproerten; indien het ſachtmoedigh is, verweckt eenen ſwaren ſlaep; indien het ſcherp is, maeckt grooten hooft-pijn; indien het ſcherpe rot is, maeckt een geduerigh braecken oft dulheyt: de teerende kracht verandert het al in eenigh boos ſlijm, de koortſe ſtaet op, en de levende voedtſelen worden in hare naturelijcke verbeelteniſſen vergruwelt, en met ſchrickelijcke oneenigheyt ontſtelt. Den bloet-tarter,ontſlagen van ſijnen voedenden aert, grijpt eenen toorn, een wederſpannigheydt, en over des ſchricks ontſtelteniſſe, vermeerdert den oproer tegens onſe natuer. In een geſlachte, ick ſegge in de peſt, zijn verſcheyden toevallen, naer de gelegentheyt der lijven, en volgens de trappen van meerder oft minder getempertheyt der verduftheyt des mumialen vleeſch-deeſſem, en des meerdere oft mindere confuſie in den verſchrickten Archeus, doch zijn maer een evengelijck gift der peſt, in haer gedaente en weſen, de welke nochtans zijnde aengemerckt naer de ſijſe van behalinge, hoewel ſy eenvoudigh in geſlachte zy, wordt nochtans vijfderley gereeckent in ſijſe oft zeden van bekominge; te weten,daer is eene,die met eenen overganck komt over het gantſche volck, de welcke haer beginſel neemt uyt een rotte verduftheydt, die d'aerde by tijden geeft, 't zy door eenige holen oft ſcheuren der aerdtbevinge, ſtinckende poelen, oft doode lichaemen, niet, ofte niet betamelijck begraven; d'aerde en poelen, en doode dieren, als paerden in den oorlogh, &c. geven een rotte, verdufte, giftige locht, die noch het peſt-gift niet en hebben, doch in ons ontfangen zijnde, worden ſtracks verdeeſſemt, en aldus groeyende 't gift door de naturelijcke verbeelteniſſe der verrotte dingen, en vermenginge ons deeſſems, den Archeus vereyſt en verſchrickt wordende, volmaeckt het gene aen 't gift gebreeckt, en wordt tot een peſt-gift. D'andere peſt is, door dien de doo-

de lichamen der menschen qualijck begraven sijnde, hebben de verrottinge, verduffinge, en vleesch-deessem in het hooghste, des sy oock veel haestiger in ons worden ontfangen, en den Archeum om der gelijckenisse wille, des te verbaesder en beschroomder maecken. Dit zijn d'oorsaecken, die den overgang der pest maecken, waer toe noch een derde als oorsaeck is; te weten de quade hoede die 'er is, dat men malkanderen niet en schouwt, ofte kan ontvlieden, als in legers, belegerde steden en schepen. Dus leest men dat de pest in den Oogst eens begonnen is onder drie of vier krijghs-lieden, die een graf beroofden, de welcke door het leger der Romeynen, en de bekende werelt, van daer worde overgebreyt, weghnemende ontrent het derdendeel der menschen. Dese pest is eene van de heftighste en snelste, overmits sy in het lijf komt volmaeckt in alle haere leden, hebbende stoffe en gift in andere lijven te voren bereyt, en hoeft niet, dan alleen als gast van den Archeo ontfangen te worden, hem door den deessem en gas ingelijft te worden, en door sijn eygen gift den Archeum eens te verstricken. Maer de vierde pest, die eerst en sonder hulpe van eenigh uytwendigh oft voorgaende gift in ons verweckt wort, heeft die selve beginselen, die d'ander heeft, die uyt verrotte verduftheydt der stinckende lichamen voortkomt, als wordende in ons eenen bloedt-tarter verrot en verduft, grijpt uyt sijn eygen verbeeltenis een cadaversche gift aen, waer door den Archeus verbaest zijnde, met sijnen schrick het pest-gift volmaeckt; wesende de stoffe en zaet der pesten in soo kleynen verdufte rottigheyt gelegen, dat die niet en mach by der menschen reuck gekent wesen, hoewel honden, vliegen, exters, ravens, kraeyen en arenden, die haest konnen ruycken, de welcke elcken besonderen mensch niet alleen by den reuck en onderkennen, maer oock alle hare voetstappen, hoe lichtelijck die op der aerden gedruckt zijn geweest, jae oock langen tijdt naer den stap. Wesende de pestlocht even soo subtijl, als den uytvloedt is eens gesonden mensche

fche in de voetftappen, overmits den uytvloet der peft, en die in den voetftap is gedruckt, is van de felve ftoffe des uytroockenden bloedts, fonder ophouden uyt de menfchen vloedende. Deshalven hebbe ick gefien de fnelfte en vijfde peft, die een peftige locht op de maege brengen, foo als men fiet dat bofchkolen met haer reuck de maegh ontftellen en doen braecken: foo gefchiet het met het feer verdufte peft-gift, 't welck ftracks den bloet-tarter der mage aenvangt, doet braecken wat 'er ontrent is, oft komt en maeckt fnelle flaeuwigheden, waer door fy in weynigh uren fterven, om drie redenen; d'eerfte, dat het geduerigh braecken alle tegenmiddel weygert, de flaeuwigheden de natuere ftracks ter neder werpen, en ten derden, ter oorfaecke dat den bloedt-tarter der maege het quaelijckfte gelegen is, om door het fweet verjaeght te worden. Wefende hier groot te achten het opperfte geheym dat in de peft is; te weten, aengefien men met 'er waerheydt kent, en door de ervarentheydt dickwils is beveftight, dat de peft by enckelen fchrick mach geboren worden, en mits te voren geleert is, dat des pefts gift eygen nature, maer eenvoudigh en eenderhande kan wefen, wefende de geflachten der natuerelijcker dingen, den geflachten der getallen gelijck (foo Ariftoteles leert) en dat eenige dingen niet en vermogen verfcheyde vaders noch moeders, noch zaet wefen in geflachte: foo volght oock noodelijck hier uyt, dat alle peft haer formele gedaente oft peft-gift by eenigen fchrick verkrijght, die den inwendigen Archeus grijpt, 't zy uyt de eerfte verrotte verduffinge, die oft mumialijck verdeeflemt inkomt, oft den deeffem voorfeyt, binnen ons ontfangt, of het zy dat d'eerfte verduftheydt in ons begint, en in den bloedt-tarter fijns fchricks verbeeltenis voelt, en ontfangt, ofte 't zy dat een peft-locht volkomen vergift uyt eenen peftigen lijve ons inkomt, immers het peft-gift en beftaet noyt fonder den voorfeyden fchrick. Ick fegge dat een ding maer eenen zaede en mach wefen in geflachte, en dat een luys uyt den menfche, oft

by sijne voorsaeten geboren, evenwel dat de vuyligheydt der menschen is, gelijck het sap dat in de neten, het ey der luysen is; want soo twee verscheyde zaeden in geslachte, worden een selve dinck in geslachte, de geboorte der dingen en soude niet een eygen stoffe vereyschen, maer alles mocht uyt alles sonder bestemtheydt voortkomen. De pest dan als een natuerelijcke geboorte, heeft haer eenvoudigh zaet en gedaente, in wat voegen sy ons toege-eygent wordt; deshalven moet het pest-gift eenderhande wesen, des Godt gelooft zy; te weten, den bloettarter verdust, en verdeessemt zijnde binnen ons, verbeelt wel sijnen eygen schrick, en bereydt een pest-gift, doch en is geen pest, tot dat den Archeus sijnen schrick en pest-gift daer over gegeven heeft. D'uytwendige verrotte verdufte reucken hebben door haer ingeboren verbeeltenis wel eenen vyantlijcken gift, doch en mogen geen pest worden, ten zy den bloedttarter die ontfangen hebbende, daer over oock sijnen deessem geve; waer door onsen Archeus d'appropriatie krijght, en maeckt door sijnen pest-schrick het eygen pest-gift. Dese schricken des bloedt-tarters en Archei, en zijn niet schricken der zielen ofte des menschen, dan alleen schricken Antipatie, van de welcke voren geseght is. Dus een stoutmoedigh mensch mach in sijner zielen kracht wel onversaeght zijn, en nochtans eenen blooden Archeum hebben, en van de pest aengetast worden, als onnosele kinderen, die geenen schrick en hebben. Daerom en helpt der menschen onversaegtheyt en krijgsmoedt niet, om het ontfangen gift te niet te doen, dan wel alleen om den Archeum voor den schrick dien hy mochte krijgen, te versterken en verseeckeren, en mits dien d'appropriatie te beletten. Merckt oock verscheyden stoutigheden; een mensch is stout om te vechten, die vervaert is van de justitie, van geesten, van eenige quade feyten te doen, ofte oock van pest: dus spreken wy hier van een onversaegt gemoet tegen de pest, 't welck slechte krijgshatende menschen dickwils op 't hoogste hebben.

Dit

Dit noemen de Galeniſten een goede complexie der humeuren te weſen. Sy hebben moeyte om dit ten propooſte wel te beſteden, dus laeten wy hen daer mede beſich, en hen ſelven vergenoegen. Doch komt de moedigheydt, die ſtrijdende is met een werckelijck geloove, ſoo voren is voorgehouden, tot veel eynden, en groote baete. Ten eerſten, om niet haeſt de peſt door ſchrick te bekomen. Ten tweeden, om alle wercken Archei te voorderen. Ten derden, om 't gegrepen gift te beter uyt te drijven: overmits het gevaer de ſweet-gaeten ſluyt, des hen de hairen des hoofts rechten; en dus helpt de moedige ziele, ſoo wel in 't verhoeden, als in 't geneſen. Is oock te bemercken, dat ſoo iemant van de peſt is geneſen, en wordt niet meer ſoo haeſt van buyten vergift: daer nochtans alle gift noodelijck een ſwackheyt naer hem laet, en overſulcks een bequaemheydt om lichter aen 't ſelve te onderdaenen. Maer alſoo het peſtgift den Archeum ſonderlinge door ſchrick aentreft, den vyant eens gekent hebbende, en ontfangt hem niet meer ſoo haeſt, noch en verſchrickt hem niet ſoo haeſt; maer eens te boven gekomen zijnde, heeft nu meerder betrouwen om niet overwonnen te weſen. Dus en maeckt hy door ſijnen ſchrick niet een oorſaeck uyt de oorſaecke des behaelden gifts. Alle gift der peſt vereyſcht den vleeſch-deeſſem: anderſins ſoude de peſt alle levende dieren ſoo als de menſchen treffen. Dus en is 't geen wonder, dat d'actien des venijns in ſoo kleynen ſtoffe, jae in eenen indruck des voetſtaps, oft in der verbeelteniſſen beelt, zijnde aen de tant des honts, oft in een beelt, 't welck een wijf verſend tot haer hant, &c. ſoo lichtelijck en ſnel de overhant neemt. Overmits den Archeus (aller gevoelijckheydts eerſte werck-tuygh) ſtracks 't gift gevoelt, aenvat, maeckt, en vermenighvuldight. Jae alle giften, hoe ſubtijl ſy zijn, zijn grof, en ſeer lichaemelijck, ten opſicht van de peſt, overmits ſy beſtaet in eenen ſchrick. Alle andere giften moeten geſwolgen, oft gevoelijcker wijſe geraeckt worden, daer de peſt een gift is, 't welck in ons wordt

 alleen

alleen door schrick, ja door een ongevoeligh beelt eens schricks: en wort in ons by deessem oock soo scherpelijck gevat, als eenen ongevoelijcken reuck van eenen voetstap. 't Gepeyns van droefheydt, beneemt den eet-lust! 't gepeyns van walgen, doet walgen! medelijden maeckt traenen: soo oock blijschap, vreese, gramschap, haet, &c. elck maeckt datelijck iet in ons. En dewijl haer geboorte van binnen eerst is, soo is haer effect oock eerst binnen, en dien volgens door den Archeum gemaeckt zijnde, zijn oock by hem het eerste gekent, en dat noch veel geestelijcker, krachtiger, en eygentlijcker dan het lichaem. Dus is den schrick, en sijn gift eer en meer in den Archeo, dan in 't lichaem: mits de ziele 't selve door haere sinnen niet en kan begrijpen, noch oyt en voelt, dan by middel Archei, als aller gebeeltenissen goetheydts en verdraeytheydts oorspronckelijcken werck-meester. Onsen Archeus dan voelt het gift, 't welck volkomen van buyten ingekomen, en door des deessems appropriatie wordt selve oock verschrickt, gebaert, en vermeerdert het ingekomen gift: oft andersins in de bloedt-tarter, een bloet-geboren binnen zijnde, ten is dan niet wonder, dat hy den schrick ontfangt. Tot desen voornemen slaet gaede, hoe seer onse hant verkouwt, mits raeckende een doodt menschen lichaem, 't welck met aller krachten verlies gestorven is: sy wordt soo kout, dat sy qualijck door het vier mach verwarmt worden, en blijft langen tijdt kout. Dese koude en voelen de beesten van dusdaenigh lichaem niet, wanneer sy het eten, soo wy oock geen groote koude en voelen uyt den aenraeck van een doodt beest. 't Is dan een bedriegelijcke koude des dooden menschelijcken lichaems, maeckende in ons meerderen trap der koude, dan sy selve en is; door dien onsen Archeus vreest de doodt die hy voelt, en vliet uyt de handt. Dit voelen, en beroerte in onsen Archeo, te wesen door de vreese, betoont ons wel het aenraecken eens lichaems, 't welck een geweldige doot geleden heeft; 't welck op veel nae niet soo kout en is, als het ander.

ander. Waer uyt de kennisse in ons volght, dat den Archeus haestigh vlied voor yder van sijne vyanden. Ten anderen, dat het beeldt der vreesen niet en is het beeldt des schricks: mits den schrick besluyt het geloove, vereyst den volmaecker des pest-gifts, soo geseyt is; te weten, dat alle werckende verbeeltenis ter geboorten, en verwandelingen, begrijpt 't voorseyde geloove, 't welck in de verbeeltenis der enckeler vreesen niet en wordt bevonden. Nu en wordt 'et gift des schricks in onsen Archeus niet gevoelt, sonder voorgaende deessem. Daerom oock het fenijn des rasenden hondts, en wordt by onsen Archeo niet gevoelt, dan nae veel daegen, wanneer het gift sich selven eenen deessem verkregen heeft uyt onsen bloede. Doch gelijck daer is eenen dadelijcken deessem des rasens, die onsen bloedt-heve overheert, soo en grijpt dan onsen Archeus geenen vollen schrick, als in de pest, mits hy alreede dwaelt in sijne verbeeltenisse, volgende des rasenden honts heve. Wesende dit rasende gift seer grof, ten opsicht van de pest, die stracks den welvarenden Archeus aentreft, en deshalven eenen snellen volkomen schrick begrijpt. Maer den heve des rasenden gifts en verschrickt onsen Archeum niet, dan eer maeckt hem rasende onversaegt, deshalven en kan daer geen pest-gift in geboren wesen. Eyndelijck dan, een wesen des pest-gifts, en heeft maer een opsicht des schricks, eenen wegh ter doodt, ter genesinge, en der tegen-middelen. 't Is noodeloos met verscheydenheydt der elementen, complexien, humeuren, conditien, genegentheden, proportie, ouderdom, groote, kleynte, en andere alteriteyten, onse ellenden te vergrooten, d'onseeckerheydt te verstercken, d'onwetentheyt te bedecken, de twijffelachtigheydt te verkondigen, en de wanhope des levens te vermeerderen. Een volmaeckte wetenschap is als een vier, 't welck alle verbrandelijck ding sonder uytnemen verbrandt; sulcks was die van Hippocrates. Wy hebben betoonelijck voorgehouden, dat alle beroerte der gepeynsen, 't zy vreese, oft droefheydt, gramschap, &c.
stracks

ſtracks den eet-luſt, en de verduwinge der maegen ontſtellen; oock elders beweſen, dat de gepeynſen in haer eerſte beroerte ſitten in de mont der maege, als een ſetel der ſterren Mercurii, de welcke daerom de Heydenen hebben toegeſchreven de vernuſtheden, oock den caduceum des ſlaeps, &c. Soo is 't oock hier uyt volgelijck, dat de peſten, die in ons door 't gepeyns des ſchricks, en der beangſtheydt ſpruyten, haer eerſten indruck doen ter maege, daer uyt volght ſtracks den eet-luſt omgeworpen, ſmerte des hoofts, braecken, doodt-ſlaep, dolheyt, &c. die alle, en een iegelijck van hen, zijn toevallen der maege, ſoo voren is beweſen. Doch met ſulcken verſcheydenheydt, dat alſoo de gebeeltenisſe des ſchricks, is gift-baerigh in haer beeldt, en verſchrickende den algemeynen Archeum des levens; ſoo is 't beeldt van de vreeſe, droefheyt, en achterdencken, maer bedervende den bloedt-tarter der maege, waer uyt ten leſten by veel dagen, mits ſich ſelven niet warm houdende, noch beſorgende de verteeringe des voorſchreven verdorven bloedt-tarters, een peſt oock dadelijck bekomen wort: 't welck geſchiet door verderffenis des bloedt-tarters, hebbende d'inbeeldinge der peſt door vreeſe, en droefheydt, ſlappelijck ingedruckt, en begint den ingeboren Archeum te verſchricken, die daer door dan datelijck eerſt maeckt het oprecht peſt-gift, daer anderſins de peſt des ſchricks, hebbende alles, 't welck tot haerder geſtelteniſſe van noode is, wordt ſtracks aengeſteecken, en vervoordert. En gelijck de mont der maege van outs voor 't herte wordt geacht, ſoo zijn deſe peſten veel ſchrickelijcker, ſnelder, en geſwinder, dan die van de bevleckte lucht getrocken worden. De maege en ſchijnt maer eenen leeren ſack te weſen, men mocht verwonderen, dat de verbeelteniſſe, en ſoo veel edele daeden hier by ons geſetelt worden; des niet tegenſtaende veel flauwigheden, ſmerten, en ontſtelteniſſen des monts der maege betoonen waer te weſen 't gene wy ſeggen. Te meer, iemant geſteecken door 't herte, oft iemant geſteecken door de mont der maege,

ſterven

ſterven even ſnel, en met de ſelve toevallen; daer ick 'er veel geſien heb, die door poplеſye doodt waeren in 't hooft, noch lang warm bleven, en het herte ſloegh noch. Jae een bruyt, geſchoten door de karoſſe daer ſy in was, ontrent Willebroeck, door de ſlaep van 't hooft, was ſtracks doodt nae het hooft, en gebrocht zijnde tot Vilvoorden, drie groote mijlen van daer, gaf noch teecken van de ſlagh-ader aen 't herte, en was noch warm. Den geeſt der ſterren, en des levens, ſit niet minder heftigh in 't moeder-vat, ('t welck immers even lederachtigh is, als de mage,) dan in een lever, oft nieren, oft milte. Want alle leden en zijn maer Cadavera, en den inwoonenden geeſt geeft het leven, en den geeſt wordt geplant daer 't den Heere heeft belieft. Ghy hebt hier voren gehoort, dat den ſchrick tweederhande is, den eenen is des menſchen, hebbende een gevaer met een geloove, van iet tegenſtrijdighs gehaelt te hebben: den anderen is den ſchrick Archei. Soo weet nu, dat het peſt-gift, 't welck in ons wordt gemaeckt, en niet van buyten ingebrocht, niet en is tot volkomen gift, dan alleen door den ſchrick Archei; en hoewel den ſchrick des menſchen den bloedt-tarter maecke, oft verderve, en daer in ſijns beelts eygenſchappen brengt, ſulcks dat oock een wijs menſch eens daer onder vervangen leggende, oock nacht en dagh tegen ſijnen wil, en betuygh der reden, in eenen geduerigen ſtrijdt van vreeſe is, ſchrick, angſt, en alle ſijſen van benauwtheden: moetende, tegen ſijne begeerte en wille, alle verbeelteniſſen lijden, die 't beeldt des menſchen ſchrick hem geduerighlijck voordert, even als de verbeeltenis eens menſchen, gebeten door eenen raſenden hont, willens, oft onwillens moet volgen 't beelt, 't welck door den beet hen was ingedruckt. Doch en is alle 't voorſchreven noch anders niet, dan een bereydinge des bloedt-tarters tot een peſt, de welcke nochtans niet het volkomen gift en aenveert, ten zy dan eerſt den ſchrick Archei daer over komt, die dan alleen eerſt het peſtgift maeckt. Deſe ſaecke, zijnde ſoo buyten gemeynen ſtreeck

des loops der naturen, en bestaet geheel in der beelden eygenschap; heeft aldus moeten wijtloopigh uytgeleydt worden, souden sy begrepen, en geloost mogen wesen. Soo des menschen schrick waer de naeste oorsaecke, genaemt *causa continens*, in de pest, soo moest elck mensch, verschrickt zijnde voor de pest, die krijgen, 't welck niet en geschiedt: dus is des menschen schrick maer een bereytsel; maer den schrick Archei is de naeste volkomen eenige oorsaecke, en maeckster des pest-gifts; 't welck hier tot een besluyt ten lesten geleert wordt.

VYFTIENDE PAEL.

Naerder vertooning van d'eygenschappen der pest.

TOt een waer teecken der voorgehouden oorsaecken, soo bevindt men (alsoo oock in alle oprechte kennissen ontmoet wordt) dat door 't begrijp der gemelde oorsaecken, als in eenen spiegel, de pest gekent wort, en hare vergiftinge, behaelinge, snelheydt des loops, besonderheydt, behoedinge, en voor het meestendeel oock de genesinge. Jae dat een verstandigh mensch, sonder voorder bericht, de genesinge ten vollen mocht achtervolgen. Doch sullen voor den gemeynen man noch voorder uytleggen, 't gene noch dient geweten te worden. Ten eersten, ick laet het ondersoeck der pest, die tot verborgen oordeelen wederhouden wordt: alleen sal ick in haere verklaeringe aenteeckenen, dat hoewel sy boven nature komt, nochtans en komt niet als een schepsel uyt een niet. Den slaenden Engel en stont niet op eenen bergh in de lucht, daer sy geduerigh doorwaeyt, en ververscht wordt; noch op den toren Davids, daer de sonde haer begin hadde; maer wel op eenen verduften dorschvloer. Engelen in de Openbaeringen, storten haere vergifte flesschen, en een derde-deel der menschen sterft. Den wil, oft het woordt Godts, vermocht dit sonder vloer, sonder sweert, sonder

ſonder fleſſchen, en ſonder uytſtorten : dus door ſijn medelijden en maeckt ſijne roeden niet door ſijn woordt, ſijn geweldigh, ſijn vaſt beſtendigh woordt : oock ordinaris en geſchiet de peſt niet door de duyvels, als ampt-lieden, en beuls; ſijn goetheyt en wil den menſch niet onder de handen ſijns vyants worpen : de eere en blijſchap en komt den booſen niet toe, te mogen in onſe bederffeniſſe handtdadigh zijn. De peſt by toverye gemaeckt, volght de nature. Ten is in des duyvels macht niet boven de natuer te treden. Wil hy eenen ſteen hebben, hy moetſe by ſteenige beginſelen maecken. De wijſen van Pharao en konden geen muggen uyt de ſtoffe der aerden maecken, die kinderen des waeters zijn, en daerom betuyghden ſy, dat in de wonderwercken, door de twee broeders gedaen, den vinger des Heeren was. Dus, indien den duyvel is toegelaeten een peſt te maecken, hy moet daer toe nemen de naturelijcke beginſelen, die hy weet te verdeeſſemen by de ſijne, als mede haere verbeeltenis in 't hooghſte tot een peſt-gift te verwecken. In de tooverſche peſten is 't alles naturelijck, behoudelijck den middel van toe te ruſten, en te eygenen; deshalven worden oock even by ordinariſche middelen geneſen, als andere. 't Is waer ſy zijn wel een weynigh booſer, ſmaeckende nae de hant des beſtierders; ſoo oock als de gene die door vloecken overkomen, als vergeſelſchapt ſtaende met de verbeeltenis des haets in 't gift. Ick ſegh booſer, om dat ſy ſnelder dooden; doch alſoo ſy door vremden middel komen, de ſiecken ſtaen begrepen onder een ſeecker getal, 't welck oock niet groot en is : daer tegen weder oock, worden ſy haeſt verbeden, en geboedt door goede wercken : goede Engelen en maecken noyt peſt, dan met groot leetweſen, en medelijden : en wanneer hen d'onderdaenigheydt daer toe brengt, ſoo is het des Heeren roede, en niet der Engelen. En is der Majeſteyts goetheyt betaemigh, dat ſijne ampt-lieden ſtraffen met haere aengeſchaepen goetheydt, en niet aen en nemen der duyvelen aert, die in de hemelen niet woonen en mach. De

peſt

pest die door de vloeck komt, 't zy van een arm mensch, oft van een swangere verlaeten vrouwe, oft van een andere siecken, leggende in de uyterste verlaetentheyt, hoewel de sonde schromelijck is, door de wraecke, en vloeck; doch soo wordt daer uyt veroorsaeckt, door de gehengenisse Godts, als aller wraecken rechter, een plaege, niet uyt de naturelijcke beginselen der pest; maer als een Goddelijcke straffe, over den rijcken meer, als over den armen, ('t welck haer eygen teecken is,) etende 't vetste der runderen, en 't beste der lammeren, drinckende den wijn uyt kostelijcke vaten, en slapende in elpen-beene slaep-steden, niet en gedenken aen haren gevangenen broeder Joseph. Waerom den Heere haer verwoestinge besweert; die nochtans dickwils door vele en gemeyne aelmoessen te verbidden staet. Den volckrijcken overgang der pest komt uyt de gelegentheydt der plaets, wiens verdustheyt, oft jaerlijcks, oft tijdelijck is, oft wel by onseeckere tijden; soo als door aert-bevingen, spleten der aerden, en verdorven verdusten lessas komende, in ons verdeessemt worden, en bekomen door verbeeltenisse het volkomen pest-gift. Sulcke zijn oock de pesten, die nae belegeringen volgen, die men t'onrecht de vuyligheden toeschrijft: overmits eenige maenden, en lang nae de vuyligheden en de belegeringen, sy eerst beginnen, soo wanneer de plaetsen haer vuyligheyt gereynight hebbende, in ruste beginnen te leven. Waer van d'eenige reden is, dat de lichaemen der verwonde, niet soo diep en worden gedolven, als ten tijde der Heydenen, die veel nauwer onderhouders der begraeffenisse waeren, dan d'onse. De Heere en heeft niet te vergeefs soo straffelijck geboden, dat men d'opgehange lichaemen voor der Sonnen ondergang soude begraeven: dat elcken Israëlijt eenen lepel moest draegen, op dat hy terstont sijne vuyligheyt soude begraeven. Dat alle de gene, die eenigh doodt lichaem hadde geraeckt, souden onsuyver wesen, hen moeten wasschen, en uyt de gemeynte besijden houden. Alles op dat de lucht niet en worde besmet, niet

alleene-

alleenelijck dienende tot geestelijcken verstandt; maer oock om de welstant des gemeynen beste; te weten, om te verhoeden, dat des menschen vleesch-deessem de verdufte lucht niet en vervangt. 't Is dan grootelijcks te beklagen, dat men de misdadigen laet hangen tot eenen spiegel, (kleyn opsicht voorwaer ten behoeve der boosen, in wissel van soo grooten quaet der gemeynte,) welckers verrotte lichaemen de gansche lucht mogen verheven, en die men, door den windt en heet weder, by wijlen een half mijl verre ruyckt. Godt en was dien spiegel niet onbekent, maer ongeacht, in tegenwicht van soo grooten quaet. D'ongehoorsaemheyt van die wet verdient haere natuerelijcke straffe, voor welcke behoedinge die wet ten besten was beschreven. 't Is even beklagelijck, dat der soldaten lichaemen niet soo diep en worden gedolven, als eertijts by de Heydenen; die nu ongelijck dieper met aerde behoorden gedekt te worden. Want den busscheut maeckt verplettinge des vleeschs, neemt wech een stuck vleesch, en laet'et gat open: daer beneffens oock, maeckt eenen vergiften indruck des pulvers, als 't blijckt, door dien 't vleesch stracks swart wort, waer toe loopende de wraeck, verbeeldinge des bloedts, al te lichtelijck een gift bekomen wort; is het niet binnen het leven, immers naer de doodt, wanneer het vleesch bynae door de rottinge verteert zijnde, verkrijght eene verduftheydt der momie, vergift by die voorseyde wraeckgierige verbeeltenis des bloedts, en wordt in ons, door schrick deses monsters, een ware pest geboren. 't Is met de begraeven lichaemen, als met de paerde-mist, 't welck niet en verduft in korte dagen, soo lange het werm en rot is: maer de verduftheyt komt op het drooge worden, wanneer alle het salpeter daer uyt verroockt is, en streckt tot verwandelinge in een sap; wesende by de verduftheydt alle salpeters balsem te niet gedaen, het welck anderfins gehouden sonder verduffen, daer uyt wort getrocken. Hierom komen de pesten eenige maenden na de belegeringen. Siet hoe grooten voedtsel geeft een camper-

nouilje van eenen nacht, om dat sy het eerste wesen naer by staet, wesende eenen roock uyt den leffas in sijn eerste en slechste runninge, maer de selve campernouilje verdust zijnde, wort stracks wormsteeckigh, en is in de spijse een louter gift geworden, met eene eygenheyt om ons te versticken. Hier staet een ernstigh gemerck open, dat alsoo de pest eenighlijck is in den bloedt-tarter, alle andere koortsen daer niet in en zijn, dan alleen in de drecken der eerster en tweede verduwinge, in de welke, hoewel daer veel sijsen der giften vallen, en schromelijcke koortsen geven, doch en is in haer noyt den levenden Archei schrick gevonden, als wesende eensdeels onbequaem, om door het sweet te mogen geruymt worden: deshalven soude sijn pest onheelbaer wesen, en daerom is de pest alleen in den bloet-tarter: ick verstae hier door soo wel de derde verduwinge der mage, en andere ingewanden, als het rijck ter buytwaerts staende. Ick hebbe bevonden, dat door pest-schrick en geduerigen tijdt der vreese, geboren is een slijm des bloedt-tarters der maege, waer door sy tegen haer wil, soo wacker zijnde als slaepende, eenen grooten angst, vreese en tegenstrijdt leden, het welck oock wel in de maegh is, nochtans door sweeten (als alle bloettarter) verdwenen: en die het lijf niet en hebben opengehouden, maer het sweeten hebben geschorst, hebben eerst bekomen draeyinge des hoofts, daer nae hooft-pijn, korts is hen den eet-lust vergaen, en in een koortse met doodt-slaep gevallen, hare pest geen teecken gevende, en aen anderen maer korts nae de doodt; dat my mijn leven lanck sal rouwen. Ick heb 't er verscheyden gesien, die, grooten arbeyt ongewoon zijnde, hebben stercke exercitien gedaen, en in andersins onbevleckte tijden de pest bekomen, door dien den bloedt-tarter met de eerste ruste sijne verdustheyt heeft gekregen uyt de inwendige drecken der tweede verduwinge, een gift met den vleesche t'seffens aendoende, en den Archeus het beeldt des bloedt-tarters gewaer wordende, is door verbaestheyt in schrick gevallen, wiens beelt

tot pest-gift is verwandelt. De droefheyt, naer het seggen van den Wijsen-man, knaeght den geest des levens, soo als de mot de kleederen. Dit knaegen is een gift in een verdufte locht, soo men gevoelt aen het gestadig suchten, daerom maeckt het oock den hertvanck, en veele andere sieckten, volgens den verscheyden heve der vuyligheden: doch en is daer geen schrick-gift, noch en werckt oock den bloet-tarter, dan verteert en verjaegt alleen den levenden geest der nature.

SESTIENDE PAEL.

Van de teeckenen der Pest.

D'Oorsaecken, het wesen, de geboorte, voortganck en verscheydentheyt die in de pesten zijn, nu beschreven wesende, blijft nochtans open staen het velt-teecken, waer aen men die ten besten mochte bekennen. 't Gene ick schrijve is nieuw en ongehoort, swaer te verstaen, mijn schrift is slecht, mijn verstant ongevijlt en bedroeft: de stoffe hier gehandelt, is vol gruwels en schricks, de saecke swaer om te begrijpen, vol van ongehoorde verholentheden, en de kortheyt van een begin is vol duysterheden; doch het aldermeeste 't welck ons verblindt, is het gebreck der gewisse teeckenen: en dewijl alle geschaepen dingen haere teeckenen hebben, waer by het van alle anderen uytsteeckt, soo moeten wy oock iet van de teeckenen schrijven. De teeckenen eender toekomende pest in overganck sonder twijffel, vint men geschreven in de hemelen, soude den gesternden hemel verkondigen de wercken der handen des Heeren. Gaffarel toont eenen Hebreeuschen A. B. in de sterren des achtsten hemels, waer uyt de Rabbijnen gelooven, groote voorsegginge geschiet te zijn, soo in de veranderinge der rijcken, als van andere merckwaerdige saken; maer dan en souden de sterren des firmaments niet alleen niet daegelijcks draeyen, maer moesten oock verschuyven uyt haer stede. De sterren met steer-

ten,

ten, balcken, draecken, vuer-pijlen, &c. verkondigen dickwils eenen overganck van peſt, maer niet naer de konſt van het cyferen der Aſtrologie, noch volgens *theoricas planetarum*, overmits deſe nieuwe lichten buyten regel zijn, en daerom met de gepleeghde regulen niet bedwingbaer. D'Aſtrologanten van Jeruſalem, hoewel de konſt daer ſeer beſeft was, en wiſten doch niet het bediet der Bethlemſche ſterre. Dan de teeckenen der hemelen, en alle woordt dat goedt doet, verklaert hy aen ſijne Propheten, en niet de gemeene Aſtrologie. De nieuwe lichten beduyden dan ſterften, oorloge, honger, &c. als Portentum, wiens beduyt noch hangt in handen des Heeren; die het geeft aen wien het hem belieft. Andere beſchuldigen eenige verſaeminge der ſterren, eclipſen, deyſingen, verbrandingen, en andere beletſelen, die de ſterren-beduyders ſoo wel tot oorſaecken als tot beduytſelen trecken. Maer dewijl de peſt een extraordinaris gewas is, en dat alle eclipſen en loop des hemels ſoo ordentelijck is, dat Koninck Alphonſus voor hondert jaeren, en Tycho Brahe voor anderen gelijcken tijdt, die hebben voor bereeckent: ſoo en kan eenen regulerenden loop niet verkondigen (veel min veroorſaecken) den peſt-ganck, die in de Landen van Lombardyen, in het jaer 1632, door de legers van Mantua en Caſſale, heeft over de ſes hondert duyſent menſchen vermoort. Ick geloove dat extraordinariſe geboorten, hebben extraordinariſe oorſaecken en voorboden, wiens verklaringe oock extraordinaris wordt verleent aen extraordinariſe menſchen: oock is mijn gevoelen, ſoo wanneer diergelijcke teeckenen in den hemel zijn, en de peſt verkondigen, dat die peſt niet meer en ſtaet te verbidden, dan te verbidden ſtont den onderganck der ſtadt Jeruſalem, van den Heere voorſeyt, en met veel voorboden by Joſepho beſchreven, was verkondight, en deſe voorboden en ſouden niet dienen om iet te doen, te beteren oft te bidden, (als wel was de prophetie met voorwaerde geſeght: *Ten zy Ninive, &c.*) waer door de ſtraffe mocht weghgenomen worden,

den, dan alleen op dat de menſchen hen beter ſouden ter doodt bereyden. Heel Iſraël moeſt ſterven en vernieuwen in de woeſtijne, behalven Joſue en Caleb, dat en ſtondt niet te verbidden. Des Heeren woort, ſeght den Propheet, en wordt niet herroepen, hy en is de menſchen in wanckelbaerheden niet gelijck, dan het gene conditionelijck, en met voorwaerde wort verkondight: *Ten zy Ninive betere, &c.* Soo dan de voorſeyde portenta teeckenen des woorts zijn, daer, alſoo, en aldien het verklaert is te openbaeren. Dit zy aldus geſeght onder beter verſtandts oordeel, de voor-teeckenen van toekomende ſterfte, ſeght men te weſen de vreemde geboorten van ſchroom-dieren, ſoo in menſchen als in het vee: waer van Cornelius Gemma heeft een boeck de Coſmocriticis ſonder gront en ſlot by een geſlaegen. Maer wie ſal d'oorſaecken en beteeckeningen der ſelver recht weten, kennen, oft vertaelen? dan ſoo de ſterfte komt, dan treckt een ieder een beduytſel, ſoo en van waer hy wil; andere ſeggen, dat het overkomen van vreemt vleeſch en vogelen, oft andere ongewoone vogelen, peſt beteeckent. Op den voet dat der quackelen toekomſt over Iſraël, de peſt voort ging, en aldus verduyſteren ſy het miraeckel, oft willen dat deſe vreemde vogelen ons oock by wonder-teeken beteeckenen een miraculeuſe ſterfte. Dit is het vermeenen der gener die de ſterren onſe peſt-maeckers oordeelen; het is met meerder waerſchijnelijckheydt, dat vreemde viſſchen uyt 'er diepten tegen ſtroom komen, dat walviſſchen, ſchroom-dieren der zee, in ongewoonelijcke plaetſen komen; ſommige vermeenen dat de wateren vergift zijn, en deſe dieren uyt den gronde jagen; maer waer de zee verduft, en de wateren beſmet, wat meerder waeter ſoude het water der zee mogen afwaſſchen? zijn de wateren beſmet, wie ſal de peſt afwaſſchen, en de behaelijckheyt der levende? Ick weet dat de wateren geene peſt en hebben, noch dat ſy niet beſmet en worden in hun element; dat de vreemtheden uyt het Meyr, en uyt den hemel eenen ſelven ſtuer-man hebben,

 ben,

ben, dat den Heere is in den afgront der zee, ſoo wel als des hemels: ſijnen vinger beweegt den gantſchen kloot, en wat daer in is, is hem onderdanigh, uytgeſteecken den onrechtvaerdigen. Dan ick ſchrome meer voor ongewoone regens van bloedt, kruyſſen, vueren of lichten, en geſichten in de wolcken, daer lijcken gedragen, oft ſtrijdtſlagen geſien worden; ſoo mede van vreemde ongeſtuymigheden op kerck-hoven, &c. als voor gewiſſe voorboden der ſterften; die welcke ick buyten den loop der naturen ſcheyde, en toeſchrijve aen de goetheyt Godts; op dat de dwaſe maeghden by tijdts olie kochten voor hunne lampen, die door de Predicanten noch geenen voorraet van olie en hebben gedaen. Ick en weet niet, of ick hier ſoude derven onderſtellen, ſeltſame verſaemingen, en geſchrey van exteren, ravens, kraeyen, om niet onder de *auſpicia chaomantiæ* te vallen. Wy ſien immers wilde pauwen, endtvogels, ganſen, kraenen, en andere wilde vogelen, dat ſy ons verkonden met hare toekomſte, dat den aenſtaenden winter lang en hert ſal weſen, ſulcks dat des verkondigenden hemels kracht in haer woont. Wy mercken oock hoe de vorſchen en padden haer winter-bedde dieper graven, des oock den winter te felder ſal weſen. Immers indien vogelen, viſſchen, ofte iet diergelijcken de ſterfte voorgaet, het ſijn portenta, ons door de geeſten voorgebeelt, en hebbende geenen vaſten grondt in de natuere. Paracelſus ſeght, dat vorſſchen een tegenmiddel in de peſt zijn, oock voor groote ſterften hen op hoopen vergaderen, verſmachtende de onderſten, en dat ſy ſoo malkanderen ombrengen tot op een kleyn getal, en dan van een vlieden; 't welck dan, wanneer het ſoo geſchiet, is te houden voor een vreemt teecken, ons door de hant Godts geſonden. Uyt de gal-noten en eycken-appelen, die vaſt uyt de bladeren waſſen, ſchrijft men, dat wanneer ſy binnen een ſpinne-kop hebben, treckt men een voorbode van de peſt: en wanneer ſy een vliegh binnen hebben, van oorlogh: en wanneer eenen worm, van honger. Mijn oordeel hier op gedraegt,

dat mits altijdt een van de drie dieren daer in wordt gevonden, ſonder nochtans dat 'er oorlogh, honger oft peſt zy: dat de vliege beteekent het voetſel-ſap en leſſas van den eyck, goet, vruchtbaer, ſoet en aerdigh: den worm beteeckent, dat den leſſas verduſt is; en de ſpinnekop beduydt den leſſas onderworpen eenig gift: doch deſe teeckenen en gaen niet buyten den leſſas van die aerde, overmits in ſommige ſteden ten ſelven jare men vliegen in de voorſeyde vruchten vint, en in andere ſteden ſpinnekoppen, en elders wormen, oock ſomtijden op eenen ſelven boom, hebben ſy vliegen en wormen, item, wormen, en andere hebben ſpinnekoppen in: doch nergens en hebbe ick ſpinnekoppen en vliegen in de vruchten van een eyck bevonden, tot een teecken, dat mits dit alles ſonder peſt te ervaren geſchiet, 't ſelve niet verre buyten den leſſas des booms en beteeckent. Verre zy van de Chriſtenen iet uyt den eycken-boom te voorſeggen, oft therebintus: naerdemael de Heere ſijn volck dat ſoo hoogelijck verbiedt. Soo wanneer de aerdtbevingen, ſcheuren der aerden, en nieuwe holen der hemelen ofte bergen, ſeldſaemen ſtanck oft reuck der poelen overkomt, en met ſterfte, daer op volgende, bekrachtight worden, ſoo hebben deſe tekenen oock kracht van oorſaecke, ſoo voren is geſeydt. Tot nu toe is van de toekomende peſt-teeckenen geſeydt. Nopende de teeckenen van de tegenwoordige, ick en heb noyt uyt de piſſe tot noch toe de peſt konnen kennen: dan heb 'er geſien van redelijcker geſtalt, en als derdendaeghſche koortſe, en even gelijck ick in vele andere ſonder peſt bevonde. Paracelſus *lib. de Tartaro cum ſcholiis*, ſpreeckende van de peſt, ſeydt dat ſy komt uyt de lever; 't welck niet alleen en ſtrijdt met ſijne andere boecken van de Peſt; maer is oock een naeckte dwalinge. Ter ſelve plaetſe ſeyt hy, dat de peſt gekent wort *in quarto Pulm.* by den vierden ſlagh. Hoewel ick daer op heb veel en verſcheyden reyſen toegeleydt, doch ick beken mijne onbequaemigheydt, dat ick geen onderſcheyt in den vierden ſlagh en heb ondervonden, ten waer op

het leste, soo wanneer hy seer ongelijck wordt, ten sesten, vijfden, derden, en andere slaegen. Dan ick heb altijdt, en in alles gevonden den pols der pest, als van andere geduerige koortsen; een ander sal het beter mogen betrachten. En dewijl noch pis, noch pols, de pest en verraden, en dat 'et den aldersaerwsten ziel-last is, te oordeelen 't zy het pest zy, oft niet, soo ten opsicht van de siecken selve, die seer ontstelt wordt by het vonnisse van de pest, daer hy geen en hadde, als van alle sijn gesin andersins te stellen in gevaer van iet te behaelen: daerom oock seer quaet waere, iemant vry te oordeelen, die veele mocht besmetten. Want de pest, soo men seydt, is den Officier gelijck, die komt lijf en goet eyschen: soo staet het wel op 't ernstelijckste te betrachten, eer men vonnis geeft. De pest te kennen uyt eenige selsaeme sijse van koortse! 't selve en heb ick niet konnen bespeuren. Het mach mogelijck zijn, doch ick beken geerne mijn onvermogen, en onwetentheydt in desen. De pest heeft een koortse met hooft-sweer: en andere koortse heeft oock dickwils hooft-sweer. De pest heeft klieren, buylen, en bleynen: in andere koortsen heb ick klieren, en bleynen bevonden. De pest heeft swarte plecken, de Tavardillo heeft oock lootswarte plecken. De pest heeft eenen kool: ick heb den kool oock met andere koortsen ontmoet: wel is waer, die was soo swart niet als in de pest, en was meer verheven in de koortse, dan in de pest, by de Heel-meesters genoemt den grooten bloetsweer, oft anthrax. Oock een van dese teeckenen, met een koortse stracks over komende, maecken t'saemen een sterck en gewis vermoeden; maer noch niet genoeghsaem tot het vast oordeel van pest: de welcke ick open belijde niet te kennen, eer sy een van de voorseyde teeckenen voor den dagh hebben betuyght! noch oock d'ervarenste lieden, die daer met om gaen, en kennen gewisselijck de pest niet, aleer sy de voorseyde teeckenen gegeven hebben. Dan ick onderscheyde wel, dat de klier in de pest, hoe kleyn sy zy, veel gevoelijcker, en pijnelijcker is, dan

dan in andere koortſe : hoewel nochtans met weyniger root-heyt, oft geſwel omgegeven. Maer dewijl de peſt, oft uytwendigh by behaelijckheyt inkomt, oft wel alleen in den bloet-tarter in 't derde rijck des lijfs ontſteecken wordt; ſoo geeft ſy oock ſeer ſnel een van de uytwendige teeckenen : ten zy de peſt allengskens komt met graden in 't lijf veroorſaeckt te worden, en als dan is 'er een andere koortſe voorbodigh, die ten leſten door 't peſt-gift wordt vergeſelſchapt, en verſterckt. 't Is waer dat deſe uytwendige teeckenen tijdts genoegh verſchijnen ter geneſinge : maer mijnen wenſch is, dat menſe mocht onderkennen, terwijlen dat ſy noch in de maeckery is by eenigh gewis teecken. De peſt, die alleen nae de doodt uytſlaet, is vaſt onſeker, en verderft menigh huysgeſin. Deſe komt by ſchrick, en droefheyt, geſetelt in den bloedt tarter der mage, en deshalven en kanſe niet te voren bekent worden. Heeft veel koortſen met flauwigheden, ſy noemenſe Ephimeram, met den naem van de koortſe, die op eenen dagh haeren loop voleyndt, en dat ſy daerom ſit in den geeſt des levens, en niet in verrotte humeuren. Als oft alle peſt niet en waer in den geeſt des levens, en als oft deſe, die in den bloedt-tarter der maege ſit, en die ganſch vergift is, geenen ſetel en hadde, en daerom meer doodelijck waer, dan de gene, die den geeſt des levens beſmet, en laet eenen neſt, waer uyt geſtaedighlijck nieuwe vogelen in den geeſt des levens vliegen, en nae den anderen volgen, en haeren inval doen. Dus ſiet men peſt, de welcke aen komt alleenelijck uyt een dwaeſe verbeeltenisse en ſchrick, ſonder dat men in bevleckte plaetſen zy, en deſe is ganſch ſnel en boos; doch alſoo de verbeeltenis deſe peſt betuyght en verraedt, ſoo gebruyckt men daer ſtracks ſweet-drancken tegens, en wordt ſeer licht overwonnen. Maer de peſt, die de lieden aenkomt, die onder de bevleckte menſchen oft plaetſen zijn gegaen, en hebben door een langduerige droefheydt, en vreeſe, de maege met eenen bloedt-tarter ontſtelt, waer over den ſchrick en 't gift der-peſte komt, de ſelve en

 worden

worden niet soo gemackelijck bestreden, door dien 't gift is gevallen in de bloedt-tarter der maege, die den angst en droefheyt daer gemaeckt, en gelaeten hebben, de welcke oversulcks men gansch moet uytdrijven, en verteeren, soo als Hippocrates dede met het afvagende sout. Wesende voor diergelijcke pest de sweet-drancken en Theriakel-waters te slap: overmits sy meer wercken by middel van tegen-gift, dan uyt kracht van oplosen, en afvagen den tayen gift-nest. De pest die iemant overkomt uyt aengetogen pest-gift, 't zy met voorgaende schrick des menschen, oft sonder de selve, overmits het gift te vorens al bereydt inkomt, en in sijnen hooghsten trap verbooft, soo is het selve het aldererghste; want stracks vat 'et eenigh deel aen, waer in het sijnen setel maeckt, en 't selve tot een kool, bleyne, oft klier brandt, en soo het in de maege met den adem wordt ingetogen, (gedenckt dat binnens levens het gansche lijf door-blaesigh is,) soo baert het aldaer sijne felheydt, en brandt eenen kool; den welcken Pareus heeft gevonden in 't opsnijden, tot welcke gelegentheyt niet dan de doodt en staet te verwachten, en is des te gevaerlijcker, door dien het quaet een wijl heeft binnen sijnen aert gevolght, eer men weet wat 'er schuylt, en geeft sijn gifts teeckenen eerst te kennen, soo wanneer den inwoonder de sleutels nu bynae aen desen vyant gelevert heeft. Waer in noch een groote dwaelinge tot noch toe is geschiet, dat 'er geen behoedmiddelen en zijn verdacht, dan alleenlijck tot dese derde pest, en niet voor de twee andere; ick laet noch staen d'onseeckerheydt, en ongerijmtheyt der selve, die pijlen zijn geschoten geweest naer wit, 't welck sy noyt en kenden. Sulcks dat tot noch de voorteeckenen der pest onbekent zijn, en de medegaende teeckenen zijn gegront op het uytkomen der pest ten daege. 't Welck Paracelsus daerom heeft beweeght te gelooven, dat alle pest uytwendigh stondt, en een wonde was; 't gene hier voren genoeghsaemelijck is afgewendt. De geringe behaelijckheydt en is geen teecken in het lijf; dan wel een vermoeden, dienende

de tot den tweeden siecken. Het haestelijck ombrengen is een teecken, 't welck voor de gestorven te laet gekent is, en dient maer tot verhoedinge: het waer een gewis en vast teecken, indien, soo ettelijcke seggen, de planten der voeten met ongesoute te speck bestreecken, die niet door eenen hongerigen hondt en worden geleckt. Item, dat een stuck specks, gestreecken aen de planten der voeten, oft soo andere seggen, een ure gedraegen onder d'ocxselen, oft aen de eechenissen des bevleckten, versmaet wordt door hongerige honden; als rieckende het verdust mumiael gift der peste. Doch en kan ick aen het selve geen volle geloof geven; overmits der menschen pest de honden niet en overvalt, noch walgigh en maeckt: te meer, dat d'ongegraeven lichaemen in groote sterften, van honden en vogelen zijn opgegeten geworden. Oock ter avonturen, eenen hongerigen hondt en sal het speck niet eten; dan van eenen vremden meester, en niet van sijn eygen, en dat niet om der pest wil; maer door dien het speck voort den reuck sijns meesters heeft. Ick en heb noyt dese proeve ervaren om reden verhaelt; alleen heb ick een gewis teecken, 't welck de verborgen pest ontdeckt. Te weten, soo men eenen hoogh-blaeuwen saphir ongeslepen, oft een keye van hyacint citrin, leght ontrent een vierendeel van eenige plaetse der siecken, sulcks dat 'er de Son doorschijnt, oft ten minsten een keers-licht; en soo verre binnen een uur daer nae de plaets loot-verwigh wort, 't is een seker teecken der Pest; andersins niet veranderende van verwe, verkondight dat men sich van de vreese der pest sal ontledigen. Sulcks onderscheydt men de pest van de koortse, die d'uytwendige teeckenen der pest andersins hebben. De pest die uytwendigh wordt behaelt, door den aenraeck van eenige onser leden, wort ter selve plaetse stracks beteeckent: 't zy sy wordt in die plaetse alleen, oft t'samenderhandt tot meer andere steden geschildert. Maer die met de lucht des adems wordt aengetrocken, die treft stracks ter mage, en milte: derwaerts daer de beelden der gepeynsen gewoonelijck

nelijck daelen, hebbende den wegh seer open, vaert seer licht het pest-gift: blijckende 't selve, door dien stracks den eet-lust vergaet, als wesende die plaetsen eerst aengetroffen. En soo de pols-aderen der maege geneyght zijn om den meesten tocht nae het hooft te maecken, soo komender klieren achter d'ooren, oft soo den tocht der aengegrepen lucht nae 't herte treckt, oft de loose aengetroffen is, soo komender klieren onder d'ocxselen: oft in soo ver sy den tocht na de lever doen, soo worden d'eechenissen getreft. Niet dat hierom (soo menige meynen) de pesten verscheyden worden, om de verscheydenheydt der plaetsen, oft dat daerom de tegen-middelen moeten verandert worden. Want alle gepeyns der Genesers is het gift t'overheeren, het welck in alle plaetsen maer eenvoudigh is. Het waer een klucht gelijck, dat de pest in den duym soude anders wesen, dan op den arm, dat d'eene moest geheelt worden als de vijte, en d'ander als den bloedt-sweer; wy laeten dese ydelheyt aen andere behaegen.

SEVENTIENDE PAEL.

Genesinge der pest.

EEnen mensch, gemeynschap hebbende met sijnen hoed-Engel, badt hem, dat hy hem seggen wilde, tot onderstandt des menschelijcken geslachts, het tegen-middel door Hippocrates gebruyckt; waer mede hy soo gewisselijck den overgang der pest by de Griecken hadde genesen: met hope, soo Godt 't selve de Heydenen verleent hadde, hy het oock niet en soude weygeren den begeerigen Genesers voor den benauwden onder sijn volck: nae eenigen tijt, en veel gebeden, heeft dien geest den mensch geseydt; dat Hippocrates swavel en sout daer toe gebruyckte. Maer alsoo dese antwoort groote duysterheyt liet, soo is 't gebeurt, naedemael dat dien mensch breeder verklaeringe door

door vaſten, bidden, en waecken heeft verkregen, dat my die is mede-gedeelt, die ick hier in 't lang ſal verhaelen. Het ſwavel ten tijde Hippocrates was genoemt Philogiſton, ſonder anderen naem te hebben, eygen by de Griecken. Soo oock Dioſcorides het beſte ſwavel noemt, uyt eygenſchap dat het ganſch verbrant wordt. Maer alſoo Hippocrates alle gift der ſieckten het goddelijck der ſieckten noemde, en dat hy met het ſwavel volkomentlijck de peſt, als opperſte der giften, genas, heeft hy 't den naem Totheion gegeven. Sulcks dat noch tot den huydigen daege toe, het ſwavel in 't Griecks anders geenen naem en heeft, noch anders en wordt geſchreven, dan ſoo ſy (Goddelijck) ſchrijven. Reden, om dat alle lichaemen, jae oock de remedien, oock de lucht ſelve, de verduftheyt onderworpen ſtaen, deshalven oock bequaem om d'eerſte ſtoffe der peſt te weſen. Ick heb lange ſtrijd-redenen van weder-ſijden geleſen, oft het ſout, komende van Genoa, konde met peſt bevleckt worden, oft niet? Ick beklaeghde der Geleerden noodeloosen arbeyt: want alles wat verduftheyt kan begaen, alles wat den hondt mach by reucke onderkennen, dat het een voetſtaps reuck mach ontfangen hebben, allen 't ſelve (niet uytgeſteecken) mach het peſt-gift bekomen. Silver, gout, jae een ſuyver glas, jae de beſte droguen, en tegen-middelen ſelve, mogen verduft worden, en met het peſt-gift bevleckt. Alleen onder alle lichamelijcke ſchepſelen, het ſwaevel en is geen peſt, noch verduftheydt, noch bevlecktheyt onderworpen. Alleen het ſwaevel, als een verteerende vier, brengt te niet alle verduftheyt, 't zy in de wijn-vaeten, oft elders, beneemt aller voetſtappen, oft aenraeckens reuck, en volgens dien en ontfangt niet alleen den peſt-reuck, maer ſelve oock, daer dien alreede is, brengt hem te niet. Het ſwaevel doodt alle gift, 't welck de huyt quelt, en daerom oock alle ſchorftheydt: neemt oock wegh alle ſchorft, 't welck inwendige oorſaecken heeft, ſoo het wel bereydt is: en overmits de peſt in de huyt geſchoten is,

het ſwavel mach de ſelve uyt haeren inwendigen uytwaert trecken. Het ſwavel in ſijne bergh-aderen met ſijnen reuck, doodt alle leſſas, en alle gewas daer ontrent, als niet waſſende uyt den leſſas, die niet eerſt verduft en zy: des het oock nootwendigh alle verduftheyt,en mumialiſchen vleeſch-reuck des bloedt-tarters doot.Dus dat by gevolgh het peſt-gift,weſende een beelt,en beſtaende als eenen toeval in de verdufte en verdeeſſemde ſtoffe, verlieſt ſijn weſen, in het welcke, als *ſubjectum inhæſionis* het alleen kan beſtaen. Alſoo ter wereldt niet haeſter het vier grijpt, dan het ſwavel, en dat 'et een enckel vier is, ſoo bewijſt ſijn *ſignatum* des viers eygenſchappen, te weten, alles te vernietigen, 't gene het vier verbrant: ſoo in deſen is alle peſtigh gift. Op 't Sas van Gent, en daer ontrent, ſtierf een regiment Neapolitaenen, veel Waelen en Duytſchen; ick ſagh een vaendel Duytſchen, de welcke tegen de luyſen haer lijnwaet met bos-poeder hadde geverwt; en ſeer weynigh ſturven daer van, en die ſturven, ſagh ick, dat 'et was door den buyck-loop, oft meliſoen. Soo dan Hippocrates nam het Theion Apyron,'t welck noyt in 't vier hadde geweeſt, hy ſuyverden 't door 't vier van ſijne overtollige aerde, ('t welck men noemt raffineren,) en dan is 't ſchoon geel, en in 't minſte ontſteecken zijnde, verbrandt ganſch, noch en krijght eenigh vel op in 't verbranden, noch en gaet van ſelfs niet uyt. Dit is 't het welck wy levende ſwavel noemen, en φλογιςὸν uyt den ſwavel-plaets getrocken, en by onſe winckels *Sulphur vivum* genoemt, is noch met ſijn aerde. Want ten tijde Hippocratis noch niet bekent en waeren de wegen, hoe men uyt den kiſſen, marcaſiten, pyrites, den ſwavel ſmelt. Het Italiaens ſwavel is beter, dan 't gene uyt den kiſſen (als het Luyckſche) komt: door dien het kis-ſwavel vremden hut-roock in houd,en daerom in de peſtigen niet ſoo bequaem. Hippocratis dan, dede door brandende ſwavel de peſtige huyſen beroocken. De ſwavel geeft eenen roock, ſwart als roet der ſchouwe; item roockt noch wegh een waeterigh ſuer-ſout,
't welck

't welck gevat zijnde, wordt genoemt olie van ſolpher. Item roockt noch een ſwavel wegh, door de hitte, 't welck niet ontſteecken en heeft geweeſt door de vlam; en dat is, en ruyckt ſwavel als 't te voren was. Maer door het vier wordt 'er een ſwavel ontdaen, en komt in ſijn aldereerſte weſen, weſende een dorre lucht uyt den brandenden ſwavel, die ſuer-ſcherp, en ſwavelachtigh ruyckt; deſe houdt het eenigh tegen-middel der peſt: en dewijl het tegen-middel ten minſten ſoo hoogh moet ſtaen, en ſoo ſwaer wegen als de ſieckte: ſoo is deſe lucht des verbranden ſwavels ſoo ſubtijl, als de ſubtijlſte ſtoffe der peſt. Hippocrates en had noch geen gebruyck van iet aen te hangen tegens de peſt: dan alſoo de Griecken hunne badt-ſtoven hadden, verboot hy die, en in plaets van haer ſalven Myracopa onder de Apoterapias, dede hy de lijven ſtrijcken met een weynigh fijn gepolvert ſwavel. En van wegen dat in de peſt altijt eeen koortſe is, en dat de Griecken ſaegen, dat Hippocrates een vier gebruyckte met een hemelſche verwe, tot een tegen-middel der peſt; ſoo heeft de gemeynte de koorts geenen anderen naem gelaten, dan Pyr, 't welck is vier. Niet om den brant der koortſe, (ſoo naermaels Galenus heeft vermeynt,) overmits ſy ſoo wel het beven, en kout begin (in 't welcke tot in 't diepſte des lijfs, en der gebeente, de koude wordt gevoelt) der koortſe, Pyr hebben genoemt, als haer meeſte hitte. Dus diende Hippocrati, ſoo wel tot geneſinge, als ter verhoedinge voor de peſt, het beroocken des ſwavels. Maer tot inwendigen tegen-middel gebruyckte hy bereyt zee-ſout, en ſwavel; te weten, het ſwavel op den ſteen met waeter kleyn gevreven, en weder gedrooght, gaf hy ontrent vier-en-twintigh greynen met een loot ſouts, in een gloeyend vier, en in eenen verſtopten pot geſmolten, en 't ſelve geſtooten, ontdede hy in tien, twaelf, oft veertien oncen goet bron-waeter, alles Griecks wicht, 't welck wy Troys noemen; en met 't ſelve al heet zijnde gedroncken, dede hy ſweeten. D'oorſaecke waerom hy het ſout aldus bereyde, was om

dat alle zee-ſout veel opgeloſen ſlijm der viſſchen, der aerden, der vloeden, &c. in ſich heeft; welcke vuyligheydt ſtracks eerſt op een vier uytvlieght, met getyen het ſout ſcheurende, en ſpringende door de vlucht der drooge geeſten, de welcke hy bevont, dat ſy des verduftheyts bequaeme ontfangers zijn; en zijn geen geeſten des ſouts: maer het ſout ganſch oneygen, ſoo men door de diſtillatie oock geleert wordt. Welcke vremde geeſten uyt het ſout vervlogen zijnde, al eer het ſout ſmelt; des niet te min, wilde hy oock het ſlijmigh lichaem der voorſchreven geeſten verbranden, en te niet doen; dies hy oock het ſout al gloeyende liet ſmelten, ſoo geſeyt is. Hy gaf het ſout aldus in, om reden, dat in alle peſt ſtracks den eet-luſt verhindert wordt, in de maege ſtracks een vuyligheydt groeyt, 't welck ſmerte baert in 't hooft, raſernyen, oock doodt-ſlaep in andere; als mede andere verrottingen en verduftheden, die des peſt geneſinge wederſtaen, oft verſpaeden. Het ſout dan, als eenen balſem van alle vleeſch, wegh nemende, voor ſoo veel in hem is, de verrotheyt van het vleeſch des bloedt-tarters, en afvaegende oock de verrotte ſtoffe, geeft een ſachte en ſeeckere medecijne. Item ontdede dit ſout in 't waeter, en niet in wijn, en gaf het heet in; want den wijn vertoeft naer verduwinge, maer niet het waeter; 't welck ſtracks het ſweet drijft, jae vlieght ſelve door 't lijf ten ſweete uyt, en deshalven wordt het lijf gewaſſen. Hier door ſeydt Hippocrates, dat ons lijf is *perſpirabile, & conſpirabile totum*, noemende ons lichaem doorblaeſigh, om het ſweet; en conſpirabel, oft t'ſaemen verplicht, ter oorſaecke, dat ſoo haeſt onſen Archeus (dien hy gekent heeft in 't boeck Periphyſon, en noemt hem elders *Tænormon*, dat is, gewelt-doende,) de peſt in 't uyterſte des lijfs voelt, hy daer ſoo wel, als in 't diepſte, hem houdt op den ſelven voet. Het heet waeter dan, door een ſnel ſweet, waſt de peſt uyt het derde rijck des lijfs. Item, hy vermengde een weynigh ſwaevel ſoo kleyn gevreven met het ſout, op dat het oock in 't lichaem door ſijnen reuck het peſt-gift doo-

dooden ſoude, en 't ſelve ten ſweete helpen verjagen. Sulcks dat het waeter waſcht, het ſout veeght, en het ſwavel ſtraft het gift, en beneemt de verduftheydt, als ſtoffe des gifts. Het ſweeten moeſt drie, vier, vijf, oft ſes daegen dueren, nae gelegentheydt der ſieckte, en elcken dagh ten minſten ſes uren, en ten hoogſten negen. Na yder ſweeten gaf hy lichte ſpijſe, als is een water-pap met broot, en tot dranck eenen ſtercken Grieckſchen wijn tot verheugens toe. Altijdt met een greyn, drie oft vier ſwavel, en ſoo veel bereydt ſout in, als men redelijcker wijs mocht verdragen. Hier door is t'ſedert geſchiet, dat door Grieckenlandt alle wijn-beſien met zee-waeter worden beſprengt, en gedroogt zijnde, geperſt, ſoo om dat alle giftigh gewormte daer uyt vlieden ſoude, als uyt vreeſe der peſt. Dus is haer wijn t'ſedert verſilt gebleven, blijvende de reden des ſelfs vergeten. Op de klieren, kole en bleynen, leyde Hippocrates warme doecken met ſtercken wijn, geſoden op de hel-licht, met geſtooten ſwavel: en aldus is de peſt hem geluckelijck verſchoten. Dit waeren d'openbaere gemeyne tegen-middelen by Hippocrates voorſpoedelijck gebruyckt. Doch had hy een beſonder geheym; ten welcken opſicht Pœtus aen Artaxerxes ſchreef, dat Hippocrates van weder-ſijden uyt afkomſt der goden was, en alleen de peſt konde heelen. Dit was 't vleeſch der viperen, oft adderen, 't welck hy wiſt te reynigen, af-ſnijdende 't hooft, trock af de huyt, verworp de darmen en gal, bewaerende alleen de lever en 't herte: dede wegh 't bloedt, en de ader, die langs het rugge-been loopt, uyttreckende met het bloedt. 't Vleeſch en gebeente, met lever en herte, ſtampte hy, en liet het in eenen ſachten oven droogen, tot dat het ſich tot polver liet ſtooten. Mits de viperen in 't koocken haer meeſte kracht verlieſen, ſoo in den damp als in 't vleeſch-ſap, 't welck men te Venetien wegh giet. Dit poeder bewaerde hy in geſchuymden honigh, daer toe doende eenige welrieckende dingen: en aldus bedeckte hy ſijn geheym. Niet ſonder groote verborgentheydt en is dit

alſoo geſchiet: dat alſoo de doodt door de ſlange begonnen was, ſy oock door der ſlangen doodt moeſt geweert weſen. Hadde Adam niet gekent den aert der ſlangen, ſoo wel als andere dieren, en dat in haer was den alderhooghſten balſem, het goudt gelijck, en waer in oock alle coroſiven verſterven; te weten, hadde Adam niet gekent dat in de ſlange was des doodts tegenmiddel, dienende ten langen leven, mitsgaeders de groote vernuftheyt haerder zielen, den vyandt en ſoude den ſlangen-huyt niet ingegaen zijn, om den menſch te bedriegen; noch Adam en hadde daer toe niet mogen gebrocht weſen, om haer te gelooven. 't Volck dan, geſien hebbende dat Hippocrates iet wat noch in geeft, aen het welcke ſy bekenden haer geſontheyt, en leven ſchuldigh te zijn, heeft begonnen veelderhande ſlechte dingen by een te verſaemen, noemende die Antidotos; een iegelijck verhoopte op het naeſte Hippocrates konſt te weten: dus zijn die preſervativen met duyſenden ten dage gekomen. Sy hebben tot heden ſeer gepreſen, onder andere, alle ingenomen dingen, die het gedroncken gift wederſtaen, onder de welcke hoogh wordt gelooft het geheym van Orvietano, ter oorſaecke dat hy alle onbekent gift durfde innemen, ſoo men heden alom nu doet by het gebruyck van 't vleeſch der viperen. Item een ander, beſchreven door den Heere van Ranzon, aen ſijnen ſone, genaemt Antidotus Saxonica; en hoewel ſy niet eygens in de peſt en houden, (mits een geeſtelijck fenijn haer hooftſtuck is,) nochtans weſende wel de beſte, ſullen de ſelve hier geerne aenteeckenen. De peſt wil met ſweet en bloedt, geboet en gedreven worden, meer dan door de goetheyt der remedien: want ſy ſit in een gift, 't welck een geeſtelijck beeldt des ſchricks Archei is. Insgelijcks goede roocken en reucken, en des te minder vuyle roocken van ſchoen-lappen, oft diergelijcke, en houden niet in tegen de peſt, oft haere verhoedinge. Tot byſpel, beroockt eenigh verduft wijn-vat met de beſte reucken ſonder ſwavel, ſoo blijft noch evenwel d'eerſte verduftheydt over. De wel-

welrieckende dingen vertrooften wel den Archeum, doch eens verſchrickt zijnde, en nemen ſijne verſchricktheyt, noch 't gift niet wegh; te weten, ſy en verbeteren de ſtoffe des gifts niet, noch en dooden 't gift, noch en benemen de verſchricktheydt Archei. Paracelſus ſchrijft aen de ſtadt Stertzingen, en in ſijne andere ſchriften, dat Myrrhe gegeten, en allengskens onder de tonge ontdaen, ſoo groot als een turks-boontje, behoed vier-en-twintigh uren voor peſt, ſonderling en ſeeckerlijck de jonge lieden. Doch ick heb deſe hulpe moeten af-ſlaen; want ik heb jonge lieden tot mijn leetweſen ſien ſterven, die de Myrrhe nae ſijn bevel daegelijcks gebruyckten. Ick heb bevonden dat de Myrrhe wel behoedt 't gene doodt is voor de verrottinge; maer en behoedt niet voor de doodt 't gene in leven vergift is. Miſſchien ſal de peſt alleen door de mondt inkomen, dat men dus lang de Myrrhe daer moet laten vergaen? ſoo houdt den mondt toe. Oft heeft de peſt vreeſe voor de Myrrhe, en ſal ſy laeten in te komen door den neus, indien de Myrrhe in de mont is? Sal de Myrrhe verbieden in de mont, dat de peſt door de huyt en pols-aderen niet in en komt, niet ingelaeten wordt? meer bekent, en gehaet wordt? Sal den reuck van Myrrhe, oft van ander ding, beletten dat een peſt-lucht geen gift en zy! geen ſchaede en doe! ſal ſy het minſte gift weeren uyt den Archeus! oft ſijnen ſchrick benemen, en te niet doen! In de Geneeskonſt en is niet ſchaedelijcker, dan het lichtvaerdigh geloof, dat men ſonder pandt, ſonder waerheydt geeft. Der ſiecken beklagh ſal eens groot weſen tegen d'onachtſaemheyt, bedrogh, en quaede waeren, waer door ſy om het leven gekomen zijn. Daer is in de Myrrhe een volkomen hulpe tegen de peſt; maer niet, ſoo hier voren is geſeyt, gebruyckt. Sy en wordt den Salighmaecker niet te vergeefs, noch ſonder groot geheym opgedraegen, als ſterffelijcken menſche. Maer de Myrrhe in haeren bevang is te grof, te geſloten, te traegh, te ſwack, tot ſoo ſtercken ſubtijlen vyandt te overheeren: te weten de Myrrhe, ſoude ſy geneſen, en volmaeck-

maecktelijck verhoeden, soo moet sy eerst in sale circulato alleen, oft als Elixir proprietatis bereyt wesen. Maer wie is den geluckigen, die het ignis gehennæ in sijn hant heeft? sonder het welcke noch de verwe der gesteenten, noch den precipitaet des gouts, noch het Elixir proprietatis, en mach bereyt worden?

Antidotus Saxonica tegen alle ingenomen gift: oock heeft den Keur-vorst 't selve versocht in eenen misdaedigen, genomen hebbende twee quintlijn quick-silvers sublimaet, en is 't ontkomen.

℞ Rad. Valeriane, dat is, baldriaen, Pέω in 't Griecks. 2. Urticæ minoris, heete netelen. 3. Umce toxici hyrundinarie Asclepiadis, oft swaluwe-wortel. 4. Polipodii querni, engelsur-wortel. 5. Altheæ, Ibisch wortel; Ibiscus, olus Iudaicum, bismalva. 6. Angelice silvestris. 7. Angelice sative recentis, van elcks vier oncen. 8. Corticum rad. laureole, kellershals drie loot. 9. Baccarum herbæ Paris, nacht-schatten met vier blaederen. 10. Acetum vini acerrimum. Dese wortelen zijn op sijn best tusschen half Oogst en September; andere, naementlijck eenen van de kameraets der Keur-vorsten, stellen aldus 't gewicht.

℞ Rad. Valeriane, een once twee quintle. Hyrundinarie, een once. Polipodi querni, drie loot. Angelice sative, Smyrnii, oft meester-wortel, elcks van de beyden twee oncen. Altheæ een once, en cort. rad. laureole, drie loot.

Men snijt de wortelen in een verlooden pot, daer op gedaen van den scherpsten edick, soo veel, dat hy twee vingeren daer over swemt, de pot wel toegestopt, en verpapt, latende een half uur koocken met slap vier. Giet den overigen edick wegh, (maeckt 'er een oxymel af,) drooght de wortelen in een stoof, en pulvertse; doet tot het pulver ses-en-twintigh graenen oft besyen uyt herba Paris, stoot 'et weder tot pulver wel vermengt. Geeft hier van aen oude en volwassen lieden, van dertigh tot veertigh aesen in eenen dronck wijns; aen vrouwen en jongeren geeft minder nae staet. Het

Het tweede beſchrijven, hebbende de netel-wortel, noch d'eene Angelica niet, ſegt dat ſijne wortelen ſullen geſoden worden, in edick als voren, en verkout zijnde, ſal den edick weghgegoten worden, daer toe gedaen noch nat zijnde twaelf graenen van de Herba Paris, en tot elck greyn drie bladeren van de ſtele des ſelven kruyts, laetende op een oven t'ſaemen droogen, niet in de Son, geſtooten en geſift. Dit pulver, tot het gewicht van een goudt-gulden, moet men met wijn ingeven. Voor den vont van dit hulp-middel, moeten alle Geleerde Godt eeren, en eenen Saxiſchen boer dancken; want het vinden, en voegen deſer dingen, komt van den Vader der lichten.

Orvietani geheym.

Os del cuore di cervo, vier oncen. Bacca di lauro, half pont. Bacca di guinipero, Angelica odorata, Imperatrice, ſcordio, gleba querci, Ariſtolochia rotunda, gentiana, tilatio onero lilatio di Levante, vince toſſico, argentaria, van elcks een half pont. Rheubarbo, vier oncen. Imperatoria, drie vierendeel pont. Meo, een pont. Cartina, biſtorta, dictamno bianco, van elcks een half pont. Calamo aromatico, tormentilla rotunda, elcks twee pont. Radice de Valeriana, een pont. Legno caſſo overo caſſia, vier oncen. Moſſo marino, anderhalf pont. Cordon di ſan Franceſco, vier oncen. Seme di caulo nero, een pont. Perile preparate, vier oncen. Theriaca eletta, ſes oncen. Mele ſpumato, diſſoluto in vino di granato, vier pont. Facciaſi latloaro.

Ick heb dit in ſijn taele geſtelt, ſoo ick 't heb bekomen, en ſien gebruycken tegen het ingenomen gift; maer het voorgaende gaet verre voren. Ick weet dat d'een en d'ander oock gebruyckt is in giftige koortſen, daer d'eerſte hielp, het ander gebrack dickwils. Eenen vremdeling gebruyckte een olie, die hy my aldus beſchreef:

Doet tot een pont oude boom-olie, een hant vol ſteerten van

ſchorpioenen, en twintigh groote ſwerte tarantulen, ſteltſe ſes daegen ter ſomer zon, daer nae laetſe in 't ſelve glas (zijnde een kolf met ſijnen helm) ſachtelijck koocken op heete aſſchen, en fryten; laet u glas kout worden, dan doet het op, parſt d'olie uyt, neemt twee Aſpides, oft groote Viperen, elck in een lang glas; roertſe en ſchutſe lang, tot dat ſy boos-toornigh worden, dan giet van boven eenen lepel der voorſeyde olie op hen, en ſy ſullenſe drincken, ſchutſe heen en weder, gietende ſoo veel olie, tot dat ſy des niet meer en drincken; laetſe aldus ſtaen ſes daegen, en ſy ſullen d'olie uytſpuwen: en ſoo niet, warmt d'olie, en ſy ſullenſe ſpuwen, en ſterven. Die deſe olie bereydt, gedencke dat ſy giftigh is met den aeſem ingetrocken, daerom dat ſy kout zy in 't open doen des glas. 'tGebruyck was, dat hy de plaets eerſt waſchte met zeep, en nam van deſe olie ſoo veel, als aen eenen kleynen priem bleef hangen, daer in geſtipt zijnde een half lidt des vingers ver. Men beſtreeck eenen kleynen ring rontom de plaets, daer de peſt haer openbaerde, en genas binnen vier-en-twintigh uren. En ſoo een menſch oft beeſt gift ingenomen hadde, oft geſteecken was, men beſtreeck rontom de beet, oft der maege, eenen ring drie vingeren wijt, oft daer den ſlagh der herten is, en in vier uren liep 't gift van boven, oft onder uyt. Oock ſtreeck men een ring, ſoo dick als eenen draet om 't herte, vrijvende met den vinger d'olie in en om den navel in een doodelijcke moeder-verſmachtinge.

Barthol. Karrichter prijſt ſeer den Napellum met edick bereyt, om buyten op de klieren, en de teeckenen der peſt te leggen. Maer ick en heb noch d'een noch d'ander verſocht; my vergenoeght houdende met de hulpen van Hippocrates, bevonden hebbende gewiſſelijck, dat niemant en ſterft dieſe gebruykt, ten waer hy te ver gekomen waer. Ick ſtae toe nochtans de voorſeyde giftige peſt-middelen, ſoo uyt den woorde, ſaligheyde uyt onſe vyanden, als dat alle ding tot nut des menſchen is geſchaepen. En dewijl deſe hooghſte giften ons anderſins niet dan

dan ondienſt en ongeval en veroorſaecken, ſoo is 't noot, dat ſy eenige groote ſchat verbergen, ſouden ſy anderſins niet te vergeefs geſchaepen zijn. De welcke ſchat ſtaet te verhopen is aengeweſen tot vernietinge eens anders verholen, en verhoogert gift, ſulcks als de peſt is; deshalven en heb ick deſe middelen, met haer reden, niet willen mijnen lieven naeſten verſwijgen.

ACHTIENDE PAEL.

Byvoeghſel ter geneſinge.

UYt het voorgaende licht kan een ieder haeſt kennen de beſte tegen-middelen, en weten dat verdufte lucht, ſpijſe, broot, wijn, water, en vleeſch, 't welck begint te bederven, hebben d'eerſte ſtoffe der peſte. Dat alle genees-middel inhoudt een verhoedinge, die poſitijf is: en dat 'er verhoedingen zijn negatijf, als waerſchouwinge om voor te wachten, die niet geneſens in en hebben; te weten, dat men moet ruymen alle verduftheden, uyt vreeſe dat ſy met het vleeſch niet en verſamen, en tot gift worden, en den ſchrick den Archeo veroorſaecken. Vrolijck leven, daer toe gebruyckt men ſtercke bieren en wijnen, ſoo den Wijſen man ſeyd tot verheuginge, tot weeringe des ſchricks, en niet voorder tot dronckenſchap. De huyſen dickwils te waſſchen, maeckt veel ſnots, doch beneemt de verduftheydt. D'open lucht verwaeyt de verduftheydt: de volckrijcke ſteden hebben veel verdeeſſemde verduftheyt in. De wint heeft een elementiſche verteerende kracht; d'open lucht is goet den genen die niet vergift en zijn. 't Is goet ſteden te veranderen, om de opwerpen te veranderen. D'open lucht en koude zijn ſchadelijck die 't gift eenighſins hebben, oft vreeſen te hebben. Veertigh daegen, hoewel ſy de verduftheydt in 't peſt-huys vermeerderen; doch d'eerſte verdufte en vergiftige lucht heeft

veertigh daegen van noode, tot elementische verteerende vernieuwinge. Waerom oock in de kercke der quarenten onderhoudt is achtervolght tot vernieuwinge. Het ader-laeten, hoewel het d'inwendige verduftheyt vermindert, doch de natuere hebbende haren schat in 't bloedt, soo haest sy des bloedts minderinge gewaer wordt, den Archeus wordt bevreest, treckt sich met het bloedt inwaerts naer de holen en schat-kaemer des lijfs; 't welck het wederspel des sweetens is. Dus is de aderlatinge in tijden van pest schadelijck. Als mede ten selven opsicht, alle buyckloffinge, die men purgatien solutijf noemt; de welcke maer af en smelten. Den dreck der darmen, en verrotten het nieuw bloedt der eerste aderen, de welcke naermaels by gebreck, trecken het bloedt van boven de lever, en met gevolgh in die plaetse komt het bloet uyt de leste en kleynder aderen, tot de groote holler, wesende een beroerte recht contrarie aen de uytdrijvende en sweetende. Daerom moet de pest alleen genesen worden door sweeten, volght dat alle preservativen, die het sweet niet en drijven, van weynigh wichts zijn, oock moetende 't sweet den bloedt-tarter uytwasschen, behoevende alle sweet-drijvende drancken een waterige stoffe; ook zijn byna alle sweet-drancken van eenen alloy. Wel is waer, dat ick houde Hippoc. dranck van de beste. Item alle 't gene dat eenighsins strijdt tegen het gift, zy ingenomen met goede stercke drancken onder de maeltijt, dat is met de spijse. En de sweet-drancken moeten heet ingenomen worden, met ydele maege, en niet een once drie oft vier, maer eenen grooten teug; item eens gedroncken zijnde, en sweetende, en sal men daer op niet meer mogen drincken, van vreese het gift wederom te keeren. Item de vochtigheydt der sweet-dranken en mach niet wachten na lange verduwinge der mage, oft der lever; in 't kort geseyt, men sweet beter van bier, dan van wijn; van kleyn bier beter, dan van sterck bier; van water beter, dan van bier; en van heet water het alderbest en geringste. Item een heet ongekoockt water, doet beter sweeten, dan het

gene eerst met eenig ding is gekoockt, als wesende traeger ter scheydinge van het gekookte sap, al siedende in 't water gesmolten. Had Hippocrates gengber gekent, hy souder een groot deel van vermengt gehadt hebben in sijnen sweet-dranck, hebbende een warmte, die de mage aengenaem is, en sweet-drijvende. Men moet wachten de maege t'overlaeden met veel spijse, en boven al met hart verduwbaere: want den Archeus seer ontstelt zijnde, kan qualijck verduwen. Men moet door den dagh stercke drancken drincken tot onvreese, verheuginge, en benemen des schricks. Het veranderen der siecke plaetsen, beneemt den strijdt, het schouwen der oorsaecken, en der opwerpen, die in den schroom gevaer lijden. Want wat droefheyt maeckt, 't selve verdeessemt de verdufte lucht, die door 't schricks beeldt van den bloet-tarter, oft van den Archeus, licht vergift wordt. Dus is den wijn die de droefheydt het machtighste weert. Maer dewijl den schrick d'eenige vader der pest is, en met hem voert een geloove van alreede voor een deel, oft eenighsins besmet te zijn: soo is de hooghste behoedinge een vast betrouwen ten tegenstrijdigen; 't welck niet en is een geloove, veel minder een betrouwen des Christelijcken geloofs. Want Heylige mannen, en die hare zielen met vollen geloove stellen voor hare schapen, worden by de pest haester, en dickwilder aengetreft, dan slechte Celle-broeders. Want haer dusdaenigh saligh geloof is een betrouwen op boven-naturelijcke hulpe, die de Heere maer en geeft, als 't hem belieft. Maer ons geloof, oft betrouwen, 't welck wy tot een natuerelijck middel, en voor het beste preservatijf hier stellen in de ziele, is een vechtelijck, vroom, en krijghs-betrouwen; 't welck niet en is positijf, van daedelijck op dit, oft op dat te betrouwen. Dan alleen is negatijf betrouwen, van niet beschroomt te zijn: wesende 't contrarie onder 't selve geslacht; te weten, dat alsoo den schrick heeft aengehecht een geloove van alreede iet wat behaelt te hebben met een vreese: aldus is ons voorseydt preservatijf een betrouwen, niet als een

geloove : maer als een niet geloove van te mogen besmet worden. Want alsoo een niet geloove, eygentlijck niet en werckt eenigh dadigh ding; soo vernietight, en onderwerpt het geloof des schricks : door dien het niet geloove, 't welck is besloten in dusdaenigh betrouwen, veel stercker is, dan het geloove des schricks. Want de ziele komende uyt den oneyndelijcken niet, vaster en stercker aengrijpt, en besluyt het niet, dan het iet. Daerom onder de negentien sijsen der Syllogismen, maer ses en zijn, die niet en zijn negatijf. Wesende onse nature soo verre ont-aert, dat sy haer mis-trouwende van te verstaen het iet der dingen, sy liever haer rust in het niet weten, niet verstaen, en niet vermogen. Dat meer is, het negatijf geloove, 't welck hier wordt tot preservatijf der pest gestelt, moet positijf staen, en niet staen, oft privatijf, soo als in de kinderen, die niet en weten, noch en gelooven van vergift te worden. Want sy worden des te haester vergift, soo sy alles laeten op der natueren loop afgaen; en niet geloovende, niet te mogen vergift worden, soo werckt de natuer op haer met vollen swier en swang. Den herder, die betrouwt niet besmet te worden, als doende een goet werck, betrouwt hem meer op de hope van het werck, dan van Godt. Sijn geloof is met hope, en oversulcks vermengt met vreese, en deshalven heeft ingang tot den schrick, die een vreese heeft. Dus wordt hy natuerelijck besmet, ten zy hy overnaturelijck worde bewaert. Een bevruchte vrouw, kinder-bedderinne, oft die haer sucht lijdt, wort dan meer bestiert door kracht der verbeeltenisse haers moeder-vat, dan door den lijvelijcken Archeum: des wordt sy dan beduchtelijcker aengetreft door de pest, dan andere menschen : door dien den Archeus des moeder-vats is minder gehoorsaem der reden des betrouwens, en goets moets, dan den lijvelijcken Archeus. Daerom moet het moeder-vat in haer versterckt wesen met den roock der vratten, die binnen de ellebogen der hengsten groeyen, vermengt met een weynigh Assa fetida, en schoenen oft hoornen van de voe-

ten der geyten, alles kleyn geraſpt; te weten, der vratten twee loot, der voorſeyde hoornen een half loot, en Aſſæ fœtidæ een half quintlijn. Maer den roock moet ingedreven worden, anderſins en gaetſe niet in 't moeder-vat. Des neemt men eenen trechter, en een houte kraen, oft pijpe, dicht daer op gehecht; deſe kraen ſteeckt de vrouw haer ſelve ter moeder in; en men heeft een ſchotel met aerde, en in 't midden een gloeyendt potteken met vier, en daer in werpt men van de voorſeyde geraſpten pulver vijftien aeſen, en ſtracks duwt men het openſte van de trechter in de aerde, ſulcks dat het gloeyende roockende potteken met het vier in 't midden des trechters ſtae, en aldus wordt den roock in 't moeder-vat gedreven; waer door alle lauwigheyt en ontſteltenisſen der vrouwen, die uyt het moeder-vat mogen komen, ſtracks ter neder gevelt worden, en de vrouwe wordt geholpen.

NEGENTIENDE PAEL.

Zenexton.

DE geleertſte der hedensdaeghſche Meeſters hebben, al vliedende voor het ongeval, aen de overblijvende in de ellende eenen ſeeckeren trooſt beſchreven, die 't lijf van binnen voor de peſt mocht verſeeckeren, naedemael ſy ſelve trooſteloos waeren uyt alle haere meeſterlijcke confectien en recepten. En ten leſten zijn ſy gevloden tot aenhangſelen, en dingen die men over hem draeght. Seeckere Monicken hebben d'eerſte vinders hier van geweeſt; de welcke, vermeynende dat het genees-ampt alleenlijk door leſen, ſchrijven, en ſtrijd-redenen was te bekomen, en dat ſy het daerom beter verſtonden, dan de welcke het pont vergunt is, verdraeyt ſtaende in ydele verwaentheyt, hebben het volck doen draegen het Euangelium Joannis; toeſeggende, dat het miraeckel moeſt wercken, door dien op het eynde

eynde ſtaet vol van genaede en waerheyt. Maer dewijl het ſelve by de Kercke en is geboden, geraeden, noch verboden, noch by Heyligen gebruyckt, noch beſchreven, noch by ervarentheyt bevonden vaſt te gaen; ſoo laeten wy het voorſeyde Euangelium, ſonder te vervremden van de beſtelteniſſe daer het is toe gericht geweeſt. Sonderling wel wetende, ſoo daer eenigh effect by quam, ſoude een louter wonder-teecken weſen; op 't welck geen gevolgh en is te trecken; mits aller teeckenen Meeſter vry ſtaet alle wegen die te doen, daer, en wanneer 't hem behaeght. Dus en is diergelijck gebruyck de Geneſers niet onderdaen, noch onderhorigh. Wy dan, die hier niet en ſpreecken van 't Chriſten geloove, maer nae den regel, die ſeyt; dat het werck altijdt moet volgen, daer 't gene ten werck wordt vereyſcht, tegenwoordigh is; ſoecken beſtandige, vaſte, noodelijcke, geduerige, en natuerelijcke oorſaecken, om beſtandige, vaſte, en geduerighlijck volgende wercken te doen, ſoo wel als eenigh ander konſtigh hand-wercker. Andere gewaer wordende d'onbeſtandigheydt aller Schrijvers in deſen hoeck, en vermeynende dat de peſt quam tot ſtraffe uyt den hemel, draegen de hooge alderheylighſte naemen Godts: ſommige daer toe voegende iet uyt de Lof-ſangen Davids: andere (als Paracelſus) alleen te vreden zijnde met eenige ſtrepen, oft figueren, ſoo van de vijf-hoeck, dubbelde drie-hoeck, daer in den hoogen naem ſtaet verdeelt: en andere met kantige hoecken en rondeelen, hebben groote beuſelen belooft. Door dien alle deſe ſpot-misbruycken waeren uyt over-geloove verdicht, en hypocondriake verdraeytheyt. Beneffens deſe zijnder andere, die met Talismannen, en Gamahem, Godts naem verlatende, hebben haer vertrouwt op vremde verdraeyde ſtrepen, linien, characteren, woorden en getallen, die ſy noemen zegelen der Planeten, en Pytagoriſche getallen. Eyndelijck hebben veel waerlooſe geloften ten daege geſtroyt. Met welcker dracht ſoo iemandt niet en hadde de peſt bekomen, die 'er eenighſins ontrent hadde

de geweest, hadden daer door recht verkregen, om daer mede twee duysent andere te beguychelen. Want genomen al konden sy bewijsen, dat dese hare figueren hadden de krachten der sterren, en dat sy voor hemelsche saecken waeren op de lijste van de sterren aengeschreven, soo en mochten sy noch in de pest in't minste niet helpen, uyt der daet hen hemelsche ingestorten invloeden: overmits den hemel niet en is den schutter der pest. Wel is waer, dat in wat voegen 't vast betrouwen in iemant mach verweckt worden, 't selve hen machtelijck, en naturelijck voor den menschelijcken schrick bewaert, doch geensins voor den schrick des bloedt-tatters, noch Archei: en deshalven en staense niet al te vast, die in dusdaenigh bedriegelijck betrouwen leven, op 't gene in sich selven geen gront en heeft: sy sluyten wel alle vreese buyten, doch en genieten maer het effect van een privatijf geloove, soo de kinderen hebben, en vallen ten lesten in 't gevaer, en worden gewaer dat dusdaenigh haer betrouwen was op sandt, en niet op steenrotsen gebouwt. Paracelsus roemt hoogh der verhooghder verbeeltenisse, en des stercken betrouwens, op dingen die geen betrouwen en konnen geven; dus wil hy, dat dwaesheydt onse preservative hulpe sal wesen. Doch insiende het kleyn behulp dat men daer door verkrijght, roemt hoogh sijnen zenexton, wiens draght soude ontwijffelijck voor de pest behoeden. Maer dewijl hy daer van niet en belooft der stadt Stertzingen, die hem weldaedigh was, noch oock en noemde het kint, 't welck hy na die plaets soude moeten noemen hebben; soo laet hy ons in onseeckerheyt raetslaegen, oft hy eenen zenexton heeft gekent, oft niet: overmits den selven in dusdaenigen gruwel den mensch niet en behoorde verswegen te blijven, sonder groote sonde. De sijne hebben overmaeten hier over geraest, een ieder heeft gemeynt, en belooft den zenexton Paracelsi, als by openbaeringe des heyligen Geest te hebben, sulcks dat t'sedert alle Periapta, en Amuleta der Griecken zijn in eenen zenexton verkeert. Sommige

hebben beſchreven de draght van regael, orpiment, quickſilver, en diergelijcke giften, als oft de peſt met het luyſe dooden over een quam; wiens vondt is uyt Italien, ongeluckige moeder der verwaentheyt. Want alſoo ſy geerne van de Griecken heeft geleert, ſoo vermeynt ſy nu van geen andere volcken meer iet te mogen leeren: en wetende op 't hooghſte, hoe men giften vereygent, hebben verhoopt met het hooghſte der werckende dingen ('t welck by ons 't gift is,) het hooge gift der peſt te overweldigen. Ettelijcke hebben den Arſenic alleen in een noote-ſchulp geſloten: andere hebben het quickſilver alleen gedraegen: andere wederom hebben het quickſilver met regael, met orpiment, jae oock met ſpinne-koppen vermengt, en in verſcheyden hoecxkens verſalft: andere hebbender iet by vermengt, en oock geſchreven; helpt het een niet, op dat het ander mocht byſtandigh zijn. Sommige hebben hier ſtrijdelijck tegen geſchreven, en daer mede te vreden gebleven, hebben van voorder verſoeck opgehouden. Mijns halven, ick weet dat 'er met duyſenden in het belegh voor Ooſtende ſtorven, die dusdaenige zenexton om den hals droegen; jae die alle veertien daegen een bleyne op de borſt, daer den Arſenic in vermengt was, en in ſijde bekleet, lieten branden. Dit is den uytgang van dit Italiaens bedrogh. De Joden en Heydenen draegen kruyden en wortelen, met hope dat Salomon die hen vaderen door Kabala geopenbaert, oft geſchreven gelaeten heeft, volgens Joſephi Antiquit. Iud. lib. 8. c. 2. De onſe t'ſedert bemerckt hebbende door de uytkomſte, hoe onvaſt alle beloften vielen, hebben goede reucken beſchreven, de drooge in ballen, en de natte in ſponſen vernat 'et, hebben die moeten gedueriglijck aen de neuſe houden, verhopende te ſcheyden, als door een zeve, het ſubtijl gift der peſt van het ſubtijl gereuck der Aromen; als oft het gift liet gift te weſen, daer goeden reuck mede loopt; regael niet meer regael en waer, ſoo hy met ambargris ware ingenomen! en als oft des wijns beſten reuck mocht wegh-

wegh-nemen de verduftheyt des vats! Ick groet mijn ziele, dat ſy geerne alle ydele hope en hulpe wil ontbeeren. Des zenextons gront leydt in de woorden, in woorden, kruyden, en ſteenen, is groote deught. Den Saphir, die hoogh-blaeuw, en den Hyacint, die hoogh-geel is, gedraeyt om de kole, oft kliere, ſulcks dat men met dien omkreys beſigh zy ontrent een vierendeel van een uur, met der ſonnen, oft keerſſen licht tegen over, maeckt dat dien ring korts daer nae ſwart wordt, en 't gift daer langs uytgetrocken: ſulcks, al zijnder elders meer buyten, d'andere verdwijnen, en volgen op den treck, en tocht: alleen d'omſtreecken worden ſwart. Onſe Prelaeten draegen deſe ſteenen op hoogh-tijden, en den dienſt der Miſſe, aen de handt, vergeten hebbende de reden des gebruycks, en ſijn herkomſt; 't welck is, dat ſy van ampts en geeſtelijcken rechts wegen, verplicht zijn, den beſmetten met de peſt te dienen en by te ſtaen; op dat de hoogheyt des ampts blijve met de hooghſte liefde ten naeſten vergeleecken. Dus waeren deſe ſteenen haer zenexton. Maer ſoo heden de kans gekeert is, 't gebruyck der ſteenen, en haer plicht, zijn met de Chriſtelijcke minne vergeten, en gewent tot uytſtekende pracht der waerdigheyt in deKercke. Ick geloove dan, dat deſe ſteenen een kracht van zenexton houden; doch alſoo ſy dier zijn, en quaelijck om te bekoſtigen voor de arme menſchen, de welcke nochtans Godt wil voor alle andere verſien hebben, en dat den geelen oogh-ſteen ſijne aentreckende kracht ooghſienelijcker bewijſt, minder vaſt beſloten heeft, en lichtelijcker door onſe hitte wordt beweeght, dan de voorſeyde koſtelijcke en beſtandige ſteenen; ſoo is 't dat ick geen minder hope in de oog-ſteen en ſtelle, dan in de twee koſtelijcke voorgenoemde geſteenten. My gedenckt geſien te hebben een ſtuck geelen oogh-ſteen, ('t welck *Electrum* der Griecken, *Succinum* der Latijnen, en *Carabe* der Araben is,) geſtreecken aen ſeven polſſen, ſulcks dat het op elcken van nieuws verwarmt worde, (te weten aen 't herte, aen beyde de ſlaepen

van 't hooft, beyde d'armen, aen de handen, en beneden de binnen knoessesen,) en gedraegen op 't herte, eenen Guardiola, Pest-meester voor Oostende, bewaerde; 't zy dat dien steen door onsen mumiaelen uyttocht bekrachtight worde, om door sijne aentreckende kracht onsen hemelschen dray te behouden in sijn uyterlijck roeren, 't zy dat 'et 't betrouwen in werckte; doch en vinde ick dien zenexton niet vreemt. Meer vinde te verwonderen in hem, dat op een plaets van Galit-steen geleydt, (wismat, *Bisumtum*, 't welck is by Agricolam *Plumbum cinereum*,) drie spannen ver van blaeuwen koperroos, men siet den koperroos allengskens verdwenen krachten missen, die men in de oogh-steen, ontdaen zijnde, in den geest des wijns weder vindt. Den oogh-steen heeft een wonderbaere aentreckende kracht van alle dingen sonder verkiesinge, soo stroo, soo draet, soo hayr, en alle lichte dingen: overmits sijne macht niet en kan swaere dingen heffen. De pest dan wesende een al te lichten gift, wordt by het *Signatum* voorseydt, bewesen getrocken te mogen worden, besonderlijck, soo hy door onsen heve verdeessemt zijnde, de appropriatie verkrijght om 't gift der pest, insgelijcks staende by ons verdeessemt, te mogen uytwaert beroepen. Ick worde daer toe gesterckt; dat ick 't gift gesien heb uyt de vergifte wonden getogen door den geelen oogh-steen, ontdaen in de Veneetschen terpentijn, in dier voegen als Paracelsus leert in sijn groote Chirurgie. En dewijl het onmogelijk is die te ontdoen, oft vermengen met andere hersten, gommen, oft olien, soo beteeckent hy oock eenen besonderen aert en deught, besijden alle andere aentreckende dingen. Voeght hier by 't gene van den indruck der vratten door aenvrijven is, en geschreven in de pael des middel-levens. 't Is een wonder gewas, een bergh-werck, een kindt des waeters, 't welck in de Danzickers soete zee wordt gevischt, bereydt door den geest des wijns, versterckt uytnemende seer, 't hooft, maege, zenuwen, darmen, en pesen: geneest alle oude koude gebreecken der hersenen, zenuwen,

pesen,

pesen, maege, darmen, en moeder-vat. Ten is dan niet buyten reden, dat een soo selsamen ding, met soo selsaemen versterckende kracht geboren, met soo vremde treckende macht begaeft, de pest uyt de leden en ingewanden weert, die het geschaepen is te verstercken. En meestendeel, soo het wordt verdeessemt met het vleesch van eenige mensch, dat het dien mensche meer toegeeygent zy dan eenen anderen, met wien het noch geen gemeynschap en heeft getrocken. Niemandt en sal sich verbelgen dat den oogh-steen by den vleesch-reuck der polssen bereydt zijnde, sal dien mensche eygen worden, by uyttocht des reucks uyt sijn bloedt. Want men siet, indien dat een glas (geen sweet-gaeten hebbende, en fix bestandigh in 't vier) geleydt in eenen stanck, stinckt, en door iemandt aengeraeckt, wordt als eenen voetstap onderscheyden by reuck door de honden: soo veel te meer sal eenen vluchtigen oogh-steen den warmen uyttocht tot sich trecken, waer door hy naermaels met dien mensch sympathie hebbe. My is het middel bekent, hoe het kostelijck gesteente intreckt de krachten van eenigh kruyt, oft dier, hoe seer het naemaels wordt gewassen. Item, hoe het kostelijck gesteente, by versmachtinge des luchts stickt: en tot een teecken sijn verwe verliest: sulcks dat de lucht op de selve steenen werckt. Den geelen Topas uyt den oosten, krijght door de hitte der Son in de lucht sijn verwe wederom, die hy in gelijcke hitte der warme asschen heeft verloren. Een glas daer eenige essentie van Ziberta muscus, oft grauwen amber in is geweest, heb ick menighmael sien wasschen, en noch den reuck behouden, sulcks dat'er vrouwen sieck over geworden zijn. Ten is dan niet oneygen, dat den oogh-steen het behaelde vleesch bewaert by den selven mensch gedraegen, hoewel wy dien heve niet en riecken, niet meer dan de voetstappen des menschen, oft de pest selve. Het gesteente, blijvende gesteente in sijn wesen, is geschaepen ten behoeve der menschen; soo wordt oock by den Wijsen man verstaen, dat men 't sal ge-

bruycken in ſijn weſen, en dat noch meer is, ongeſlepen: want is in de ſteenen groote deught, en niet dat in de ſappen der ontdaener ſteenen ('t welck doen ter tijdt der werelt noch onbekent was) deſe kracht, of deught daer verſtaen wort: overmits die geene ſteenen meer en zijn. Dus, volgens den inhoudt deſer opener brieven, de ſteenen, als ſteenen, beſluyten groote deught: en de ſteenen voldoen het eynde haerder beſtellinge, als ſy den menſch dienende, haere deught hen mede deylen: ſoo volght hier uyt, indien harde beſloten ſteenen deſe haere deught den menſch bewijſen, dat het ſelve geſchiet als tuſſchen werckende, en lijdende: deshalven ſoo veel te meer den oogh-ſteen, als werckende en lijdende, ſal mogen ons ſijne groote deught openbaeren: werckende als treckende, en lijdende, als getrocken hebbende, 't welck hy van onſen lijve heeft ontfangen. Paracelſus ſpreeckt hooge van de zeyl-ſteen der menſchen, die alleſins de vergifte locht inwaerts ten lijve intreckt: dienthalven belooft hy, dat ſijnen zenexton, als ſterckeren tocht doende dan onſen zeyl-ſteen, belet dat onſen zeyl-ſteen niet toe en trecke de beſmette peſt-locht: maer met ſijnen oorlof geſeyt; hy vergeet in deſen ſijne leere, in ſoo lange boecken menighmael herhaelt: want ſoo den hemel den ſchutter is der peſt, den ſtraffer onſer ſonde, en dat de peſt eygentlijck maer een vergifte wonde en is van onſen toornigen vader; ſoo en wordt het gift niet getrocken, maer komt geſchoten: den zeyl-ſteen is t'onrecht beticht, en den zenexton te vergeefs aengehangen, en ydelijck ſoo hoogh geroemt. Voorwaer onſen zeyl-ſteen, als treckende kracht des levens onſer herten, indien hy dwaeſelijck aentreckt, of niet en kendt de vyantlijcke peſt-tocht, en dat den zenexton belet dit werck; 't ſelve ſal weſen, of dat den zenexton ſal beletten, dat den zeyl-ſteen geenſins en ſal trecken; en in dat geval moeſt den menſch verſticken, niet mogende onſen zeyl-ſteen aentrecken de locht, die ter verblaeſinge des levens van

noode

noode is, en waer toe de herſſenen, looſe, 't herte, en alle pols-aderen geſtadelijck arbeyden, en geduerighlijck zijn genootſaeckt. Oft wel den aengehangen zenexton ſal ſcheiden, buyten ons begrijp en gebiedt, de quaede locht van de goede; oft wel ſal die macht baeren in onſen zeyl-ſteen, om deſe ſcheydinge te doen buyten onſen bevang; d'een en d'ander, behalvens dat het eens drooms ſchilderye is, en is geen werck des zeyl-ſteens; maer is een kracht eens ſcheyders, en niet eens aentreckers: en weſende deſen onſen zeyl-ſteen onſen geeſt des levens onder verſcheyden ampten met verſcheyden naemen geroepen, hy ſoude in allen geval evenwel bevleckt worden met het aenraecken des gifts,'t welck hy ſoude in de huyt uyt de goede locht ſcheyden; eylacen, 't is verre van daer, hem en luſt geenen twiſt, noch ſcheydinge: hy is den eenigen opwerp des gifts, hy ſtaet op de vlucht vol van ſchroom, en niet op 't ſcheyden het goet van 't quaet: hy kent zijn onvermogen, dat de peſt-locht hem in 't minſte begrijp eens reucks overwint: hy is verbaeſt, en beſchroomt voor ſijnen vyant: hy en derft hem geen monſter doen paſſeren: hy en treckt hem niet in, maer laet de deur open ſtaen, en werpt den ſleutel wech. Hippocrates heeft den zenexton naerder ſchijnen te weten, ſeggende den hemel heeft in ons drie omkeeren gemaeckt, uytwaerts, binnewaerts, en in 't ronde: waer uyt volght, dat ſoo wie gehouden kan ons hemels gedray in 't ronde, oft ten minſten uytwaerts: dat niet tegenſtaende dat de longer, herte, hooft, en pols-aderen uyt en in blaeſen, hy evenwel van de peſt niet aengeraeckt en wort, daerom houdt men de lichaemen ſweetende en open ten tijde van de peſt; niet tegenſtaende dat men ſweetende meer adems treckt, en den pols ſich wijder verheffe, dan wanneer de ſweet-gaeten naeuw toegeſtopt zijn. Ick ſegge men houdt de lichaemen dan meer open, daer nochtans d'opene lijven (als der kinderen) het haeſtigſt getreft worden: want men houdt die open met het uytwaertſte, en ſweetdrijvende

drijvende drift, sulcks dat het lijf niet alleen open, maer oock uytwaerts drijvende zy. Item, soo men opsicht naeme op den zeyl steen, men zoude geraetsaemer houden door koude de sweetholen te luycken, dan het sweet te drijven. Ick heb te groote vrienden verloren, door gebrek van niet te willen sweeten, om 't contrarie te gelooven. Den zenexton dan en moet noch treckende uytwaerts tot zijn selven, noch scheydende zijn: oversulcks niet en moet gewegen worden ten opsichte eens zeylsteens: dan moet wesen eene hemelsche influentiale macht, waerom de steenen rontom diese dragen, een onsienbaere straele gevende, die by den Wijsen man een groote deught, en den Adepten *Phlaga lucens* wort geheeten. Den zenexton heden en wort maer gebruyckt tot verhoeden: maer hy en moet niet alleen treffen tot niet ontfanckelijckheyt des gifts ('t welck meer woorden zijn, dan daden) maer in te houden een volkomen tegenmiddel des gifts, soo by doodinge des gifts, als by vernietinge der naeste stoffen. Paracelsus, in de boecken van de pest, seght veel van de vorschen en padden, en ter genesinge van de pest, seght dat de padden geleyt op't evel, trecken 't selve soo oogsienelijck, dat tot de vierde, of vijfde padde toe sy dick opswellen. Hare bereydinge is, die 't hooft met eenen steek te doorsteken, en aldus gedroogt, bewaeren ten gebruycke. Ick beken, dat ickse heb op de kole geleght met groote baete: want stracks eenen swerten kole worde met root-grauwen gront, en de smerte verminderde haest, maer ick en sach noit de padden swellen; noch en kan oock 't selve niet gelooven: want droogh zijnde, zijn sy droogh, en hert als eenen schoenlap, ganich onbequaem ter swellinge, te weycken geleght, moeten ten minsten ses uuren hebben, en is het te lange vertoeft in soo spoedigen quaet: doorweyckt zijnde, en geleght op de pestige plaets, en swellen niet, noch ontfangen eenigh lichaem in haer self, waer door sy mochten grooter opswellen, en dicker worden, noch het pest-gift en gaet niet uyt ons in sulcker gedaente dat het

mochte

mocht een padde vullen, oft opblaesen, en oft het lucht-wijs uyt ons bliese, soo soude het weder uyt de padde blaesen, langs daer het ingekomen soude zijn, en in allen geval en kan de padde niet blaesen; en indien de padde het pest-gift overwint,'t selve en kan niet geschieden, dat sy het pest-gift in haer ontfangt, en haer toeluyckende het ontfangen gift besluyt, en aldus swelt. 't Gift is, oft met sijne stoffe een ongevoelijcke lucht, oft 't is het wesen des gifts; d'een noch d'ander en vermach de padde te doen swellen. Dus worde ick gewaer dat desen grooten man, weynigh in de pest ervaren, veel ydelijck gelooft heeft, en wijtloopigh geschreven. Een Edelman in Londen genas menigh duysendt menschen in een groote sterfte; hy seyde my alle 't selve met de padde te hebben gedaen. Aen eenen Heel-meester, mijnen vriendt, dede hy in Junio een padde vangen, en hem in eenen strick met de voeten om hooge hangen, nevens der aerde, met een wasse schotel daer onder, ontrent den derden dagh braeckte sy veel aerde, met weynigh vlieghskens, die blinckende wederschijnige vleugelkens hebben, en kruypen langs der aerden; sy sturf stracks daer nae, hy deedt de padde wegh-werpen, sonder hem iet meer te seggen. Aen sommige sijne vrienden seyde hy, dat meester Joris Riesch, den voorseyden Chirurgijn, hadde een ding, 't welck genoeghsaem was om veertigh duysent pestige lieden te genesen. Sijn vrienden vraegden den meester wat hy hadde, en hy seyde te hebben 't gene de padde hadde gebraeckt; en den Edelman en wilde niemant iet voort-leeren. Ick was nieuwsgierigh nae dese konst, doch en konde die niet weten. Eyndelijck eenen hopman, vriendt des voorseyden Edelmans, seyde my van hem geleert te hebben, dat hy nam een voljaerige padde in de Hoy-maent, met de afgaende maen, wiens hooft en oogen waeren vol wormen; en dese hing hy boven de wassen schotel, als voorseyt is: de welcke stervende, de voorseyde aerde uytbraeckte, en alle wormen uyt de oogen vielen: d'eene en het ander brack hy, en vermeng-

den met het was : mitsgaders het lijf der padde gedrooght, en gepulvert daer onder, en maeckte veertigh oft vijftigh koecxkens; die hy dede dragen tot verhoedinge der peſt, op de plaets daer de groote pols-ader der peſt ſlaet: en den beſmetten ter geneſinge, leyde hy een koecxken ter plaetſe daer de peſt haer vertoonde; weſende 't koecxken beter, hoe het meer gebruyckt wordt, een ront jaer lang. Ick heb dusdaenige padden geſien, en met ſchroom daer over verwondert gebleven. En by ſeeckerheyt weet ick, dat deſen zenexton het wonder is tegens de peſt. De Schrifture ſeydt, dat de ſlange ſal aerde eten alle de daegen haers levens, om dat ſy de vyantſchap des menſchen berockent hadde. En de padde aerde etende, ſoo bevinden de Adepten dat de padde een natuerelijcken aldergrootſten haet tegen den menſch heeft, en mitsgaeders oock een gruwel voor den menſch. En dewijl dit dier niet moedig en is, maer vol vreeſe, ſoo draeght het alle ſijnen aert in 't hooft, oogen, en in de plaets der begeerlijckheyt, ('t welck wy hebben beweſen te zijn de maege,) dus dan d'oogen en 't hooft (een ſchromelijck en ſelſaem *Signatum*, tot de ſelſaemſte en gruwelijckſte der ſieckten,) dit dier noch in 't leven zijnde, worden verwandelt in levende wormen, ſulcks dat de holen der verwormde oogen, ſteecken ſoo vol, en t'ſaemen gedrongen en geperſt, dat ſy niet en konnen uytkomen; en overmits het woordt waerheyt is: Heyl uyt onſe vyanden, en uyt de handen der gene die ons haeten; ſoo verandert ons deſen bereyden haet tot heyl. Deſen haet is de padden ſoo ingelijft, dat haer vleeſch, aes, en wormen, den haet verbeelt draegen, ſoo als het ſpeeckſel van een dollen hont ſijne raſernye. Nu, op dat deſen haet en gruwel des te hooger verbeelt worde, ſoo hangt men dit dier ontrent ons by den heert. En 't is groot wonder, dat dit dier ons deſen ſchat ſoo bereydt, dat ſoo haeſt eenen worm (die alle wit zijn) wil uytkruypen, de padde dien ſtracks al blindt met den klauw weder te rugge in de oogen duwt. Maer ten leſten, ſoo de krachten des levens haer

ont-

ontbreecken, ſoo valt 'er ſoo groote menighte der wormen uyt, dat het qualijck geloofbaer is; jae het dier noch levende, men en bevint 'er geen herſſenen, die niet tot wormen en zijn verweſent. Een grauwe padde verdroncken weſende, bleef op 't water leggen, en kreegh des anderen daeghs den ganſchen rugge vol ſwatte ſtippen, als peper-koren; en den tweeden dagh, ſwol dick tot in de klauwen toe. Bewijſende door deſe ſignature, dat ſy in de peſt goet is, oock tegen het peper-koren, 't welck eerſt nae de doodt uytſlaet, weſende de booſte onder alle andere, en by gevolgh, dat mogende heelen, 't gene het alderſnelſte vermoort, ſal oock meerder vermogen hebben in een ſwacker peſt. Eyndelijck om te verſtaen, hoe het gift des nijdts werckt het heyl voor ons, uyt onſe vyanden, ſoo is 't ongetwijffelt, dat onſe peſt niet en betreft de beeſten, uyt reden dat 'er wordt vereyſcht eenen menſchelijcken mumialiſchen heve des bloedt-tarters, 't zy hy uytvloeyt uyt eenigh peſtigh lijf, kleederen, papieren, lucht, &c. oft dat hy noch in 't lijf eenen bloedt-tarter zy. Immers de peſt en kan niet weſen, ſonder de gemeynſchap des voorſchreven bloedt-deeſſems. Dit gift, dit nijdt-gift, en ſchroom-gift der padde, vernietight, en doodt den deeſſem des peſt-gifts, ſonder welcke het peſt-gift noch weſen, noch beſtaen, noch ingang, noch appropriatie met onſen Archeo en kan hebben. En dewijl dit padde-gift ſnellijck doodt den voorſchreven deeſſem, deſen vergiftende deeſſem; ſoo is 't dat de padde dusdanigen vaſten, en alderſnelſten tegen-middel heeft, en geeft ter peſte. Ick ſeg deſen deeſſem is den naeſten ſetel *ſubjectum inhæſionis* der peſt. Den deeſſem als deeſſem, wort gedoot, en onbequaem gemaeckt op een korte tijt; op dat hy mocht de ſetel der peſt weſen: dus moet het gift, ſtaende ſonder ſubſtantie, oock ſoo haeſt te niet gaen, gelijck het van niet uyt de enckele verbeeltenisſe is geworden op eenen ſnellen tijdt. Niet dat het gift van de peſt gedoodt wordt by het gift der padde, *actione primaria* (ſoo ſy 't noemen,) maer *actione ſecundaria*, weghnemende den

deeſſem,

deeſſem, (waer door het gift beſtaet, en voortgaet,) wordt het gift te niet gedaen, niet anders weſende, als het beeldt des ſchricks. En de verduſte lucht blijft de ſelve verduſte lucht, als te voren, de welcke doch haeſt door het ſweet als onnut uytgedreven wordt, als oock alle den beſmetten tarter, als tarter: en niet meer als giftigh, maer als uytworp, en dreck des derden rijcks. Reden waerom het nijdt-gift der padde is een gift tegens de peſt; en het nijdt-gift des dullen hondts, is onſe doodt, raeckende d'open huyt, my dunckt te weſen, dat 'er onder de giften zijn overigheden, en nederigheden, dat d'eene met d'andere ſtrijdt, d'eene wint 'et, en d'ander verlieſt 'et, volgens den moet der verbeeltenis, die het beelt tot gift ſmeet. Den raſenden hont is ſtout, onverſaeght, ſijn nijdt-gift overheert onſen Archeus, en brengt hem tot vreeſen, brengt hem tot onderdaenigheyt; maer de padde is het aldervervaertſte dier van den menſch, 't welck ter werelt mach weſen. Het ſchijnt, gelijck een quaede conſcientie vervaertheyt maeckt, dat inſgelijcks de nijdt, die de padde ons draeght, haer oock maeckt het alderbloofte dier: deshalven is haeren nijdt het alderſterckſte, om den peſt-deeſſem te dooden: want alſoo het ſelve beeldt mededraeght den zegel van de aldergrootſte bloodigheyt: ſoo is 't, dat onſen Archeus daer over ſtracks alle overigheyt neemt, en begint ſijnen moet, door den ſchrick verloren, nu te hernemen. Dit is het beſte zenexton my bekent, doodende den mumialiſchen bloedt-heve, die uyt eenen peſtigen lijve vloeyt, (dus dient tot verhoedinge) als oock den genen, die in ons wordt ontfangen en geboren, dienende ter geneſinge. Den barmhartigen Godt, dien wy alle Vader noemen door ſijne genade, gunne ons by deſen te genieten de krachten ſijner beloften, tot ſijnder meeſter eeren. *Salutem ex inimicis noſtris, & de manu eorum, qui oderunt nos. Amen.*

EYNDE.

